

HISTORICKÝ ČASOPIS

vedecký časopis o dejinách Slovenska a strednej Európy

ISSN 0018-2575

ROČNÍK 64 * 2016 * ČÍSLO 1

HISTORICKÝ ÚSTAV
SLOVENSKEJ AKADEMIE VIED

HISTORICKÝ ČASOPIS

vedecký časopis o dejinách Slovenska a strednej Európy

HISTORICKÝ ÚSTAV SLOVENSKEJ AKADEMIE VIED

P. O. BOX 198, 814 99 Bratislava, Klemensova 19

e-mail: histcaso@gmail.com

<http://www.historickycasopis.sk>

Hlavný redaktor: Dušan Kováč

Redakčná rada: Jozef Baďurík, Valerián Bystrický, Miloslav Čaplovič, Viliam Čičaj, Vojtech Dangl, Katarína Hradská, Ivan Kamenec, Eva Kowalská, Jozef Leikert, Tünde Lengyelová, Ján Lukačka, Slavomír Michálek, Jan Pešek, Pavol Petruf, Ján Steinhübel, Dušan Škvarna

Medzinárodná redakčná rada:

Peter Bugge (Aarhus), Stanisław Bylina (Warszawa), Moritz Csáky (Wien/Graz), Robert J. Evans (Oxford), Frank Hadler (Leipzig), Horst Haselsteiner (Wien), Peter Haslinger (Marburg), Catherine Horel (Paris), George J. Kovtun (Washington), Francesco Leoncini (Venezia), Jiří Malý (Brno), Antoine Marès (Paris), Jaroslav Pánek (Praha), Jan Rychlík (Praha), Mark Stolarik (Ottawa), Martin Schulze Wessel (München), Arnold Suppan (Wien), László Szarka (Budapest), Ela Zadorožňuk (Moskva).

Výkonná, jazyková a grafická redaktorka: Miroslava Fabriciusová

Vychádza štyrikrát ročne. Historický časopis je indexovaný a citovaný od roku 1968 v databázach Arts & Humanities Citation Index, Current Contents, Web of Science a v databáze Scopus od roku 2002. Internetový objednávkový formulár nájdete na adrese: <http://www.historickycasopis.sk>. Nevyžiadané rukopisy nevraciate.

Evidenčné číslo: EV 3084/09

IČO: 00 166 944

Distributed by SAP – Slovak Academic Press s.r.o., Bazová 2, 82108 Bratislava, Slovakia. Distribution are held by KUBON & SAGNER GmbH, Heßstraße 39/41, 80798 München (Germany)

© Historický ústav SAV, február 2016

OBSAH

Štúdie

H o m o ľ a, Tomáš: Vzťahy Uhorského a Českého kráľovstva v druhej polovici 60. rokov 15. storočia	3
S t a n ě k, Karel: Podíl českých vojáků na portugalsko-nizozemském konfliktu v Brazílii v 17. století	21
F a l i s o v á, Anna – M o r o v i c s o v á, Eva: Příprava a pôsobenie pôrodných asistentiek na Slovensku v posledných desaťročiach 19. a v prvej tretine 20. storočia	35
B a h n a, Miloslav – K r i v ý, Vladimír: Ako volili národnosti a konfesie v parlamentných voľbách roku 1929 na Slovensku. Možnosti nových metód ekologickej inferencie	57
S i m o n, Attila: Vnútorne rozpory v Maďarskej strane v rokoch 1939 – 1945 a nevydarené pokusy o odstránenie Jánoša Esterházyho z čela strany	87
Š p u l e r o v á, Jana – D o b r o v o d s k á, Marta – Š t e f u n k o v á, Dagmar – P i s c o v á, Veronika – P e t r o v i č, František: História vzniku a vývoja historických štruktúr tradične obhospodarovanej poľnohospodárskej krajiny ..	109

Materiály

D u l o v i č, Erik: Slovenský miestopis v Prahe (1918 – 1938)	127
--	-----

Diskusia

U l i č n ý, Ferdinand: Evolučný, živelný alebo zakladateľský, privilegiálny pôvod mešťanov a miest na Slovensku?	153
--	-----

Recenzie

P á l f f y, Géza – S o l t é s z, Gábor Ferenc – T ó t h, Csaba. Coronatus Posonii... Bratislavské korunovačné medaily a žetóny 1563 – 1830 / A pozsonyi magyar uralkodókoronázások érmei 1563–1830 (János Buza)	161
H e i n d l, Waltraud. Josephinische mandarine. Bürokratie und Beamte in Österreich. Band 2: 1848 – 1914. Studien zu Politik und Verwaltung, Band 107 (Elena Mannová)	163
M o s n ý, Peter – L a c l a v í k o v á, Miriam. Dejiny štátu a práva na území Slovenska II. 1848 – 1948 (Ján Drgo)	167
T e i c h, Mikuláš. The Scientific Revolution Revisited (Antonie Doležalová)	169

G l o s y	173
-----------------	-----

K r o n i k a	179
---------------------	-----

CONTENTS

Articles

Homofa, Tomáš: Relations between the Kingdoms of Hungary and Bohemia in the Second Half of the 1460s.....	3
Staněk, Karel: The Participation of Czech Soldiers in the Portuguese – Netherlands Conflict in 17th Century Brazil	21
FalISOVÁ, Anna – MorovicsovÁ, Eva: Preparation and Activity of Midwives in Slovakia in the Last Decades of the 19th Century and the First Third of the 20th Century	35
Bahna, Miloslav – Krivý, Vladimír: Voting Preferences of Nationalities and Denominations in the 1929 Parliamentary Elections in Slovakia. Results of New Methods of Ecological Inference	57
Simon, Attila: Internal Disputes in the Hungarian Party in 1939 – 1945 and Unsuccessful Attempts to Remove János Esterházy from the Leadership of the Party	87
Špulerová, Jana – Dobrovodská, Marta – Štefunková, Dagmar – Piscová, Veronika – Petrovič, František: History of the Origin and Development of the Historical Structures of Traditional Agricultural Landscape	109

Materials

Dulovič, Erik: Slovak Place Names in Prague (1918 – 1938)	127
---	-----

Discussion

Uličný, Ferdinand: Evolutionary, Spontaneous or Founding the Origin of the Privileges of the Burghers and Towns in Slovakia	153
--	-----

REVIEW – ANNOTATIONS – BIBLIOGRAPHY – CHRONICLE

INHALT

Studien

Homofa, Tomáš: Die Beziehungen des Ungarischen Königreichs und des Königreichs Böhmens in der zweiten Hälfte der 60er Jahre des 15. Jahrhunderts	3
Staněk, Karel: Beteiligung der tschechischen Soldaten am portugiesisch- niederländischen Konflikt in Brasilien im 17. Jahrhundert	21
FalISOVÁ, Anna – MorovicsovÁ, Eva: Vorbereitung und Wirkung der Hebammen in der Slowakei in den letzten Jahrzehnten des 19. Jahrhunderts und in dem ersten Drittel des 20. Jahrhunderts	35
Bahna, Miloslav – Krivý, Vladimír: Wahlpräferenzen von Nationalitäten und Konfessionen in den Slowakischen Parlamentswahlen von 1929: Ergebnisse neuer Methoden Ökologischer Inferenz	57
Simon, Attila: Innere Zerwürfnisse in der Ungarischen Partei in den Jahren 1939–1945 und die misslungenen Versuche János Esterházy von der Parteispitze wegzukriegen	87
Špulerová, Jana – Dobrovodská, Marta – Štefunková, Dagmar – Piscová, Veronika – Petrovič, František: Die Geschichte der Entstehung und Entwicklung der historischen Strukturen der traditionell oder naturnah bewirtschafteten Agrarlandschaft	109

Materialien

Dulovič, Erik: Slowakische Topographie in Prag (1918 – 1938)	127
--	-----

Discussion

Uličný, Ferdinand: Evolutionelle, naturhafte oder gründerische, privilegierte Herkunft der Städte und der Städte in der Slowakei?	153
--	-----

KRITIK – GLOSSEN – BIBLIOGRAPHIE – CHRONIK

HISTORICKÝ ČASOPIS

ROČNÍK LXIV

Hlavný redaktor:

Dušan Kováč

Redakčná rada:

Jozef Baďurík, Valerián Bystrický, Miloslav Čaplovič, Viliam Čičaj, Vojtech Dangl, Katarína Hradská, Ivan Kamenec, Eva Kowalská, Jozef Leikert, Tünde Lengyelová, Ján Lukačka, Slavomír Michálek, Jan Pešek, Pavol Petruf, Ján Steinhübel, Dušan Škvarna

Medzinárodná redakčná rada:

Peter Bugge (Aarhus), Stanislaw Bylina (Warszawa), Moritz Csáky (Wien/Graz), Robert J. Evans (Oxford), Frank Hadler (Leipzig), Horst Haselsteiner (Wien), Peter Haslinger (Marburg), Catherine Horel (Paris), George J. Kovtun (Washington), Francesco Leoncini (Venezia), Jiří Malíř (Brno), Antoine Marès (Paris), Jaroslav Pánek (Praha), Jan Rychlík (Praha), Mark Stolarik (Ottawa), Martin Schulze Wessel (München), Arnold Suppan (Wien), László Szarka (Budapest), Ela Zadorožňuk (Moskva).

Výkonná, jazyková a grafická redaktorka:

Miroslava Fabriciusová

Š T Ú D I E

VZŤAHY UHORSKÉHO A ČESKÉHO KRÁĽOVSTVA V DRUHEJ POLOVICI 60. ROKOV 15. STOROČIA

TOMÁŠ H O M O Ľ A

HOMOLA, Tomáš. Relations between the Kingdoms of Hungary and Bohemia in the Second Half of the 1460s. Historický časopis, 2016, 64, 1, pp. 3-20, Bratislava.

Relations with the King of Bohemia George of Poděbrady were a key factor in the foreign policy of Mathias Corvinus from the beginning of his reign. Initially correct and close relations between Mathias and George later became more changeable as a result of the momentary interests of the monarchs. Their relations gradually became more complicated and cooler, finally leading to open conflict in 1468. The diplomatic ties between the kingdoms of Hungary and Bohemia in the period 1465 – 1469 are the subject of the present study. The territory of the Kingdom of Bohemia at this time was at the intersection of the interests of various European powers. Apart from Mathias Corvinus, the Holy Roman Emperor Frederick III, King Kazimír IV of Poland from the Jagiello dynasty, the Pope and various German dukes from the Wittelsbach and Hohenzollern dynasties were involved in Czech affairs. Apart from describing the relations between the Hungarian and Czech monarchs, the paper aims to put their steps into the context of international affairs in this period.

Mathias Corvinus. George of Poděbrady. Kingdom of Hungary. Kingdom of Bohemia. Diplomacy. 15th century.

Obdobie vlády kráľa Mateja Korvína v Uhorsku (1458 – 1490) je v spoločenskom povedomí vo všeobecnosti vnímané ako doba rozkvetu Uhorského kráľovstva. Odhliadnuc od heroizácie Korvínovej osobnosti – zrodenej najmä v procese budovania národných mýtov 19. storočia – aj hodnotenia vychádzajúce z nepomerne objektívnejšieho nazerania na jeho postavenie v kontexte uhorských dejín akcentujú, že obdobie panovania Mateja Korvína v Uhorsku je spojené so zreteľným duchovným, hospodárskym a územným rozvojom kráľovstva. Z hľadiska pochopenia duchovnej a spoločenskej klímy uhorskej spoločnosti na rozhraní stredoveku a novoveku je iste zaujímavé sledovať najmä postupné prenikanie a udomáčňovanie sa myšlienok humanizmu a renesancie, avšak venovať sa všetkým vyššie uvedeným aspektom prevyšuje možnosti tejto štúdie. Predmetom môjho záujmu je predovšetkým postavenie Mateja Korvína v kontexte politických dejín sledovaného obdobia, presnejšie zložitá sieť kráľovej zahraničnej politiky, ktorej jednot-

livé vlákna sa rozvetvovali do rôznych častí súdobej Európy. Najvýznamnejšie diplomatické styky udržiaval Matej najmä s krajinami susediacimi s Uhorským kráľovstvom, a preto sa sústredím predovšetkým na vzťahy s Českým kráľovstvom v rokoch 1465 až 1469, ktoré mali kľúčový význam pre ďalšie Korvínove kroky v zahraničnej politike. Už od počiatku Matejovej vlády vzťahy s Jurajom Podebradským ovplyvňovali ďalšie medzinárodno-politické aktivity uhorského panovníka, ako aj realizáciu jeho politických a dynastických cieľov a ambícií.

Keď v roku 1458 nastúpil mladý Matej Hunyadi na trón, čelil viacerým vnútropolitickým a zahraničnopolitickým problémom. Bol síce synom bývalého uhorského gubernátora a oslavovaného protitureckého bojovníka Jána Hunyadiho, ale jeho nekráľovský pôvod už od počiatku vlády spôsoboval nutnosť obhajoby legitimacy jeho panovníckeho postavenia. Matej sa usiloval o navrátenie svätoštefanskej koruny, ktorá bola v rukách rímskeho cisára Fridricha III.¹ a čelil ohrozeniu zo strany Osmanskej ríše aj oddielov bratříkov, operujúcich v severných častiach Uhorska. Spor s cisárom Fridrichom III. riešil Matej postupne niekoľko rokov, nakoniec na základe podpísania mierovej zmluvy vo Viedenskom Novom Meste (Wiener Neustadt) v roku 1463 získal za finančnú kompenzáciu späť svätoštefanskú korunu² a vzájomné vzťahy panovníkov sa potom dlhšiu dobu niesli v korektnom duchu. Korvínovi sa darilo aj vo vojenskej oblasti: ubránil krajinu pred Osmanmi³ a porazil aj bratrícke vojenské skupiny.⁴

Dohoda s cisárom z roku 1463 a úspešná protiosmanská výprava do Bosny v nasledujúcom roku rozviazali Matejovi ruky v oblasti budovania samostatnej aktívnej zahraničnej politiky. Postupná konsolidácia pomerov umožnila uhorskému panovníkovi pomaly obracať svoje záujmy smerom k Českému kráľovstvu.

Od počiatku Matejovej vlády mali väzby na České kráľovstvo intenzívny charakter. Korvín poznal prostredie Českého kráľovského dvora pomerne dôverne, čo bolo spôsobené jeho nedobrovoľným pobytom v Prahe, kam bol v roku 1457 prevezený z Viedne – pôvodne ako väzeň Ladislava V. Pohrobka. Po náhlej smrti kráľa Ladislava ostal Korvín na dvore Juraja Podebradského až do februára 1458, keď bol českou stranou vydaný do Uhorska na základe dohôd uzavretých v Strážnici na moravsko-uhorskom pohraničí. V nich bolo zakotvené výkupné za mladého Hunyadiho, ako aj prísľub uzavretia sobáša s Podebradského dcérou Katarínou (Kunhutou).⁵ Strážnické dohody síce nasta-

-
- 1 Po korunovácii svojho syna Ladislava Pohrobka sa kráľovná Alžbeta, vdova po zosnulom uhorskom kráľovi Albrechtovi, v roku 1440 uchýlila do Rakúska. Kráľovskú korunu zobrala so sebou. Viac pozri DVOŘÁKOVÁ, Daniela (ed.). *Spomienky Heleny Kottannerovej : Hodnoverné rozprávania dvornej dámy o krádeži kráľovskej koruny*. Trans. Eva Papsonová. Budmerice : Rak, 2008, passim. ISBN 9788085501414.
 - 2 NEHRING, Karl. *Matthias Corvinus, Kaiser Friedrich III. und das Reich : Zum Hunyadisch-habsburgischen Gegensatz im Donauraum*. München : Oldenbourg, 1989, s. 18-23. ISBN 3486479520.
 - 3 Pre vzťahy s Osmanmi: RÁSZÓ, Gyula. *Die Türkenpolitik Matthias Corvinus'*. In *Acta historica scientiarum Hungaricae*, 1986, roč. 32, č. 1-2, s. 3-50. ISSN 0001-5849.
 - 4 K definitívnej porážke bratříkov došlo pri Veľkých Kostoľanoch v januári 1467. GÁCSOVÁ, Alžbeta. *Boje Mateja I. proti Jánovi Jiskrovi z Brandýsa a bratríkom v rokoch 1458 – 1467*. In *Historický časopis*, 1977, roč. 25, č. 2, s. 187-216. ISSN 0018-2575.
 - 5 KALOUS, Antonín. *Strážnice 1458 : Česko-uhorská jednání*. In *Okolo Strážnice: Sborník Městského muzea Strážnice*. Strážnice : Městské muzeum, 2009, s. 39-40.

vovali základný charakter vzťahov medzi Matejom Korvínom a Jurajom Podebradským, napriek tomu boli vzájomné väzby oboch panovníkov v nasledujúcich rokoch premenlivé a záviseli od ich momentálnych mocenských záujmov. Juraj Podebradský sa neváhal na istý čas prikloniť na stranu Korvínovho úhlavného nepriateľa rímskeho cisára Fridricha III.⁶ Matejovu zahraničnú politiku smerom k Českému kráľovstvu zase významne ovplyvňoval postoj pápežskej kúrie. Pápeži vnímali pozíciu uhorského panovníka ako ochrancu kresťanstva, Svätá stolica ho preto významne finančne podporovala, a to najmä v súvislosti s odrážaním výbojov osmanských Turkov do Európy.⁷

Keď v kontexte priorit svojej zahraničnej politiky začal Matej Korvín obracať pozornosť smerom k Českému kráľovstvu, využíval vo svoj prospech komplikované vzťahy Juraja Podebradského s pápežskou kúriou; štylizoval sa do role ochrancu kresťanstva a postupne sa staval do opozície k českému kráľovi.⁸ Minimálne o opatrnosti vo vzťahu k Jurajovi svedčí už Matejova odpoveď na Podebradského návrh na vytvorenie protitureckej ligy kresťanských štátov z rokov 1462 – 1464.⁹ Matejova reakcia na tento plán v roku 1464 nebola zamietavá – samotnú myšlienku ocenil, avšak pripomínal, že s ním o tomto návrhu dosiaľ nikto nerokoval.¹⁰ Navyše vyjadril názor, že: „*skôr než sa dospeje k podrobnejším záverom, treba dať o tom správu tým, s ktorými má dohodu, ako sú Benátčania a zvlášť popredným hlavám všetkého kresťanstva, apoštolskej stolici a cisárskej výsosti*“.¹¹ Návrh teda nezamietol, naopak, vyslanci českého kráľa mohli aj v Matejovom mene rokovať s francúzskym kráľom Ľudovítom XI. o zvolaní snemu kresťanských panovníkov v Bazileji.¹² Z Matejovho správania bolo úplne zrejmé, že nemienil ísť proti záujmom pápeža.

Strategické zámary Podebradského sa vo veľkej miere odvíjali od zhoršujúcich sa vzťahov so Svätou stolicou. Pápež Pius II. (1458 – 1464) už v roku 1462 zrušil platnosť bazilejských kompaktát,¹³ čím dal českému kráľovi jasne najavo nekompromisný postoj kúrie k „dvojveriu“ v Českom kráľovstve.¹⁴ Podebradského reakciou bol návrh

6 MACEK, Josef. Král Jiří a král Matyáš : Od přátelství k nepřátelství (1458-1469). In *Časopis matice moravské*, 1991, roč. 110, č. 2, s. 304. ISSN 0323-052X.

7 Na boj proti Turkom mal Korvín v rokoch 1459 – 1476 získať od pápeža a Benátok priemerne 28-tisíc zlatých ročne. KALOUS, Antonín. *Matyáš Korvín (1443-1490) : Uherský a český král*. České Budějovice : Veduta, 2009, s. 94. ISBN 9788086829487.

8 KALOUS, ref. 7, s. 246.

9 Kresťanskú ligu (*liga generalis, universalis concordia*) malo viesť Francúzsko. Pripojením sa k lige sa český kráľ *de facto* snažil vylepšiť svoju pozíciu voči pápežskému štátu. Rôzne aspekty a súvislosti Podebradského plánu rozoberajú štúdie združené v zborníku *Cultus Pacis*. VANĚČEK, Václav (ed.). *Cultus pacis : Études et documents du Symposium Pragense Cultus pacis 1464-1964*. Praha : ČSAV, 1966, passim.

10 VANĚČEK, Václav. *Všeobecná mírová organizace podle návrhu českého krále Jiřího z let 1462-1464*. Praha : ČSAV, 1964, s. 45; KATONA, Stephanus. *Historia critica regum Hungariae stirpis mixtae, tomulus VII, ordine XIV*. Colotza : Typis scholarum piarum, 1792, s.704-715. Katona uvádza celé znenie listiny.

11 VANĚČEK, ref. 10, s. 45; KATONA, ref. 10, s. 707-708.

12 VANĚČEK, ref. 10, s. 45.

13 Viac k bazilejským kompaktátom pozri ŠMAHEL, František. Basilejská kompaktáta, jejich zpisemnění a ratifikace. In *Studia mediaevalia Bohemica*, 2009, roč. 1, č. 2, s. 187-229. ISSN 1804-0977.

14 ŠMAHEL, František. *Husitské Čechy : Struktury, procesy, ideje*. Praha : Lidové noviny, 2001, s. 394-395. ISBN 8071064688; MACEK, Josef. *Jiří z Poděbrad*. Praha : Svobodné slovo, 1967, s. 149-150.

na vytvorenie protitureckej ligy s deklarovaným cieľom ochrany kresťanstva v Európe. Český panovník však týmto krokom fakticky sledoval najmä oslabenie pápežského vplyvu v strednej Európe, keďže liga mala vzniknúť pod záštitou francúzskeho kráľa. Takto nastavená agenda bola v podstate akýmsi pokusom o vytvorenie protiváhy kuriálnej politiky, keďže pre Pia II. bola otázka utrakvizmu v Českom kráľovstve subsidiárnou záležitosťou v porovnaní s otázkou hroziacej osmanskej invázie do Európy. Pápež sa v protiosmanskej politike významne angažoval už od počiatku svojho pontifikátu – inicioval vojenskú výpravu proti Osmanom, ktorú dokonca plánoval osobne viesť. Za týmto účelom už v roku 1459 zvolal do Mantovy kongres, ktorého cieľom bolo zapojenie európskych mocností do ním pripravovaného križiackeho ťaženia proti Osmanskej ríši.¹⁵ Pápež však svoju myšlienku neuskutočnil, pretože zomrel tesne pred začatím plánovanej výpravy.¹⁶ Podobne ako u Pia II., ani zábery českého panovníka sa ďalej nerealizovali, Podebradský na spoluprácu s francúzskym dvorom síce nadviazal aj v nasledujúcich rokoch, o tom však budeme hovoriť neskoršie.

Roku 1464 zomrela uhorská kráľovná Katarína, prvá manželka Mateja Korvína a dcéra Juraja Podebradského, čo malo za následok, že väzby uhorského kráľa k Podebradskému sa výrazne oslabili. Po dohodách uzavretých v Šoproni a Viedenskom Novom Meste v roku 1463 a po konsolidácii vzťahov uhorského kráľa s Fridrichom III. začal Korvín sústredene budovať vzájomné väzby s cisárom a jeho spojencami. Uhorská zahraničná politika koordinovala svoje aktivity v súlade so záujmami Fridricha III., čoho prejavom bolo okrem iného aj dohadovanie sobáša medzi Korvínom a dcérou brandenburského vojvodu Albrechta Achilla, čo inicioval práve cisár Fridrich. K svadbe nakoniec nedošlo, pretože Albrecht sa zdráhal pristúpiť k vydaju dcéry do Uhorska.¹⁷

Vzťahy Svätej stolice a Juraja Podebradského sa v tom čase neustále zhoršovali pre Jurajovu neustupujúcu podporu utrakvistov v Českom kráľovstve.¹⁸ Avšak pokiaľ Pia II. zamestnávala primárne otázka boja s Osmanmi, za pontifikátu jeho nástupcu Pavla II. (1464 – 1471) došlo v postoji pápežskej kúrie k situácii v českých krajinách k viditeľnému a radikálnemu obratu. Pre nového pápeža bola otázka „dvojveria“ v Čechách rovnako dôležitá ako hrozba zo strany expandujúcej Osmanskej ríše, čo sa prejavilo hneď v nasledujúcom období. Už v priebehu roka 1465 začal Pavol II. cirkevný proces proti českému kráľovi a vyzýval duchovenstvo, šľachtu aj mestá krajiny, aby vypovedali panovníkovi poslušnosť.¹⁹

15 Snem v Mantove nenaplnil funkciu kongresu – bola to v podstate séria bilaterálnych rokovaní pápeža s vyslancami rôznych panovníkov a vojvodov. RUSSELL, Joycelyne Gledhill. *Diplomats at work : Three renaissance studies*. Phoenix Mill; Wolfboro Falls : Alan Sutton, 1992, s. 51-93 (kapitola The humanist converge: The congress of Mantua). ISBN 0750900326; O príprave križiackeho ťaženia pozri: MÁRZA, Andrea. Pope Pius II and his planned crusade. In *Transylvanian Revue*, 2004, roč. 13, č. 3, 2004, s. 42-50. ISSN 1221-1249.

16 MÁRZA, ref. 15, s. 46-47.

17 Uhorsko-brandenburský sobáš podporoval najmä Albrechtov brat kurfirst Fridrich, ten však nechcel ísť proti vôli brata, ktorý mal záväzky k Jurajovi Podebradskému. FRAKNÖI, Vilmos. Die Hohenzollern und Matthias Corvinus, König von Ungarn. In *Ungarische Rundschau für historische und soziale Wissenschaften*, 1915, roč. 4, s. 538-539; HÖFLER, Constantin. Fränkische Studien IV. In *Archiv für Kunde österreichischer Geschichts-Quellen*, 1851, roč. 7, s. 27, č. 2 a s. 32, č. 5. ISSN 1013-1264.

18 K problematike „dvojveria“ v Českom kráľovstve pozri napr. ŠMAHEL, ref. 14, s. 453-466.

19 MARKGRAF, Hermann (ed.). Politische Correspondenz Breslaus im Zeitalter Georgs von Podiebrad :

Naopak, Matejove spojenectvo s pápežom Pavlom II. sa utužovalo, intenzívne spolu v tomto období komunikovali, napríklad v januári 1465 Matej ďakoval za pápežom venovaný dar posvätného meča.²⁰ Tento symbolický akt s istotou poukazoval na pevné väzby pontifika s uhorským kráľom. Navyše prijatie meča predstavovalo prevzatie moci a v cirkevnej (duchovnej) sfére aj ochranu samotnej cirkvi.²¹ Pápež mohol týmto darom reagovať na Korvínovu korunováciu z predošlého roka, ako aj potvrdiť Matejov status ochrancu kresťanstva vo vzťahu k Osmanom.²² Roku 1465 bol už Matejov odklon od Podebradského evidentný, jasne sa primkol k pápežskej politickej línii. Dôkazom blízkych väzieb a nespochybniteľného spojenectva je aj Matejov list pápežovi Pavlovi II. z 2. októbra 1465, v ktorom uhorský panovník píše: „*ak teda proti Čechom alebo proti Turkom je treba, akokoľvek stačia sily moje a môjho kráľovstva, nadovšetko zostávajú a naveky zostanú verné apoštolskej stolici a vašej svätosti*“.²³ Matej reagoval na pontifikovu výzvu z júla 1465, v ktorej žiadal uhorského kráľa, aby odstúpil od zmlúv s Jura-
jom a žiadne ďalšie neuzatváral.²⁴

V septembri 1465 prebehli vo veci vzťahov pápežskej kúrie k českému kráľovi česko-uhorské rokovania v Tnave. Korvína na nich zastupoval ostrihomský arcibiskup Ján Vitéz, Podebradského olomoucký biskup Protasius (Tas) z Boskovic. Obsah rokovaní nie je zaznamenaný, je však pravdepodobné, že Protasius požiadal Vitéza, aby Uhri v danej záležitosti vystupovali ako tlmočníci postojov českej strany smerom k pápežovi, ako vyplýva z listu Vitéza Jurajovi Podebradskému.²⁵ O úprimnosti snahy uhorského panovníka podporovať urovanie sporu medzi pápežom Pavlom II. a Jurajom Podebradským možno oprávnenne pochybovať, Matej totiž v tom čase už jednoznačne deklaroval svoju vernosť pápežovi a vyjadril aj ochotu prípadnej pomoci proti „heretickým“ Čechom.²⁶ Rokovania v Tnave pravdepodobne stroskotali práve pre tento postoj uhorského kráľa.

II. Abtheilung 1463-1469. In *Scriptores rerum Silesiacarum IX* (ďalej SRS). Breslau : Josef Max, 1874 s. 133, č. 300, s. 143-145, č. 308; Státní okresní archiv Třeboň (SOA Třeboň), fond historica, 1884a.

20 FRANKÓI, Vilmos (ed.). *Matyás király levelei : küllgyi osztály I* (ďalej MKL). Budapest : Magyar Tudományok Akadémia, 1893, s. 73, č. 53.

21 Ceremoniálne prijatie meča (spojené s aktom opásania mečom) bolo pôvodne sekulárnym obradom, bolo súčasťou slávnostného prevzatia moci, prechodových rituálov od detstva k dospelosti, symbolizovalo nástup do verejnej funkcie, hodnosti, ako aj vyjadrenie určitých politických nárokov. Prevzatie ceremónie cirkvou prinieslo nové významy, ako napr. ochrana chudobných či samotnej cirkvi. ZUPKA, Dušan. *Rituály a symbolická komunikácia v stredovekej strednej Európe : Arpádovské Uhorsko 1000 – 1301*. Prešov : Vydavateľstvo Michala Vaška, 2011, s. 48-51. ISBN 9788071658528.

22 K podobnému aktu došlo aj v roku 1471, kedy pápež daroval uhorskému kráľovi posvätný meč a klobúk, čo vyjadrovalo Matejovu pozíciu ochrancu kresťanstva pred českými „kacírmí“. KALOUS, Antonín. *Plenitudo potestatis in partibus? Pápežští legáti a nunciové ve střední Evropě na konci středověku*. Brno : Matice moravská, 2010, s. 228. ISBN 9788086488752.

23 Matej v liste nazýva Čechov nepriateľmi. MKL I, s. 114, č. 78; FRANKÓI, Vilmos (ed.) Mathiae Corvini Hungariae regis epistolae ad Romanos pontifices datae et ab eis acceptae. Matyás király levelezése a római pápákkal 1458–1490. In *Monumenta Vaticana historia regnum Hungariae illustrantia I/6* (ďalej MVH I/6). Budapest 1891, s. 61-62, č. 42.

24 MVH I/6, s. 56-57, č. 39; KALOUS, ref. 7, s. 123; PALACKÝ, František. *Dějiny národu českého IV*. Praha : Odeon, 1968, s. 473.

25 TELEKI, József (ed.). *Hunyadiak kora Magyarországon, XI. kötet* (ďalej HKM). Pest : Emich Gusztáv Könyvnyomdája, 1855, s. 153, č. 385.

26 Spomínajú to viacerí autori. KALOUS, ref. 7, s. 124 a 126; PALACKÝ, ref. 24, s. 472; HOENSCH,

Ani napriek uvedenému vývoju situácie vzájomná korešpondencia medzi Uhorským a Českým kráľovstvom neustávala. V lete 1466 sa na Mateja v mene Juraja Podebradského obrátil český vyslanec Gregor z Heimburgu listom, ktorým sa snažil získať uhorského kráľa v spore s pápežom na stranu Podebradského. List vyznieva skôr ako Jurajova apológia než prosba o pomoc,²⁷ znenie listiny je *de facto* sťažnosťou na konanie predstaviteľov pápežskej kúrie a vyznieva ako priama reakcia na aktivity pápeža, namierené proti českému kráľovi. Okrem Korvína adresoval podobný apel aj ďalším európskym panovníkom.²⁸ Následne v priebehu roka prebehla pomerne čulá korešpondencia medzi oboma kráľovskými dvormi, ktorej predmetom boli predovšetkým Matejove sťažnosti na vpády Mateja zo Šternberka a iných českých šľachticov na uhorské územie.²⁹ V tejto veci sa Korvín domáhal urovnania situácie, a to tak u Juraja Podebradského, ako aj u jeho syna Viktorína, ktorý bol moravským markgrófolom.

V listine z 27. októbra sa uhorský kráľ dožaduje, aby „*bezočivosť a namyslenosť vyššie spomínaného Mateja a iných jemu podobných bola potlačená*“. Korvín sa sťažoval aj na „*mnohých iných poddaných a familiárov českého kráľa, ktorí neoprávnene a bez legitímnej príčiny robia vpády do nášho kráľovstva a všetko, čo si chcú privlastniť, ohňom, mečom, koristením a vraždením ničia*“.³⁰ Text listiny má pomerne ostrý tón, správanie sa českých pánov je prirovnávané k Turkom: „*Ba dokonca, pretože existuje horšieho príkladu, už od zradných pohanov Turkov, ktorí násilným spôsobom vidiečanov, ženy a dievčatá...berú do zajatia, väznia a do otroctva vedú, nešetiaci božie kostoly, ani stav, ani pohlavie alebo vek*“.³¹

Viktorín Podebradský zase vo svojom liste oznamoval Korvínovi, že z rozkazu svojho otca a zo svojho titulu zamýšľal viesť proti Matejovi Šternberkovi vojenskú expedíciu. Po porade biskupa Protasia a pánov Karola z Vlašimi a Hynka z Ludaníc so spomínaným Šternberkom však Viktorín od svojich zámerov upustil, pretože Šternberk sa zaviazal neviesť ďalšie nájazdy a rešpektovať hranice Uhorska.³² K tejto situácii zaujal stanovisko aj samotný Juraj Podebradský, ktorý v odpovedi na výčitky Mateja Korvína dal rezolútne najavo, že: „*keby neupustil Matej [Šternberk] od všetkých násilností a [ich] obnovil, sám náš syn by tvrdou rukou snahy potlačil*“.³³ Zároveň však nezabudol pripomenúť, že „*akýsi Bielík z Lednice, obyvateľ Uhorského kráľovstva, robí nájazdy na našu Moravu a spôsobil viacnásobné škody Matejovi zo Šternberka, sirotkom zo Strážnice a mníchom kláštora Vizovického... a proti nemu sa Matej [Šternberk], oplacajúc rovnako, bez váha-*

Jörg Konrad. *Matthias Corvinus : Diplomat, Feldherr und Mäzen*. Graz : Styria, 1998, s. 98. ISBN 3222126402. Celé znenie listiny, v ktorej Vitéz informuje o rokovaníach pozri: HKM XI, s. 152-153, č. 385.

27 Znenie listiny SRS IX, s. 181-190, č. 329; ODLOŽILÍK, Otakar. *The Hussite king: Bohemia in European affairs 1440-1471*. New Brunswick; New Jersey : Rutgers University press, 1965, s. 181-182; HEYMANN, Frederick G. *George of Bohemia : King of heretics*. Princeton : Princeton University press, 1965, s. 417-418.

28 HEYMANN, ref. 27, s. 417.

29 HKM XI, s. 174-216, passim; MKL I, s. 144-177, passim.

30 HKM XI, s. 180, č. 397; MKL I, s. 145, č. 109.

31 Ref. 30.

32 HKM XI, s. 177, č. 396.

33 HKM XI, s. 212, č. 409; MKL I, s. 168, č. 120.

nia postavil“.³⁴ Obdobným spôsobom zase u uhorského kráľa namietal maršál Českého kráľovstva Henrich z Lipej (Lipský), ktorý sa sťažoval na neprávosti spôsobené uhorským palatínom Michalom Országom a jeho služobníkmi. Korvín reagoval uistením, že „bude vykonaná náprava tak zo strany palatína, ako aj jeho poddaných“.³⁵ V podobnom duchu sa niesla korešpondencia medzi oboma panovníkmi aj na prelome rokov 1466/67.³⁶ Napätie na oboch stranách bolo evidentné napriek obojstrannému neustálemu zdôrazňovaniu vzájomných dohôd, záväzkov a priateľstva. Mateja zo Šternberka a Henricha z Lipej spomína vo veľmi negatívnom zmysle aj kronikár Antonio Bonfini, ktorý o nich píše ako o nenávidených osobách a označuje ich za príčinu neskoršej vojny.³⁷ Aj vďaka vyššie uvedenej vzájomnej intenzívnej diplomatickej aktivite pohraničné konflikty neprerástli do otvoreného boja. Kráľ Matej sa ale postupne pripravoval na inváziu do Českého kráľovstva.³⁸

V tomto období sa vzťahy medzi pápežskou kúriou a Jurajom Podebradským vyhrocovali, čoho vyvrcholením bolo uvalenie interdiktu zo strany pápeža na českého kráľa 23. decembra 1466.³⁹ Okrem podnecovania domácej opozície voči Podebradskému hľadal pápež spojencov proti „heretickému“ panovníkovi aj v radoch panovníkov okolitých zemí. Premýšľal tiež o vhodnom kandidátovi, ktorý by viedol výpravu do Českého kráľovstva. Pavol II. vkladal nádeje do poľského kráľa Kazimíra IV. Jagelovského, za ktorým vyslal vrocľavského biskupa a pápežského legáta Rudolfa z Rüdeseimu s ponukou, aby sa ujal vlády nad Českým kráľovstvom.⁴⁰ Jagelovec mohol svoje nároky na český trón uplatniť prostredníctvom svojej manželky Alžbety Habsburskej, ktorá ako dcéra uhorského a českého kráľa Albrechta Habsburského bola legitímnu dedičkou českej koruny. Pápežský legát zdôrazňoval, že práve z tohto dôvodu neprináleží nikomu inému nárok na českú korunu viac ako Jagelovcom.⁴¹ Kazimír sa však po práve ukončenej trinásťročnej vojne s Rádom nemeckých rytierov, ktorá ho finančne vyčerpala, zdráhal zapojiť do ďalšieho vojenského konfliktu.⁴² Navyše nechcel, aj s ohľadom na podpísané spojenecké zmluvy z roku 1462, intervenovať proti Jurajovi Podebradskému.⁴³ Poľský

34 HKM XI, s. 213-214. MKL I, s. 170. Túto pasáž cituje aj Palacký. PALACKÝ, ref. 24, s. 494.

35 HKM XI, s. 201, č. 405; MKL I, s. 160, č. 115.

36 HKM XI, s. 164-251, passim; MKL I, s. 144-194, passim.

37 BONFINI, Antonio. *Rerum Ungaricarum decades, tomus IV, pars I*. Eds. József Fögel, Béla Iványi, László Juhász. Budapest : Egyetemi nyonda, 1941, s. 19 (decas IV, liber I, 249-250).

38 Podľa A. Kalousa sa vojenský konflikt medzi Českým a Uhorským kráľovstvom už nedal odvrátiť. KALOUS, ref. 7, s. 124-125. Heymann tvrdí, že sa Matej snažil dostať prostredníctvom diplomacie čo najrýchlejšie ku skutočnej vojne, akonáhle to dovoľí vnútropolitická situácia a stav konfliktu s Turkami. HEYMANN, ref. 27, s. 419-420.

39 HOENSCH, ref. 26, s. 90.

40 DLUGOSZ, Jan. *Roczniki czyli kroniki sławnego królestwa polskiego : księga dwunasta 1462-1480*. Ed. Krzysztof Baczkowski. Warszawa : Wydawnictwo naukowe, 2009, s. 178-180. ISBN 9788301160784. O ponuke pre poľského panovníka informuje aj vrocľavský vyslanec Lukáš Eisenreich LEWICKI, Anatol (ed.). *Codex diplomaticus epistolaris saeculi decimi quinti, tomus III*. Krakow : Akademia umjetności, 1894, s. 126-129, č. 105-106.

41 DLUGOSZ, ref. 40, s. 179-180.

42 DLUGOSZ, ref. 40 s. 180; NEHRING, ref. 2, s. 28.

43 HOENSCH, ref. 26, s. 97.

kráľ síce považoval svoje dedičné nároky na český trón za legitímne, ale v tejto situácii sa správal opatrne a zdržanlivo, zaujal v podstate neutrálne stanovisko.⁴⁴ Na ríšskom sneme v Norimbergu vo februári 1467 hľadal pápežský legát Lorenzo Roverella podporu u brandenburského a saského kurfirsta, avšak tí tiež odmietli viesť vojnu proti českému kráľovi.⁴⁵ Brandenburský kurfirst Fridrich bol vážnym kandidátom pápežskej kúrie na nového českého panovníka. Keď mu vo februári 1468 ponúkali pápežskí legáti korunu,⁴⁶ podporoval túto alternatívu najmä cisár Fridrich III., ktorý vítal myšlienku nástupu nemeckého vojvodu na český trón. Nebol naklonený kandidatúre Kazimíra Jagelovského alebo jeho syna, a to najmä z dôvodu prílišného posilnenia postavenia a vplyvu Jagelovcov, ktorí by ovládali dve kráľovstvá. Pripomínal tiež, že by sa v tom prípade nepotlačilo „kacírstvo“, ale ešte by zosilnelo. Zaujímavé je tiež, že rovnaký názor na vec mal mať aj pápež Pavol II.⁴⁷ Kurfirst Fridrich po porade s bratom Albrechtom Achillom ponuku nakoniec odmietol. Z korešpondencie oboch Hohenzollernovcov je evidentné, že významnú úlohu v rozhodovaní mali ekonomické a vojenské dôvody, takže sa zdráhali angažovať v zjavne dlhotrvajúcom konflikte.⁴⁸ V plánoch pápeža a cisára dokonca figurovala aj križiacka výprava do Čiech pod vedením burgundského vojvodu Karola Smelého, ten však nemal žiaden záujem podieľať sa na vojne proti Podebradskému.⁴⁹ Až po týchto neúspešných pokusoch obrátil pápež Pavol II. svoju pozornosť na uhorského panovníka.

Rok 1467 síce pre Mateja začal výborne (v januári sa mu podarilo poraziť posledné zvyšky bratíkov pri Veľkých Kostoľanoch), uvedomoval si však nutnosť dôkladného zaistenia uhorskej južnej hranice predtým, než začne akciu proti českému kráľovi. Už v roku 1466 plánoval spolu s rímskym cisárom Fridrichom III. protiosmanskú výpravu na podporu albánskeho vojvodu Skanderbega.⁵⁰ Ťaženie bolo odložené na nasledujúci rok, jeho pokročilú prípravu však narušili nepokoje v Sedmohradsku, ktoré v auguste 1467 vyvrcholili povstaním. Rebéliu Korvín síce rázne potlačil,⁵¹ no vzhľadom na spomínané ťažkosti si len ťažko mohol dovoliť konflikt s českým kráľom, potreboval s ním spolupracovať.⁵² V januári 1467 rokoval s diplomatom v českých službách Albertom Kostkom z Postupic, pred ktorým prejavil veľkú ochotu stretnúť sa s kráľom Jurajom.⁵³

44 HEYMANN, ref. 27, s. 422-423.

45 NEHRING, ref. 2, s. 28.

46 RIEDEL, Adolph Friedrich (ed.). *Codex diplomaticus Branderburgensis Sammlung der Urkunden, Chroniken und sonstigen Quellen über die Geschichte der Mark Brandenburg, Haupttheil III, Band 1* (ďalej CDB). Berlin : Reimer, 1859, s. 455, č. 327.

47 Tvrdia to pápežskí legáti v dôvodoch ponuky koruny pre kurfirsta Fridricha. CDB III/1, s. 456, č. 327.

48 Ref. 47.

49 EHM, Petra. *Burgund und das Reich : Spätmittelalterliche Außenpolitik am Beispiel der Regierung Karls des Kühnen (1465-1477)*. München : Oldenbourg, 2002, s. 122. ISBN 3486566830.

50 Skanderbeg (vlastným menom Juraj Kastrioti) v tom čase čelil silnej osmanskej ofenzíve vedenej sultánom Mehmedom II. SIMON, Alexandru. Notes and documents on the southern background of Matthias Corvinus' bohemian war. In *Studia mediaevalia Bohemica*, 2012, roč. 4, č. 2, s. 77-78. ISSN 1804-0977; KUBINYI, András. *Matthias rex*. Budapest : Balassi kiadó, 2008, s. 81. ISBN 9635067674.

51 KUBINYI, ref. 50, s. 82-84. Povstanie popisuje kronikár Bonfini. BONFINI, ref. 37, s. 10-15 (decas IV, liber I, 128-197).

52 KALOUS, ref. 7, s. 125.

53 HKM XI, s. 240, č. 424.

Pred začiatkom výpravy do Sedmohradska žiadal uhorský kráľ Podebradského, aby nepodporoval rebelov, svätajurských a pezinských grófov Jána a Žigmunda.⁵⁴ Podobne rokoval český vyslanec Gregor z Heimburgu s Jánom Vitézom o možnej pomoci proti Turkom a sedmohradským rebelom.⁵⁵ Ešte v decembri 1467, keď bol Matej po potlačení sedmohradského povstania na ďalšej vojenskej výprave v Moldavskom kniežatstve,⁵⁶ moravské knieža Viktorín mu ponúkal vojenskú pomoc o sile od 500 do 1000 žoldnierskych jazdcov.⁵⁷ Z hľadiska medzinárodnej politiky sa však záujmy Mateja a Juraja Podebradského čím ďalej viac rozchádzali. Prejavilo sa to aj na cisárom zvolanom sne-me rakúskych stavov v Linzi, ktorého sa zúčastnili aj zástupcovia uhorského a českého panovníka. Pokiaľ českí vyslanci sa snažili získať Fridricha III. pre svoju vec, s odvolaním sa na predošlé služby Podebradského v prospech cisára,⁵⁸ uhorské vyslanectvo sa jednoznačne prihlásilo na stranu Fridricha.⁵⁹ Český panovník sa preto v tejto situácii snažil v rokoch 1467 – 1468 dohodnúť alianciu s francúzskym kráľom Ľudovítom XI., ktorá mala byť namierená proti pápežovi a cisárovi. V tomto pláne počítal, že sa k spojenectvu Čiech a Francúzska pripoja aj ďalší európski vladári, ako napr. milánsky vojvoda, brandenburské a saské kniežatá či poľský alebo dánsky kráľ.⁶⁰ Ideou celého plánu bola, okrem série spojeneckých záväzkov a zmlúv, aj myšlienka zvolania všeobecného cirkev-ného koncilu, ktorý by obmedzil moc pápežskej kúrie. V prípade úspešnej realizácie tejto stratégie by sa Podebradskému podarilo vytvoriť alianciu namierenú proti dominancii pápeža, ale aj proti cisárovi alebo burgundskému vojvodovi. Plán českého kráľa však zostal nerealizovaný, francúzsky panovník Ľudovít XI. nemohol plniť svoje záväzky, a to z dôvodov vnútorných problémov krajiny (povstanie šľachty), ako aj konfliktu s bur-gundským vojvodom Karolom Smelým.⁶¹

V nasledujúcom období sa situácia menila, Matej postupne získaval v boji proti „he-retickým Čechom“ podporu významných európskych mocností. Korvínov postoj k Ju-rajovi Podebradskému vítal predovšetkým pápež. V uhorskom kráľovi videl ochrancu kresťanstva,⁶² preto ho v tejto veci významne podporoval, a to nielen politicky. Kúria

54 Regest listiny MKL I, s. 201, č. 138; PALACKÝ, Franz (ed.). *Urkundliche Beiträge zur Geschichte Böhmnes und seiner Nachbarländer im Zeitalter Georg's von Podiebrad (1450-1471)*. In *Fontes rerum Austriacarum II/20* (ďalej FRA II/20). Wien : Kaiserlich-königlichen Hof und Staatsdruckerei, 1860, s. 480, č. 409; KALOUS, ref. 7, s. 125.

55 HKM XI, s. 294-297; KALOUS, ref. 7, s. 125.

56 András Kubinyi tvrdí, že tvrdý zásah v Sedmohradsku vrhal zlé svetlo na kráľa, čo si mal Matej kompenzovať víťaznou výpravou do Moldavska. KUBINYI, ref. 50, s. 84.

57 HKM XI, s. 290, č. 448.

58 Podebradský sa určite odkazoval napr. na brnianske dohody z roku 1459, kde sľúbil cisárovi podporu jeho kandidatúry na uhorský trón a tiež sa intervenciu českého panovníka proti povstaniu vo Viedni v roku 1462. MACEK, ref. 14, s. 159-160.

59 Regest listiny BACHMANN, Adolph (ed.). *Urkunden und Actenstücke zur Österreichischen Geschichte im Zeitalter Kaiser Friedrichs III und Königs Georg von Böhmen*. In *Fontes rerum Austriacarum II/42* (FRA II/42). Wien : Carl Gerold's Sohn, 1879, s. 398, č. 289. Pre popis snemu a rokovani pozri: HEY-MANN, ref. 27, s. 433-435.

60 MACEK, Josef. Král Jiří a Francie v letech 1466-1468. In *Československý časopis historický*, 1967, roč. 15, č. 4, s. 518. ISSN 0045-6187.

61 MACEK, ref. 60, s. 528-530 (celá štúdia s. 496-534).

62 Vo vzájomnej korešpondencii pápež označoval Korvína prívlastkami ako napr. „jedinečný stĺp kresťan-

vynakladala na účely križiackych výprav proti Osmanom alebo „českým heretikom“ značné finančné prostriedky. Na ilustráciu: v rokoch 1465 – 1471 to bolo 210-tisíc zlatých, z čoho viac ako tretina (82 550 zlatých) pripadla Korvínovi.⁶³ Okrem pápeža žiadal Korvín o pomoc v boji proti českému kráľovi i cisár Fridrich III. Na konci roku bolo na sneme katolíckych stavov vo Vroclave rozhodnuté, že na pomoc českým katolíkom bude povolaný práve uhorský panovník.⁶⁴ V tomto procese zohral významnú úlohu olomoucký biskup Protasius z Boskovic, ktorý prešiel zo strany Juraja Podebradského do tábora tzv. panskej jednoty (zelenohorskej jednoty).⁶⁵ Práve on, spolu s pápežským legátom Gabrielom Rangonim, šiel na začiatku roka 1468 do Veľkého Varadína požiadať Mateja Korvína o ochranu katolíkov v krajinách českej koruny.⁶⁶ Uhorský kráľ potom túto skutočnosť rád zdôrazňoval, aby deklaroval podporu českej cirkvi⁶⁷ a tým posilnil aj legitimitu svojho konania. Na sneme vo Veľkom Varadíne sa Matejovi podarilo uzavrieť s Osmanskou ríšou prímierie na tri roky.⁶⁸ Tak pre Uhorsko, ako aj Osmanskú ríšu mala táto dohoda veľký význam – uhorský kráľ sa mohol sústrediť výlučne na konflikt s českým panovníkom, zatiaľ čo Osmani sa angažovali na južnom Balkáne, kde ich zamestnávali boje s albánskym vojvodom Skanderbegom a aj s Benátkami.⁶⁹ Na južnej hranici Uhorska vládla už od roku 1464 pomerne pokojná situácia.⁷⁰ Spôsobená bola aj situáciou v Anatólii, ktorá v tom čase, podobne ako záležitosti na západných hraniciach

skej viery a sily“ alebo prezentoval Uhorsko ako „ochranný štít celého kresťanstva“ a podobne. BAK, János M. Hungary and Crusading in the Fifteenth century. In HOUSLEY, Norman (ed.). *Crusading in the fifteenth century : Message and impact*. New York : Palgrave Macmillan, 2004, s. 125. ISBN 1403902836; KAPRINAI, Stephanus (ed.). *Hungaria diplomatica temporibus Mathiae de Hunyad regis Hungariae, pars II*. Vindobona : Trattner, 1771 s. 288, č. 21. Obrazom Uhorska ako bašty kresťanskej Európy a Korvína ako ochrancu viery sa zaoberá aj Paul Srodecki. SRODECKI, Paul. *Antemurale Christianitatis : Zur Genese der Bollwerksrhetorik im östlichen Mitteleuropa an der Schwelle vom Mittelalter zur Frühen Neuzeit*. Husum : Matthiessen Verlag, 2015, s. 163-216. ISBN 9783786815082.

- 63 BENEŠ, František. Depositeria generale della crociata. In *Československý časopis historický*, 1966, roč. 14, č. 5, s. 741. ISSN 0045-6187; ŠMAHEL, ref. 14, s. 400. Na vyplácaní subsidií sa podieľala aj banka Mediciovcov, ktorá vyplácala pápežské subvencie na boj proti Osmanom a Čechom cez svoju benátsku pobočku. DE ROOVER, Raymond. *The rise and decline of the Medici bank: 1397-1494*. Cambridge; London : Harvard University press, 1963, s. 201-202. ISBN 0674771451. Kubinyi uvádza celkovo 250 tisíc zlatých od pápeža v rokoch 1459-1479. KUBINYI, ref. 50, s. 106. Pastor spomína len za rok 1465 kontribúcie kúrie pre Mateja na boj proti nepriateľom viery 80-tisíc (podľa svedectva Vespasiana da Bisticci) a 57,5 tisíc zlatých (záznam z vatikánskej účtovnej knihy, ktorý uvádza aj Beneš). PASTOR, Ludwig. *The history of the popes : From the close of the Middle ages, volume IV*. St. Louis : B. Herder Book, 1913, s. 83-84.
- 64 KALOUS, Antonín. Služba Boskovických u Matyáše Korvína. In *Acta Universitatis Palackianae Olomucensis*, 2007, roč. 33, s. 88. ISSN 0472-8947.
- 65 Pre viac informácií o zelenohorskej jednote pozri: MACEK, ref. 14, s. 170-180.
- 66 KALOUS, ref. 64, s. 89.
- 67 Ref. 66.
- 68 DLUGOSZ, ref. 40, s. 219; HEYMANN, ref. 27, s. 482-483. Simon hovorí o dvojročnom prímieri. SIMON, ref. 50, s. 78; BABINGER, Franz. *Mehmed the conqueror and his time*. Princeton : Princeton University Press, 1978, s. 266-267. ISBN 0691010781.
- 69 KALOUS, ref. 7, s. 230 a 256. V predošlých rokoch (1463 – 1464) sa na Balkáne museli Osmani brániť tlaku Benátok, Uhorska, ako aj odporu zo strany Skanderbega na území Albánska. SIMON, ref. 50, s. 75-76.
- 70 RÁSZÓ, ref. 3, s. 43.

Osmanskej ríše, viazala pozornosť sultána Mehmeda II.⁷¹ Navyše Korvínovi sa podarilo po úspešnej protiosmanskej výprave do Bosny (1463/64) zabezpečiť obranu uhorsko-chorvátskeho pohraničného územia.⁷² Po dohodnutí prímeria s Osmanmi Matej obhajoval opodstatnenosť vojenskej intervencie v Českom kráľovstve na sneme v Jágri v marci 1468. Súhlas snemu nakoniec získal, a tak mal cestu k Čechám otvorenú.⁷³

Matej sa teda pripravoval na konflikt s Jurajom Podebradským s podporou dvoch kľúčových síl na súdobom stredoeurópskom politickom poli: pápeža Pavla II. a cisára Fridricha III. Silnou motiváciou – okrem zisku českej koruny – bola iste aj možnosť stať sa rímskym kráľom a eventuálne aj rímskym cisárom. V odbornej literatúre je často spomínaná Korvínova cisárska ambícia,⁷⁴ čomu nasvedčujú viaceré správy v prameňoch. Je zrejmé, že Matej mal záujem získať hodnosť rímskeho kráľa. Na začiatku roka 1469 sa na európskych panovníckych dvoroch intenzívne diskutovalo o tom, či rímsky kráľovský titul nadobudne Matej Korvín alebo burgundský vojvoda Karol Smelý.⁷⁵ Obaja panovníci sa snažili získať pre svoju kandidatúru čo najširšiu a najvplyvnejšiu podporu. Za Korvína sa postavil aj Juraj Podebradský, ktorý poslal svojho vyslanca na dvor brandenburského markgrófa Albrechta Achilla so žiadosťou o podporu Hunyadiho snahy. Argumentoval, že zvolenie burgundského vojvodu by viedlo k rozbitiu Ríše, ako aj brandenburských dŕžav⁷⁶ a tiež, že Karola Smelého mal podporovať najmä pápež a kniežatá z rodu bavorských a falckých Wittelsbachovcov, tradičných rivalov Hohenzollernovcov.⁷⁷ Burgundanovi sľúbil podporu aj cisárov bratranec, tirolský vojvoda Žigmund.⁷⁸ Karol mal v tejto situácii oproti Matejovi výhodu, pretože mu ako výborný diplomatický prostriedok slúžila jeho jediná dcéra Mária, dedička rodových burgundských dŕžav. Potenciálny ženich tým získaval nárok na prípadné burgundské dedičstvo, preto otec Máriu „používal“ ako nástroj na vyvažovanie svojho postavenia medzi Francúzskom a Ríšou. Avšak z hľadiska naplnenia Karolových cisárskych ambícií mal *de facto* šancu na získanie jej ruky iba cisarov syn Maximilián.⁷⁹ Uhorský kráľ v tomto smere nedisponoval porovnateľne „silnými kartami“. Korvín mohol svoju prípadnú kandidatúru oprieť o spojenie s rodom

71 BABINGER, ref. 68, s. 269-274.

72 Ferenc Szakály tvrdí, že tak Uhorsko ako aj Osmanská ríša mali eminentný záujem riešiť ochranu svojich hraníc diplomatickou cestou. Navyše osmanská angažovanosť v iných oblastiach bola spôsobená aj osťažitou uhorskou obranou vlastných hraníc. SZAKÁLY, Ferenc. The Hungarian-Croatian border defense system and its collapse. In BAK, János M. – KIRÁLY, Béla (eds.). *From Hunyadi to Rákóczi : War and society in late medieval and early modern Hungary*. Eds. New York : Brooklyn College press, 1982, s. 148. ISBN 0930888138.

73 Napriek dohodnutému prímeriu, v Uhorsku stále pretrvával strach z prípadného útoku Osmanov. NEHRING, ref. 2, s. 29; ČORNEJ, Petr – BARTLOVÁ, Milena. *Velké dějiny země koruny české, svazek VI, 1437-1526*. Praha; Litomyšl : Paseka, 2007, s. 251. ISBN 9788071858737; HEYMANN, ref. 27, s. 483.

74 Napríklad ČORNEJ – BARTLOVÁ, ref. 73, s. 251; NEHRING, ref. 2, s. 34.

75 CDB III/1, s. 499-501, č. 354; FRA II/42, s. 485-487; FRA II/20, č. 365, s. 567-569, č. 479.

76 FRA II/42, s. 485-486, č. 365.

77 Ref. 76.

78 Karol okrem rímskej kráľovskej agendy sledoval aj pozdvihnutie Burgundského vojvodstva na kráľovstvo, čím by sa povýšil jeho panovnícky status (napriek vazalskému postaveniu smerom k francúzskemu kráľovi a cez územia aj príslušnosť k Rímskej ríši). EHM, ref. 49, s. 122.

79 PARAVICINI, Werner. *Karel Smělý : Zánik domu burgundského*. Praha; Litomyšl : Paseka, 2000, s. 77-79. ISBN 8071853127.

Habsburgovcov, keďže podľa dohody z Viedenského Nového Mesta bol adoptívnym synom cisára Fridricha III.⁸⁰ Cisár však v tejto situácii na rozdiel od Mateja – neprijal smerom k uhorskému kráľovi žiadny záväzok,⁸¹ ktorý by mohol poškodiť nástupnícke práva jeho syna Maximiliána.⁸² Vo svetle týchto súvislostí je otázne, nakoľko Matej reálne videl možnosť stať sa cisárom. Z tohto hľadiska je napríklad zaujímavá správa brandenburského markgrófa Albrechta z marca 1469 adresovaná jeho bratovi, kurfirstovi Fridrichovi. Albrecht v nej uvádza, že zástupcovia na ríšskom sneme majú správy o tom, že „uhorský kráľ má prísľub od pápeža a cisára, že ho chcú ustanoviť rímskym kráľom“, pričom dodáva: „nemyslíme si, že by sa cisár vzdal Ríše... a kurfirsti by asi neradi videli na cisárskom tróne niekoho, kto nie je nemeckého pôvodu“.⁸³ Predpokladám, že tieto informácie boli Matejovi známe. Kráľ bol realista a určite vedel vecne vyhodnotiť svoje možnosti a šance. Na druhej strane, situácia sa neustále vyvíjala a modifikovala a vedenie pripravovanej výpravy proti Jurajovi zvyšovalo Korvínov medzinárodnopolitický kredit. V otázke úvah vo veci voľby nového rímskeho kráľa hovoria zachované pramene jasnou rečou. Otázka Korvínovej kandidatúry bola aktuálnou témou rokovaní na – takpovediac – najvyššej európskej úrovni. Odhliadnuc od možnosti zvolenia za rímskeho kráľa je však viac ako pravdepodobné, že Korvínovi nešlo iba o potenciálnu možnosť stať sa cisárom. Zaujímavá bola aj črtajúca sa šanca zasadiť na český trón. Zisk českej koruny musel pre Mateja, ktorý od počiatku svojej vlády v Uhorsku obhajoval vlastnú panovnícku legitimitu, predstavovať lákavú métu z hľadiska posilnenia osobnej aj dynastickej authority.⁸⁴ Ovládnutie bohatého kráľovstva, ku ktorému sa viazala aj silná medzinárodnopolitická pozícia smerom k Rímskej ríši, bola pre ambiciózneho panovníka – túžiaceho po rešpekte Európy – určite obrovskou motiváciou.⁸⁵ Ako český kráľ by sa totiž automaticky stal kurfirstom, získal by väčší vplyv na dianie v Ríši, vrátane hlasu pri voľbe cisára. Vedenie vojny proti Jurajovi Podebradskému, s posvätením pápeža a podporou rímskeho cisára, tak prirodzene zapadalo do Korvínových strategických plánov,⁸⁶ aj keď pred svetom deklaroval – slovami bratislavského prepošta Juraja Schönberga na ríšskom sneme v Regensburgu – že intervenciu viedol v mene „posilnenia kresťanstva a poslušnosti pápežovi a cisárovi“.⁸⁷ Zisk českej koruny teda označil primárne ako prosťriedok naplnenia vyššieho poslania, nie ako vlastný mocenský cieľ.

80 KALOUS, ref. 7, s. 65.

81 Korvín totiž v zmluve uzavretej vo Viedenskom Novom Meste priznal Fridrichovi alebo jeho synovi Maximiliánovi nárok na uhorský trón v prípade, ak by zomrel bez legitímneho mužského potomka.

82 NEHRING, ref. 2, s. 22.

83 FRA II/20, s. 568-569, č. 478; CDB III/1, s. 499-501, č. 354.

84 Nekráľovský pôvod bol objektívne Korvínovým významným hendikepom. MACEK, Josef. *Jagellonský věk v českých zemích I : Hospodářská základna a královská moc*. Praha : Academia, 1992, s. 263-264. ISBN 8020003002.

85 ČORNEJ – BARTLOVÁ, ref. 73, s. 251.

86 KALOUS, ref. 7, s. 266.

87 Informuje o tom správa brandenburských vyslancov na sneme v Regensburgu. Podľa nej prepošt Juraj vyjadril Korvínovu vernosť kresťanskej spolupatričnosti, čím popieral Matejove ambície získať českú korunu a poukazoval na iných sedem kráľovstiev patriacich k Uhorsku, o ktorých udržanie by sa usiloval vo väčšej miere. BACHMANN, Adolph (ed.). *Urkundliche Nachträge zur österreichisch-deutschen Geschichte im Zeitalter Kaiser Friedrich III*. In *Fontes Rerum Austriacarum II/46*. Wien : F. Tempsky, 1892,

Bezprostrednou príčinou začatia bojov zo strany Korvína bol vpád českého vojska do Dolného Rakúska v januári 1468. Čechov viedol moravský markgróf Viktorín, prvorođený syn českého panovníka, ktorý ešte v posledných dňoch predchádzajúceho roku vyhlásil vojnu rímskemu cisárovi Fridrichovi III.⁸⁸

Matej vyhlásil Viktorínovi vojnu 31. marca 1468,⁸⁹ čím *de facto* vstúpil do konfliktu s Jurajom Podebradským. Vo svojom vyhlásení sa uhorský panovník odvolával na priateľské a spojenecké záväzky, ktoré mal voči cisárovi a tiež na zvláštny mandát od pápeža. Korvín 8. apríla deklaroval, že sa ujal ochrany katolíkov v českých krajinách a tento boj prirovnal k zápasu s Turkami.⁹⁰ Zapojil sa tým do konfliktu českého kráľa s katolíckou šľachtou združenou v zelenohorskej jednote (panskej jednote) a Fridrichom III.⁹¹ Matej vytiahol s uhorským vojskom z Bratislavy, postupoval cez Dolné Rakúsko smerom k rakúsko-moravskému pohraničiu, kam sa sťahol Viktorín so svojimi oddielmi a kde sa sústredilo aj vojsko českého panovníka. Po počiatočnej fáze pozíčnej vojny a pokusoch o urovanie situácie⁹² sa Matejovi podarilo dostať na Moravu a dobyť strategicky významné mesto Třebíč, ktoré mu otvorilo cestu k ovládnutiu Moravy. Uhorské vojsko v lete 1468 postupne, aj vďaka podpore zo strany moravských katolíckych miest, úspešne obsadilo takmer celé územie Moravy, vrátane najväčších miest Brna a Olomouca.⁹³ Korvín sa snažil od počiatku vojenskej expedície zapojiť do konfliktu aj katolícke stavy a mestá. V tomto smere sa obracal najmä na pápežského legáta a vrocavského biskupa Rudolfa z Rüdesheimu, ktorého opakovane žiadal o pomoc v boji proti Podebradskému.⁹⁴ Uhorský kráľ sa dožadoval väčšieho zapojenia domácej opozície do konfliktu, pričom sa sťažoval na „malú alebo minimálnu podporu“ z ich strany.⁹⁵ Podobne vyzýval k väčšej aktivite v boji aj cisár Fridrich III. Obracal sa nielen na domácu opozíciu,⁹⁶ ale aj na saského kurfirsta Ernesta so žiadosťou o reálnu vojenskú podporu Korvína.⁹⁷ Mi-

s. 84, č. 73; NEHRING, ref. 2, s. 33. Pre popis zhromaždenia v Regensburgu a aktivity prepošta Juraja pozri HLAVÁČKOVÁ, Miriam. *Juraj zo Schönbergu : Bratislavský prepošt v službách cisára a kráľa*. Bratislava : Veda, 2015, s. 173-174. ISBN 9788022414739.

88 Vyhlásenie však adresoval Fridrichovi ako rakúskemu vojvodovi, bez zmienky o jeho cisárskom titule. SRS IX, s. 252-254, č. 380-381; HEYMANN, ref. 27, s. 487.

89 MKL I, s. 203-205, č. 140; KALOUS, ref. 7, s. 127.

90 Prezentoval to katolíckym stavom a mestám v Českom kráľovstve. SRS IX, s. 262-264, č. 390; MKL I, s. 205-208, č. 141-144; FRA II/42, s. 449-450, č. 336; ČORNEJ – BARTLOVÁ, ref. 73, s. 251; KALOUS, ref. 7, s. 127.

91 Na výzvu panskej jednoty vlastne vstúpil do vojny. KALOUS, ref. 7, s. 129.

92 HEYMANN, ref. 27, s. 496.

93 Priebeh konfliktu v Českom kráľovstve popisuje vrocavský kronikár Eschenloer. ESCHENLOER, Peter. *Geschichte der Stadt Breslau, Teilband II*. Ed. Gunhild Roth. Münster; New York; München; Berlin : Waxmann, s. 708-758. ISBN 9783830912538; HEYMANN, ref. 27, s. 491-516; pozri aj HOMOLA, Tomáš. Vojenské ťaženie Mateja Korvína do Českých krajín v rokoch 1468 – 1469. In TOKÁROVÁ, Zuzana – PEKÁR, Martin (Eds.). *Človek, spoločnosť, doba. Stretnutie mladých historikov III. : zborník príspevkov z 3. vedeckej konferencie mladých historikov*. Košice : Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, 2014, s. 60-67. ISBN 9788081521614.

94 SRS IX, s. 264, č. 390 C, s. 272-273, č. 396.

95 SRS IX, s. 276, č. 402.

96 SRS IX, s. 270, č. 393 A.

97 FRA II/44, s. 648-649, č. 533.

moriadne zaujímavý je v tejto súvislosti fakt, že sám cisár sa do bojov po boku Mateja Korvína nezapojil. Určite však aj vďaka výzvam a naliehaniu cisárskej autority získal Matej v lete 1468 dôležitú podporu katolíckych stavov v Českom kráľovstve, ktoré sa zaviazali, že neuzavrú s protivníkom žiadnu dohodu bez vedomia uhorského kráľa.⁹⁸ Korvín si tak svoju pozíciu v Čechách výrazne posilnil a získal na svoju stranu významných spojencov.

Matej sa zároveň snažil získať na svoju stranu poľského kráľa Kazimíra IV., žiadal dokonca o ruku jeho dcéry Hedvigy. Hedviga Jagelovská bola pre Korvína zvlášť dobrou voľbou, pretože ako vnučka Albrechta Habsburského a pravnučka Žigmunda Luxemburského bola legitímnu dedičkou uhorského, ale aj českého trónu. Sobášom s Matejom by potvrdila jeho kráľovské postavenie v Uhorsku a vytvorila by oporu pre Korvínovu aspiráciu na českú korunu. S úlohou dohodnúť sobáš bol do Krakova vyslaný olomoucký biskup Protasius z Boskovic,⁹⁹ ktorého Matej nabádal, aby rokoval radšej „*pomalšie a dobre ako rýchlo a neužitečne*“.¹⁰⁰ Tieto pytačky však boli neúspešné, pretože poľská strana považovala Korvína za nevhodného a najmä nerovného ženicha pre ich kráľovskú dcéru.¹⁰¹ Navyše poľský kráľ Kazimír IV. určite nemal záujem takýmto spôsobom legitimizovať Matejovu pozíciu nielen ako uhorského panovníka, ale najmä ako potenciálneho uchádzača o korunu českú.

V septembri 1468, keď s výnimkou mesta Uherské Hradište a hradu Špilberk ovládal takmer celú Moravu, zamieril Matej späť do Uhorska a vedenie bojov prenechal svojim veliteľom. Novú výpravu vedenú do Čiech zahájil uhorský kráľ vo februári 1469; po niekoľkých dňoch však postup uhorského vojska zastavil Juraj Podebradský neďaleko Kutnej Hory. Pri obci Vilémov sa dostal Korvín so svojimi oddielmi do obkľúčenia, situáciu riešil návrhom na rokovanie Podebradskému, ktorý ho – na veľké počudovanie a nevôľu svojich verných – prijal. Stretnutie oboch panovníkov sa konalo 27. februára a trvalo štyri hodiny.¹⁰²

Doboví kronikári na vývoj situácie nazerali nejednoznačne. Zatiaľ čo Peter Eschenloer prezentuje vojsko Podebradského ako nie tak silné ako Korvínove,¹⁰³ *Staré letopisy české* popisujú situáciu uhorského panovníka v podstate ako bezvýchodiskový stav, z ktorého vyviazol iba vďaka dobrej vôli českého kráľa.¹⁰⁴ Eschenloer pokladá za významný faktor dohodnutia prímeria veľkú zimu, ktorá bránila vojskám oboch bojujúcich strán

98 SRS IX, s. 292-294, č. 418; KALOUS, ref. 7, s. 131.

99 Protasius (Tas) z Boskovic ešte na jar 1467 prešiel na stranu katolíckej opozície voči Jurajovi Podebradskému, čo bola pre Podebradského citeľná strata. ČORNEJ – BARTLOVÁ, ref. 73, s. 243.

100 Tieto inštrukcie dokladajú, aký význam pripisoval Matej týmto rokovaniam. MKL I, s. 216, č. 151; KALOUS, ref. 64, s. 90.

101 Tak to tvrdia doboví kronikári: ESCHENLOER, ref. 93, s. 721. Matej plánoval dvojité sobáš – svoj s Hedvigou a svadbu Maximiliána, syna rímskeho cisára, s mladšou Kazimírovou dcérou Žofiou. DLUGOSZ, ref. 40, s. 219-220. Podobne literatúra, pozri NEHRING, ref. 2, s. 31.

102 Správa rady lužického mesta Görlitz okrem toho uvádza, že rokovanie sa okrem uhorského a českého kráľa zúčastnil aj Zdeněk zo Šternberka. FRA II/20, s. 565, č. 476. Rokovanie vraj prebiehalo v zničenom a spálenom dome. Staří letopisové čeští (ďalej SLČ). In CHARVÁT, Jaroslav (ed.). *Dílo Františka Palackého, svazek druhý*. Praha: L. Mazáč, 1941, s. 171-172.

103 ESCHENLOER, ref. 93, s. 745.

104 SLČ, s. 171-172.

zostávať na bojovom poli.¹⁰⁵ Obsah samotných rokovaní nie je písomne zaznamenaný, viacerí autori sa však domnievajú, že na stretnutí sa Matej zaviazal k úlohe prostredníka pri rokovaní Juraja s pápežskou kúriou.¹⁰⁶ Juraj mal zase podporiť Matejove cisárske ambície, čomu nasvedčuje aj misia českého vyslanca Barnsteina k brandendburskému vojvodovi Albrechtovi Achillovi. Barnstein z poverenia českého kráľa presviedčal Albrechta, aby nepodporoval voľbu burgundského vojvodu Karla Smelého za rímskeho kráľa, čím Podebradský jednoznačne demonštroval svoje stanovisko vo veci Korvínovho eventuálneho zvolenia.¹⁰⁷ Faktom zostáva, že panovníci uzavreli prímerie trvajúce do 3. apríla 1469, ktoré bolo neskôr predĺžené až do 11. mája. Ďalším termínom mierových rozhovorov bol 24. marec toho istého roka a rokovať sa malo v Olomouci.¹⁰⁸

Vilémovské prímerie bolo prekvapujúcim zvratom udalostí. Najmä pre diplomaciu Svätej stolice bol takýto vývoj situácie v Českom kráľovstve šokom. V tom čase totiž pápežský legát Lorenzo Roverella presviedčal na sneme v Regensburgu ríšske stavy o opodstatnenosti ďalšej podpory „križiackej výpravy“.¹⁰⁹ Sklamanie zavládlo aj na strane Podebradského prívržencov. Korvínove postavenie pri Vilémove považovali za beznádziejné, čo mal podľa nich český panovník využiť na porážku uhorských oddielov.¹¹⁰

Mierové zhromaždenie v Olomouci sa začalo 7. apríla 1469, počas ktorého Matej paralelne rokoval s českým kráľom Jurajom Podebradským aj s katolíckou opozíciou českého panovníka vedenou moravským šľachticom Zdeňkom zo Šternberka. Zhromaždenia sa zúčastnili aj pápežskí legáti Rudolf z Rüdeshheimu a Lorenzo Roverella, ktorí prezentovali jednoznačný a nekompromisný postoj pápeža Pavla II. voči „kacířským“ Čechom. Z rokovaní nakoniec vzišla podpora Korvínovej kandidatúry na český trón, voči ktorej sa ohradili na sneme prítomní zástupcovia poľského kráľa Kazimíra IV. Uplatňovali nároky Jagelovského následníctva v krajinách českej koruny, ktoré však bolo zo strany krajinských stavov odmietnuté, a to napriek uznaniu legitímneho nároku poľskej kráľovskej dynastie.¹¹¹ Matej bol zvolený za nového českého panovníka 3. mája 1469, ktorému postupne vzdali hold Vroclav, sliezske kniežatá a tiež zástupcovia Hornej i Dolnej Lužice.¹¹² Okrem poľského kráľa Kazimíra IV. sa voči voľbe následne ohradili aj talianske štáty, ktoré vnímali túto situáciu ako trieštenie kresťanských síl v boji proti rozpínajúcej sa Osmanskej ríši.¹¹³

Matejova voľba za českého kráľa znamenala faktické dvojvládie v Českom kráľovstve. Na jeho strane stáli veľké moravské mestá, väčšina sliezskych kniežat, časť morav-

105 ESCHENLOER, ref. 93, s. 745.

106 NEHRING, ref. 2, s. 34.

107 FRA II/42, s. 485-487, č. 365; FRAKNÓI, ref. 17, s. 541-542.

108 HEYMANN, ref. 27, s. 516-517; KALOUS, ref. 7, s. 132; PALACKÝ, ref. 24, s. 574-575. Podľa českého historika Čorneja mal Juraj na oplátku podporiť Mateja v jeho kandidatúre na rímskeho kráľa. ČORNEJ – BARTLOVÁ, ref. 73, s. 258-259. Karl Nehring vidí v tomto Matejovom kroku prejav jeho ambícií na cisársky trón. NEHRING, ref. 2, s. 34.

109 Reakciu legáta spomína správa vyslanca mesta Cheb na sneme v Regensburgu. FRA II/44, s. 659, č. 541.

110 SLČ, s. 171-172; HEYMANN, ref. 27, s. 521-522; MACEK, ref. 14, s. 198-199.

111 ESCHENLOER, ref. 93, s. 757-758.

112 ČORNEJ – BARTLOVÁ, ref. 73, s. 261.

113 KALOUS, ref. 7, s. 138.

skej šľachty, olomoucký biskup a tiež katolícka opozícia voči Podebradskému.¹¹⁴ Juraj bol však stále faktickým panovníkom a ovládal územie Čiech. Matejova pozícia tak bola napriek uskutočnenej voľbe nejasná a jeho panovnícka legitimita otázna, keďže voľba neprebehla na českom zemskom sneme,¹¹⁵ a naopak Podebradský bol stále legitímne zvolený a korunovaný, aj keď pápežom exkomunikovaný, český kráľ.

Matejova voľba za českého panovníka bola síce katolíckymi stavmi a mestami vítaná, bola však pre ne „sobášom z rozumu“.¹¹⁶ Navyše, nádeje do neho vkladané neboli vždy naplnené.¹¹⁷ Prejavila sa tiež absencia akejkoľvek reálnej podpory v prospech uhorského panovníka, keďže drvivá väčšina sľubov o pomoci či zapojenia sa do konfliktu zo strany pápeža, cisára alebo samotných katolíckych miest Českého kráľovstva zostala iba v deklaratívnej rovine. Činy pápeža alebo cisára sa obmedzili na výzvy k vyhláseniu vojny Podebradskému.

Ani predstavitelia okolitých krajín, až na ojedinelý príklad Otta Wittelsbacha,¹¹⁸ sa v konflikte vojensky neangažovali. Poľský kráľ odmietol viesť výpravu proti Čechám, podobne ako brandenburský kurfirst Fridrich, ktorý sa však prípadným spojeneckým zväzkom s uhorským kráľom nebránil.¹¹⁹ Matejovým ziskom však nepochybne bolo nadobudnutie oveľa významnejšej pozície v kontexte európskej politiky. Samotná možná kandidatúra na post rímskeho kráľa predstavovala významné posilnenie pozície a prestíže v rámci medzinárodných štruktúr, veď ešte na začiatku desaťročia bol v podstate vnímaný ako neurodzený uchvatiteľ uhorského trónu. Získal tiež kontrolu nad významnou časťou Českého kráľovstva, čím objektívne teritoriálne zväčšil svoje dŕžavy. Olomoucká voľba však vôbec nevedla k urovnaniu situácie, naopak situáciu opäť vyhrtila, v bojoch sa pokračovalo aj naďalej a neskončili sa ani smrťou Juraja Podebradského v roku 1471.

Napriek tomu, že Matej bol zvolený za českého panovníka, jeho reálna pozícia v konflikte o českú korunu mala skôr negatívnu vývinovú tendenciu. Postupná zmena vzájomných vzťahov mocností v stredoeurópskom priestore sa premietla aj do vývoja vzťahov v českom konflikte: Matej pôvodne vstúpil do vojny s Podebradským ako spojenec pápeža i cisára, poľský kráľ zastával skôr neutrálne stanovisko. Priaznivo sa vyvíjajúce rokovania o poľskom nástupníctve na český trón po smrti Juraja Podebradského však postupne oslabovali podporu cisára Fridricha III. v prospech Korvína¹²⁰ a voľbou Vladislava Jagelovského za českého kráľa (1471) získal uhorský panovník definitívne ďalších nepriateľov – nového kráľa Vladislava a aj niekdajšieho spojenca cisára Fridricha III.

114 ČORNEJ – BARTLOVÁ, ref. 73, s. 261; KALOUS, ref. 7, s. 139.

115 KALOUS, ref. 7, s. 137-138.

116 ČORNEJ – BARTLOVÁ, ref. 73, s. 261.

117 Príkladom je mesto Vroclav. ČERNÝ, Vojtěch. Zklamaná naděje : Pobyt Matyáše Korvína ve Vratislavi r. 1469. In *Evropa a Čechy na konci středověku : sborník příspěvků věnovaných Františku Šmahelovi*. Eds. Eva Doležalová, Robert Novotný, Pavel Soukup. Praha : Centrum mediévistických studií – Filosofie, 2004, s. 190-193. ISBN 807007194X.

118 HEYMANN, ref. 27, s. 500.

119 Dokladá to vzájomná korešpondencia brandenburského kurfirsta s uhorským kráľom. Pozri FRAKNÓI, ref. 17, s. 542-550; CDB III/1, s. 501, č. 355, s. 503-504, č. 356, s. 507-509, č. 360.

120 ŠMAHEL, ref. 14, s. 403.

Tento stav mal dosah aj na vnútropolitické záležitosti Uhorska. Prejavil sa napríklad poľskou vojenskou podporou sprisahania voči uhorskému panovníkovi v roku 1471.¹²¹ Jedinou reálnou oporou pre Mateja teda zostávala pápežská kúria, a to tak v prípade udržania českého trónu, ako aj v podpore boja proti Osmanom,¹²² i keď práve pokračujúci zápas v krajinách českej koruny odsúval otázku boja proti Osmanskej ríši na niekoľko rokov na vedľajšiu koľaj. Vojenský konflikt o České kráľovstvo trval až do roku 1479, keď bola uzavretá konečná mierová dohoda v Olomouci. Tá však len potvrdila *status quo* – dvojvládie v Českom kráľovstve, ktoré skončilo až smrťou Mateja Korvína v roku 1490.

* Štúdia vyšla v rámci projektu VEGA 2/0109/14 *Komunikácia a spôsoby šírenia informácií v stredoveku*.

DIE BEZIEHUNGEN DES UNGARISCHEN KÖNIGREICHS UND DES KÖNIGREICHS BÖHMENS IN DER ZWEITEN HÄLFTE DER 60ER JAHRE DES 15. JAHRHUNDERTS

TOMÁŠ HOMOLA

Der intensive Charakter der Beziehungen des ungarischen Königs Matthias Corvinus und des böhmischen Herrschers Georg von Podiebrad ergab sich aus mehreren Momenten, nicht zu Letzt wurden sie durch den Aufenthalt von Corvinus auf dem böhmischen Hof und seine Heirat mit Georgs Tochter Katharina. Die am Anfang nahe und freundschaftliche Beziehungen waren später eher von wechselhaften Charakter, Georg von Podiebrad stand gewisse Zeit an der Seite des Römischen Kaisers Fridrich III, des Bluteinds von Corvinus, die Außenpolitik von Corvinus zum Königreich Böhmen beeinflusste wiederum die Haltung der Päpstlichen Kurie. Die allmähliche Verschlechterung der Beziehungen zeigte sich an der Jahreswende 1466-1467, als zwischen den beiden Königshöfen umfangreiche Korrespondenz in einem relativ scharfen Ton geführt wurde. Der Grund dafür waren die Corvinus Beschwerden über die Invasion der böhmischen Adligen auf das ungarische Gebiet, die sie sogar mit der Plünderung der Osmanen verglich. Zu jener Zeit spitzten sich auch die Beziehungen zwischen dem Papst Paul II. und Georg von Podiebrad an, die zur Exkommunizierung des böhmischen Herrschers führten. Aus diesem Grund initiierte der Papst einen „Kreuzzug“ in das Königreich Böhmen, der schließlich vom ungarischen König geführt wurde. Der Zug gegen von Podiebrad in den Jahren 1468-1469 war ziemlich erfolgreich, Matthias eroberte Mähren, Schlesien und beide Lausitz und im Mai 1469 wurde er in Olmütz zum böhmischen König gewählt.

Die Wahl Matthias zum böhmischen König bedeutete eine Doppelherrschaft im Königreich Böhmen. Georg von Podiebrad wurde faktisch immer noch der König und beherrschte das Gebiet Böhmens, die Position Corvinus war trotz der Wahl unklar und seine Herrscherlegitimität fraglich. Es fehlte auch jegliche reale Unterstützung zugunsten des ungarischen Königs, in den Konflikt schalteten sich weder der Kaiser noch die Vertreter der benachbarten Länder ein. Aber Matthias gewann dadurch zweifelsohne eine wesentlich wichtigere Position im Kontext der Europäischen Politik.

121 KUBINYI, ref. 50, s. 91-93.

122 KALOUS, ref. 7, s. 248.

Obwohl Matthias zum böhmischen König gewählt wurde und er faktisch einen Teil des Gebiets des Königreichs beherrschte, seine reale Position im Konflikt um die böhmische Krone hatte eher eine negative Entwicklungstendenz. Die Unterstützung vom Kaiser Fridrich III. zugunsten Corvinus ließ allmählich nach und durch die Wahl Ladislaus Jagiello zum böhmischen König (1471) bekam der ungarische Herrscher definitiv weitere Feinde – den neuen König Ladislaus, sowie seinen einstigen Verbündeten Kaiser Fridrich III.

Der Kriege Streit um das Königreich Böhmen dauerte bis 1479, als in Olmütz das Friedenabkommen geschlossen wurde, wodurch nur die Doppelherrschaft im Königreich Böhmen legitimiert wurde, die bis zum Tod von Matthias Corvinus 1490 andauerte.

Mgr. Tomáš Homola
Historický ústav SAV
P. O. BOX 198, 814 99 Bratislava, Klemensova 19
e-mail: tomashml@gmail.com

PODÍL ČESKÝCH VOJÁKŮ NA PORTUGALSKO-NIZOZEMSKÉM KONFLIKTU V BRAZÍLIÍ V 17. STOLETÍ

KAREL STANĚK

STANĚK, Karel. The Participation of Czech Soldiers in the Portuguese – Netherlands Conflict in 17th Century Brazil. *Historický časopis*, 2016, 64, 1, pp. 21-34, Bratislava.

The article deals with the activities of the first Czech visitors to Brazil. They travelled there as soldiers in the service of the Dutch West Indies Company (WIC). The company strove to establish commercial bases and colonies in the period 1630-1654 in conflict with the Portuguese, but in the end it failed. The theme is placed in the wider context of Dutch expansion in the Atlantic region, which reached its peak in the second quarter of the 17th century.

Dutch West Indies Company (WIC). Netherlands Republic. Brazil. Czech soldiers. Protestant emigrants.

Cílem této krátké studie bude přiblížit pozadí protestantské emigrace z českého státu do Nizozemské republiky, konkrétně pak přítomnost několika jedinců v tropické Brazílii, kam se dostali v 17. století v nizozemských službách převážně jako vojáci. Hned na začátku je nezbytné vymezit pojmy „Češi“ a „český“ a upozornit, v jakém významu se v následujícím textu objevují. Tyto výrazy jsou zde chápány nejen v etnickém slova smyslu, nýbrž vztahují se k českému zemskému národu, jenž zahrnoval jak etnické Čechy, tak také Němce. Kromě toho zde „Čech“ označuje obyvatele všech částí zemí Koruny české, tedy nejen Českého království, ale také Markrabství moravského a slezských knížectví. Návštěva prvních českých emigrantů v Brazílii byla výsledkem pouhé shody řady náhod, v žádném případě nebyla vedena touhou po poznání nových krajů a nezůstaly po ní takřka žádné stopy, ale přesto si zaslouží naši pozornost. V současném světě, v němž se projevy regionálně specifických kultur neustále sbližují a rozměňují, totiž má smysl pátrat po stopách předků, jejich osudech a příspěvku k dějinným událostem. Pobyt prvních rodáků z českého území v Brazílii, jakkoliv efemérní, je nutno chápat jako předstupeň k několika vlnám české emigrace z 19. a 20. století, které do Brazílie přivedly skrze přístavy Terst, Brémy a Hamburk množství vystěhovalců, prchajících před neutěšenými ekonomickými a politickými podmínkami.

Evropa v 16. a 17. století byla obdobím nebývalého náboženského neklidu vyvolaného reformací. Morální úpadek katolické církve vedl Martina Luthera k vypracování reformátorských návrhů, tzv. 95 tezí, které však papež razantně odmítl a tohoto bývalého augustiniánského mnicha roku 1521 dokonce exkomunikoval. Ještě radikálněji vystoupili později se svými myšlenkami Martin Bucer ve Štrasburku, Huldrych Zwingli v Curychu a především Jan Kalvín v Ženevě. Vzájemné střety mezi protestanty a katolíky přispěly ke zformování procesu konfesionalizace, během něhož začala být celá společnost postupována nejen náboženskými principy, nýbrž také principy konfesijními, které

jsou mezi jednotlivými protestantskými denominacemi i mezi nimi a katolickou církví odlišné.

Je nasnadě, že odlišnosti v konfesijním vnímání vedly k násilným střetům, jež se intenzivně projevily zvláště v Německu, Francii a Nizozemí, kteréžto země výrazně poznamenaly až do poloviny 17. století. Tehdy vestfálský mír (1648) položil po skončení třicetileté války (1618–1648) nové základy evropskému uspořádání, v němž národní zájmy definitivně nahradily zájmy *Respublica Christiana*, tedy celého křesťanstva. Oběti náboženského zápasu té doby se stal i český stát, ve kterém bychom na přelomu 16. a 17. století našli převážně luterány a jim blízké novoutrakvisty, ale také české bratry, názorově blízké kalvinistům, a skomírající staroutrakvisty, věrné následovníky Jana Husa. Ačkoliv *Majestát Rudolfa II.* z roku 1609 zajistil oficiální uznání luteránům, novoutrakvistům a českým bratřím, nástup bigotního katolíka Ferdinanda II. Štýrského vedl k jeho střetu s politickou elitou českých zemí evangelického vyznání, jenž skončil 8. listopadu 1620 rozhodujícím habsburským vítězstvím v bitvě na Bílé hoře (tehdy ještě) před branami Prahy.

Následný rekatolizační tlak vedl k nucenému odchodu nekatolického obyvatelstva z řad šlechty a měšťanstva ze země, přičemž někteří byli za svoji spoluúcast na českém stavovském povstání odsouzeni ke ztrátě cti, statků a života, takže si museli pospíšet. Nejprve nová vláda donutila roku 1621 k odchodu protestantské kazatele, roku 1622 k odchodu příměla univerzitní mistry a roku 1627 pak skrze *Obnovené zřízení zemské*, tedy jakousi novou ústavu, i příslušníky stavů, tj. šlechty a měšťanstva. *Mandát Ferdinanda II.* (1627) dával nekatolíkům na odchod 6 měsíců, v opačném případě museli přestoupit na katolickou víru. Pokud by tak neučinili, vystavili by se hrozbě obvinění z vlastizrady. Nejvíce emigrantů se usadilo v sousedním Sasku, Polsku, Prusku a Horních Uhrách (dnešním Slovensku), jež byly součástí Uherského království. Ty si jako pohraniční oblast mezi habsburskou a tureckou sférou vlivu udržovaly značnou míru náboženské i politické autonomie. Někteří uprchlíci se však uchýlili také do Anglie a Nizozemské republiky, která nás bude převážně zajímat. Celkem se jednalo asi o 150 000 až 200 000 lidí, tedy o 1/5 populace.

Nizozemská republika (těž Spojené provincie nizozemské) se ustavila v roce 1588 poté, co si v roce 1581 zajistila nezávislost na španělském králi. Toho Nizozemci svrhli jako tyрана na základě teorie *monarchomachů* pocházející z Francie a prohlašující krále za držitele moci nikoliv z vůle Boha, nýbrž lidu reprezentovaného stavu, přičemž panovník se této moci nesměl zpronevěřit. Když se koncem roku 1587 vrátil z Nizozemí zpět do vlasti anglický generální guvernér Robert Dudley, hrabě z Leicesteru, jenž dosud zastupoval anglickou královnu Alžbětu I. ve funkci nizozemské protektorky, cesta k nezávislé Nizozemské republice se definitivně otevřela (1587–1588). V politické rovině bychom ji mohli označit za konfederaci s federalistickými prvky či federaci se slabou centrální vládou.¹ V Evropě se stala známou díky tolerantnímu a vědě a umění přejícímu prostředí, stejně jako ekonomicky rozvinutá oblast, díky čemuž přijímala množství náboženských, ale i ekonomických uprchlíků. První vlny imigrantů přicházely od 80. let

1 BOOGMAN, Johan Christiaan. The Union of Utrecht: its Genesis and Consequences. In *BMGN - Low Countries Historical Review*, 1979, roč. 94, č. 3, s. 399.

16. století z jižního Nizozemí, znovudobytého španělskou armádou, pak následovaly skupiny z náboženskými válkami do chaosu uvržené Francie a později i z třicetiletou válkou rozvrácené střední Evropy. Stala se tak směsicí nejrůznějších národů, názorů a náboženství. Mezi lety 1600–1800 se tam usadily asi 2 milióny lidí z ciziny. Centrální oblasti země závisely na zahraniční pracovní síle dokonce až z 50%.² Je však třeba poukázat na to, že ačkoliv jinověrci v Nizozemské republice nebyli pronásledováni, nebyla jim poskytnuta stejná práva jako kalvinistům, kteří jako jediní měli přístup do veřejných úřadů, byť do roku 1618, kdy své pozice na synodu v Dordrechtu posílili ortodoxní kalvinisté (tzv. kontraremonstranti, gomaristé), to neplatilo striktně. Ty si pro sebe vyhradila kalvinistická buržoazně-aristokratická oligarchie (tzv. regenti) v počtu asi 10 000 osob.

Pravděpodobně nejznámějším evangelickým emigrantem z českého státu pobývajícím v Nizozemské republice je učenec Jan Amos Komenský, kterého tam pozval jeho přítel, valonský obchodník Louis de Geer, jenž financoval těžbu švédské železné rudy a dodával do této severské země hotové zbraně a děla. Poslední část svého života, tj. mezi lety 1656–1670, strávil v Amsterdamu. Vedle něj však do Nizozemské republiky zamířili i další, v současnosti méně známí čeští rodáci, kteří se tam někdy usadili natrvalo, protože do českých zemí se náboženská tolerance již nevrátila. Tento stav zpečetil vestfálský mír (1648). K odchodu ze své vlasti byli vedeni nejen náboženskými či hospodářskými příčinami, ale také studijními záměry, byť tyto byly mnohdy důsledkem těch prvních. Není je však snadné vystopovat, poněvadž v Nizozemské republice nevytvořili žádnou kompaktní skupinu, ani nevykonávali žádné specifické povolání, nýbrž se rozptýlili po celé zemi. Jako celek jsou proto obtížně uchopitelní a popsatelní.

V souvislosti se studijními pobyty je známo 50 osob českého původu, které pro léta 1620–1648 jmenuje nizozemský historik Wilken Engelbrecht jako studenty na univerzitě ve fríském Franekeru.³ Na nizozemskou půdu, konkrétně do Haagu, se v roce 1621 po porážce českého stavovského povstání uchýlil také rýnský falckrabě a svržený český král Friedrich V., známý jako zimní král, se svojí manželkou Alžbětou Stuartovnou. Díky tomu v Nizozemské republice hledali útočiště i další odpůrci habsburského režimu, včetně zemských Čechů. Česká exilová politická reprezentace dokonce žádala Generální stavy o politickou, finanční a vojenskou podporu. Z dlouhodobého hlediska však nebyla úspěšná. Nizozemská historička Nicolette Mout zmiňuje mezi českými exulanty pobývajícími v Nizozemské republice učence Radslava Vchynského z Vchynic a Tetova a staroměstského měšťana a osobního lékaře Friedricha V. Falckého Ondřeje Habervešla z Habernveldu.⁴

2 MIRANDA, Bruno Romero Ferreira. *Gente de Guerra : Origem, cotidiano e resistencia dos soldados do exército da Companhia das Índias Ocidentais no Brasil (1630–1654)*. Doktorská práce. Leiden : Universiteit Leiden, 2011, s. 31–32.

3 ENGELBRECHT, Wilken. Význam fríské akademie ve Franekeru pro pobělohorský exil. In *Studia Moravica III. Sborník historiografických, filologických a uměnovědných příspěvků přednesených na vědecké konferenci Mars Moravicus – Neklidná léta Moravy*. Olomouc : Univerzita Palackého v Olomouci, 2005, s. 23–54. ISBN 8024411105.

4 MOUT, Nicolette. Exil, Krieg und Religion. Erwartungen und Enttäuschungen gelehrter böhmischer Exulanten im Dreißigjährigen Krieg. In *Historisches Jahrbuch*. Freiburg; München : Verlag Karl Alber, 2012, s. 249–275. ISSN 0018-2621, ISBN 9783495452899.

Při průzkumu rozsahu emigrace z českých zemí v Nizozemské republice se lze zaměřit na specifickou společenskou skupinu, jíž byli vojáci. Ty mladý stát potřeboval v nebyvalém množství, protože v průběhu první poloviny 17. století sváděl jednak tvrdé boje v Evropě o vlastní přežití se Španěly a jednak v zámoří s Portugalci a Španěly. Cílem nizozemské zámořské expanze bylo nejen získat přímý přístup k mimoevropskému zboží a přispět tak k ekonomickému rozvoji státu, ale také oslabit iberskou duální monarchii, tvořenou španělsko-portugalskou personální unií (1580–1640), a otupit tak španělský tlak na nizozemské frontě. Samotné obchodní motivy nelze brát za jedinou příčinu nizozemských expanzivních snah už jen z toho důvodu, že produkty dovážené v raném novověku ze zámoří mohly být v některých případech nahrazeny z vlastních zdrojů, často nebyly pro evropskou společnost nezbytně nutné a měly jen velmi omezený odbyt, poněvadž se jednalo o drahé a mnohdy luxusní artikly, které si mohla dovolit jen společenská elita. Jmenovitě jde především o drahé kovy, koření, čaj, cukr, tabák, kávu a kakao.⁵ Kromě toho nizozemský obchod se zámořím zdaleka nepřesáhl význam nizozemského obchodu v rámci Evropy, zejména pak s baltským regionem, odkud se dováželo jednak obilí a jednak dřevo, konopí či dehet, tedy materiál potřebný ke stavbě a údržbě lodí, a kterýžto obchod se označoval příznačně jako nizozemský „mateřský obchod“ (niz. *moedernegotie*). V roce 1636 se v evropských vodách plavilo na 1750 obchodních z celkových 4000 nizozemských lodí, zatímco v zámoří jen okolo 100.⁶

Nizozemskou expanzi vedly akciové obchodní společnosti – Spojená východoindická společnost (VOC, niz. *Vereenigde Oost-Indische Compagnie*) a Západooindická společnost (WIC, niz. *West-Indische Compagnie*), jedny z prvních svého druhu na světě. Jednalo se vlastně o jakési státy ve státech, protože disponovaly značnou administrativní a vojenskou autonomií. Prvně jmenovaná byla vytvořena v roce 1602 a jejím cílem bylo ovládnout obchod s kořením v Orientu. WIC vznikla jako sesterská organizace podle jejího vzoru po vypršení španělsko-nizozemského *dvacíletého příměří* v roce 1621, ačkoliv se o tom vážně uvažovalo již koncem prvního desetiletí 17. století, a podle ambiciózního tzv. Velkého plánu (*Groot Desseyn*) z roku 1623 měla získat pod kontrolu produkci třtinového cukru v portugalské Brazílii a s ní propojený obchod s černými otroky ze středozápadní Afriky.⁷ Otroci byli nezbytní k tvrdé práci na rozlehlých plantážích, na nichž byla cukrová třtina pěstována a sklízena celoročně. Brazílie tehdy představovala hlavního světového producenta cukru, protože anglické a francouzské karibské ostrovy, které ji nakonec v rámci procesu *cukrové revoluce* předstihly, nahradily tabák cukrovou třtinou teprve po polovině 17. století.⁸

Pokud si Rada XIX, vedoucí orgán WIC, vytkla za cíl dominanci v atlantském obchodu, Brazílie musela nutně v jejím projektu zaujímat ústřední postavení, neboť předsta-

5 EMMER, Pieter C. Los holandeses y el reto atlántico en el siglo XVII. In PÉREZ, José Manuel Santos – SOUZA, George Cabral de (eds.). *El desafío holandés al dominio ibérico en Brasil en el siglo XVII*. Salamanca : Universidad de Salamanca, 2006, s. 17-20. ISBN 9788478004676.

6 EMMER, Pieter C. The first global war : The Dutch versus Iberia in Asia, Africa and the New World 1590–1609. In *E-Journal of Portuguese history*, 2003, roč. 1, č. 1, s. 12. ISSN 1645-6432.

7 BOOGAART, Ernst van den a kol. *La Expansión holandesa en el Atlántico 1580–1800*. Madrid : MAPFRE, 1992, s. 105. ISBN 10: 8471002256, ISBN 13: 9788471002259.

8 BOOGAART, ref. 7, s. 157.

vovala ekonomicky nejvýznamnější mimoevropský atlantský region té doby.⁹ Konflikt s Portugalci tak byl nevyhnutelný. Méně movité obyvatelstvo se tam věnovalo pěstování tabáku, těžbě pernambukového dřeva (tj. sapan ježatý) a chovu dobytka, zatímco zámožnější statkáři (port. *senhores de engenho*) pěstovali cukrovou třtinu, jež vyžadovala větší počáteční kapitálové investice. Nizozemci participovali na obchodě s Brazílií již od 80. let 16. století, díky čemuž byli již před svým vpádem do země podrobně seznámeni s tamější topografií i hospodářskou a společenskou situací.¹⁰ Jejich zisky však postupem času klesaly, protože brazilský trh byl kvůli relativně nízkému počtu bílých osadníků (asi 40 000 kolem roku 1600) poměrně limitovaný, zdroje kapitálových investic byly z velké části k dispozici přímo v Portugalsku či Španělsku a svoji roli sehrála i obchodní embargo namířená proti nizozemskému obchodu z 80. a 90. let 16. století.¹¹ Vedle svého ekonomického významu byla Brazílie Radou XIX chápána i jako odrazový můstek k útoku na španělskou Ameriku, konkrétně na stříbrné flotily v Karibském moři a důlní centra těžby stříbra v Horním Peru, tedy dnešní Bolívii, jejíž vzdálenost od Brazílie byla značně podhodnocována.¹²

O ustavení WIC usiloval dlouhodobě, již od 90. let 16. století, zejména původem antverpský kupec Willem Usselinx, avšak jeho záměrem bylo zahájit v Novém světě spíše kolonizační aktivity bez zbytečné konfrontace se Španěly nebo Portugalci než dobovací akce. Od roku 1600 se vznikem WIC zabývaly Generální stavby, avšak v zájmu urovnání vztahů s iberskou unií před podpisem příměří v Antverpách roku 1609 byl projekt odložen. V ruchu řinčení zbraní na konci tohoto *dvánáctiletého příměří*, které vypršelo v roce 1621, sice byly úvahy nad jeho realizací obnoveny, avšak Usselinxovy původní plány byly pozměněny a namísto velkorysého koloniálního podniku vznikla pod vlivem militantních kalvinistických obchodníků pocházejících z jižního Nizozemí korporace po vzoru VOC. Ačkoliv WIC nebyla primárně vytvořena jako válečný nástroj Generálních stavů k boji proti iberským monarchiím v zámoří, postupně se jí stala a značnou část svých příjmů získávala z korzářských přepadů španělských a portugalských obchodních lodí. Portugalci totiž v atlantském prostoru ukázali, na rozdíl od Asie, obdivuhodnou vůli k obraně svých držav, což vedlo k vleklé válce. Portugalský postoj je nepochybně spojen s větším důrazem pokládaným v oblastech při březích Atlantiku na osídlování a kolonizaci, což jim umožnilo vybudovat tam skutečné teritoriální impérium. Převažující nepřítomnost rozvinuté domorodé společnosti tam totiž Portugalcům neumožňovala věnovat se obchodní směně na takové úrovni jako v Orientu.¹³

Vzhledem k tomu, že se často klade důraz na VOC jakožto na úspěšnější z obou nizozemských indických obchodních společností, zatímco WIC je poněkud opomíjena,

9 EMMER, ref. 5, s. 30.

10 BOXER, Charles Ralph. *Os Holandeses no Brasil (1624–1654)*. São Paulo : Companhia Editora Nacional, 1961, s. 29.

11 EMMER, Pieter C. – GOMMANS, Jos. *Rijk aan de rand van de wereld*. Amsterdam : Uitgeverij Bert Bakker, 2012, s. 208. ISBN 9789035133457.

12 HERKENHOFF, Paulo (org.). *O Brasil e os Holandeses (1630–1654)*. Rio de Janeiro : Sextante, 1999, s. 22. ISBN 8586796263.

13 HEIJER, Henk den. *De geschiedenis van de WIC*. Zutphen : Walburg Pers, 1994, s. 33. ISBN 9789057308918.

pokládám za legitimní zmínit se zde alespoň stručně o správní struktuře WIC, odrážející decentralizovaný správní systém Nizozemské republiky, a o jejích odlišnostech od VOC. Jak již bylo uvedeno, založena byla v roce 1621, přičemž její charta měla platnost 24 let, po jejichž uplynutí bylo potřeba, aby ji Generální stavy obnovily. V čele WIC stála jako nejvyšší orgán Rada XIX (též Páni XIX), v níž zasedalo 19 zástupců celkem 5 komor (tj. Amsterdam v Hollandu, Middelburg v Zeelandu, Hoorn v *Noordkwartieru*, tedy severní části Hollandu, k němuž bylo přidruženo západní Frísko, Rotterdam v *Maze*, tj. povodí Másy, a Groningen ve *Stad en Ommelanden*, tj. v Groningenu a okolním vnitrozemí) tvořených řediteli. Ty byli vybíráni hlavními akcionáři z řad těch podílníků, kteří přispěli určitou minimální částkou. Nejbohatšími komorami byly Holland a Zeeland, které proto ve Společnosti disponovaly největším vlivem, ale současně měly i největší výdaje.¹⁴

Radu XIX tvořilo 8 zástupců hollandské komory, 4 zástupci zeelandské komory, po 2 zástupcích ze zbývajících 3 komor a 1 reprezentant Generálních stavů, jehož úkolem bylo zajistit, aby Holland vrcholný správní orgán zcela neovládal. Současně Generální stavy mohly jeho prostřednictvím lépe prosazovat své zájmy, takže WIC na nich byla závislá více než VOC. K tomu přispíval také fakt, že vytrvalá portugalská rezistence v atlantském prostoru vyžadovala, aby Generální stavy poskytovaly WIC pravidelné subsidie. V neposlední řadě mohly pro Společnost provádět doplňkové verbování vojáků, zatímco VOC si je obstarávala zcela sama. Rada XIX se scházela dvakrát nebo třikrát do roka a zpracovávala plán na další rok, přidělovala lodě jednotlivým komorám, vyplácela dividendy a kontrolovala účetní záznamy. O verbování vojáků a námořníků, výstroji lodí a nákupu a prodeji zboží rozhodovaly speciální komise tvořené vybranými řediteli.¹⁵ Pole působnosti WIC se rozkládalo v oblasti od Newfoundlandu až po Magalhãesovu úžinu na západní straně Atlantského oceánu a od obratníku Raka až k mysu Dobré naděje na východní straně Atlantiku.

První větší výpravu mohla WIC uskutečnit až poté, co byl shromážděn dostatek kapitálu, což se podařilo teprve roku 1623, tedy po necelých 3 letech, protože nejistota panující mezi investory byla značná. První expedice k americkým břehům však byla ještě financována Generálními stavy a VOC a výraznou měrou se na financování podílel i místodržitel Mořic Nassavský. Proto se označuje jako *nassavská flotila*. Potvrzením toho, že Nizozemci přemýšleli v širokých globálních souvislostech a uvažovali o velkorysé expanzi na americkém kontinentě, avšak současně měli jen minimální představy o tamější realitě, představuje plán této výpravy, která měla za cíl zajmout v Tichém oceánu španělskou flotilu transportující stříbro z Peru do Panamy a vyvolat protišpanělské povstání amerických Indiánů. Je celkem nasnadě, že svůj úkol nesplnila a roku 1626 se vrátila zpět s nepořízenou.¹⁶

Mezitím se přikročilo ke schválení a realizaci tzv. Velkého plánu WIC, tj. k ovládnutí atlantské obchodní sítě s centrálním bodem v Brazílii, po čemž měla následovat zteč španělských držav v Peru a Mexiku, v nichž se těžilo stříbro. V Brazílii byl napaden Salvador de Bahia, tehdejší politické centrum země. Admirál Jacob Willekens se města roku

14 HEIJER, ref. 13, s. 31.

15 HEIJER, ref. 13, s. 31.

16 SCHMIDT, Benjamin. Exotic Allies : The Dutch-Chilean Encounter and the (Failed) Conquest of America. In *Renaissance Quarterly*, 1999, roč. 52, č. 2, s. 452-456.

1624 bez větších obtíží zmocnil, avšak to již příštího roku 1625 po heroickém národním vzepětí portugalské nobility a poslední ukázce spolupráce mezi portugalskou šlechtou a španělskou Korunou (port. *Jornada dos vassalos*) znovu padlo do portugalských rukou. Nizozemská záchranná expedice dorazila na místo jen o několik dní později.¹⁷

Dlouhodobější konsekvence měl nizozemský útok na kapitanát Pernambuco na severovýchodě Brazílie, centrum pěstování cukrové třtiny a tedy ekonomické srdce země. V roce 1630 se tamějšího střediska Olinda a jeho přístavu Recife zmocnil admirál Hendrik Corneliszoon Loncq, ale až do roku 1632 byly nizozemské síly portugalskými jednotkami, vedoucími partyzánský styl války a ukrývajícími se v bažinatém a džunglí hustě porostlém prostoru, izolovány na pobřeží. Teprve poté prosadil guvernér Diederik van Waerdenburch zvýšený tlak na jejich vnitrozemské pozice, který skončil roku 1635 pádem jejich hlavního opěrného bodu Arraial de Bom Jesus ležícího jižně od Recife a Olindy v nejbohatší cukrové oblasti.¹⁸ V tom byl Nizozemcům nápomocen míšenecký statkář Domingos Fernandes Calabar, který roku 1632 přeběhl z ne zcela jasných důvodů na jejich stranu a dlouho byl v Brazílii symbolem kolaborace.¹⁹ Do roku 1641 tak postupně získali pod kontrolu rozsáhlý pás pobřeží od Maranhãa až po Pernambuco, konkrétně pak po řeku sv. Františka, ke kterému následně připojili ještě jižněji položené Sergipe. Téhož roku ovládli i angolskou Luandu a ostrovy sv. Tomáše a Annobón v Guinejském zálivu, kteréžto državy připojili k již od roku 1637 držené tvrzi São Jorge da Mina (Elmina) na Zlatém pobřeží v dnešní Ghaně, čímž WIC zkompletovala kontrolu jižního Atlantiku a ocitla se na vrcholu své moci.

V té době spravoval *Nové Holandsko* (*Nový Holland*), jak byla označována nizozemská Brazílie, nassavský hrabě Johan Maurits van Nassau-Siegen, který tam dorazil roku 1637 jako její první a současně i poslední generální guvernér. Jeho éru zvětšil ve svém díle *Rerum per octennium in Brasilia* z roku 1647 Kaspar Barlae (port. Gaspar Barleus). Hrabě správně pochopil, že stabilita nizozemského panství v Brazílii spočívá v udržování přátelských kontaktů s portugalským obyvatelstvem, protože to kontrolovalo většinu produkce cukrové třtiny, zatímco Nizozemci působili spíše jako obchodníci v pobřežních městech a dostatečné množství nizozemských nebo německých kolonistů do Jižní Ameriky nikdy nedorazilo. Poskytoval proto portugalským vlastníkům půdy rozsáhlé půjčky na obnovu jejich válkou poničených plantáží a toleroval jejich katolické vyznání, a to dokonce veřejně, zatímco v Nizozemské republice bylo vyznávání katolické víry omezeno na soukromá obydlí věřících. Neschopnost statkářů splatit tyto půjčky stála za jejich revoltou z roku 1645, která se z Pernambuka rozšířila na celý severovýchod a již do konce roku 1645 skoncovala s nizozemskou vládou v brazilském vnitrozemí.²⁰

17 SCHWARTZ, Stuart B. The Voyage of the Vassals: Royal Power, Noble Obligations and Merchant Capital before the Portuguese Restoration of Independence 1624–1640. In *The American Historical Review*, 1991, roč. 96, č. 3, s. 735–762. ISSN 0002-8762.

18 MELLO, Evaldo Cabral de. *Olinda restaurada: guerra e açúcar no Nordeste 1630–1654*. São Paulo : Editora 34, 2007, s. 52–60. ISBN 9788573263749.

19 SCHALWIJK, Frans Leonard. Por que, Calabar? O motivo da traição. In *Fides Reformata*, 2000, roč. 5, č. 1, s. 1–10. ISSN 1517-5863.

20 MELLO, José Antônio Gonsalves. *Tempo dos flamengos: influência da ocupação holandesa na vida e na cultura do norte do Brasil*. Rio de Janeiro : Massangana, 2011, s. 167–173, 252–254. ISBN 8574750352.

Je poměrně zajímavé, že přestože Nizozemci vybudovali svůj stát jako republiku, což v Evropě 17. století představovalo do značné míry anomálii, v jejich zámořské expanzi se to zdánlivě nikterak neodrazilo. Je pravdou, že jak VOC, tak WIC kopírovaly administrativní systém Nizozemské republiky, ale jinak se snažily přijmout v atlantském i asijském prostoru portugalský model.²¹ Ten pak dále upravovaly s cílem jej co nejvíce disciplinovat, profesionalizovat a zefektivnit v souladu s jejich akcentováním ekonomických zisků na úkor christianizačního úsilí. Jestliže tak v celkové strategické koncepci zámořské expanze mezi Portugalci a Nizozemci nenacházíme zásadnější rozdíly, jinak je tomu ve způsobu jejího fungování – nizozemský cit pro obchod, náboženská tolerance a možnost snazší společenské propustnosti skýtaly větší flexibilitu. Ze jmenování německého šlechtice Johana Mauritse van Nassau-Siegen brazilským generálním guvernérem přitom nelze usuzovat, že by šlechta v Nizozemské republice byla nějak protěžována. Jeho dosazení bylo zkrátka jen výsledkem dohody mezi Radou XIX a místodržitelem Frederikem Hendrikem, který hraběte, svého bratrance, vedoucímu orgánu Společnosti doporučil.²²

Nizozemská obrana v Brazílii se zhroutila velmi rychle, poněvadž velká část vojenských jednotek byla již v roce 1641 Radou XIX z ekonomických důvodů odvolána ze země. Výdaje WIC totiž vzhledem k takřka permanentnímu válečnému stavu, navzdory všemožnému úsilí jen omezené produkci cukru v Pernambuku (tvořila jen 10 až 20% celkové brazilské produkce)²³ a od konce 30. let 17. století také klesajícím cenám cukru na nizozemských trzích, které byly způsobeny konkurencí cukru z portugalské části Brazílie a cukru z Orientu, dosahovaly enormních částek a celá Společnost se tak stala závislou na subsidiích poskytovaných Generálními stavy.²⁴ K definitivní likvidaci nizozemské moci v Brazílii (1654) však mohlo dojít teprve poté, co portugalská flotila dokázala získat v brazilských vodách převahu. To se jí podařilo až v době, kdy bylo nizozemské loďstvo vázáno první válkou s Angličany (1652–1654), kteří se snažili čelit jak nizozemskému monopolu na námořní přepravu, tak politické hrozbě vycházející z Nizozemské republiky, kam se uchýlili členové občanskou válkou svrženého rodu Stuartovců. Nizozemská neústupnost a vypočítavost na diplomatickém poli, projevivši se sice legálním, ale z morálního hlediska pochybným obsazením angolské Luandy, ostrova sv. Tomáše, Sergipe a Maranhãa v roce 1641, stejně jako vytrvalým odmítáním portugalských nabídek na odkoupení či výměnu Pernambuka, Portugalcům jiné než vojenské řešení problému neškýtaly.²⁵ Luandy a ostrova sv. Tomáše se Portugalci v čele se Salvadorem Correiou de

21 BETHENCOURT, Francisco. Political organizations and local powers. In BETHENCOURT, Francisco – CURTO, Diogo Ramada (org.). Portuguese oceanic expansion 1400-1800. New York : Cambridge University Press, 2007, s. 223-226. ISBN 9780521608916.

22 CABRAL DE MELLO, Evaldo. *Nassau: governador do Brasil Holandês*. São Paulo : Companhia das Letras, 2006, s. 50. ISBN 8535907920.

23 SCHWARTZ, Stuart B. A Commonwealth within Itself. The Early Brazilian Sugar Industry 1550–1670. In SCHWARTZ, Stuart B. (ed.). *Tropical Babels. Sugar and the Making of the Atlantic World 1450–1680*. Chapel Hill; London : University of North Carolina Press, 2004, s. 167. ISBN 9780807855386.

24 HERKENHOFF, ref. 12, s. 30.

25 MELLO, Evaldo Cabral de. *O negócio do Brasil: Portugal, os Países Baixos e o Nordeste 1661–1669*. Lisboa : CNCDP, 2001, s. 29-96. ISBN 9727870546.

Sá e Benevides znovu a poměrně překvapivě zmocnili již roku 1648, takže nizozemská říše v jižním Atlantiku se stala jen jakýmsi efemérním přeludem.

Jen o něco málo úspěšnější se ve srovnání s nizozemským pokusem o etablování kolonie v Brazílii jeví rovněž krátkodobá existence *Nového Nizozemí* v povodí řek Hudson, Connecticut a Delaware v Severní Americe. Od roku 1624 tam sice vzniklo několik osad v čele s Novým Amsterdamem (dnešní New York) na ostrově Manhattan, ale zemědělské aktivity byly z pohledu efektivity zastíňovány obchodem s (hlavně bobřími) kožešinami, což příliš nepřálo úspěšné kolonizaci. WIC navíc ke správě území chyběly prostředky, a proto jeho část předala do rukou soukromníků – tzv. patronů, kteří na něm vybudovali své vlastní osady (niz. *patroonschappen*). Příliv nizozemských osadníků byl v důsledku příznivé nábožensko-politické situace, tedy vysoké životní úrovně, náboženské tolerance, rozvinuté péče o chudé a preference služby v námořnictvu před životem kolonistů v zámorí, v Nizozemské republice tak slabý,²⁶ že v polovině 60. let 17. století kolonie čítala jen 9000 až 10 000 obyvatel.²⁷ Naproti tomu v Nové Anglii došlo mezi lety 1650 až 1670 k nárůstu z 23 000 na 52 000 lidí. Při srovnání s anglickými osadami Connecticut, New Jersey a Pennsylvania, jež přímo sousedily s Novým Nizozemím, se však jeho demografická situace nejeví tak pochmurně. V roce 1664 bylo Nové Nizozemí proti rozhodujícímu anglickému útoku hájeno jen 250 až 300 vojáky.²⁸ K tomu došlo na počátku druhé anglo-nizozemské války (1664–1667) a přesun Nového Nizozemí pod anglickou kontrolu potvrdila smlouva v Bredě (1667).

Ve službách WIC působil v Nizozemské Brazílii v době jejího vrcholného rozkvětu kolem roku 1640 celkem 10 000 vojáků a 3000 civilistů.²⁹ Mezi nimi se nalézali žoldnéři a kolonisté z celé řady evropských národností, poněvadž Nizozemcům se dlouhodobě bojovat ani usazovat v zámorí příliš nechtělo a raději se tam po časově omezenou dobu věnovali obchodu. Nepřekvapí proto, že portugalští osadníci v Nizozemské Brazílii během celé její existence početně dominovali, když dosahovali zhruba 20 000 osob, a nizozemská správa na ně musela brát odpovídající ohledy.³⁰

V případě vojáků etnická různorodost vyniká více než u kolonistů, a to vzhledem k jejich vyššímu počtu. Mezi lety 1630–1654 se počet pod praporem WIC do Brazílie přípluvších vojáků pohyboval celkem minimálně okolo 27 000, z nichž většina se, pokud přežila, vrátila zase zpět do Evropy.³¹ V jejich řadách bychom našli Nizozemce a Valony, Němce, Švýcary a Francouze, Angličany, Skoty a Iry i Dány, Švédy a Nory. Mezi vojáky celkově tvořili většinu Němci, před rokem 1642 však převažovali Francouzi, Angličané a Skotové. Působil tam také jisté procento Slovanů, mezi nimiž vynikal polský plukovník Krzysztof Arciszewski, jeden z nejlepších vojevůdců z války v Brazílii na nizozemské straně, který se pro své nemalé ambice dostal v roce 1639 do konfliktu se stejně ctižádostivým generálním guvernérem Johanem Mauritsem van Nassau-Siegen.

26 EMMER – GOMMANS, ref. 11, s. 226-228.

27 HEIJER, ref. 13, s. 81-88; BOOGAART, ref. 7, s. 166-168.

28 EMMER – GOMMANS, ref. 11, s. 58, 231.

29 EMMER, ref. 5, s. 29.

30 EMMER – GOMMANS, ref. 11, s. 213.

31 MIRANDA, ref. 2, s. 36-37.

Vojáci byli do služeb WIC najímáni na základě charty z roku 1621. Dělo se tak několika způsoby – byli nekale a prostřednictvím různých svodů verbováni zprostředkovateli, zapisovali se sami z vlastní vůle a v případě nouze se mohlo využít i mužů shromážděných Generálními stavy. Také byli hromadně najímáni vojáci, sehnání pověřenými vojenskými důstojníky, což bylo v tehdejší Evropě obvyklé. Příslušní důstojníci je mohli shromáždit na státním území na popud panovníka, nebo mu je mohli nabídnout již shromážděné, a sice v zahraničí. Podmínky upravující vzájemnou spolupráci obou stran byly obsaženy v tzv. kapitulační dohodě. Jednalo se o soukromé vojenské podnikatele, jejichž nejznámějším představitelem v českém prostředí, a současně také jedním z posledních, je Albrecht z Valdštejna. Tento systém zůstal v Evropě zachován až do konce 18. století, ale svůj vrchol zažil v 1. třetině 17. století. WIC však využívala spíše té varianty, podle níž byl naverbován příslušný počet vojáků, než aby najímala celé vojenské sbory najednou.³²

Muži byli k odchodu do zámoří nuceni převážně svoji neutěšenou ekonomickou situací. Chtěli se vymanit z bídy tehdejší třicetiletou válkou zmítané Evropy, zaplatit své dluhy nebo si vydělat nějaké peníze, neboť v Nizozemské republice nebylo snadné nalézt práci. Lákalo je sice i dobrodružství a touha po poznávání nových zemí, ale lze bez nadsázky prohlásit, že kdo se dokázal uplatnit v Nizozemské republice, do zámoří neodjel. WIC byla jako zaměstnavatel vojáků před plným propuknutím jejich finančních problémů v 1. polovině 40. let 17. století preferována před VOC, poněvadž nabízela vyšší platy za kratší období. Doba plavby do jejich držav byla také kratší.³³ Délka vojenské služby pro WIC byla původně minimálně 3 roky, později byla prodloužena na 4 roky. Doba plavby na místo určení byla do tohoto období zahrnuta.³⁴ Vojáci si s sebou do zámoří obvykle vezli matraci, deku a polštář, stejně jako truhlu s oblečením, boty, šicí potřeby, tabák, dýmku a nějakou kořalku. Flotily z Nizozemské republiky obvykle vyplouvaly z doků na ostrově Texel, největším z nizozemských Fríských ostrovů. Ne vždy bylo k dispozici dost zájemců o vstup do služeb WIC. Zejména po propuknutí povstání portugalských osadníků v Pernambuku v roce 1645 a omezení rozsahu nizozemského panství v Brazílii jejich počty značně poklesly.³⁵ Již pro počátek 30. let 17. století však německý voják Ambrosius Richshoffer ze Štrasburku uvádí, že po návratu do Evropy se mu zdálo, že se dostal z pekla přímo do nebe.³⁶

Českých rodáků, kteří jako vojáci sloužili v nizozemských službách v Brazílii, je známo celkem 11. V samotné Nizozemské republice jich působilo vícero, a to již v poslední třetině 16. století, kdy se několik příslušníků šlechtického rodu Vchynských z Vchynic a Tetova (vlastně Kinských) nebo Petr Sedlnický z Choltic nechali zapsat do vojska Generálních stavů.³⁷ S českým prostředím byl alespoň okrajově obeznámen i zmíněný

32 MIRANDA, ref. 2, s. 73-79.

33 MIRANDA, ref. 2, s. 106.

34 MIRANDA, ref. 2, s. 92; RICHSHOFFER, Ambrosius. *Diário de um soldado*. Recife : Secretaria de Educação, 1977, s. 137.

35 MIRANDA, ref. 2, s. 76.

36 RICHSHOFFER, ref. 34, s. 183.

37 POLIŠENSKÝ, Josef. *Nizozemská politika a Bílá Hora*. Praha : Nakl. Československé akademie věd, 1957, s. 102; ODLOŽILÍK, Otakar: Vchynští ze Vchynic a Tetova v Nizozemí v XVI. a XVII. století.

štrasburský rodák Ambrosius Richshoffer, který působil v Brazílii jako voják v letech 1630–1632. Ve svém deníku srovnává ušaté sudlice, tedy původem husitskou zbraň, a zbraně černých otroků bojujících na nizozemské straně.³⁸ Ze zmiňovaných 11 českých rodáků se jednalo o hlavního lékaře výpravy admirála Witteho Corneliszoon de With (1648–1649) Šimona Kohouta z Lichtenfeldu (Lichtenfelsu) a o celkem 10 vojáků. Šimon Kohout se narodil v Praze na Novém Městě jako člen významného měšťanského rodu. Vzhledem k účasti na českém stavovském povstání uprchl do Nizozemské republiky, kde působil jako lékař ve městě Sas van Gent. Roku 1647 odjel jako lékař s výpravou Witteho Corneliszoon de With do Brazílie, kde však již příštího roku 1648 zemřel, a to zřejmě na bahenní horečku.³⁹

Mezi vojáky vynikal Jiří Kryštof Kaplíř ze Sulevic (v niz. pramenech přepisován jako Georg Caplier, event. Capelier), příslušník tuchořické větve starého českého šlechtického rodu ze severních Čech a nejznámější z českých žoldnérů sloužících v Brazílii. Ten se ocitl v Nizozemské republice taktéž kvůli účasti své i svých příbuzných na protihabsburské rebelii, kvůli čemuž byl Kaplířům z Tuchořic roku 1623 zkonfiskován majetek, jenž roku 1629 připadl Janovi z Aldringenu. Jeho otec Alexandr a bratr Matyáš Kerunk (či Gerunk) zase působili v saském vojsku, Matyáš pak pokračoval ve službě ve švédském, španělském a císařském vojsku, aniž by se však domohl navrácení majetku rodiny. Jim (1657) a jeho bratrem Jiřím Kryštofem (1649) tuchořiči Kaplířové po polovině 17. století vymřeli.⁴⁰ Zatímco Matyáš skonal ve Vídni, Jiří Kryštof zemřel v Brazílii. Tam se objevil v roce 1648, tedy ještě včas, aby se v hodnosti kapitána zúčastnil pod plukovníkem Cornelisem van den Brande obou bitev u kopce Guararapes (1648, 1649). Ve druhé z nich přitom roku 1649 spolu s řadou nizozemských důstojníků padl. Vzhledem k tomu, že nizozemské panství v Brazílii se tehdy již omezovalo jen na Recife a okolí a několik dalších přístavů, lze předpokládat, že Jiří Kryštof Kaplíř se nepohyboval nikde jinde než právě tam.⁴¹

Životní osudy plukovníka Cornelise van den Brande jsou neméně zajímavé. Ten se ještě jako kapitán vyznamenal při nizozemském napadení a obsazení přístavu Santo Agostinho v Pernambuku, ke kterému došlo v roce 1634. V roce 1640 se již jako plukovník zúčastnil plenění plantáží cukrové třtiny v úrodném Recôncavo Baiano, tedy v zázemí Salvadoru de Bahia, kde byl dokonce postřelen.⁴² V následujících letech stále stoupal jeho význam v nizozemských vojenských sborech. Po druhé bitvě u Guararapesu v roce 1649, která znamenala prakticky úplný konec nizozemských nadějí na znovuobsazení vnitrozemí na brazilském severovýchodě, se však raději vrátil zpět do Evropy, stejně jako dalších asi 250 mužů. V Evropě pak roku 1652 skonal.

Príspevky k dějinám rodu. In *Sborník prací věnovaných prof. dru. Gustavu Friedrichovi k šedesátým narozeninám 1871–1931*. Praha : Nakl. Historického spolku v Praze, 1931, s. 291–309.

38 RICHSHOFFER, ref. 34, s. 79.

39 MOUT, Nicolette. Primeiros Tchecos no Brasil. In *Iberoamericana Pragensia III*, 1969, s. 220–221.

40 KOZOJED, Petr. *Kaplířové ze Sulevic na prahu raného novověku*. Diplomová práce. Praha; Liberec : Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta, Ústav českých dějin, 2009, s. 120–121.

41 MOUT, ref. 39, s. 221–222.

42 NL-HaNA (Nationaal Archief Den Haag), fond OWIC (Oude WIC) 1.01.02, inv. č. 12564.20.

Jestliže Šimon Kohout z Lichtenfeldu (Lichtenfelsu) a Jiří Kryštof Kaplíř ze Sulevic již byli známi v minulosti a poprvé se o nich ve svém článku zmiňuje nizozemská historička Nicolette Mout, o dalších postavách se dosud vůbec nevědělo. Jde jmenovitě o Laurensa Freitacha, Wenzela Müllera, Andrise Barascona, Adama Seereho, Gregoria Merela, Adama Serna, Augustijna Auricka, Hanse Mulsera a Jeuriaena Adlera.⁴³ Transkripce jejich jmen byla převzata v nezměněné podobě z originálních dokumentů. Zdá se, že se jednalo převážně o zemské a nikoliv etnické Čechy, pravděpodobně o Němce. O Kaplířovi a Seerem je známo, že padli ve druhé bitvě u Guararapesu (1649), kde byla definitivně pohřbena nizozemská naděje na zvrát ve vývoji války s Portugalci na brazilském severovýchodě. Doplnit lze ještě jméno Stephana Carla Behaima, pocházejícího z norimberské měšťanské rodiny, jejíž kořeny zřejmě sahají až do Čech. Mladý Behaim nejprve vstoupil do švédské armády a poté se zapsal jako voják WIC a v jejích službách působil v letech 1636–1638 v Brazílii. Tam také zemřel, a to v jedné nemocnici v Recife.⁴⁴ Jeho předkem byl i v českém prostředí známý slavný geograf, kartograf a astronom Martin Behaim, jenž mezi lety 1484–1507 působil ve službách portugalské Koruny a v roce 1492 zhotovil tzv. *Erdapfel*, tedy zemské jablko, nejstarší zachovaný zemský glóbus vůbec.

Značný problém představuje fakt, že u jmen výše uvedených vojáků se v nizozemských pramenech nachází jen poznámka *bohemus*, takže do budoucna bude zřejmě značně obtížné zjistit více informací o jejich totožnosti a rozlišit, z jaké části zemí Koruny české pocházeli. Adjektivum *bohemus* totiž může odkazovat jak pouze na region Čech, tak na celý český stát a v souvislosti s „českou válkou“ (*bellum bohemicum*) na příslušnost k české stavovské opozici, jež byla etnicky i jazykově bilingvní, česko-německá. Jednalo se navíc jen o prosté vojáky nízkého společenského původu. Jedinou výjimku představuje Jeuriaen Adler, zřejmě Julián Adler, o němž je z dochovaných pramenů známo, že pocházel z Prahy. Bohužel se v dokumentech obsahujících testamenty pražských měšťanů a v listinách přijímajících nové jedince do řad pražského měšťanstva, jež jsou umístěny v Archivu hlavního města Prahy, neobjevuje žádné jméno Adler či jemu podobné. V notářských záznamech, které vojáci WIC nechávali pořizovat před svým odjezdem do zámoří a jež jsou v současnosti uloženy v městském archivu Amsterdamu, se taktéž nepodařilo nalézt nic, co by poskytlo hlubší vhled do dané problematiky. Část z nich byla v minulosti zničena, což je jistě jeden z možných důvodů absence patřičných dokumentů.

Ačkoliv je tedy možné opřít se ohledně přítomnosti vojáků českého původu v Brazílii jen o mnoho faktů, lze učinit alespoň několik generalizujících tvrzení. Poukázat je třeba především na početnou migraci, jež se v 17. století na evropském kontinentu prosadila následkem náboženského pronásledování a opakovaných válek, které lidem braly obživu a připravovaly je o bezpečí domova. Ty tehdy probíhaly prakticky nepřetr-

43 NL-HaNA (Nationaal Archief Den Haag), fond OWIC (Oude WIC) I.05.01.01, inv. č. 12582.7, rok 1655, *Minutenrekening staatsvolk in Brazilië. Bijeengebonden in hoornen band in folio*; č. 65, rok 1649, *Lijst van gesneuvelden in de slag bij Guarapes, opgesteld door de rekenkamer van Brazilië*. Jedná se o seznam vojáků působících koncem nizozemské éry ve službách WIC v Brazílii a o seznam padlých vojáků ve druhé bitvě u Guararapesu.

44 MIRANDA, ref. 2, s. 82, 97-98.

žitě – s výjimkou let 1610, 1669–1671 a 1680–1682. Součástí uvedeného migračního proudu byli i obyvatelé českého státu, ať již duchovní, vzdělanci nebo vojáci, mezi nimiž bychom našli mnoho emigrantů především díky rekatolizační politice Habsburků. Jejich kroky mohly směřovat až do oblasti tropů, pokud se pro ně nenaskytlo žádné vhodné zaměstnání někde v bližších končinách. Tehdejší bilingvní česko-německé prostředí jim usnadňovalo dorozumění se a v Nizozemské republice obzvlášť, neboť nizozemský jazyk je tomu německému velmi podobný. Přítomnost českého elementu na nizozemském území v Evropě i v zámoří je sice marginální, a ve vojenské rovině to platí dvojnásob, ale jednak dokresluje tolerantní a heterogenní charakter nizozemské společnosti a jednak ukazuje, že čeští nespokojenci disponovali alternativou jak ke své vlasti, tak k protestantským zemím v jejím sousedství.

Emigrace z českého státu do Nizozemské republiky obecně byla vlastně posledním dozvukem úzkých česko-nizozemských diplomatických vztahů z doby českého stavovského povstání, kterému však Nizozemci nebyli ochotni, nebo spíše nemohli pomoci do té míry, aby zabránili jeho zhroucení a porážce, neboť jejich síly byly vázány bojem za nezávislost proti Španělsku. Celkově vzato byla nizozemská zahraniční politika pragmatická, sledovala státní zájem a protestantskou věc podporovala jen tehdy, když z toho kynul prospěch samotné Nizozemské republice. I když tedy Nizozemci byli jediní, kdo mohl české rebely realisticky podpořit, očekávání protestantské elity českého státu byla nepochybně přehnaná a vycházela z chybných zahraničněpolitických propočtů a kalkulací. Český stát zkrátka neměl Nizozemské republice po strategicko-obchodní stránce tolik co nabídnout jako např. Dánsko, jež kontrolovalo Sundskou úžinu, kterou procházel pro Nizozemce vелеdůležitý baltský obchod, nebo Norsko, které jí poskytovalo většinu stavebního dříví, byť některé jeho zásilky pocházely i z českého území.

BETEILIGUNG DER TSCHECHISCHEN SOLDATEN AM PORTUGIESISCH-NIEDERLÄNDISCHEN KONFLIKT IN BRASILIEN IM 17. JAHRHUNDERT

KAREL STANĚK

Nach dem sich 1581 der nördliche Teil der Niederlanden von Spanien befreite, und sich allmählich in eine unabhängige Republik transformierte, die aus sieben Provinzen bestand, war es nur Frage der Zeit, bis sie anfangen werden, in die Übersee zu expandieren. Es wurde nicht nur als eine Handelsgelegenheit auf neuen Märkten gesehen, sondern als eine Möglichkeit die dortigen iberischen, nämlich spanischen und portugiesischen Interessen zu schädigen und den spanischen militärischen Druck auf die Republik der Vereinigten Niederlande selbst, zu schwächen. Seit 1621 führte die niederländischen Eroberungen im Atlantik die niederländische Westindische Gesellschaft (WIC), die sich vor allem um die Übernahme der Kontrolle über die portugiesischen Stützpunkte

im Südatlantik (Goldküste, Angola, Brasilien) bemühte. Ihre anfänglichen Erfolge waren jedoch nicht von langer Dauer und bis 1654 ging das Niederländische Reich im Atlantik fast nieder.

Die Niederlage des tschechischen Ständeaufstands in der Schlacht am Weißen Berg (1620) hatte eine gezwungene Ausreise vielen Protestanten aus den tschechischen Ländern ins Exil zur Folge. Viele kamen in die Republik der Vereinigten Niederlande, die sich im 17. Jahrhundert mit einem toleranteren und liberaleren Umfeld als im Rest Europas rühmte. In den Diensten der WIC kamen in den 40er Jahren des 17. Jahrhunderts insgesamt 11 tschechischen Landsleuten, davon 10 Soldaten und ein Arzt, bis nach Brasilien, das in der 1. Hälfte des 17. Jahrhunderts die wichtigste außereuropäische wirtschaftliche Atlantikregion und der weltgrößte Zuckerproduzent war, wo in den Jahren 1630–1654 Niederlande mit Portugal um die Kontrolle kämpfte. Ihre Anwesenheit war jedoch auf die Küstenregion in Pernambuk begrenzt, weil die Niederländer nach dem Aufstand der portugiesischen Siedler (1645) ihren Einfluss im Inland verloren.

PhDr. Karel Staněk, PhD.
e-mail: Kar.Stanek@volny.cz

PRÍPRAVA A PÔSOBNIE PÔRODNÝCH ASISTENTIEK NA SLOVENSKU V POSLEDNÝCH DESAŤROČIACH 19. A V PRVEJ TRETINE 20. STOROČIA

ANNA FALISOVÁ – EVA MOROVICSOVÁ

FALISOVÁ, Anna – MOROVICSOVÁ, Eva. Preparation and Activity of Midwives in Slovakia in the Last Decades of the 19th Century and the First Third of the 20th Century. *Historický časopis*, 2016, 64, 1, pp. 35-56, Bratislava.

Various categories of health workers provided care for the health of the population in the past. Midwives occupied an important place in this field. On the basis of study of archive materials and literature from the period, the author deals with the beginnings of institutionalized preparation of midwives, the activity of Dr. Ján Ambro, who significantly contributed to improving care for mothers, the activity of midwives and their contribution to care for the health of mothers and children. Special attention is devoted to schools for midwives and the reform of obstetrics. Midwives. Dr. Ján Ambro. Mothers. Schools for midwives. Ministry of Public Health and Physical Education. Doctors of medicine.

Osobitnú kategóriu v hierarchii zdravotníckeho personálu tvorí povolanie pôrodnej asistentky, ktoré je tak staré ako samotné ľudstvo. Pôrodné asistentky, známe aj ako babice, pôrodné baby, duly, zohrali v jednotlivých obdobiach vývoja spoločnosti dôležitú úlohu pri poskytovaní zdravotnej starostlivosti rodičkám, šestonedielkam a novorodencom. Ich príprava spočívala v odovzdávaní praktických skúseností a zručností staršími kolegyňami priamo v praxi. Postupne nadobúdala charakter organizovanej a inštitucionalizovanej prípravy, na ktorej participovali a neskôr aj prevzali odbornú garanciu lekári.¹

Začiatky inštitucionalizovanej prípravy pôrodných babíc na Slovensku siahajú do roku 1770, keď došlo k založeniu Lekárskej fakulty na univerzite v Trnave.² Prípravu

1 Pozri napríklad: TINKOVÁ, Daniela. *Tělo, věda, stát : Zrození porodnice v osvícenské Evropě*. Praha : Argo, 2010. ISBN 9788025702239; DOLEŽAL, Antonín. *Od babičky k porodnictví*. Praha : Karolinum, 2001. ISBN 8024602776; BURST, Helen Varney. The History of Nurse-Midwifery/Midwifery Education. In *Journal of Midwifery & Women's Health*, 2005, roč. 50, č. 2, s. 129-137; HAWKINS, Joellen, W. – BELLING, Linda, L. The Evolution of Advanced Practice Nursing in the United States : Caring for Women and Newborns. In *JOGNN*, 2000, roč. 29, s. 83-89; ELIAŠOVÁ, Anna – ZÁVODNÁ, Vlasta. *Dejiny pôrodnej asistencie*. Prešov : Prešovská univerzita, 2012. ISBN 9788055505695; LENDEROVÁ, Milena – KOPIČKOVÁ, Božena – BUREŠOVÁ, Jana – MAUR, Eduard (eds.). *Žena v českých zemích od středověku do 20. století*. Praha : Nakladatelství Lidové Noviny, 2009. ISBN 9788071069881; LENDEROVÁ, Milena. *K hříchu i k modlitbě. Žena v minulém století*. Praha : Mladá Fronta, 1999. ISBN 8020407375.

2 FALISOVÁ, Anna – BRTÁŇOVÁ, Erika. Entstehung der Medizinischen Fakultät an der Tyrnauer Universität und ihr Beitrag zum Gesundheitswesen in der Slowakei. In HOLOŠOVÁ, Alžbeta a kol. *Die Tyrnauer Universität im Licht der Geschichte*. Kraków : Towarzystwo Słowaków w Polsce; Trnava : Ústav dejín Trnavskej univerzity, 2012, s. 125-149. ISBN 9788374904797; BOKESOVÁ-UHEROVÁ, Mária. *Zdravotníctvo na Slovensku v období feudalizmu*. Bratislava : Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1973, s. 183-184; RIPPA, Blažej Konštantín. *K histórii medicíny na Slovensku*. Bratislava : SAV, 1956,

pôrodných babíc zabezpečovala katedra chirurgie, ktorú viedol profesor Jozef Plenck, rodák z Viedne. V rámci chirurgickej katedry prebiehali šesťtýždňové kurzy pre pôrodné babice. Frekventantky museli byť gramotné a výučba pozostávala z teoretickej a praktickej časti. V teoretickej časti získali pôrodné babice základy anatómie, pôrodnickej praxe, ošetrovania rodičiek a novorodencov. Na prednáškovej činnosti participoval aj profesor Jozef Plenck. Vo svojich prednáškach sa opieral o látku z predpísaných kníh, ale aj o poznatky z vlastnej praxe.³ Praktické vyučovanie sa realizovalo na fantómoch alebo priamo v mestskej nemocnici. Na odbornú prípravu pôrodných babíc dozerali mestskí lekári, v rokoch 1775 – 1777 vyučovanie ukončilo celkom 21 frekventantiek.⁴

V auguste 1777 sa univerzita presťahovala do Budína, v roku 1784 do Pešti. Na lekárskej fakulte sa v roku 1818 vytvorila osobitná katedra pôrodníctva a očného lekárstva, ktorá v rámci úprav učebných programov predĺžila školenie babíc. Vyučovanie sa realizovalo v trojmesačných kurzoch. Mnohé pôrodné babice však naďalej získavali potrebné vedomosti a praktické zručnosti priamo v praxi a neabsolvovali inštitucionálne vzdelanie. Zákonný článok č. XIV z roku 1876 sprísnil kvalifikačné požiadavky pre výkon povolania pôrodnej asistentky a v tomto zmysle rozlišoval diplomované asistentky a tzv. ceduľové babice. Povolanie pôrodnej asistentky mohli vykonávať predovšetkým ženy, ktoré získali diplom absolvovaním riadneho kurzu na univerzite alebo na špeciálnej škole pre pôrodné asistentky.⁵ Diplomované asistentky mali prednosť pred ceduľovými pri zamestnávaní v službách obce.

Školy pre pôrodné asistentky

Celková nízka úroveň zdravotného stavu obyvateľstva a zdravotnej starostlivosti ešte aj v 60. rokoch 19. storočia zaraďovali Uhorsko medzi najzaostalejšie štáty Európy. Platilo to aj v oblasti starostlivosti o tehotné ženy, rodičky a šestonedielky. V Uhorsku sa nevykonali osvietenské zdravotnícke reformy tak dôsledne a v takom rozsahu ako v českých krajinách a v Rakúsku, kde práve v rámci týchto reforiem sa podarilo zvýšiť úroveň prípravy pôrodných asistentiek, čo významne prispelo k riešeniu existujúcich problémov v danej oblasti.⁶ Na zjazde Spolku uhorských lekárov a prírodovedcov v Jágri v auguste

s. 40; BENIAK, Milan a kol. *Fakultná nemocnica Bratislava 1864 – 1989*. Bratislava : Alfa, 1989, s. 27. ISBN 8005003196.

3 Jozef Plenck (1739 – 1807) získal hodnosť doktora chirurgie a pôrodníctva v roku 1763. Určitý čas pôsobil ako vojenský chirurg. Pred príchodom na Trnavskú univerzitu vydal príručku pre pôrodníctvo (*Anfangsgründe der Geburtshilfe*), ktorá bola východiskom pre výučbu pôrodných babíc. BOKESOVÁ-UHEROVÁ, Mária. *Lekárska fakulta Trnavskej univerzity (1770 – 1777)*. Bratislava : Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1962, s. 49-50.

4 BOKESOVÁ-UHEROVÁ, Mária. *Dejiny zdravotníctva na Slovensku*. Martin : Osveta, 1989, s. 58-61. ISBN 8021700041.

5 Ženy, ktoré bývali v obciach do 75 km od sídla univerzity alebo takejto školy, boli zákonom zaviazané do roka získať diplom, ináč nemohli pokračovať v remesle. V obciach vzdialených viac ako 75 km postačovala tzv. ceduľa, teda doklad, ktorý babice získali po absolvovaní dvojmesačného kurzu zložením skúšky pred župným lekárom. Druhá forma (ceduľová) mala platiť len dovtedy, kým sa nevytvoril dostatočný počet škôl pre pôrodné asistentky.

6 MOROVICSOVÁ, Eva. Počiatky inštitucionálnej prípravy pôrodných asistentiek. In *Ošetrovateľstvo a pôrodná asistancia*, 2006, roč. 4, č. 1, s. 8.

1868 prerokovali uhorskí lekári problematiku zdravotnej situácie v krajine a prišli k záveru, že je potrebné urobiť opatrenia na zníženie vysokej dojčenskej úmrtnosti.⁷ V praxi pretrvával výrazný nedostatok zdravotníckeho personálu. Počet pôrodných asistentiek, ktorých školenie sa dovtedy obmedzovalo iba na kurzy na lekárskej fakulte budapešťianskej univerzity, bol minimálny.

Úlohou vypracovať návrh opatrení na zníženie dojčenskej úmrtnosti bol poverený Dr. Ján Ambro.⁸ Svoje návrhy spracoval v dokumente *Smerodajné idey pre zriadenie škôl pre pôrodné asistentky v Uhorsku*, v ktorom zdôraznil potrebu zabezpečovať vyučovanie na školách a v pôrodníckej praxi podľa nauky Ignáca F. Semmelweisa.⁹ Kriticky sa vyjadril k vtedajšej príprave pôrodných asistentiek na lekárskej fakulte budapešťianskej univerzity, kde prednášky pre pôrodné asistentky boli spoločné s prednáškami medikov. Vyučovanie pôrodných asistentiek malo podľa Dr. J. Ambra smerovať k tomu, aby vedeli poskytnúť pomoc a radu rodičkám. V prípade komplikovaného pôrodu nemali zasahovať samé, dôležité bolo, aby boli schopné situáciu správne zhodnotiť a včas privolať lekára. Dokument obsahoval aj požiadavky na zriadenie polikliník, pôrodníckej operačnej sály, riešenie sociálnych otázok žien bez rozdielu na ich sociálne postavenie a iné.

Krajinská zdravotná rada v decembri 1868 na základe rokovaní a prijatých záverov zjazdu Spolku uhorských lekárov a prírodovedcov podala Ministerstvu vnútra návrh na zriadenie škôl pre pôrodné asistentky vo viacerých mestách, v ktorom zohľadnila aj Ambrove pripomienky. Na základe týchto podnetov sa zakladali špecializované školy pre pôrodné asistentky, ktoré frekventantky pripravovali už v duchu Semmelweisovho učenia. Prvé vznikli v Bratislave a vo Veľkom Varadíne.¹⁰ Zakladanie odborných škôl a nárast počtu pôrodných asistentiek mali viesť k tomu, že vzdelané, odborne dobre pripravené asistentky by postupne nahradili neškolené babice.

Výučba na Bratislavskej škole pre pôrodné asistentky začala 1. januára 1873 a jej prvým riaditeľom sa stal Dr. J. Ambro. Škola mala spočiatku k dispozícii 13 postelí v dvoch miestnostiach Krajinskej verejnej nemocnice. Pôvodné umiestnenie nebolo vyhovujúce, preto vedenie školy iniciovalo riešenie tejto situácie aj v súvislosti s výskytom horúčky

-
- 7 Príčinou vysokej dojčenskej úmrtnosti bola nedostatočná starostlivosť o rodičky a šestonedielky a zlé sociálne pomery väčšiny obyvateľstva Uhorska.
 - 8 Ján Ambro (1827 – 1890) absolvoval štúdium medicíny na Lekárskej fakulte vo Viedni. Pôsobil na gynekologicko-pôrodníckej klinike vo Viedni, neskôr v Pešti. Jeho úspešnú klinickú prax prerušilo vážne zranenie, v dôsledku ktorého prišiel takmer o zrak. Patril k zástancom učenia Ignáca Semmelweisa a kriticky sa vyjadroval k vtedajšej príprave pôrodných asistentiek na Lekárskej fakulte v Pešti. Riešenie situácie videl v zriadení škôl pre pôrodné asistentky, ktoré by zabezpečovali nielen ich teoretickú, ale aj praktickú prípravu. TIBENSKÝ, Ján a kol. *Priekopníci vedy a techniky na Slovensku 2*. Bratislava : Obzor, 1988, s. 515.
 - 9 Sformuloval aj požiadavky hygieny pre pôrodnícke oddelenia a dôrazne sa zasadzoval za zriadenie pôrodníc ako samostatných celkov umiestnených v osobitných budovách. Pri pôrodniciach považoval za správne zriadiť školy pre pôrodné asistentky, kde by sa tieto vyškolili po teoretickej i praktickej stránke. BOKESOVÁ, Mária. Dr. Ján Ambro. Náčrt života a práce významného slovenského lekára a sociálneho pracovníka z druhej polovice XIX. storočia [sic]. In *Naša veda*, 1956, 3, s. 510; Pozri tiež: AMBRO, Ján. *Kniha o porodníctve pre baby*. Skalica 1873.
 - 10 Bratislavská škola pre pôrodné asistentky vznikla na základe nariadenia Ministerstva kultu a verejnej osvet y z 29. októbra 1872. Školy mali byť pripojené k pôrodníckej a gynekologickej klinike, ktorá by slúžila najmä sociálne slabým vrstvám.

šestonediel'ok¹¹ v rokoch 1875 a 1877. Dr. Ambro svoje návrhy na riešenie problémov zverejnil roku 1880 v štúdiu *O nedostatkoch bratislavskej Krajinskej verejnej nemocnice a školy pre pôrodné babice*. Napokon sa východisko našlo v celkovom osamostatnení školy, ktoré podporili aj centrálné orgány a Dr. J. Ambro bol oslovený, aby našiel vhodný pozemok a vypracoval rozpočet projektu. Nová budova sa začala stavať na jeseň roku 1883 pod vedením Ignáca Feiglera.¹² Od 1. januára 1885 Škola pre pôrodné asistentky pokračovala už v nových priestoroch. V budove boli okrem školy a pôrodnice aj byty pre personál a internát pre frekventantky. Dr. J. Ambro si v novej budove postupne vybudoval ústav v súlade s rozvojom vtedajšej lekárskej vedy.¹³ Ministerstvo vnútra v novembri 1890 na základe žiadosti nového riaditeľa Dr. Dezidera Velitsa povolilo aj zriadenie samostatného gynekologického oddelenia.¹⁴ Jednotlivé zložky ústavu, pôrodnica, gynekologické oddelenie a samotná škola sa v nasledujúcich rokoch postupne modernizovali. Celková kapacita po dobudovaní ústavu v roku 1896 predstavovala 45 lôžok.¹⁵

Bratislavská škola vychovávala poslucháčky prakticky zo všetkých žúp vtedajšieho Uhorska. V rokoch 1873 – 1895 sa uskutočnilo 43 kurzov, na ktoré sa zapísalo 1 225 uchádzačiek. Z tohto počtu z vlastného rozhodnutia kurz neukončilo 76 poslucháčok a 13 bolo vylúčených. Príčinou vylúčenia boli: neschopnosť štúdia, krádeže, choroby, škandalózne správanie. Diplom teda získalo 1 136 frekventantiek, priemerný počet účastníčok v jednom kurze bol 27. Z hľadiska vyučovacieho jazyka bol počet absolventiek nasledovný: v maďarských kurzoch diplom získalo 422, v slovenských 426 a nemecké kurzy ukončilo 288 pôrodných asistentiek.¹⁶ Podľa hodnotenia frekventantiek riaditeľom, odbornými asistentmi, učiteľa písania a čítania a pôrodných asistentiek, ktoré sa na príprave budúcich kolegyň podieľali, za najinteligentnejšie a najšikovnejšie študentky boli považované Slovenky, povesť najmenej šikovných mali Nemky.¹⁷ Najväčší počet žiačok pochádzal z bratislavskej župy, celkom 286, záujem študovať túto profesiu priamo z Bratislavy prejavilo 48 žien.

Vyučovanie bolo rozdelené na dve obdobia. Letný kurz zameraný na prípravu pôrodných asistentiek v maďarskom a slovenskom jazyku prebiehal v mesiacoch marec – júl, zimný kurz sa realizoval v mesiacoch október – február a bol zameraný na výučbu v ma-

11 Febris puerperalis – infekcia spôsobená baktériou *Streptococcus pyogenes*, známa aj pod názvom popôrodná horúčka alebo horúčka omladnic, spôsobovala až do objavenia a zavedenia zásad antisepsy v polovici 19. storočia pomerne vysokú úmrtnosť rodičiek. Pozri VELITS, Dezső. *A pozsonyi Magy. Kir. Bábaképezde 1873 – 1894/95*. Pozsony : Wigand F. K. Könyvnyomdája, 1896.

12 Na mieste tzv. Pálffyho záhrady, vtedajšej Telocvičnej, dnešnej Zochovej ulici.

13 MOROVICSOVÁ, Eva. Bratislavská škola pre pôrodné asistentky a jej pôrodnice a gynekologické oddelenie. In PAVLÍKOVÁ, Ľudmila a kol. *Vývoj zdravotníckych zariadení v Bratislave*. Bratislava : Slovenská spoločnosť pre dejiny vied a techniky pri SAV a Ústav sociálneho lekárstva a lekárskej etiky LF UK v spolupráci s vyd. Book & Book, 2003, s. 41. ISBN 8096909908.

14 VELITS, ref. 11, s. 7-9.

15 MOROVICSOVÁ, ref. 13, s. 42.

16 MOROVICSOVÁ, Eva – MOROVICS, Miroslav Tibor. Historické korene profesionálnej prípravy pôrodných asistentiek na Slovensku do začiatku 50. rokov 20. storočia. In FIALOVÁ, Ivana – TVRDOŇOVÁ, Daniela (eds.). *Od špitála k nemocnici. Zdravotníctvo, sociálna starostlivosť a osвета v dejinách Slovenska*. Bratislava : SNA, 2013, s. 262. ISBN 97880970066666.

17 VELITS, ref. 11, s. 24.

ďarskom a nemeckom jazyku. O zimný kurz bol menší záujem, pretože uchádzačky mali možnosť študovať aj vo Viedni. V prvom roku pôsobenia školy sa v rámci slovenských kurzov používala česká učebnica od Dr. Jana Strenga *Učebná kniha o porodnictví pro babičky*. Ešte v tom istom roku napísal Dr. J. Ambro *Knihu o porodnictve pre baby*, ktorá vyšla v Skalici roku 1873. O rok neskôr bola práca vydaná aj v maďarčine.¹⁸ Ambrova učebnica sa používala do roku 1890, potom ju nahradila učebnica profesora budapešťianskej univerzity Dr. Theodora Kézmárszkeho, ktorú do slovenčiny preložil Jozef Bella.¹⁹

Teoretická výučba začínala ráno prednáškami a pokračovala cvičeniami z čítania, písania a vedenia pôrodného denníka. Obsahom popoludňajšej prípravy bolo opakovanie dopoludňajšej látky pod vedením asistenta. Praktická časť výučby nebola časovo viazaná a ošetrovanie šesťnedeľok a novorodencov prebiehalo pod odborným dohľadom. Roku 1891 sa začalo aj s poliklinickou výučbou, v rámci ktorej študentky chodievali ku komplikovaným pôrodom u chudobných rodičiek do domácností spolu s asistentom profesora. Jej výhodou bolo, že žiačky boli vedené k dodržiavaniu hygienických opatrení pri pôrode vo veľmi zlých podmienkach.²⁰ Bratislavská škola pre pôrodné asistentky bola už od začiatku svojej existencie spojená aj s vlastnou nemocničnou praxou, ktorá sa vykonávala spočiatku v rámci Krajinskej nemocnice, neskôr už vo vlastných priestoroch, ktoré dobovo nazývali klinikou. Takto ponímaná klinika sa skladala z troch úsekov: z pôrodnice, gynekologického oddelenia a polikliniky.

Pred založením Školy pre pôrodné asistentky počet prijatých pacientiek predstavoval ročne 65 – 112 prípadov, z toho bolo 64 – 107 pôrodov.²¹ Po otvorení školy bol zaznamenaný výrazný nárast. V rokoch 1873 – 1884 z celkového počtu 1 866 prijatých žien bolo 1 706 pôrodov. Pôrodná a popôrodná morbidita sa pohybovala v rozmedzí od 4,4 do 11,2 %, s priemerom 7,3 %.²² V prípade výskytu horúčkovitých stavov šesťnedeľky sa pristupovalo k jej okamžitej izolácii. V rekonvalescencii sa zdôrazňoval telesný pokoj, pacientky vstávali na 9. deň po pôrode, prepustenie bolo zvyčajne na 10. deň, prípadne podľa potreby a žiadosti aj neskôr. Sociálne cítenie Dr. Ambra sa prejavovalo v snahe ochrániť mladé matky pred vykonávaním ťažkých domácich prác, čím chcel predísť mnohým chorobám a nehodám, ktorým boli ženy v popôrodnom období vystavované.²³

18 AMBRO, Ján. *Szülésezeti tankönyv szülésznök számára*. Pozsony : Vigand, 1874.

19 PETER, Rudolf. Jana Ambra a Jana Strenga učebnice pro babičky. In *Československá gynekologie*, 1956, roč. XXI., č. 1, s. 45-49.

20 V rámci 22 a polročnej histórii inštitúcie bolo odvedených 4 187 pôrodov. Na jednu žiačku pripadali približne tri pôrody. Od roku 1891 v rámci poliklinickej praxe bolo odvedených 350 pôrodov. VELITS, ref. 11, s. 21-24.

21 Presnejšie údaje nachádzame v ročných správach o činnosti Krajinskej nemocnice z rokov 1868 a 1871, ktoré sa zachovali v Széchényiho Krajinskej knižnici v Budapešti. Obe správy vydal prvý riaditeľ Krajinskej nemocnice v Bratislave Dr. Karol Déván (1864 – 1872). Pôrodnícku starostlivosť poskytovala výlučne ústavná pôrodná babica. Ak sa vyskytol komplikovaný pôrod, pomáhal jej sekundárny lekár alebo primár chirurgického oddelenia. KISS, László. Pôrodnícko-gynekologická starostlivosť v Bratislave v rokoch 1864 – 1873. In PAVLÍKOVÁ, ref. 13, s. 27-28.

22 VELITS, ref. 11, s. 25-26.

23 Dr. Ján Ambro sa venoval aj otázkam ochrany nemanželských detí a slobodných matiek. Aj napriek tomu, že sa nepodarilo zrealizovať jeho predstavy o zriaďovaní útulkov pre slobodné matky pri školách, ktoré by plnili ochrannú a výchovnú úlohu, jeho prínos v tejto oblasti je nesporný. Pozri: AMBRO, Ján. *Denkschrift im Interesse der verlassenen Kinder und hilflosen Mütter*. Bratislava 1881.

Po roku 1890 v dôsledku intenzívneho uplatňovania hygienických opatrení sa pomery zlepšili. Škola pre pôrodné asistentky v Bratislave pokračovala vo svojej činnosti nepretržite aj v medzivojnovom období.

Koncom 19. a v prvých desaťročiach 20. storočia postupne vznikli na Slovensku aj ďalšie školy – v Nitre, Rimavskej Sobote, Košiciach. Školy pre pôrodné asistentky v Nitre a v Rimavskej Sobote zabezpečovali prípravu pôrodných babíc v dvojmesačných kurzoch. Od absolventiek týchto kurzov sa nevyžadovala znalosť písania a čítania. Frekventantky získavali iba základné vedomosti o poskytovaní pomoci pri pôrode a skúšku skladali pred župným lekárom.

Ministerstvo vnútra poskytovalo podporu župám, tzv. babské štipendia. Jednotlivé župy posielali kandidátky do škôl pod podmienkou, že po skončení štúdia musia povinne vykonávať päťročnú prax v obci, pre ktorú boli vopred určené. Napríklad v roku 1902 týmto spôsobom bolo vyučených len pre Nitriansku župu 78 babíc. V obciach s menej ako 800 obyvateľmi praktizovali babice s dvojmesačným kurzom, ukončeným skúškou.²⁴ Babská škola (II. triedy) v spojení s verejnou stoličnou nemocnicou v Nitre pripravovala babice pre nitriansku, tekovskú, trenčiansku, turčiansku a oravskú župu. Vyučovanie prebiehalo v slovenskom jazyku. Školu viedol a súčasne na nej prednášal primár a riaditeľ nemocnice, od roku 1919 hlavný lekár nitrianskej župy Dr. František Biringer.²⁵ Pri odbornej výučbe mu pomáhali sekundárni lekári z oddelenia a nemocničná baba. Dr. F. Biringer zostavil aj učebnicu v slovenskom jazyku.²⁶ Na kurzoch absolbovalo štúdiom počas trinástich rokov 650 babíc, z toho pre župu nitriansku 274. Po vypuknutí I. svetovej vojny bola výučba na škole prerušená, v roku 1917 ministerstvo vnútra škole opäť povolilo realizovať kurzy pre pôrodné babice, ale nemocnica zápasila s veľkými problémami, preto sa v príprave pôrodných babíc nepokračovalo.²⁷ Výučbu hradil štát, rozpočet na vyškolenie jednej babice predstavoval 84,- Kč.²⁸ Pôvodný projekt prípravy pôrodných babíc plánoval v 44 kurzoch (počas 15 rokov) pre nitriansku župu 277, trenčiansku 309, tekovskú 164, turčiansku 74 a oravskú 62 pôrodných babíc. Pre nitriansku župu bol počet takmer splnený. Po skončení I. svetovej vojny sa Dr. F. Biringer prikláňal k opätovnému otvoreniu školy. Jeho víziou bolo, aby v každej obci pôsobila diplomovaná babica. Nevidel to však ako reálnu možnosť najmä v menších obciach

24 Podľa zák. čl. XXXVIII paragraf 27 – 30 z roku 1908 sa rozoznávali dva druhy obcí: s viac ako 800 obyvateľmi, ktoré boli povinné zamestnávať diplomované baby s päťmesačným kurzom a obce s menej ako 800 obyvateľmi mohli zamestnávať tzv. ceduľové babice.

25 Dr. František Biringer viedol vyučovanie podľa nariadenia ministerstva vnútra č. 83583/1901. V zmysle tohto nariadenia požadovalo ministerstvo vnútra od župy, aby k zahájaniu kurzov vyhládli priestory; t. j. vyučovaciu miestnosť, izby pre rodičky a šestonedieľky v nitrianskej župnej nemocnici a jednu miestnosť na ubytovanie ako internát pre 20 babských kandidátok. Župa tieto požiadavky splnila.

26 „V otázkach a odpovediach, ktorú v rukopise som si zadržal a ktorá by hádam zaslúžila časom byť vydaná, lebo ako rukoväť by mohla slúžiť pre baby malých obcí.“ Slovenský národný archív (ďalej SNA), fond (ďalej f.), Expozitúra ministerstva verejného zdravotníctva a telesnej výchovy (ďalej EMVZTV), kartón (ďalej k.) 64, Správa o babskej škole v Nitre, zariadenie a organizácia školy, rok 1920.

27 Štátny archív v Nitre (ďalej ŠAN), fond Osobné fondy František Biringer (ďalej OF FB), roky: 1882 až 1924, spisy vzťahujúce sa na zdravotníctvo.

28 Z uvedenej sumy ústav vyplatil nemocnici položky za stravovanie, bývanie, kúrenie, osvetlenie a iné. Vyučujúci lekár dostal honorár 400,- Kč a „špitálska“ baba 40,- Kč.

s 200 – 300 obyvateľmi, kde bolo málo pôrodov. Oveľa prijateľnejšie bolo podľa neho vyučiť „súcu domácu ženu“. Väčšina žien len nerada opúšťala svoju rodinu a domácnosť na dlhšie, ale na dva mesiace, ako uviedol: „ešte by baba [bola] hotová do babskej školy ísť. Z bezprostrednej skúsenosti môžem tvrdiť, že aj za dva mesiace pri rôznom a neúnnavnom vyučovaní veľmi pekný výsledok obsiahnuť môžeme, ako len lekárovi veľmi staré, učenia už nie schopné ženy nezašlú. Lebo naše horniačky ináč aj z tých odlahých kútov od Kysúc alebo od Valaskej Belej dobrý vtíp majú, sú vyučovania veľmi schopné, takže som ako učiteľ vždy radosť mal, keď som videl, behom dvoch mesiacov, čo som vykonal z tej jednoduchej sedliačky, ktorá inak veľmi skromná osoba sa v kožuchu a v kapcoch do školy ustavila. Vždy som ich upozorňoval, že nie šaty tvoria dobrú babu, ale rozumnosť, trpezlivosť, čistota, strízlivosť a dobrota srdca okrášľujú tú osobu v obci, ktorej sa rodičky v tých nutných hodinách bolesti zveria“.²⁹ Dr. F. Biringer podporoval návrh opäť otvoriť školu v Nitre, kde by prebiehal jeden päťmesačný a jeden dvojmesačný kurz a rovnako aj opakovacie kurzy.³⁰

Riaditeľstvo verejnej nemocnice gemerskej župy v Rimavskej Sobote v auguste 1919 potvrdilo, že vyučovanie babíc na škole prebiehalo pod vedením Dr. Tomaša Löcherera. Prvý kurz prebiehal od 1. novembra do 31. decembra, „a potom ďalej do 30. apríla ešte dva dvojmesačné naukobehy, po ktorých nasledovali 6 mesačné prázdniny a tak to išlo ďalej z roka na rok. Celkom bolo 36 naukobehov, 620 chovancov, teda priemerne 17 chovancov sa zúčastnilo na jednom naukobehu“.³¹ Ministerstvo vnútra v súvislosti s prípravou babíc v Rimavskej Sobote zdôrazňovalo, aby pri výbere babíc na dvojmesačný kurz župný lekár vopred vybral schopné ženy, ktoré mali základné vedomosti. V opačnom prípade mohli vzniknúť problémy. Domáci poriadok na škole bol prísne dodržiavaný.³² Každá frekventantka ubytovaná v nemocnici sa musela zdržiavať a pracovať na určenom oddelení. Ak nesúhlasila s nariadením hlavnej školskej baby, mala právo obrátiť sa so sťažnosťou na hlavného lekára.³³ Škola pripravovala babice pre gemerskú, novohradskú, zvolenskú, liptovskú a hontiansku župu. Zvyčajne sa konali dva maďarské a jeden slovenský kurz, učilo sa podľa učebnice *Kis bábakönyv* vydané ministerstvom vnútra. Dr. T. Löcherer zomrel v roku 1916 a ako konštatovalo vedenie nemocnice v Rimavskej Sobote, nebolo známe, či kurzy pokračovali aj po jeho smrti.

29 SNA, f. EMVZTV, k. 65. Správa Dr. Biringera z roku 1919; tiež SNA, f. EMVZTV, k. 66, Nitra – babská škola, rok 1920.

30 ŠAN, f. OF FB, spisy vzťahujúce sa na zdravotníctvo.

31 SNA, f. EMVZTV, k. 65. Správa verejnej nemocnice Gemerskej župy, roky 1919, 1920.

32 Domáci poriadok bol nasledovný: v lete budiček o 5 hod., v zime o pol šiestej. K uprataniu izby boli určené žiačky. Žiačka určená na dennú službu zabezpečovala aj donášku pitnej vody a potrebné drevo na kúrenie. Na oddelení šestonedielok vykonávali službu striedavo dve žiačky. Rodičky a šestonedielky si upravili posteľ samé. V detskej „útulni“ sa na vyučovaní zúčastnili všetky žiačky, každý deň od 8 – 10 hod. Pomáhali pri kúpaní, opatrovaní detí. Denne prebiehalo praktické opakovanie učiva na ambulancii pri šestonedielkach a na gynekologickom oddelení: umývanie, klystír, vedenie pôrodu, ošetrovanie novorodenca, masáže. V pracovné dni pokračovala výučba od 11. – 12. hod., od 14. – 15. hod. opakovanie učiva, od 15. – 16. hod. vyučovanie. Žiačky vypomáhali aj pri kuchynských prácach podľa vopred stanoveného rozvrhu. Dvakrát týždenne boli prítomné pri ošetrovaní chorých žien s cieľom „odpozretia nemoci – lues“. SNA, f. EMVZTV, k. 64.

33 SNA, f. EMVZTV, k. 64.

Krajinský ústav pre pôrodné asistentky v Košiciach začal pôsobiť v roku 1907 a jeho súčasťou bola aj škola, ktorá pripravovala pôrodné asistentky v päťmesačných kurzoch.³⁴ Výučbu pôrodných asistentiek zabezpečovala aj Prešovská nižšia pôrodná škola, ktorá vznikla v roku 1900, svoju činnosť však ukončila ešte pred rokom 1910.³⁵ Školy v Nitre a v Rimavskej Sobote boli v roku 1919 zrušené.

Snahy o reformu

Už po skončení I. svetovej vojny sa začalo uvažovať o reforme vzdelávania pôrodných asistentiek. Poukazovalo sa na ich nedostatočnú predchádzajúcu prípravu, krátkosť samotných kurzov, ale aj na absenciu postgraduálnych kurzov pre pôrodné asistentky z praxe. Podnety k potrebnej zmene v odbornej príprave vychádzali nielen z centrálnych orgánov, ale aj priamo z klinickej praxe.³⁶ Československé ministerstvo verejného zdravotníctva a telesnej výchovy informovalo v júni 1919 Ministerstvo s plnou mocou pre správu Slovenska o zamýšľanej úprave. Žiadalo, aby čo najskôr zaslali informácie o tom, ako je na Slovensku zabezpečená príprava pôrodných babíc.

Zaujímavé dáta zaslal Ministerstvu verejného zdravotníctva a telesnej výchovy (MVZTV) 16. júla 1919 primár babskej školy v Košiciach Ján Kertény. Konštatoval, že po prevzatí školy z „*maďarských rúk*“ zriadil dva kurzy. Dĺžka jedného kurzu mala trvať 6 mesiacov, ročne prebiehali dva kurzy. Všetky kandidátky ukončili meštiansku školu, čo bolo skutočne v tomto období nadštandardné. Predpísanou študijnou literatúrou bola kniha od profesora Václava Rubeška *Porodnictví pro babičky*. Žiačky sa po oboznámení s teoretickými predmetmi učili pôrodníctvu, následne sa cvičili vo vyšetrovaní „*vonkajšom a vnútornom*“ a priučali sa samostatne viesť pôrody. Denne sa zúčastňovali na vizite pri šestonedielkach a striedavo počas troch dní vykonávali službu na pôrodnej sále a pri lôžku, aby sa oboznámili s ošetrovaním novorodencov a popôrodnou starostlivosťou o šestonedielky. Prednášky prebiehali v slovenskom a českom jazyku. V prvom kurze študovalo šesť žiačok.³⁷

Prezídium MVZTV 19. júla 1919 konštatovalo, že reforma vzdelania pôrodných babíc bola aktuálna už v bývalom Rakúsku a neodkladnou sa stala v novom štáte. Ak mala reforma vyhovovať moderným požiadavkám, bolo potrebné naplniť viaceré kritériá:³⁸ Kandidátky si mali do kurzu priniesť vyššie vedomosti ako predtým, čím sa mal ušetriť čas, ktorý sa premrhal vysvetľovaním primitívnych pojmov ako napr. teplomer a podobne, ktoré pre každého absolventa nižšej strednej školy boli úplne samozrejmé. Získaný čas sa mohol využiť na prehĺbenie odborných vedomostí. Väčšia pozornosť

34 BOKESOVÁ-UHEROVÁ, ref. 4, s. 195.

35 PEKAŘOVÁ, Katarína. Niekoľko poznámok k dejinám vzdelávania babíc do roku 1918. In ROLLEROVÁ, Anna (ed.). *Dimenzie jazykového vzdelávania v nefilologických odboroch. (Trádia a súčasnosť)*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2013, s. 155. ISBN 9788022335065.

36 FALISOVÁ, Anna. Vzdelávanie žien pre pôrodnú prax (1918 – 1938). In BUJALKOVÁ, Mária – PAVLÍKOVÁ, Ľudmila (eds.). *Zborník príspevkov z 8. medzinárodného sympózia o dejinách medicíny, farmácie a veterinárnej medicíny*. Martin : Univerzita Komenského, 2007, s. 37–42. ISBN 9788088866442.

37 Dr. Ivan Hálek vo februári 1920 informoval riaditeľstvo Čsl. babskej školy v Košiciach o možnosti štúdia na babskej škole v Olomouci pre tie kandidátky nemeckej národnosti, ktoré nebudú prijaté na babskú školu v Košiciach. Kurz trval 5 mesiacov a začínal 1. marca.

38 SNA, f. EMVZTV, k. 65. Pôrodné baby – úprava vzdelania, rok 1919.

sa mala venovať príprave žiačok v otázkach anatómie a fyziológie ženy a dieťaťa, ale aj otázkam venerických ochorení a zdravotno-osvetovej práci. Vzdelanie v oblasti starostlivosti o dojčatá malo byť nielen teoretické, ale aj praktické. Aby vyučovanie malo úspech, bolo potrebné obmedziť počet poslucháčok „na číslo zodpovedajúce pedagogickým zásadám“ a stanoviť vekovú hranicu, ktorá nesmela byť prekročená. Ich realizácia vyžadovala splnenie viacerých požiadaviek.³⁹ Okrem reorganizácie škôl pre pôrodné asistentky bolo nutné pristúpiť k úprave sociálnych pomerov pôrodných babíc, ktoré by zodpovedali novým požiadavkám.

Zaujímavé sú niektoré vyjadrenia odborných lekárov z nemocníc, kde prebiehala príprava pôrodných asistentiek. Primár a riaditeľ Čsl. babskej školy v Košiciach nepodporoval vyššie predbežné vzdelanie a rozširovanie učebných osnov o ďalšie vyučovacie predmety (patologická anatómia, všeobecná anatómia, fyziológia, hygiena a i.). Zdôvodňoval to tým, že by sa vychovával namiesto dobrých pôrodných bab „polovedecky vzdelaný proletariát, ktorý by cele reformě byl jenom na škodu“. Žiadal, aby sa predtým ako dôjde k reforme vzdelávania, určil rozsah pôsobnosti pôrodnej baby. „S ohledu sociálního i národního jest jistě přední povinností státu, aby péče o těhotné a zvláště rodičky byla svěřená v první řadě a pouze lékařů.“⁴⁰ Podľa neho bolo najideálnejšie, aby pôrod prebiehal v nemocnici pod dozorom lekára: „Vždyť i porod spontánní, jehož vedení dosud bylo ponecháváno porodním babičkám, nehledě již k nauce o aseptu a antiseptu není věcí tak jednoduchou, aby byl dozor lékařský zbytečný. [...] Jak i z vlastní zkušenosti několika měsíců vidím, že nejen se nedostává vyškolených bab, ba dokonce stanou se i případy politování hodné, které nutno přičísti na vrub nedostatečné výchovy porodnické lékařů....“⁴¹ Žiadal, aby sa reforma riadila základným pravidlom: pôrodná baba nesmie rodičku vyšetrovať, tým menej viesť samostatne pôrod, ani normálny a ku každému pôrodu mal byť prvolaný lekár. Na realizáciu uvedeného modelu bolo nutné, aby úradný lekár (obvodný, okresný) mal zoznam gravidných žien vo svojom distrikte a ak sa v blízkosti nenachádzala pôrodnica alebo nemocnica s vymedzenými lôžkami pre gynekológiu a pôrodníctvo, mal sa zriadiť „útulok ochrany matiek“. Pôrodná baba mala lekárovi asistovať pri pôrode, ošetrovať šestonedielky a dojčatá a byť „výkonným orgánom“ úradného lekára pri ochrane gravidných žien a rovnako pôsobiť aj v ďalších sférach sociálnej starostlivosti.⁴² K prijatiu na štúdium malo stačiť absolvovanie obecnej školy alebo meštianky, žiadateľky nesmeli mať viac ako tridsať rokov, ich počet mal byť neobmedzený; dĺžka štúdia jeden rok (dva mesiace pre tzv. prípravné vzdelanie, ktorého obsahom boli predmety ako anatómia, hygiena a pod.). Pozornosť sa mala venovať príprave v odbore sociálnej starostlivosti, významu očkovania, všeobecným zdravotníckym nariadeniam a podobne. Ďalších šesť mesiacov mala prebiehať výučba pôrodníctva v te-

39 Napríklad: získanie predbežného vzdelania na základe absolvovania nižšej strednej školy, absolvovanie prijímacej skúšky, doloženie lekárskeho vysvedčenia o zdravotnom stave, telesnej spôsobilosti, vek uchádzačiek 18 – 30 rokov, rozšírenie vyučovania o teoretické a praktické vzdelanie, zriadenie internátu pre frekvantantky, aby sa štúdiu mohli venovať naplno, prakticky sa naučili čistote, ktorá je prvou podmienkou asepsy a antisepsy a i.

40 SNA, f. EMVZTV, k. 65. Čs. babská škola v Košiciach. Porodní babičky, úprava vzdelání, rok 1919.

41 SNA, f. EMVZTV, k. 65. Čs. babská škola v Košiciach. Porodní babičky, úprava vzdelání, rok 1919.

42 K týmto pripomienkam MVZTV uviedlo, že je z nich vidieť silný „zaoceánsky vplyv“.

oretickej a praktickej roviny. Výučba zameraná na starostlivosť o dojčatá, choroby dojčiat, poruchy výživy, činnosť dojky mala trvať tri mesiace. Výučbe infekčných chorôb a ich prevencii a liečbe sa mali žiačky venovať počas štyroch týždňov kurzu. Každých päť rokov mali prebiehať dvojmesačné opakovacie kurzy, v ktorých by sa asistentky oboznámili s novými poznatkami v odbore.⁴³

Riaditeľ nitrianskej nemocnice v auguste 1919 zdôraznil nereálnosť uskutočnenia plánu navrhnutého Ministerstvom verejného zdravotníctva a telesnej výchovy vzhľadom na existujúce pomery. O tejto otázke konzultoval aj s hlavným župným lekárom Dr. F. Biringerom, ktorý upozornil na regionálne rozdiely v postavení a príjmoch pôrodných asistentiek, z čoho vyplýval aj rôzny záujem o túto profesiu. Podotkol: „*aby si kandidátky do kurzu vyššie vedomosti priniesli by bolo vhodné, [...] keby sme takýchto osôb mali*“. Budúce účastníčky štúdia, ktoré mali nižšie stredoškolské vzdelanie a mohli prichádzať do úvahy, podľa jeho slov pôsobili už ako „kancelistky“, výpomocné sily v kanceláriách, továrňach, obchodoch a zarábali okolo 300 – 600,- Kč, mnohé aj s deťmi asi tisíc korún mesačne. Naproti tomu jedna babica z lepšie platených pomerov 500,- Kč ročne. Napríklad v Gbeloch žilo po vojne okolo tritisíc obyvateľov, základný plat babice predstavoval 240,- Kč. V predchádzajúcom roku poskytla pomoc pri pôrode tridsiatim ženám, pričom za pôrod poberala desať korún. To bol ten lepší príklad. Ale v obciach na severe nitrianskej župy boli oblasti, kde žilo menej ako tisíc obyvateľov, babica zarábala 60,- Kč ročne a za 30 pôrodov dostala len 60,- Kč. Za jeden pôrod jej vyplácali iba 2,-Kč, teda ročne 120,- Kč.

Riaditeľ nitrianskej nemocnice konštatoval, že na dedinách ženy len zriedkavo absolvovali strednú školu. „*Tie, ktoré ju ukončili, asi ťažko by sa hlásili za babice, pretože sa s istotou môže predpokladať, že takéto sú členky majetných, spôsobilých rodín, ktorá trieda sa o toto povolanie nezaujíma, nezostáva k riešeniu tejto otázky spôsob, len aby sa inteligentnejšie osoby z mesta na dedinu vysadili. Tieto ale na žiadny pád nebudú s ročným 400-500 korunovým dôchodkom spokojné.*“⁴⁴ Zastával názor, že vyššie vzdelanie kandidátok ako ukončenie elementárnej školy na Slovensku, nie je možné žiadať ako podmienku pre vstup do školy pre pôrodné asistentky. Pri vyučovaní sa mal hlavný dôraz klásť na praktickú výučbu, pretože teória, ako podotkol, sa časom zabudla.⁴⁵ Infekčným ochoreniam sa mala venovať väčšia pozornosť vzhľadom na ich rozšírenie a z občianskej náuky sa mali vyučovať len otázky, ktoré sa týkali babíc. Pri prijímaní do škôl pre pôrodné babice mali byť stanovené nasledujúce požiadavky: znalosť čítania a písania, každá kandidátka sa mala podrobiť prijímacej skúške, lekárske vyšetrenie, vek 18 – 30 rokov. Riaditeľ nitrianskej nemocnice ďalej uviedol: „*Bolo by dobré, keby baba všetko vedela, ale mnoho teórií by som predsa neodporúčal, lebo viem, že tieto su veľmi ťažko*

43 SNA, f. EMVZTV, k. 65. Správa Čs. babskej školy v Košiciach. Porodní babičky – úprava vzdelaní, rok 1920.

44 Riešenie finančnej situácie okomentoval nasledovne: „*Zodpovedné reorganizovanie dotácií babských staníc by možno docielilo zaujímavosť inteligentnejších osôb pre toto povolanie, ale ťažko by som veril, že by bol počet sa prihlásených dostatočný. Keď vysoké požiadavky postavíme a polepšenie finančného stavu nezriadime, môžeme očakávať, že sa nám nikto k naukobehe neprihlási.*“ SNA, f. EMVZTV, k. 65. Správa riaditeľa nitrianskej župnej nemocnice o úprave vzdelania pôrodných babíc, rok 1919.

45 Odporúčal len krátke vyučovanie anatómie a fyziológie žien i detí.

strávené. Zvlášť by som chcel podotknúť, že materské poradne a poliklinika pôrodná sa dá v malých mestách len s veľkými ťažkosťami previesť. V Nitre namiesto polikliniky bolo zaužívané, že každá baba, ktorá jeden pôrod do nemocnice doviela, dostala 10 korún odmeny, aby sa takto počet pôrodov zvýšil. Internát je aj v Nitre zriadený a každá baba je povinná v ňom bývať, aby včas pôrodu nepravidelného dľa možnosti všetky kandidátky mohli hneď prítomné byť. Doba kurzu by mohla zostať 5 mesačná, do roka [by] sa mohli dva kurzy vydržiavať a jeden mesiac opakovací kurz pre staršie baby.⁴⁶ V súvislosti s výučbou v minulosti uviedol nasledujúce skutočnosti. Za bývalého režimu približne jedna polovica diplomovaných báb študovala na vlastné útraty. Tie sa po získaní diplomu usadili v mestách, druhá kategória, ceduľové baby, študovala na štátne útraty a po ukončení štúdia museli nastúpiť na určené babské miesta. Podmienky pre prijatie na kurzy boli nasledujúce: vek 20 – 40 rokov, vysvedčenie o štátnej príslušnosti, mravné vysvedčenie od starostu obce, vysvedčenie telesnej a duševnej spôsobilosti, znalosť čítania a písania. Žena v druhej polovici tehotenstva nemohla byť prijatá. Ceduľové baby sa pripravovali najmä pre pôsobenie v menších obciach. Roku 1902 z nich vyše 40 % nevedelo čítať a písať, ale v nasledujúcom roku ich počet klesol na 12,7 %. Prijatie do kurzu prebiehalo nasledovne: v obci sa vyhládla jedna kandidátka a po dohovore s obecným zastupiteľstvom a so súhlasom obvodného lekára bola do kurzu prijatá. Študovala na štátne útraty.⁴⁷

Diskusia k tejto otázke prebiehala aj v nasledujúcich rokoch. Vo februári 1921 riaditeľ nitrianskej nemocnice súhlasil, aby babice mali vyššie vzdelanie a zaviedli sa celoročné kurzy. Podotkol však, že si je takmer istý, že do malých dedín na Slovensku takéto babice nepôjdu. Podľa neho by sa zopakoval rovnaký scenár ako u lekárov – nadbytok vo väčších mestách a nedostatok na vidieku. Žiadal zvýšenie príjmu pôrodných babíc, pretože pri ročnom plate 120,- alebo 240,- Kč ročne „a pritom klásť veľké požiadavky je neprijateľné, spolu neharmonizuje“.⁴⁸ Navrhoval zaviesť popri celoročných aj polročné kurzy, ktorých absolventky by nastúpili do dedín s malým počtom obyvateľov.⁴⁹

Primár a riaditeľ školy v Košiciach Dr. Otakar Frankenstein v roku 1921 na otázku MVZTV ohľadom histórie prípravy babíc v Košiciach reagoval, že počet žiačok v jednotlivých kurzoch v rokoch 1904 – 1914 nemohol určiť, „lebo protokol po Maďaroch nezostal“.⁵⁰ Pre prijatie do kurzov sa vyžadovala znalosť čítania a písania a absolvovanie aspoň štyroch tried obecnej školy. Prijatá kandidátka, keď neprejavila k absolvovaniu kurzu dostatočnú inteligenciu, bola hneď v začiatkoch štúdia prepustená. Kurz trval päť

46 SNA, f. EMVZTV, k. 65. Správa riaditeľa nitrianskej župnej nemocnice o úprave vzdelania pôrodných babíc, rok 1919.

47 Vyučovacie predmety boli rovnaké ako pre diplomované baby len v kratšom rozsahu.

48 SNA, f. EMVZTV, k. 65. Správa riaditeľa nitrianskej župnej nemocnice Dr. L. Čárského z roku 1921.

49 „Čo sa týka aspoň praktického stanoviska som priateľ decentralizácie. Vieme, že napr. kliniky pražské a bratislavské nie sú dostatočne k tomu, aby sa tam medikovia mohli prakticky zdokonaľiť. Vieme, že prax si mnohí až v nemocniciach nadobudnú. Z tohto dôvodu by sa praktické vyučovanie babičiek roztrieť malo nielen po klinikách ale aj po všetkých k tomu prispôbených nemocniciach, ktoré majú pôrodné oddelenia.“ SNA, f. EMVZTV, k. 65. Správa riaditeľa nitrianskej župnej nemocnice Dr. L. Čárského z roku 1921.

50 Dr. O. Frankenstein prevzal vedenie ústavu v Košiciach po napätej situácii v súvislosti s odstupom bývalého prednostu.

mesiacov. Roku 1919 pripadalo na jeden kurz 116 pôrodov, roku 1920 sa počet zvýšil na 219 pôrodov. V rokoch 1919 – 1920 absolvovalo kurz na Čsl. babskej škole v Košiciach celkom 67 žiačok.⁵¹ Žiačky platili mesačne za internát 50,- Kč. Aby mohol študovať väčší počet chudobných žien, zriadili sa pre oba kurzy bezplatné miesta. Ich počet nesmel prekročiť viac než jednu pätinu všetkých žiačok, ale nie viac ako 5 miest. O zriadení dvoch miest s polovičným poplatkom, t. j. 25,- Kč mesačne, rovnako rozhodovalo riaditeľstvo školy. Pôrodné babice pôsobiace na škole v Košiciach poberali zo začiatku mesačný plat vo výške 100,- Kč. Vzhľadom k drahote sa odvolali, že stravu si často musia prikupovať a z platu nemôžu vyžiť. Nakoniec im plat zvýšili na 195,- Kč.⁵²

V súvislosti so snahami o reformu štúdia sa objavovali aj sťažnosti žiačok. Napríklad 16. januára 1920 sa päť žiačok Čsl. babskej školy v Košiciach obrátilo v liste adresovanom ministrovi s plnou mocou pre správu Slovenska Dr. Vavrovi Šrobárovi s prosbou o vyriešenie problému na škole. Okrem iného uvádzali, že o šesť týždňov majú mať skúšky a sú medzi nimi aj také, ktoré vôbec nevyšetrovali pacientky a nemajú o tom žiadne znalosti. „*Lebo pani doktori si s nami nedajú žiadnu prácu, aby sme volačo rozumeli, keď pôjdeme do praxe.*“ V liste sa sťažovali na lekárov a na správcu, lebo ich „*moril*“ hladom.⁵³ Popisovali, že vizita sa konala o pol dvanástej doobeda alebo aj v noci, keď pani doktori prestali hrať karty. Tvrdili, že sa v škole učilo len poobede jednu alebo dve hodiny, a pritom primára medzitým často odvolali. Vraj počuli, že v pražskej škole sa vyučuje doobeda, ale aj popoludní. „*Keď sme my šli do Košíc do tej Slovenskej školy a počuli sme, že nás budú učiť českí doktori, mali sme radosť a školná nám sľubovala aké budeme mať prednášky a zatiaľ je to opačne nemáme nič...*“⁵⁴ Žiačky nakoniec prehlásili, že sťažnosť napísali pod vplyvom istej školskej baby. Raz večer ich zavolala do svojho bytu a prinútila, aby napísali udanie. Pri podrobnom vyšetrovaní všetky prehlásili, že udanie sa nezakladá na pravde. Pôrodná babica tvrdila, že žiačky sami za ňou prišli s hotovou vecou. Predtým sa boli sťažovať u jedného z lekárov a ten im poradil, aby napísali sťažnosť. Prehlásila, že nevie o žiadnych neporiadkoch v ústave a nedostatky, ktoré sa niekedy vyskytovali, týkali sa najmä stravy.⁵⁵ Nakoniec bol celý spis založený ad acta.

Prijímanie žiačok z Čiech do škôl pre pôrodné babice na Slovensku

Citlivou otázkou v súvislosti so vzdelávaním pôrodných babíc bolo prijímanie záujemkyní o štúdium z Čiech. Ostrú kritiku predniesol poslanec Jozef Sivák 4. júna 1925 na 345. schôdzi poslaneckej snemovne. Tvrdil, že napriek veľkej dôležitosti sa príprave babíc nevenovala dostatočná pozornosť a mnohé obce na Slovensku nemali k dispozí-

51 SNA, f. EMVZTV, k. 65. Správa Čs. babskej školy v Košiciach, rok 1921.

52 Nespokojný bol aj správca školy. V marci 1920 adresoval list ministrovi s plnou mocou pre správu Slovenska Dr. V. Šrobárovi, v ktorom požadoval vyplatenie diét stanovených pre štátnych úradníkov na Slovensku.

53 Tvrdili, že ak mali v nedeľu knedle, tak celý nasledujúci týždeň dostávali neomastenú švábkú. Keď to kritizovali, vraj im povedal, že Slováci nemali ani v nedeľu taký obed, ako dostával personál v pracovný deň. SNA, f. EMVZTV, k. 66. Čs. babská škola v Košiciach, protokol z 10. 3. 1920.

54 SNA, f. EMVZTV, k. 66. Čs. babská škola v Košiciach, protokol z 10. 3. 1920.

55 SNA, f. EMVZTV, k. 66. Čs. babská škola v Košiciach, protokol z 10. 3. 1920.

cií pôrodnú babicu. Inde praktizovali podľa jeho vyjadrenia diletantky bez kvalifikácie a hlavnú príčinu pripisoval vedeniu škôl. Upozorňoval, že do škôl boli prijímané záujemkyne z Čiech na úkor Sloveniek.⁵⁶ Ministerstvo verejného zdravotníctva a telesnej výchovy informovalo expozitúru v Bratislave a žiadalo vysvetlenie celej záležitosti. Na uvedenú skutočnosť reagovali riaditelia oboch škôl. Profesor Dr. Gustáv Müller, riaditeľ školy pre pôrodné asistentky v Bratislave, prizvukoval, že pri prijímaní žiačok sa od začiatku zohľadňovali v prvom rade potreby Slovenska. Ich výber sa uskutočňoval strániky, najskôr vyskúšali žiadateľky zo Slovenska a „kvalifikované“, ak bol dostatok miest, prijali všetky. Dokonca aj tie, ktoré vekovo boli buď staršie, alebo mladšie ako určovali pravidlá školy a prednostne získali aj ubytovanie v ústavnom internáte, ktorý mal obmedzenú kapacitu. Na prijatie väčšieho počtu neboli dotácie. Až potom boli prijaté uchádzačky z Čiech, u ktorých bolo „*měřitko kvalifikace ku přijetí potřebné daleko přísnější, a skoro všechny bydlí mimo ústav, stravují se i mimo něj, takže jsou úplně odkázány se vším na vlastní prostředky [...]. Ke zmínce o odmítání žen budiž sděleno, že jich jistý počet bývá poslán i někdy s úředním doporučením jejich bydliště, úplně nedostatečně kvalifikovaných, ku př. zcela špatně slabikují slova ve knížce slovenské, nehledě ani k nedostatečně znalosti psaní a počítání. Podobným žádostem nelze nijak vyhověti, poněvadž za 5 měsíční kurs je nutno vedle praktického vzdělání naučiti se žákám důkladně dost objemné učebnici babičví*“.⁵⁷

Uchádzačky o štúdium z Čiech sa usilovali najmä o doplnenie svojej ošetrovateľskej kvalifikácie, napríklad ošetrovateľky v nemocniciach, najčastejšie však vojnové vdovy s viac deťmi, ženy legionárov a iné, ktoré po skončení kurzov odchádzali domov. Profesor G. Müller prizvukoval, že nedostatok pôrodných babíc na Slovensku bol najmä v lokalitách, kde pretrvávali „*prabíedne*“ existenčné podmienky, lebo honorár za asistenciu pri pôrode a všetky návštevy predstavoval sumu 10 – 15 Kč. Slovenky sa podľa jeho vyjadrenia zle umiestňovali v inom okrese, lebo obyvatelia žiadali len babicu z rovnakého obvodu alebo miestnu. Konštatoval, že existuje veľa dôvodov, prečo niektoré okresy majú málo babíc, ale riaditeľstvo školy nemá na to žiadny vplyv a rovnako nenesie zodpovednosť za nedostatok babíc. Často žiačky vyslané obcou sa na určené miesto po skončení školy už nevrátili.

Riaditeľ babskej školy v Košiciach Dr. Otakar Frankenstein reagoval veľmi stručne s tým, že do kurzu sa prijímajú výhradne Slovenky z celého Slovenska. Okrem kvalifikácie sa prihliadalo na uchádzačky doporučené okresmi. Z prijatých žiačok väčšinu tvorili najmä jednoduché chudobné vdovy, pritom až jedna tretina žiačok neplatila za štúdium. Prijímacie pohovory sa konali väčšinou 1. novembra a 15. marca. Hlásilo sa 150 – 200 žien, ale prijať mohli len 25 z nich. Bolo zvykom do každého kurzu prijať dve Česky,

56 „*V Bratislavě a v Košicích pořadají se čas od času kursy pro porodní asistentky, ale když se na tyto kursy hlásí ženy slovenské, bývají odmítnuté nebo nepřijaté s tím odůvodněním že není místa. Proč není místa? Na kursy berou Česky, restringované po úřadech, vykázané z kanceláří a pro tyto Česky není místa pro slovenské ženy. Obce, které nemají kvalifikované, porodní asistentky, vyslaly ženy na kursy, ženy byly však odmítnuté; později však se ukázalo, že na kurs je přijato 30 žen z Čech, nikoliv ze Slovenska.*“ SNA, f. EMVZTV, k. 65. Řeč posl. Siváka v 345 schůzi 4. 6. 1925.

57 SNA, f. EMVZTV, k. 65. Riaditeľstvo čl. štátnej školy pre porodné baby v Bratislave, správa profesora G. Müllera z roku 1925.

pričom sa vybrali „*najlepšie kvalifikované*“ s ukončenou meštianskou alebo strednou školou. Najčastejšie išlo o ženy, ktorých muži žili na Slovensku. Nikdy to neboli „*restringované*“ alebo prepustené úradníčky.⁵⁸ V niektorých prípadoch v súvislosti s nepriajím žiačok boli vnesené invektívy voči riaditeľstvu babských škôl.⁵⁹

Pôsobenie pôrodných babíc v praxi

V rokoch 1919 – 1923 prebiehala bohatá diskusia aj ohľadom finančného ohodnotenia pôrodných babíc. Často sa stávalo, že vzhľadom na nedostatočný župný rozpočet navrhované odmeny pre babice boli zamietnuté. Napríklad Okresný úrad v Spišskej Starej Vsi žiadal župný úrad, aby znovu prehodnotil svoj postoj a udelil Márii Zavačkej, obecnej pôrodnej babici v Osturni, štátnu podporu.⁶⁰ V obci žilo 1 350 obyvateľov a každý rok sa v obci narodilo 40 – 50 detí. Obec bola dlhá 11 km a babica väčšiu časť roka bola zamestnaná mimo svoju domácnosť, preto musela zamestnávať aj slúžku, ktorá ju údajne stála viac ako celý jej príjem z pôrodníckej praxe. Okresný náčelník súčasne žiadal, aby rovnakú podporu dostali všetky babice okresu, pretože príspevky od obcí boli veľmi nízke a „*celý okres by mohol zostať bez babíc*“.⁶¹ Pritom platy všetkých úradníkov boli zvýšené, len pôrodných babíc nie.⁶² Niektorí lekári vzhľadom na nedostatok pôrodných asistentiek žiadali o „*výpomoc*“ z Čiech. Napríklad župný lekár v Liptovskom Mikuláši v roku 1921 uviedol: „*V Lužnej, kde epidémia škrvnivky panuje, pred niekoľkými dňami aj obecná baba na škrvnivku zomrela. Obec má 3 tisíc duší a druhej baby nieta. Na kurz odporúča obec Agnesu [H.], 27 ročnú obyvateľku lužnanskú. Dokiaľ sa tá vyučí bolo by potrebné jednu nástupnú babu vyslať. Navrhoval by som a prosil, ak také k dispozícii sú, jednu českú babicu na ten čas vyslať. Aj takýmto činom by sme voľačo kultúry do tejto zaostalej dediny vniesli, keby rozumná vyučená česká baba aj v hygienickom ohľade aspoň za krátky čas na tunajší ľud účinkovala. Pravda ročný plat 240 Kč a za pôrod 10 Kč nestačí takej a preto prosil by som nejakou štátnou podporou túto misiu zabezpečiť*“.⁶³

Na nízke platy pôrodných babíc poukazovali sťažnosti z celého Slovenska.⁶⁴ Okresný úrad v Námestove informoval v júli 1924 župný úrad v Martine, že v okrese Námestovo

58 SNA, f. EMVZTV, k. 65. Správa Čsl. štátnej porodnice a nemocnice pre choroby ženské v Košiciach z roku 1925.

59 SNA, f. EMVZTV, k. 64. Správa čsl. štátnej školy pre porodné baby v Bratislave z roku 1925 (Juraček F. ve Francové Lhotě, urážlivé chování).

60 Súčasne okresný náčelník preveril aj jej majetkové pomery a následne odporúčal udelenie podpory.

61 SNA, f. EMVZTV, k. 66. Hlásenie Okresného úradu v Spišskej Starej Vsi o pôrodných asistentkách, rok 1927.

62 Čiastočnú výpomoc predstavovali podpory udelené Ministerstvom verejného zdravotníctva a telesnej výchovy. Národní archiv Praha (ďalej NAP), f. MVZTV, k. 454.

63 SNA, f. EMVZTV, k. 66. Hlásenie župného úradu v Liptovskom Mikuláši o pôrodných asistentkách, rok 1921.

64 Župan Trenčianskej župy potvrdil, že ročný plat a honoráre obecných pôrodných babíc boli nasledovné: za normálny pôrod so stravovaním pôrodnej babice po dobu jeho trvania a za povinné návštevy počas deviatich dní po pôrode bola určená minimálna taxa 50,- Kč pri nemajetných, 100,- Kč pri majetných. Za každú po deviatich dňoch žiadanú návštevu babice sa platili 2,- Kč, za prehliadku gravidnej ženy a odborné rady 3,- Kč. SNA, f. EMVZTV, k. 66. Ročný plat a honorár obecných pôrodných babíc, rok 1920.

v piatich obciach chýbala diplomovaná babica. Na rozdiel od minulosti prejavili viaceré ženy záujem o túto prácu, ale náklady na kurz s cestovným predstavovali okolo tisíc korún a k tomu cestovné. Bola to suma, ktorú si nemohli zarobiť, preto okresný úrad žiadal vedenie škôl pre pôrodné asistentky v Bratislave a v Košiciach o možnosť štúdia ich kandidátok zdarma.⁶⁵ Školy reagovali negatívne s tým, že nemôžu zaistiť miesto a rovnako ani sľužiť, či vôbec budú prijaté.

Reálny obraz o umiestnení pôrodných babíc začiatkom 20. rokov poskytujú aj správy z jednotlivých župných úradov adresované expozitúre Ministerstva verejného zdravotníctva a telesnej výchovy v Bratislave. V niektorých okresoch bol nadbytok babíc, inde nedostatok. Napríklad župný úrad v Martine konštatoval dostatočný počet pôrodných babíc v okrese Bytča: „*len v obci Dlhé Pole by bola potrebná babica, lebo terajšia diplomovaná baba Anna L. je stále chorá a práce neschopná. Ale pre najbližší naukobeň v Košiciach sa už jedna z Dlhého Poľa prihlásila*“.⁶⁶ Ilavský okres mal dostatočný počet babíc. V okrese Čadca pôsobilo 11 babíc. Podľa počtu obyvateľov ich veľký nedostatok pretrvával v Čadci, Horeliciach, Skalitom, Zákopči a v Staškove. V kremnickom okrese pôsobilo 8 pôrodných báb, z nich štyri diplomované a štyri s dvojmesačným kurzom. Dediny Horná Ves, Veterník a Šváb nemali babice. V okrese Kysucké Nové Mesto⁶⁷ chýbali babice v Krásnom, Starej a Novej Bystrici, Nesuši a v Hornom Vadičove.

V okrese Dolný Kubín s 36 obcami pôsobilo desať ceduľových a tri diplomované babice. V ďalších 23 obciach „*vôbec niet babíc alebo sú len ceduľové. Potrebné by boli v obciach Bziny, Chlebnice, Dolná Lehota, Horná Lehota, Krivá, Poruba, Veľký Bystrec, Valašská Dubová, Sedl. Dubová, Kľačany, Vyšný Kubín, Leštiny a Jasenová. Súce primerané vzdelané, čisté osoby je v týchto obciach takmer nemožno zohnať na babické povolanie pre neprimerané platy a ešte biednejšie honorovanie pôrodov*“.⁶⁸

V Púchovskom okrese žilo 38 babíc, z toho 6 diplomovaných a 32 ceduľových. Obce Borčice, Kamenčany, Sedmerovce, Slanica nemali žiadnu babicu. Okres Trstená vykazoval 7 babíc, ktoré praktizovali v 22 obciach a chýbali v dedinách Biely Potok, Brezovica, Dolný Štepanov, Krásna Hôrka, Nižná, Osada, Podbiel, Vitanová a Zabidová. V okrese Turčiansky Sv. Martin praktizovalo 59 babíc, pričom na tisíc obyvateľov pripadala približne jedna pôrodná babica. Obec Bystrica a Turčeka potrebovali po jednej babici, na

65 Rovnaké stanovisko zaujal aj okresný náčelník v Námestove. „*Pretože tieto obce ich povinnosti poskytnúť chudobným rodičkám pomoc zdarma, vyhovejú tým spôsobom, že v obci účinkujúcim nediplomovaným babiciam dajú ročne 20 Kč odmenu a všeobecný záujem je, aby medzi ľuďmi čím viacej moderne vyučených babíc účinkovalo, prosím zakročiť treba tým spôsobom, aby obe štátne babské školy rezervovali toho roku aspoň tri miesta zdarma pre okres námestovský, a v budúcom roku znova 2 – 3 miesta, alebo aby kandidátky k skončeniu kurzu dostali štátnu peňažnú podporu vo výške nákladu kurzu. Ináč nie je možné dosiahnuť tu, aby boli miesta obecných pôrodných babíc voľakedy zaplatené diplomovanými babicami.*“ SNA, f. EMVZTV, k. 66. Hlásenie Okresného úradu v Námestove o pôrodných asistentkách, rok 1924.

66 SNA, f. EMVZTV, k. 65. Hlásenie župného úradu v Turči. Sv. Martine o pôrodných asistentkách, rok 1923.

67 Väčšina uchádzačiek z okresu, ktoré sa hlásili, nebola prijatá z dôvodu nedostatočného základného vzdelania. Diplomované pôrodné asistentky, ktoré prejavili záujem o službu v tomto okrese, keď na vlastné oči uvideli biedu a hrozné pomery, v akých obyvateľstvo žilo, miesto neprijali. Štátny archív Bytča, pobočka Čadca (ďalej ŠA Bytča, pob. Čadca), f. Okresný úrad Kysucké Nové Mesto (ďalej OÚ Kysucké Nové Mesto), k. 194, č. sp. 1409/34. Správy okresného lekára.

68 SNA, f. EMVZTV, k. 65. Babské stanice – umiestnenie báb v rokoch 1923 – 1925.

kurz sa kandidátky prihlásili. V Trenčianskom okrese pôsobilo 46 babíc, z toho 18 diplomovaných, ďalšie ceduľové. Uvedený počet babíc bol vyhovujúci. V Žilinskom okrese pôsobilo až 33 diplomovaných babíc, niektoré vo veľmi pokročilom veku a potrebovali ďalších 20, aby pokryli starostlivosť o rodičky. Zvolenský župan v roku 1921 informoval Ministerstvo s plnou mocou pre správu Slovenska o chýbajúcich miestach pôrodných babíc v župe. V pomerne krátkom čase sa veľa babíc zrieklo svojej funkcie pre nízky príjem a pokročilý vek. Žiadal úpravu pomerov babíc, chcel naďalej „podržať“ systém druhotriednych (ceduľových) báb a znovuo tvoriť za pomoci štátnych príspevkov dvojmesačné kurzy pre babice v Rimavskej Sobote. Tvrdil, že takéto babice celkom vyhovovali menším obciam; do kurzov pre diplomované baby by sa hlásilo viac žien, keby im boli udelené štipendiá alebo keby vyučovanie prebiehalo zdarma a bolo podmienené po skončení štúdia niekoľkoročnou viazanosťou do určitých obcí. Zároveň podotkol, že príplatok pre babicu ešte neznamená zlepšenie starostlivosti o rodičky a dojčatá. Napríklad v obci Detviarska Huta babica počas dvoch rokov poberala 100,- Kč príplatok, ale starostlivosť o rodičky a deti sa ešte zhoršila.⁶⁹

V Liptovskej župe pôsobilo vo februári 1925 celkom 388 babíc a 70 miest nebolo obsadených. Podľa správ okresných úradov babice absentovali v malých dedinkách, kde boli veľmi ťažké sociálne podmienky.⁷⁰ Potvrdil to aj hlavný župný lekár Dr. Ján Kohút v Turčianskom Sv. Martine. *„Ťažkosti pri obsadzovaní sa javia z tej príčiny, že platy ako aj odmeny za jednotlivé pôrody sú malé a len domáca, irečítá baba je v stave, ako-tak vyžiť, cudzia ale, ktorá výlučne z tohto povolania mala žiť, nie. Okresy, v ktorých je väčší nedostatok pôrodných báb, boli zvlášť župným lekárom upozornené na začiatok nových babských naukobehov a naložené im, aby v každom prípade okresní lekári presvedčili sa o inteligencii kandidátok, či by boli schopné s úspechom sledovať naukobeh a len také posielali na kurz a tieto osobitným prípisom správe naukobehu odporúčali.“*⁷¹

Župný úrad v Nitre roku 1925 konštatoval: *„Ideálne by bolo, keby vo všetkých obciach diplomované šesť alebo viac mesačným naukobehom školené baby boli. Ale núdza lady láme. V hornatých krajoch, v obciach s nižšie 500 alebo 300 obyvateľmi vzdialených od susedných obcí by aspoň prechodne malo dôjsť k tomu, aby pre tieto kurzy boli zavedené aj 2 – 3 mesačným naukobehom. Lebo lepšia takáto pôrodná asistentka, ako úplne nevzdelaná nejaká špinavá osoba, keď prevádza babské remeslo. Bola by to aj z finančného ohľadu úľava, však veľkými výlohami spojené učenie obce znášať nechcú a ani nemôžu, sú chudobné. Nenájde sa ani v obci ku širšiemu naukobehu spôsobilá osoba a cudziu si do obce nepripustia. Ináč vyššie vzdelaná tá ani nepôjde, už z existenčných ohľadov. Tieto najedno umiestňujú sa vo väčších mestách, kde špeciálne sa zaoberajú*

69 V dôsledku týchto skutočností jej bol príplatok zrušený. SNA, f. EMVZTV, k. 65. Babské stanice – umiestnenie báb v rokoch 1923 – 1927.

70 „Neprajným zjavom hlavne v Gemerskej čiaske župy je, že veľká časť babíc bola vyše 60-ročná. Podľa úsudku hlavného župného lekára sú tu uvedené obce okrem Likavky, kde sa len o dočasnú nedostatočnosť jednej baby jedná, všetko dedinky malé, v ktorých si rodičky baby z najbližších obcí privolávajú a v ktorých s malou výnimkou baba zo svojej práce a babského platu nevyžije.“ SNA, f. EMVZTV, k. 65; Na nedostatočné honorovanie babíc upozorňovali aj úradní lekári. Štátny archív v Banskej Bystrici, pobočka Zvolen, f. Mestský úrad, k. 7.

71 SNA, f. EMVZTV, k. 65. Správa hlavného župného lekára Dr. J. Kohúta z roku 1925.

tým, čo s ich povolaním síce súvisí, a priniesla to povojnová doba.[...] ⁷² Župný zdravotný referent poznamenáva, že v obciach, ktoré dl'a výkazov sú so susednými obcami spojené, pomoc pri pôrode podľa skúsenosti je obyčajne nie susedná vyučená babica, ale nejaká stará baba poskytuje pôrodnú pomoc. Naše obce je ťažko k tomu priviesť, aby vyučenú rozumnú babu prijali do obce a aby ešte aj byť poskytlí. Pokúsilo sa do obcí diplomovanú babu poslať, ale obec ju neprijala s tým, že oni len sedliacku babu pri pôrodoch žiadajú, preto sme v minulosti tak pokračovali, že sme na babský kurz vždy také osoby na vyučovanie poslali, ktoré predbežne boli za babu vyvolené. Či druhotriedne baby budú sa môcť postrádať, to budúcnosť ukáže, na Slovensku veľmi ťažko pôjde, aby aj v malých obciach len diplomované baby boli zamestnané. ⁷³

Notársky úrad v Hornom Tisovníku sa v roku 1926 pošťazoval nielen na nedostatok pôrodných babíc, ale aj na ťažkosti súvisiace s úrovňou ich vzdelania. „Obec Stará Huta, okres Modrý Kameň, pôrodnej asistentky nemá už veľa rokov. Matky rodia bez pomoci, iba nejaká babica – čarodejnica je niekto re na pomoci. V blízkosti baby niet, lebo obec pozostáva z lazov a susedi tiež s takými obcami. Matky sú pod vplyvom starých babičiek, ktoré samozrejme so všelijakými bájkami ⁷⁴ strašia ich od vyučenej asistentky, pritom ale nechcú uznať, že deti nielen mrú pre nedostatok babskej znalosti, ale i slepnú tratia zrak a vytečú nebožiatkom oči. Takýchto prípadov je viac. Horko ťažko dala sa nahovoriť jedna mladá súca zdravá žena, že pôjde sa vyučiť. Bola i zhotovená, že pôjde na 1. októbra, lenže obec výdavky nechce znášať a riaditeľstva babskej školy v Bratislave ako i v Košiciach len pod istými podmienkami sľubujú, že bude uchádzačke pridelená subvencia na hradenie výloh spojených s dostavením sa ku prijímacej skúške. Keď som to zdelil, tak obec ako i uchádzačka vyslovili sa, že oni nijaké trovy neznášajú a keď obec mohla byť doteraz bez baby, tak bude i naďalej. Chybu prajné vybavenie tejto veci má v tom, že riaditeľstvá škôl pre pôrodné baby nechcú uznať, že tu neide o to, aby tá alebo oná pani vyučená bola za babu, ale o to, aby tá chudobná obec mala už raz babu. Nechce uznať, že na tej ľahostajnosti s ktorou také chudobné a pod vplyvom všelijakých čarodejníč stojace obce túto vec vybavujú, musí sa tak pomôcť, že keď ináč nie, tak násilne sa dá vyučiť do takej obci baba. ⁷⁵

Župný úrad v Nitre uviedol na príklade obce Slatina, kde žilo 667 obyvateľov „so značnou inteligenciou, sú tam dve fary, notár, učitelia, lesný správca a četníctvo“, aká bola situácia v mnohých dedinách. Obec nemala pôrodnú babicu, pričom výdavky na jej činnosť boli stanovené nasledovne: ročný plat vo výške 60-, Kč, odmena pri pôrode 10-, Kč, obec bola dokonca ochotná zvýšiť plat až na 300-, Kč, len aby získala diplomovanú pôrodnú asistentku. Vedenie obce sa už tri roky usilovalo získať babicu aj na škole pre pôrodné asistentky, ale bezvýsledne. Jedna diplomovaná pôrodná asistentka zo Žiliny aj prejavila záujem o túto pozíciu, ale kvôli zlým bytovým pomerom sa miesta

72 Poukazuje na nezákonné uskutočňovanie abortov, ktoré pôrodným asistentkám prinášalo značné zisky.

73 SNA, f. EMVZTV, k. 65. Babské stanice – umiestnenie báb v roku 1925.

74 Napriek zdravotno-osvetovej práci úradných lekárov tradičné názory v oblasti starostlivosti o matku a dieťa sa dарило odstrániť len veľmi pomaly.

75 SNA, f. EMVZTV, k. 65. Notariát Horný Tisovník, hlásenie o pôrodnej asistentke v Starej Hute, rok 1926.

zriekla.⁷⁶ Rovnako aj ďalšie obce v župe nemali diplomované babice, pretože keď diplomované pôrodné asistentky osobne navštívili budúce pôsobisko a presvedčili sa o zlých sociálnych pomeroch, prestali sa o miesto zaujímať.⁷⁷

Reforma vzdelávania pôrodných asistentiek z roku 1928

V období vzniku prvej Československej republiky sa príprava pôrodných asistentiek realizovala v zmysle nariadení, ktoré určoval Uhorský zákon č. XIV z roku 1876 o verejnom zdravotníctve.⁷⁸ Výrazný posun v príprave pôrodných asistentiek priniesol Zákon č. 200/1928 o pomocnej pôrodnickej praxi, o vzdelávaní a o výcviku pôrodných asistentiek. Významnými zmenami bola dĺžka odbornej prípravy pôrodných asistentiek, ktorá sa predĺžila na desať a viac mesiacov a vydávanie diplomov oprávňujúcich k pôrodnickej praxi.⁷⁹ Zriaďovanie ústavov pre vzdelávanie a výcvik pôrodných asistentiek vymedzoval výnos MVZTV.⁸⁰ Na Slovensku boli zriadené dva ústavy: v Bratislave a v Košiciach ako samostatné inštitúcie alebo boli pričlenené k štátnym nemocniciam, prípadne k liečebným ústavom, ktoré mali gynekologicko-pôrodnické oddelenie. Predpisy o podmienkach pri prijímacích skúškach, o výške školských a skúšobných poplatkoch, o prospechových a o záverečných skúškach, ako aj o znení diplomu a sľubu pôrodných asistentiek vymedzovalo vládne nariadenie č. 154/1929.⁸¹

Žiadateľky o prijatie do niektorého zo štátnych ústavov pre vzdelávanie a výcvik pôrodných asistentiek museli predložiť riaditeľstvu ústavu žiadosť, ku ktorej sa prikladali ďalšie doklady.⁸² Prijímacia skúška, ktorá pozostávala z ústnej a písomnej časti, zisťovala všeobecné vedomosti uchádzačiek v rozsahu predpísanej látky pre tri triedy meštianskej školy. Odporúčala sa v prípade, ak sa na kurz neprihlásil dostatočný počet plne kvalifikovaných uchádzačiek. O prijatí uchádzačiek rozhodoval riaditeľ ústavu, v prípade väčšieho počtu uchádzačiek, ktoré spĺňali kritériá pre prijatie do kurzu, sa

76 SNA, f. EMVZTV, k. 65. Správa župného úradu v Nitre o pôrodných asistentkách – žiadosť o miesto, rok 1923.

77 ŠA Bytča, pob. Čadca, f. OÚ Kysucké Nové Mesto, k. 194, č. sp. 1409/34, správa okresného lekára.

78 FALISOVÁ, Anna. *Zdravotníctvo na Slovensku v medzivojnovom období*. Bratislava : Veda, 1999, s. 170-171. ISBN 802240544 2.

79 Tieto diplomy mohli vydávať iba štátne ústavy pre vzdelávanie a výcvik pôrodných asistentiek podriadené priamo Ministerstvu verejného zdravotníctva a telesnej výchovy. BÉBR, Richard. Výklad predpisů o vzdělání a výcviku porodních asistentek. In *Československá nemocnice*, 1932, roč. II., č. 5-6, s. 89-100.

80 Výnos č. 21 749 z 10. júla 1930.

81 Vládní nařízení č. 154 ze dne 15. října 1929 o podmínkách pro přijetí do státních ústavů pro vzdělání a výcvik porodních asistentek, o zkouškách přijímacích, o výši školného, výši zkušebních tax, o zkouškách prospěchových a o zkoušce závěrečné, o znění diplomu a znění slibu. STRAKA, Jozef. O pôrodných asistentkách. In STODOLA, Ivan (ed.). *Zdravotné predpisy na Slovensku*. Martin : Matica Slovenská, 1937, s. 101-103.

82 Rodný list, žiadateľka musela mať viac ako 20 a menej ako 35 rokov, doklad o československom štátnom občianstve, vysvedčenie „zachovalosti“, vysvedčenie úradného lekára o telesnej a duševnej spôsobilosti k výkonu pomocnej gynekologickej praxe a o tom, že nie sú gravidné, očkovací preukaz, v ktorom sa kontrolovala doba očkovania alebo preočkovania proti kiahňam, ktorá nemohla byť staršia ako 5 rokov, potvrdenie o znalosti vyučovacieho jazyka príslušného ústavu, vysvedčenie o úspešnom absolvovaní 3 tried meštianskej školy alebo o absolvovaní 3 tried strednej školy, prípadne diplom o absolvovaní ošetrovateľskej školy. Tieto doklady mohla nahradiť prijímacia skúška.

uprednostňovali tie, ktoré sa písomne zaviazali, že po ukončení kurzu budú vykonávať pomocnú pôrodnú prax v obciach, ktoré im určí štátna zdravotná správa. Prednosť sa dávala aj tým kandidátkam, ktoré boli vysielané na kurz na účet obce, v ktorých sa kandidátky zaviazali vykonávať pomocnú pôrodnú prax.⁸³

Podľa učebnej osnovy trval školský rok 10 mesiacov a začínal sa 1. septembra. Po úspešnom absolvovaní záverečnej skúšky a zložení sľubu sa pôrodným asistentkám vydal diplom oprávňujúci k ohláseniu a vykonávaniu pomocnej pôrodnickej praxe.⁸⁴ Nevyhnutnou súčasťou vzdelávania bol praktický výcvik v jednotlivých predmetoch, ktorý sa uskutočňoval na gynekologicko-pôrodných oddeleniach. Kandidátky boli povinné bývať a stravovať sa v ústave pre vzdelávanie a výcvik pôrodných asistentiek. Školné poplatky museli zaplatiť hneď pri prijatí.⁸⁵ Nemajetným študentkám mohla byť poskytnutá 50% zľava alebo úplné oslobodenie od poplatkov na základe návrhu riaditeľa ústavu, ktoré udeľovalo MVZTV po dohode s ministerstvom financií. Študentky, ktorým bola poskytnutá zľava alebo boli úplne oslobodené od povinných poplatkov, sa museli písomným reverzom zaviazovať, že po ukončení kurzu budú vykonávať pomocnú pôrodnú prax v rozsahu poskytovanej zľavy v mieste, ktoré im určí zemský, resp. krajinský úrad. V prípade, že takáto študentka bola z ústavu z vlastného zavinenia prepustená, bola povinná zaplatiť riaditeľstvu ústavu čiastku, ktorá jej bola poskytovaná. Finančné náklady v priemere predstavovali 1 600.- Kč ročne.

Neustály pokrok v medicínskych vedách a zotrvávanie cedul'ových babíc v pôrodnickej praxi predstavovali hlavné dôvody pre zavedenie opakovacích kurzov pre všetky pôrodné asistentky. Do ďalšieho vzdelávania pôrodných asistentiek sa aktívne zapájali pobočky stavovskej organizácie zastrešené *Ústrednou jednotou pôrodných asistentiek*, ktoré zabezpečovali na pravidelných schôdzach odborné prednášky z pôrodnictva alebo iných lekárskeho odborov.⁸⁶ Dôvodom zavedenia postgraduálneho vzdelávania pôrodných asistentiek bola aj nedostatočná kontrola ich odbornej úrovne, ktorú vykonával okresný lekár v rámci úradných dní.⁸⁷ Príprava koncepcie ďalšieho vzdelávania bola

83 Vládní nařízení č. 154 ze dne 15. října 1929 o podmínkách pro přijetí do státních ústavů pro vzdělání a výcvik porodních asistentek, o zkouškách přijímacích, o výši školného, výši zkušebních tax, o zkouškách prospěchových a o zkoušce závěrečné, o znění diplomu a znění sľubu.

84 MOROVICSOVÁ, Eva. Profesionálna príprava a pôsobenie pôrodných asistentiek v prvej Československej republike. In BUJALIKOVÁ – PAVLÍKOVÁ, ref. 36, s. 199-205.

85 Okrem školného platili za ubytovanie a stravovanie. Výšku týchto poplatkov určovalo MVZTV po dohode s ministerstvom financií. Taxy za povinné ubytovanie a stravovanie neboli v jednotlivých ústavoch rovnaké (napr. v Pardubiciach 330,- Kč; v Liberci 360,- Kč; v Bratislave a Košiciach 300,- Kč; v Užhorode 270,- Kč). MOROVICSOVÁ, Eva. Profesia sestry a pôrodnej asistentky v prvej Československej republike. In *Sestra jako reprezentant profese*. Brno : Národní centrum ošetrovatelství a nelékařských zdravotnických odborů, 2007, s. 12-13.

86 GÁLA, Cyril. Poznámky k organizaci a administrativní přípravě opakovacích kursů pro porodní asistentky v C. S. R. In *Československá nemocnice*, 1936, roč. 6, č. 1, s. 8.

87 Lekár v rámci tejto činnosti posudzoval úroveň vedomostí a praktických zručností praktizujúcich asistentiek, avšak vzhľadom na vysoký počet pôrodných asistentiek sa musel obmedziť iba na kontrolu vybavenia pôrodnickej brašne, vedenie pôrodného denníka a hygieny rúk asistentiek. Úradný deň končil poučením pôrodných asistentiek o zásadách, ktoré mali v praxi dodržiavať. Prínos úradných dní pre zvyšovanie vedomostnej úrovne a zdokonaľovanie praktických zručností babíc bol minimálny, pretože „snaživé“ pôrodné asistentky pred ohláseným termínom kontrolnej činnosti doplnili, upratili svoj pôrodný kufr

dlhodobým procesom, pričom sa odborníci snažili vychádzať aj zo situácie v iných krajinách, kde sa ďalšiemu vzdelávaniu pôrodných asistentiek venovala pozornosť už od začiatku 20. storočia.⁸⁸ Organizácia povinných opakovacích kurzov pre pôrodné asistentky v ČSR vyplývala zo zákona č. 200/1928. Podrobné predpisy o kurzoch vypracovalo ministerstvo verejného zdravotníctva a telesnej výchovy v spolupráci s ministerstvom sociálnej starostlivosti a ministerstvom školstva a národnej osvety. Zákon mal vyhovieť všeobecnej požiadavke, aby sa náležitým dozorom, vhodne ustanovenou korepetíciou a doplňovaním nových poznatkov i nových skúseností zabránilo negatívnemu javu: „že totiž porodní asistentky průběhem let v praxi degenerují; zvláště ony, jež jsou nedostatečně zaměstnány [...] upadají do zlovyků, nedbalosti a povrchnosti, zejména po stránce porodnické čistoty“.⁸⁹ Situácia bola naliehavejšia zvlášť na vidieku, kde boli všetky pôrody zverené iba pôrodnej asistentke a dodržiavanie uvedených postupov sa aj napriek ich časovej vyťažnosti a prekonávaniu vzdialeností pri vedení pôrodov stávalo nevyhnutnosťou. Návrhov na zlepšenie danej situácie bolo viacero: napríklad poskytovanie informácií pôrodným asistentkám prostredníctvom odborných časopisov, prednášok v stavovských organizáciách a spolkoch, osobným usmerňovaním pôrodných asistentiek pôrodníkmi a úradnými lekármi. Najdôležitejším a najúčinnjším spôsobom riešenia situácie bolo školenie pôrodných asistentiek v pôrodniciach, kde sa venovala pozornosť opakovaniu teoretických poznatkov a praktických zručností, rovnako aj poskytovaniu nových poznatkov.

Zákonom č. 200/1928 Zb.⁹⁰ bolo ustanovené, že: „každá porodní asistentka jest povinna po 5 letech od vydání diplomu počítajíc a pak po dalších 10 letech, anebo přerušili praxi, ať dobrovolně, či nuceně, nejméně na 3 léta, zúčastniti se opakovacích kursů. Při porodních asistentkách v § 3, odst.1 uvedených jest tyto lhůty počítati ode dne účinnosti tohto zákona“. Opakovacie kurzy pre pôrodné asistentky v medzivojnovom období zabezpečovali Štátne ústavy pre vzdelávanie a výcvik pôrodných asistentiek. Zaradenie pôrodných asistentiek na opakovacie kurzy zabezpečovali okresné úrady. Okresný úrad podľa stanovených kritérií vypracoval poradie pôrodných asistentiek pôsobiacich na určitom teritóriu, na základe ktorého boli vysielané na opakovacie kurzy do príslušnej vzdelávacej inštitúcie. Zároveň rešpektoval aj opatrenia, ktoré vymedzovali podmienky, za akých boli pôrodné asistentky od kurzov oslobodené. Z vypracovaného zoznamu okresný lekár vyberal 2 – 3 pôrodné asistentky pre každý kurz. Do zoznamu sa nezaraďovali pôrodné asistentky staršie ako 60 rokov aj napriek tomu, že sa na opakovací kurz hlásili dobrovoľne. Tento prístup bol podmienený vysokým počtom praktikujuúcich pôrodných asistentiek v reprodukčnom veku, kde sa predpokladal vyšší prínos opakovacích kurzov pre prax. Kurzy boli bezplatné a finančné náklady spojené s ich absolvovaním hradil štát.⁹¹ Konali sa vo všeobecnom záujme a ich hlavným cieľom bolo zvyšovať odbornú

a venovali pozornosť hygiene rúk, aby tak eliminovali prípadné nedostatky.

88 Napríklad vo Švajčiarsku bol prijatý zákon o ďalšom vzdelávaní pôrodných asistentiek 21. 4. 1913 a pre-vádzkové predpisy 23. 1. 1914. BÉBR, ref. 79, s. 98-99.

89 PACHNER, František. Opakovací kursy pro porodní asistentky. In *Československá nemocnice*, 1934, roč. 4, č. 9, s. 236.

90 Paragraf 9, odstavce 3-4.

91 GÁLA, ref. 86, s. 10.

úroveň praktikujuúcich pôrodných asistentiek a tak znížiť výskyt komplikácií pri poskytovaní zdravotnej starostlivosti o tehotné ženy, rodičky, šestonedielky a novorodencov. Po úspešnom absolvovaní opakovacieho kurzu pôrodná asistentka získala osvedčenie, ktoré sa evidovalo na diplome.⁹² V prípade neúspešného absolvovania pôrodná asistentka mala povinnosť prihlásiť sa na nasledujúci opakovací kurz, ktorého finančné náklady si hradila už sama.

Reforma pomocnej pôrodnickej praxe z roku 1928 prispela k prehĺbeniu vzdelávania pôrodných asistentiek a k zavedeniu opakovacích kurzov pre praktikujuce pôrodné asistentky. Potreba ďalšieho vzdelávania pôrodných asistentiek vychádzala z podnetov centrálnych orgánov, ale aj odborníkov z praxe. Proces zavádzania tejto formy postgraduálneho vzdelávania pôrodných asistentiek do praxe bol dlhodobý. Pôvodné návrhy a podnety, ktoré sa týkali dĺžky, obsahu, ako aj priebehu opakovacích kurzov, sa na základe prvých skúseností postupne upresňovali a dopĺňali. Aj keď nebolo možné z organizačných a materiálno-technických dôvodov zabezpečiť opakovacie kurzy pre väčšinu praktikujuúcich pôrodných asistentiek, prvé skúsenosti potvrdili ich pozitívny vplyv na skvalitnenie pôrodnickej praxe, čo malo priaznivý dopad na celkový zdravotný stav žien vo fertilnom veku a detskej populácie.

* Táto práca bola podporovaná Agentúrou na podporu výskumu a vývoja na základe zmluvy č. APVV-14-0644 *Kontinuity a diskontinuity politických a spoločenských elít na Slovensku v 19. a 20. storočí* a VEGA 2/0071/15 *Slovensko za medzivojnovnej ČSR a za vojnovnej Slovenskej republiky*.

VORBEREITUNG UND WIRKUNG DER HEBAMMEN IN DER SLOWAKEI IN DEN LETZTEN JAHRZEHNTE DES 19. JAHRHUNDERTS UND IN DEM ERSTEN DRITTEL DES 20. JAHRHUNDERTS

ANNA FALISOVÁ – EVA MOROVICSOVÁ

Die Studie widmet sich der Vorbereitung und Wirkung der Hebammen in den letzten Jahrzehnten des 19. Jahrhunderts und in dem ersten Drittel des vorigen Jahrhunderts. Mit seinem niedrigen Niveau des gesundheitlichen Zustands der Bevölkerung im allgemeinen und der medizinischen Fürsorge sogar auch in den 60er Jahren des 19. Jahrhunderts gehörte Ungarn zu den rückständigsten Staaten Europas. Das Gleiche galt auch im Bereich der Fürsorge um die Gebärenden, Wöchnerinnen und Säuglinge. Wichtige Meilensteine für die weitere Entwicklung der Frauenheilkunde und die Ausbildung der Hebammen in der Slowakei stellten die Aktivitäten von Dr. J. Ambra dar, der zu den ersten Anhängern der Lehre von I. Semmelweis gehörte. Seit 1868, als er beauftragt wurde, einen Entwurf zur Senkung der hohen Säuglingssterblichkeit zu erarbeiten, widmete er sich der Problematik der Fürsorge um die Mutter und Kind. Zu seinen Verdiensten zählten auch die Reform des Geburtslehrestudiums und die Gründung der modernen Entbindungsanstalt in Bratislava, bei

92 Ref. 83.

der auch eine Schule für die Hebammen entstand. Für die Frequentantinnen der Schule verfasste er auch das erste slowakische Lehrbuch der Geburtslehre.

Die Autorinnen stellen die Lage der professionellen Vorbereitung der Hebammen auch nach 1918 vor, mit dem Schwerpunkt der geplanten Reform des Gesundheitsministeriums und der Tätigkeit der Schule für Hebammen in Bratislava und in Košice. Mit besonderer Aufmerksamkeit widmen sie sich der praktischen Tätigkeit der Hebammen, ihrer sozialen Verhältnissen, Problemen bei der Besetzung einzelner Bezirke. Die Tätigkeit der Hebammen betraf nicht nur den medizinischen, gesundheitserzieherischen, sondern auch den sozialen und wohltätigen Bereich. Die Verabschiedung des Gesetzes 200/1928 über die ergänzende Geburtspraxis, über die Ausbildung und Schulung der Hebammen bedeutete einen qualitativen Schritt nach vorne für die Weiterentwicklung des Hebammenberufs.

PhDr. Anna Falisová, CSc.
Historický ústav SAV
P. O. BOX 198, 814 99 Bratislava, Klemensova 19
e-mail: anna.falisova@savba.sk

doc. PhDr. Eva Morovicsová, PhD., MPH
Lekárska fakulta Univerzity Komenského v Bratislave
Špitálska 24
813 72 Bratislava
e-mail: eva.morovicsova@fmed.uniba.sk

AKO VOLILI NÁRODNOSTI A KONFESIE V PARLAMENTNÝCH VOEBÁCH ROKU 1929 NA SLOVENSKU MOŽNOSTI NOVÝCH METÓD EKOLOGICKEJ INFERENCIE

MILOSLAV BAHNA – VLADIMÍR KRIVÝ

BAHNA, Miloslav – KRIVÝ, Vladimír. Voting Preferences of Nationalities and Denominations in the 1929 Parliamentary Elections in Slovakia. Results of New Methods of Ecological Inference. *Historický časopis*, 2016, 64, 1, pp. 57-85, Bratislava.

Our study provides a comprehensive answer to the question of how the main nationalities and denominations in Slovakia voted in the third parliamentary elections in the Czechoslovak Republic. Using municipality level aggregate data, we apply two modern methods of ecological inference to provide an answer. Their reliability is tested using known nationality and denomination distributions from the 1930 Census that followed 13 months after the elections. Our results are based on the method proposed by Greiner and Quinn and evaluated in a confrontation with previous works on the electoral support for parties in the Czechoslovak Republic as well as analyses of politically, nationally and religiously homogeneous environments where ecological fallacy can be avoided. Our findings support the assertions about the importance of national and religious division lines in party support in late 1920s Slovakia.

1929 parliamentary elections in Slovakia. Ecological inference. Nationalities. Confessions. Electoral support. 1930 census. Political parties.

Úvod

Tretie voľby do Poslaneckej snemovne Národného zhromaždenia Československej republiky boli predčasné, keďže po odsúdení Vojtecha Tuku Hlinkova slovenská ľudová strana (HSĽS) začiatkom októbra 1929 z vládnej koalície vystúpila. Po krátkej kampani sa 27. októbra 1929 konali samotné voľby, ktorých sa na Slovensku zúčastnilo 15 politických strán a koalícií.

Aj tieto voľby na Slovensku a v nich kandidujúce politické strany spracovalo mnoho historikov.¹ Nás bude zaujímať, ako hlasovali voliči, koho podporili svojimi voličskými

1 Napríklad: BARTLOVÁ, Alena. Hlinkova slovenská ľudová strana. In MAREK, Pavel a kol. *Přehled politického stranictví na území českých zemí a Československa v letech 1861 – 1998*. Olomouc : Filozofická fakulta Univerzity Palackého, 2000, s. 215-227. ISBN 8086200256; BARTLOVÁ, Alena. Hlinkova slovenská ľudová strana. In LIPTÁK, Ľubomír (ed.). *Politické strany na Slovensku 1860 – 1989*. Bratislava : Archa, 1992, s. 105-109. ISBN 8071150290; BARTLOVÁ, Alena. Návrhy slovenských politických strán na zmenu štátoprávneho usporiadania ČSR v rokoch 1918 – 1935 a zapojenie HSĽS do vládnej koalície v rokoch 1927 – 1929. In ZEMKO, Milan – BYSTRICKÝ, Valerián (eds.). *Slovensko v Československu (1918 – 1939)*. Bratislava : VEDA 2004, s. 123-164. ISBN 802240795X; BARTLOVÁ, Alena. *Túžby, projekty a realita. Slovensko v medzivojnovom období*. Bratislava : Historický ústav SAV a Prodama 2010, 262 s. ISBN 9788089396061; FREMAL, Karel. KSČ vo svetle výsledkov parlamentných volieb v rokoch 1925, 1929 a 1935 na Slovensku. In KÁRNÍK, Zdeněk – KOPEČEK, Michal (eds.). *Bolševismus, komunismus a radikální socialismus v Československu*. Sv. 5. Praha : Ústav pro soudobé dějiny AV

hlasmi. Nebudeme si všímať rozdelenie poslaneckých *mandátov* ani utváranie volebných koalícií. Hlavným výskumným zámerom je zistiť, ako v týchto voľbách volili príslušníci jednotlivých národností a konfesií na Slovensku. V slobodných voľbách je také priame zistenie nemožné a výskumy typu exit poll² v tom čase nejestvovali.³

ČR a Dokořán, 2005, s. 127-152. ISBN 8073630338; HANULA, Matej. *Za roľníka, pôdu a republiku. Slovenskí agrárnici v prvom polčase I. ČSR*. Bratislava : Historický ústav SAV a Prodama, 2011, 176 s. ISBN 9788089396177; KOVÁČ, Dušan. Spišskonemecká strana. In LIPTÁK, Ľubomír (ed.). *Politické strany na Slovensku 1860 – 1989*. Bratislava : Archa, 1992, s. 171-172. ISBN 8071150290; LIPTÁK, Ľubomír (ed.). *Politické strany na Slovensku 1860 – 1989*. Bratislava : Archa, 1992, 312 s. ISBN 8071150290; OLEJNÍK, Milan. Maďarské politické strany na Slovensku v predvečer volieb do Národného zhromaždenia v roku 1929. In GABZDILOVÁ, Soňa - SIMON, Attila (eds.). *Prístupy k riešeniu národnostnej otázky v medzivojnovom Československu*. Komárno : Univerzita J. Selyeho, 2014, s. 15-24. ISBN 9788081221095; OSYKOVÁ, Linda. Volebná kampaň ľudovej strany pred parlamentnými voľbami v 20. rokoch 20. storočia. In *Historický časopis*, 2010, roč. 58, č. 2, s. 233-261. ISSN 0018-2575; OSYKOVÁ, Linda. Sociálni demokrati kontra komunisti pred parlamentnými voľbami v 20. rokoch 20. storočia. In *Forum Historiae*, 2010b, roč. 4, č. 1, 17 s. ISSN 1337-6861. http://www.forumhistoriae.sk/FH1_2010/osykova.pdf; OSYKOVÁ, Linda. *Volebné kampane politických strán na Slovensku počas I. ČSR*. Bratislava : VEDA, 2012, 274 s. ISBN 9788022412285; ROGULOVÁ, Jaroslava. 2009. Československá národnodemokratická strana v politike Slovenskej národnej strany v rokoch 1919 – 1932. In *Historický časopis*, 2009, roč. 57, č. 1, s. 87-110. ISSN 0018-2575; RUMAN, Ladislav. Československá sociálna demokracia. In LIPTÁK, Ľubomír (ed.). *Politické strany na Slovensku 1860 – 1989*. Bratislava : Archa, 1992, s. 122-133. ISBN 8071150290; ŠUCHOVÁ, Xénia. Komunistická strana Československa. In LIPTÁK, Ľubomír (ed.). *Politické strany na Slovensku 1860 – 1989*. Bratislava : Archa, 1992, s. 178-188. ISBN 8071150290; ŠUCHOVÁ, Xénia. *Idea československého štátu na Slovensku 1918 – 1939: protagonisti, nositelia, oponenti*. Bratislava : Historický ústav SAV vo vydavateľstve Prodama, 2011, 312 s. ISBN 9788089391222; ŠUCHOVÁ, Xénia. Politické strany. In FERENCŮHOVÁ, Bohumila - ZEMKO, Milan a kol. *V medzivojnovom Československu 1918 – 1939. Slovensko v 20. storočí*, zv. 3. Bratislava : VEDA 2012, s. 261-286. ISBN 9788022411998; ZELENÁK, Peter. Krajinská kresťansko-socialistická strana. In LIPTÁK, Ľubomír (ed.). *Politické strany na Slovensku 1860 – 1989*. Bratislava : Archa, 1992, s. 150-158. ISBN 8071150290; ZEMKO, Milan. *Slovensko – krajina v medzičase*. Bratislava : Kalligram, 2002, 375 s. ISBN 807149481-X; ZEMKO, Milan. Voličstvo strán národnostných menšín a komunistickej strany na Slovensku v parlamentných voľbách za predmníchovskej republiky. In ZEMKO, Milan – BYSTRICKÝ, Valerián (eds.): *Slovensko v Československu (1918 – 1939)*. Bratislava : VEDA 2004, s. 123-164. ISBN 802240795-X; ZEMKO, Milan. Volebný zákon do Poslaneckej snemovne Národného zhromaždenia za prvej Československej republiky a strany národnostných menšín. In *Historický časopis*, 2008, roč. 56, č. 1, s. 81-92. ISSN 0018-2575; ZEMKO, Milan. *Občan, spoločnosť, národ v pohybe slovenských dejín*. Bratislava : Historický ústav SAV, 2010, 280 s. ISBN 9788089396054; ZEMKO, Milan. Politický systém. In FERENCŮHOVÁ, Bohumila – ZEMKO, Milan a kol. *V medzivojnovom Československu 1918 – 1939. Slovensko v 20. storočí*, zv. 3. Bratislava : VEDA 2012, s. 241-261. ISBN 9788022411998; ZUBEREC, Vladimír. Republikánska strana zemedelského a maloroľníckeho ľudu. In LIPTÁK, Ľubomír (ed.). *Politické strany na Slovensku 1860 – 1989*. Bratislava : Archa, 1992, s. 133-145. ISBN 8071150290.

- 2 Exit polls sú reprezentatívne zisťovania voličov práve odchádzajúcich z volebných miestností. Sú považované za najpresnejšie výskumy volebných výsledkov a volebného správania sociálnodemografických skupín založených na skúmaní jednotlivcov (teda nie na údajoch agregovaných).
- 3 Pravda, neslobodné voľby poskytujú rôzne možnosti: napríklad vo voľbách do Snemu Slovenskej krajiny v decembri 1938 sa v obvodoch, kde žili aj národnostné menšiny, mali zriadiť osobitné volebné miestnosti pre jednotlivé menšiny. (NIŽŇANSKÝ, Eduard. Voľby do snemu Slovenskej krajiny v roku 1938. In *Studia historica Nitriensia* 7, 1998, s. 163- 203. ISBN 8080502277.) Tieto prvé neslobodné voľby v Československu priniesli aj výsledok hodný neslobodných volieb – jedinou kandidátnu listinu podporilo vyše 90 % voličov (PODOLEC, Ondrej. Medzi kontinuitou a diskontinuitou ... Politický systém Slovenskej republiky 1939 – 1945. In *ATTICUM*, 2014, 272 s., ISBN 9788089758012).

Faktor národnosti ovplyvňoval voličské rozhodnutia na Slovensku obdobne výrazne ako dnes, zatiaľ čo faktor konfesie bol v porovnaní so situáciou po roku 1989 silnejší. Ďalšia komparácia s dneškom však nie je našim cieľom.

V našej analýze budeme používať *tri náhľady*. V prvom prehľadáme jestvujúce historické publikácie a zverejnené zistenia, aby nám pomohli v úlohe. V druhom náhľade využijeme údaje volebnej štatistiky a cenzového zisťovania a uplatníme pri nich metódu analýzy vyhranených prostredí „top-obcí“: pre každú politickú stranu, národnosť či konfesiю vyberieme obce s najsilnejším zastúpením uvedených parametrov. Konečne, v treťom náhľade uplatníme metódu ekologickej inferencie, ktorá by nám na rovnakých dátach mala priniesť najpriamejšie a najúplnejšie zistenia. Prípadné nesúladné zistenia z jednotlivých náhľadov budú predmetom našej rozpravy.

Za každú obec na Slovensku máme k dispozícii výsledky politických strán vo voľbách 1929, ako aj údaje z cenzu (počet obyvateľov, počty podľa národností a konfesií), ktorý sa uskutočnil 1. decembra 1930, teda iba 13 mesiacov po konaní volieb 1929⁴. Tieto dáta umožňujú do istej miery *nepriamo* odpovedať na otázku „ako volili ...“: akú podporu získavali politické strany a koalície podľa počtu obyvateľov obcí i zastúpenia národností a konfesií, aké výsledky boli dosiahnuté v obciach s výlučným (alebo aspoň s čo najväčším) zastúpením tej-ktorej národnosti či konfesie. Do centra pozornosti môžeme tiež vybrať obce s najlepšimi výsledkami pre stranu A a zisťovať v nich zastúpenie národností a konfesií. Tieto možnosti v štúdiu využijeme pre zorientovanie sa a pre kontrolu výsledkov získaných uplatnením štatistiky pokročilejšej metódy ekologickej inferencie. Práve analýza prostredníctvom metód ekologickej inferencie je hlavným cieľom tejto štúdie. Skôr než tento postup opíšeme bližšie, povedzme na tomto mieste aspoň toľko, že ekologickou inferenciou z agregovaných dát (za obce, za okresy a pod.) vypočítavame štatisticky sofistikované odhady koľko jednotlivcov – voličov, príslušníkov tej-ktorej národnosti a konfesie – podporilo vo voľbách jednotlivé strany.

Treba mať na pamäti, že cenzové údaje o zastúpení národností a konfesií sa vzťahujú na všetko prítomné obyvateľstvo a z neho *iba časť sú voliči*: občania starší ako 21 rokov, aj to bez vojakov a policajtov (dobove „četníkov“).

V našej štúdii najprv stručne predstavíme volebné pravidlá a volebné výsledky v roku 1929. Upozorníme na možnosti analýzy výsledkov vo vyhranených homogénnych obciach. Potom vysvetlíme postup odhadu volebného správania jednotlivcov z agregovaných údajov – tzv. ekologickú inferenciu. Vyhodnotíme dve metódy ekologickej inferencie (ďalej EI) na jedinečnom druhostupňovom triedení zo Sčítania 1930. Metódu vybraných, vyhranených obcí, ako aj metódu EI použijeme vo vzťahu k piatim najpopulárnejším politickým stranám, k národnostiam a ku konfesiám.

Pripomeňme ešte, že po práci Jeffrey Kopsteina a Jason Wittenberga,⁵ ktorá spracúva volebné výsledky v rokoch 1929 a 1935 v celom Československu, je tento text druhý, ktorý pracuje s výsledkami z volieb 1929 (na Slovensku) za obce. Kamil Gregor vo svo-

4 Táto časová blízkosť volieb (1929) a cenzu (1930) bola hlavnou príčinou, prečo sme sa neorientovali na voľby v roku 1935, ktoré sú od cenzu vzdialenejšie.

5 KOPSTEIN, Jeffrey, S. - WITTENBERG, Jason. Does Familiarity Breed Contempt? Inter-Ethnic Contact and Support for Illiberal Parties. In *Journal of Politics*, 2009, roč. 71, č. 2, s. 414-428. ISSN 0022-3816.

jich analýzách historických volieb v Československu pracuje s volebnými výsledkami na úrovni okresu.⁶

Volebné pravidlá

Dňa 29. februára 1920 bol Národným zhromaždením prijatý zákon 123/1920 Sb. z. a n., ktorý upravoval voľby do poslaneckej snemovne. Všetky prvorepublikové voľby do Poslaneckej snemovne Národného zhromaždenia (ďalej PS NZ) sa uskutočnili podľa tohto volebného zákona. Zákon nadväzoval na ústavnú listinu, schválenú pred jeho prijatím. Právo voliť patrilo všetkým občanom Československej republiky bez rozdielu pohlavia, starších ako 21 rokov, ktorí mali aspoň trojmesačné bydlisko v niektorej z obcí, pokiaľ nestratili toto právo v zmysle ustanovení tohto zákona. Na Slovensku bol tento zákon historickým predelom, keď ukončil uhorský majetkový cenzus a virilizmus.⁷ Pre oprávnených voličov platila volebná *povinnosť* s nasledovnými výnimkami: vek nad 70 rokov, choroba, neodkladné pracovné povinnosti, vzdialenosť 100 km či viac, zdržanie v dôsledku prerušenia dopravy alebo iné neprekonateľné prekážky.⁸ Voľby boli postavené na stálych voličských zoznamoch. Samotné hlasovanie bolo upravené ako tajné: volič musel hlasovací lístok vložiť do obálky v oddelenom priestore, obálku vkladal do volebnej schránky pred komisiou a zostávajúce kandidátske listiny bol povinný vložiť do zvláštnej schránky. Volebným miestom bola každá obec (s výnimkou tzv. prikázaných obcí) a volebné komisie sa vytvárali zo zástupcov kandidujúcich strán. Zákon rešpektoval princíp pomerného zastúpenia, čo sa spájalo so stranickými viazanými kandidátnymi listinami. Neobmedzoval formovanie volebných koalícií.⁹

Pre vstup do parlamentu bolo treba získať aspoň v jednom volebnom kraji počet hlasov dosahujúci krajské volebné číslo, resp. 20 tis. platných hlasov.¹⁰ Kvôli tejto úprave sa však mohlo stať, že strana A síce celoslovensky získala viac hlasov než strana B, ale menej mandátov (totiž žiadny).¹¹ Podmienky pre vstup volebného subjektu do parlamentu tu ale bližšie nerozoberáme, pretože sa zaujímame o rozdelenie *voličských hlasov*, nie *poslaneckých mandátov*.

Neskoršia novela volebného poriadku prijatá ako Zákon č. 56/1927 Sb. z. a n. z 8. 4. 1927 problematicky zrušila volebné právo príslušníkov ozbrojených síl s argumentom, že ide o odpolitizovanie vojska a polície („četníctva“). Novelu podporili aj opoziční menšinoví poslanci, pretože očakávali koniec „rozriedovania etnickej homogénosti“ niektorých pohraničných území, obzvlášť pri voľbách do obecných zastupiteľstiev.¹²

6 GREGOR, Kamil. "Land for Votes": Effects of the Land Reform on Electoral Results in Interwar Czechoslovakia. In *Politologický časopis – Czech Journal of Political Science*, 2015, roč. 22, č. 1, s. 43-54. ISSN 1211-3247; GREGOR, Kamil. *Volební chování společenských skupin v meziválečném Československu: ekologická inference*. Magisterská diplomová práce. Brno : Masarykova univerzita, Fakulta sociálních studií, Katedra politologie, 2012.

7 ZEMKO, Politický systém, ref. 1, s. 242.

8 Zákon 123/1920 Sb. z. a n. zo dňa 29. februára 1920.

9 ZEMKO, Volebný zákon, ref. 1, s. 83; ZEMKO, Politický systém, ref. 1, s. 242 an.

10 ZEMKO, Volebný zákon, ref. 1, s. 83; ZEMKO, *Občan, spoločnosť, národ*, ref. 1, s. 185.

11 ZEMKO, *Slovensko – krajina*, ref. 1, s. 215.

12 ZEMKO, Volebný zákon, ref. 1, s. 85.

Dá sa predpokladať, že vo všetkých parlamentných voľbách v 20. a 30. rokoch bola vysoká volebná účasť – akiste aj v dôsledku volebnej povinnosti. Milan Zemko hovorí tiež o jej zvyšovaní, keď za celé Československo predstavovala v roku 1920 89,5 % a v roku 1935 92,8 %, pričom na Slovensku bola len „málo nižšia než v českých krajinách“.¹³

Politické okresy boli často vzhľadom na voľby rozdelené – časť obcí z okresu patrila do jedného volebného kraja a ďalšie obce do iného.¹⁴ Ani jeden volebný kraj „*nebol zložený z určitého počtu úplných politických okresov, ale pri ich konštrukcii sa prihliadalo na zemepisné, demografické a najmä národnostné pomery*“.¹⁵

Celoslovenské volebné výsledky

Vo voľbách do PS NZ v roku 1929 kandidovalo na Slovensku 15 volebných subjektov s nasledujúcimi celoslovenskými výsledkami (Tab. č. 1).

Na nasledujúcich stranách sa budeme venovať postupom, ktoré použijeme pri odpovedi na centrálnu otázku našej štúdie – ako volili príslušníci jednotlivých národností a konfesií v roku 1929 na Slovensku.

Metóda analýzy politicky vyhranených prostredí

Odhady voličských preferencií vypočítané EI budeme overovať v politicky homogénnych a vyhranených prostrediach (v obciach, kde všetci alebo veľká väčšina voličov volila jednu stranu), a taktiež v národnostne a konfesionálne homogénnych prostrediach.

Najprv vyberieme pre každú z piatich najpopulárnejších politických strán dvadsať obcí, v ktorých dosiahla svoj najlepší výsledok. Bude nás zaujímať, ako sú v nich zastúpené národnosti a vierovyznania. Neskôr náš pohľad „otočíme“ a pre každú národnosť a vierovyznanie vyhľadáme obce s najvyššími podielmi príslušnej národnosti a vierovyznania. Takto vyhranené prostredia s výsledkami v absolútnom vyjadrení majú pri práci s agregovanými dátami veľkú výhodu. Vtedy nedochádza k tzv. ekologickému klamu a napriek agregovaným dátam vieme kto, ako hlasoval. Ak v obciach, kde sa všetci hlásia k vierovyznaniu v1, strana s1 získala všetky platné hlasy, je jasné, ako hlasoval každý volič. Ak by sa v takejto obci aj stalo, že voličské hlasy by sa rozdelili medzi dve súperiace strany, dostali by sme jasnú správu, ktoré strany sú favoritmi voličov s vierovyznaním v1.

Ide vlastne o aplikáciu metódy hraníc (ktorej podstatu vysvetlíme neskôr) v prostrediach, kde je interval ňou určený minimálny, prípadne ponúka len jedno riešenie. Metódu hraníc použili na overenie svojich výsledkov aj Kopstein a Wittenberg¹⁶ pri analýze volebných preferencií neliberálnych strán v Československu v roku 1929 a 1935.

13 ZEMKO, *Slovensko – krajina*, ref. 1, s. 215.

14 Dokonca niektorým obciam z okresu Košice ani táto lokalizácia nepomohla a boli zaradené do kraja prešovského. Sami využívame aj údaje za okresy – vtedy máme na mysli okresy celistvé, ktoré sme zostavili z obcí v okrese, bez ohľadu na krajskú príslušnosť.

15 ZEMKO, *Občan, spoločnosť, národ*, ref. 1, s. 186.

16 KOPSTEIN – WITTENBERG, ref 5.

Tab. č. 1:

Sumárne výsledky volieb do parlamentu v roku 1929 na Slovensku¹⁷

Politická strana, koalícia	Počet hlasov	Podiel z počtu voličov (%)	Podiel z platných hlasov (%)
HSEŠ (Hlinkova slovenská ľudová strana)	403 680	24,8	28,3
RSZML (Republikánska strana zemedelského a maloroľníckeho ľudu)	278 790	17,1	19,5
KKSMNSW (Krajinská kresťansko-socialistická strana, Maďarská národná strana, Spišská nemecká strana)	226 776	13,9	15,9
KSC (Komunistická strana Československa – sekcia III. internacionály)	152 385	9,4	10,7
ČSDSD (Čs. sociálnodemokratická strana robotnícka)	135 496	8,3	9,5
ČSND (Čs. národná demokracia)	53 770	3,3	3,8
ČSNS (Čs. strana národnosocialistická)	43 975	2,7	3,1
ČSL (Čs. strana ľudová)	36 707	2,3	2,6
PaŽ (Volebné združenie poľských a židovských strán)	33 674	2,1	2,4
ČSZOSS (Čs. živnostensko-obchodnícka strana stredostavovská)	30 138	1,9	2,1
DW29 (Nemecké volebné spoločenstvo)	13 711	0,8	1,0
MZSZM (Krajinská maloroľnícka, remeselnícka a robotnícka strana)	6 894	0,4	0,5
JSES (Jurigova slovenská ľudová strana)	5 395	0,3	0,4
DSDAP (Nemecká sociálnodemokratická robotnícka strana)	4 829	0,3	0,3
Liga (Liga proti viazaným kandidátnym listinám)	1 810	0,1	0,1
Platných hlasov spolu, volebná účasť	1 428 030	87,8	100,0
Počet voličov	1 626 053	100,0	
Počet nevoličov, volebná neúčasť	198 090	12,2	

Hlavným metodologickým problémom takejto analýzy je, že „monostranícke obce“ a vyhranené prostredia síce dobre reprezentujú seba, ale v nich identifikované vzorce národnosti a konfesií sa nemusia presadzovať v iných, menej vyhranených prostrediach.

Ekologická inferencia

Práca s agregovanými dátami (označovanými aj ako ekologické) má v spoločenských vedách dlhú tradíciu. Takmer rovnako dlhá je aj kontroverzia ohľadom korektnosti ich

17 *Volby do zákonodarných orgánov na území Slovenska 1920 – 2006*. Bratislava : Štatistický úrad SR a VE-DA, 2008, 224 s. ISBN 9788022410281. Vlastné prepočty.

použitia pri usudzovaní o konaní príslušníkov rôzne definovaných skupín. Učebnicovým typom úloh, ku ktorému bude patriť aj táto štúdia, je hľadanie odpovede na to, ako volili relevantné skupiny a prostredia, a to na základe súhrnných výsledkov volieb. Po odvážnych pionierskych pokusoch zo začiatku dvadsiateho storočia sformuloval skeptické stanovisko k odvodzovaniu správania sa jednotlivcov z agregovaných dát Robinson.¹⁸ Formuloval záver, že s vtedy dostupnými metódami ekologickej inferencie nie je možné platne usudzovať na individuálne správanie, lebo hrozí, že sa staneme obeťami chyby, ktorá začala byť neskôr označovaná ako *ekologický klam*. Tento záver vo veľkej miere poznačil skepsu, s ktorou spoločenský vedci k agregovaným dátam niekedy pristupujú. Napriek uvedenému, analýza agregovaných dát je v niektorých prípadoch jedinou možnosťou. Typickým príkladom sú historické dáta, kde už neexistuje možnosť overiť dotazníkovou metódou, ako kto vo voľbách volil.

Milníkom v novonadobúdanej popularite pokročilých analýz agregovaných dát je práca *A solution to the ecological inference problem*, kde sociológ z Harvardovej univerzity Gary King navrhol novú metódu riešenia tohto klasického problému.¹⁹ Jej jadro spočíva v spojení dvoch dovtedy konkurenčných prístupov k analýze agregovaných dát – metódy ekologickej regresie a metódy hraníc. Kým metóda ekologickej regresie vychádzala z pozorovaných súvislostí medzi výskytom dvoch javov na agregovaných dátach, metóda hraníc sa zameriavala na určenie teoreticky možných intervalov, v ktorých sa preferencie jednotlivcov museli pohybovať.²⁰

Dôležitým faktorom popularity navrhutej metódy bol aj fakt, že King sprístupnil softvér, ktorý umožňoval danú metódu aplikovať na ľubovoľné vhodné dáta. V priebehu ďalších rokov King so spolupracovníkmi rozvinul pôvodný nápad, pripravil rozšírenie svojej metódy o matematicky efektívnejšie verzie výpočtu a predstavil aj riešenie pre tabuľky väčšie než dva stĺpce krát dva riadky.²¹

Typickým podkladom pre metódy ekologickej inferencie sú agregované dáta (druhostupňové triedenie – napr. podiely hlasov pre strany krát podiel národností) za rôzne veľké geografické jednotky. V našom prípade sú najmenšími dostupnými jednotkami výsledky volieb do parlamentu v roku 1929 na úrovni obcí. Pri použití tejto úrovne agregácie však pracujeme s veľmi rôznorodými jednotkami z hľadiska ich veľkosti. Kým najmenšie obce vo voľbách 1929 disponovali len 29 oprávnenými voličmi, výsledky za mesto Bratislava zahŕňajú viac ako 50-tisíc oprávnených voličov. Tu začína aj prvá metodologická dilema našej aplikácie ekologickej inferencie. Kingova metóda totiž pracuje

18 ROBINSON, William, S. Ecological Correlations and the Behavior of Individuals. In *American Sociological Review*, Jun. 1950, Vol. 15, No. 3, s. 351-357. ISSN 0003-1224.

19 KING, Gary. 1997. *A Solution to the Ecological Inference Problem*. Princeton, NJ : Princeton University Press, 1997. ISBN 0691012407.

20 Príklad metódy hraníc: Vo volebnom okrsku so 100 zapísanými voličmi je 50 voličov maďarskej národnosti. Ak strana A dostala 80 hlasov a strana B 20 hlasov, môžeme s istotou povedať, že stranu A volilo 30 až 50 voličov maďarskej národnosti (resp. 60 až 100 %).

21 KING, Gary – ROSEN, Ori - TANNER, Martin A. Binomial-Beta Hierarchical Models for Ecological Inference. In *Sociological Methods & Research*, 1999, Vol. 28, No. 1, s. 61-90. ISSN 1552-8294; ROSEN, Ori – WENXIN, Jiang – KING, Gary – TANNER, Martin A. Bayesian and Frequentist Inference for Ecological Inference : The R X C Case. In *Statistica Neerlandica*, 2001, Vol. 55, No. 2, s. 134-156. ISSN 1467-9574.

len s relatívnymi početnosťami, a teda nijako nerozlišuje rôznu veľkosť jednotiek, za ktoré sú dáta agregované. Na túto skutočnosť upozorňuje aj King²² na príklade volebných výsledkov za newyorský Manhattan. Z nižšie prezentovaných výsledkov sa zdá, že metóda produkuje lepšie výsledky, ak sú analyzované jednotky veľkosťou podobnejšie, než je to v prípade súboru všetkých obcí v Slovenskej krajine roku 1929.

Popri Kingovej metóde (resp. jej upravenej verzii²³) vyskúšame aj metódu Greinera a Quinna. Druhá metóda je o niečo novšia a jej silnou stránkou je, že pracuje s absolútnymi početnosťami. Kým informácia z okrsku so 100 zapísanými voličmi má v Kingovej metóde rovnakú váhu ako agregované dáta z okrsku so 100 tisíc voličmi, Greiner a Quinn v roku 2009 predstavili metódu, ktorá to rozlišuje.²⁴ Na druhej strane je náročnejšia na výpočet a súčasne autormi navrhnuté softvérové riešenie neumožňuje realizovať výpočet na viac ako niekoľkých stovkách jednotiek. Práve tento fakt bol jedným z dôvodov, prečo realizujeme náš výpočet na menšom počte väčších agregovaných prípadov, hoci k dispozícii máme údaje za viac ako tritisíc obcí. Pre naše účely sme pripravili dátový súbor za okresy v podobe z roku 1930 (po vybratí okresných miest) a tiež za samostatné okresné mestá (plus Petržalku²⁵). Týmto spôsobom sme získali súbor agregovaných volebných výsledkov za 155 celkov.

Overenie presnosti odhadov

Napriek nádejnému pokroku v oblasti analýzy agregovaných dát stále platí, že navrhnuté riešenia len rekonštruujú možné reálne rozdelenie individuálnych dát, ktoré je v procese agregácie nenávratne stratené. Existuje viacero pokusov overiť závery z metód ekologickej inferencie na agregovaných údajoch, keď je dostupná aj informácia o údajoch za jednotlivcov. Jedným z nich je práca overujúca spoľahlivosť viacerých metód ekologickej inferencie na 113 referendách vo Švajčiarsku, kde sú k dispozícii tak agregované volebné výsledky, ako aj individuálne preferencie voličov zisťované dotazníkovými metódami.²⁶ Toto porovnanie ukázalo vyššiu spoľahlivosť novších metód ekologickej inferencie, ale existujúce chybné odhady ukazujú, že ku každému výsledku je potrebné pristupovať kriticky a podľa možnosti ho overovať prostredníctvom iných dostupných údajov.

Pre získanie predstavy o presnosti nami použitých metód EI²⁷ sme sa rozhodli použiť údaje o náboženskej a národnostnej štruktúre z cenzu v roku 1930. Z tohto sčítania totiž disponujeme aj ojedinelou informáciou, aké bolo na Slovensku národnostné zloženie príslušníkov jednotlivých konfesií, a tiež o tom, aká bola konfesionálna štruktúra národ-

22 KING, ref. 19, s. 32.

23 ROSEN – WENXIN – KING – TANNNER, ref. 21.

24 GREINER, D. James - QUINN, Kevin M. R C Ecological Inference : Bounds, Correlations, Flexibility and Transparency of Assumptions. In *Journal of the Royal Statistical Society. Series A (Statistics in Society)* 172, 2009, s. 67-81. ISSN 1467-985X.

25 Roku 1930 mala Petržalka 14 000 obyvateľov a tvorila tak dostatočne veľký a identifikovateľný celok.

26 LEEMANN, Lucas - LEIMGRUBER, Philipp. *Ecological Inference and 113 Votes*. Working paper, prepared for the Annual Conference of the Swiss Political Science Association in St. Gallen, 2009.

27 ROSEN – WENXIN – KING – TANNNER, ref. 21; GREINER – QUINN, ref. 24.

ností za celú krajinu. Experimentálne sme sa potom pokúsili overiť, ako blízko k tomuto známemu druhostupňovému triedeniu budú výsledky ekologickej inferencie, ktorá bude vychádzať len z agregovaných údajov o sumárnych počtoch príslušníkov jednotlivých národností a konfesií za okresy a okresné mestá.

Tab. č. 2:

Konfesijná a národnostná štruktúra obyvateľstva Slovenska
podľa Sčítania z roku 1930 (v %)

	Česko-slovenská	Maďarská	Nemecká	Ruská a malo-ruská	Židovská národnosť	Iná a neznáma národnosť	Spolu
Rímskokatolícke	76,6	71,3	70,1	1,0	0,0	84,4	71,6
Grécko a arménskokat.	4,6	2,1	0,1	91,8	0,0	9,4	6,4
Ev. cirkev a. v.	14,6	3,4	21,6	0,1	0,0	1,2	12,0
Reformovaná cirkev	0,8	21,4	0,2	0,1	0,0	1,5	4,4
Izraelské	1,9	1,6	6,4	0,2	100,0	0,6	4,1
Iné, bez vyzn. a neznáme	1,6	0,2	1,6	7,0	0,0	2,9	1,5
Spolu	100	100	100	100	100	100	100
Z toho cudzinci	1,1	3,4	4,7	4,5	10,0	22,2	75 604
Spolu (abs.)	2 373 054	592 337	154 821	95 359	72 678	41 544	3 329 793
Spolu (podiel národností)	70,5	17,2	4,4	2,7	2,0	1,0	100

Zdroj: Sčítanie 1930

Zatiaľ čo v Tab. č. 2 ukazujeme konfesijnú štruktúru jednotlivých národností priamo podľa Sčítania 1930, v Tab. č. 3 je odhad toho istého dvomi metódami EI. Vidíme, že obe metódy EI ponúkli akceptovateľnú mieru presnosti. Najmä druhá, Greiner – Quinnova metóda sa k cenovým zisteniam priblížila výrazne a s veľkou presnosťou vypočítala najmä konfesijnú štruktúru dvoch najväčších skupín – československej a maďarskej národnosti. Na základe tohto porovnania budeme v nasledujúcich odhadoch volebných preferencií používať túto metódu.

V ďalšom budeme využívať údaje jednak z homogénnych prostredí („top-obce“), ako aj získané ekologickej inferenciou (Greiner – Quinnovou metódou). Obidve majú odlišnú „povahu“. Tie prvé sú úplne presné, ale z hľadiska celých volieb a obcí sú parciálne a nevyhnutne vychýlené. Naproti tomu tie druhé zahrnujú všetky obce a „celé voľby“, výsledkom sú však odhady.

Tab. č. 3:

Konfesijná a národnostná štruktúra obyvateľstva Slovenska podľa dvoch metód ekologickej inferencie (stĺpcové %)

a) podľa Rosen a kol.

	Česko-slovenská	Maďarská	Nemecká	Ruská a malo-ruská	Židovská národnosť	Iná a neznáma národnosť	Cudzinci
Rímskokatolícke	78,4	69,3	74,3	0,3	0,4	2,9	1,0
Grécko- a arménskokatolícke	2,2	0,6	0,9	97,9	1,1	48,0	49,2
Ev. cirkev a.v. na Slovensku	14,6	1,6	19,6	0,3	0,3	34,6	0,9
Reformovaná cirkev	0,4	25,4	0,9	0,4	0,5	5,8	1,8
Izraelské	2,5	0,8	1,3	0,4	96,7	2,8	43,8
Iné, bez vyzn. a neznáme	2,0	2,2	2,9	0,8	1,0	5,9	3,3
Súčet chýb v stĺpci (v p. b.)	5,6	12,0	14,2	13,6	6,4	163,1	

Pozn.: Výpočet knižnicou Zelig (verzia 3.5.4, model „ei.RxC“) v prostredí R (verzia 3.0.2), 100 000 iterácií

b) podľa Greinera a Quinna

	Česko-slovenská	Maďarská	Nemecká	Ruská a malo-ruská	Židovská národnosť	Iná a neznáma národnosť	Cudzinci
Rímskokatolícke	77,7	72,6	60,0	3,9	1,0	83,6	35,8
Grécko- a arménskokatolícke	4,8	1,0	1,3	89,8	0,4	3,4	13,0
Ev. cirkev a.v. na Slovensku	14,6	3,1	22,7	0,2	0,5	5,9	6,2
Reformovaná cirkev	0,7	22,3	0,5	0,0	0,2	0,5	1,6
Izraelské	1,6	0,6	5,0	0,3	97,7	5,0	30,5
Iné, bez vyzn. a neznáme	0,7	0,4	10,4	5,7	0,3	1,5	12,9
Súčet chýb v stĺpci (v p. b.)	2,5	4,8	22,9	6,5	4,6	18,2	

Pozn.: Výpočet v knižnici RxCEcolInf v prostredí R (verzia 3.0.2), 12 reťazcov á 9 miliónov iterácií, rozdiely medzi odhadom a údajom zo sčítania väčšie ako 5 p.b. sú označené hrubým písmom.

Tri zvažované dátové súbory a výber jedného

Na začiatku našej práce sme vychádzali z predpokladu, že odhady pracujúce s údajmi za všetky obce Slovenska budú najpresnejšie. Prekážkou použitia takého súboru však bolo, že softvérové riešenie metódy²⁸ nedokáže z dôvodu veľkej pamäťovej a časovej náročnosti vypočítať riešenie pre súbory zahŕňajúce viac ako niekoľko stoviek agregovaných jednotiek.²⁹ Druhý súbor z agregovaných výsledkov na úrovni 79 okresov mal zasa primálny počet jednotiek. Po vyhodnotení odhadov sme sa nakoniec priklonili k tretiemu súboru, ktorý mal adekvátny počet prípadov, totiž 155. Tvorili ho agregované údaje za okresy (bez údajov za okresné mestá) a agregované výsledky sčítania za okresné mestá a Petržalku. Mestské okresy Bratislava a Košice vstupujú do analýzy ako nerozdelené celky a podobne aj okres „Košice-vonkov“.

Metodologické problémy analýzy štruktúry voličov

Pre zodpovedanie nášho hlavného výskumného zámeru – ako volili príslušníci jednotlivých konfesií a národností vo voľbách do PS NZ v roku 1929 treba skombinovať dva druhy údajov: agregované volebné výsledky a národnostnú i konfesionálnu štruktúru voličov za zvolené agregované jednotky. Kým volebné výsledky z roku 1929 podávajú najpresnejšiu možnú informáciu o počtoch voličov, o počte platných hlasov a o počtoch hlasov pre jednotlivé strany, údaje zo Sčítania 1930 ponúkajú informáciu o celkovom počte obyvateľov a konfesionálnom i národnostnom zložení k 1. decembru 1930, teda trinásť mesiacov po konaní volieb do PS NZ 27. októbra 1929. Priaznivou zhodou okolností je, že sa sčítanie obyvateľstva konalo blízko termínu volieb, preto by nepresnosť z hľadiska prirodzených pohybov obyvateľstva mala byť minimálna. Na strane druhej nepoznáme národnostné a vekové zloženie *voličov*. Kým celkový počet evidovaných voličov vo voľbách 1929 činil 1,6 milióna, počet obyvateľov dosiahol 3,3 milióna. Voliči tvorili 48,8 % populácie. Ich podiel bol v rámci Slovenska značne nerovnomerný – kým v „najstarších“ okresoch bol podiel voličov medzi všetkými obyvateľmi 61%, v „najmladších“ dosahoval len 32 %.³⁰ Problém by nastal, ak by v rámci jednej agregovanej jednotky (okresu, okresného mesta) mali príslušníci rôznych národností a konfesií výraznejšie odlišnú *vekovú* štruktúru. To by znamenalo, že napríklad pri vyrovnanom zastúpení československej a nemeckej národnosti v okrese by vzhľadom na staršie nemecké obyvateľstvo pochádzalo viac hlasov vo voľbách od voličov nemeckej národnosti. Takéto rozdiely a z nich vyplývajúce nepresnosti nevieme z dostupných dát korigovať. Našťastie analýza Michala Roupu³¹ ukazuje, že v sledovanom období boli najsilnejšími vysvetľujúcimi faktormi odlišnej miery plodnosti v regiónoch Slovenska miera negratnosti, detská úmrtnosť a miera rozvodovosti. Tieto premenné vysvetľujú variabilitu natality (a teda aj rôznej vekovej štruktúry a podielu voličov) lepšie než príslušnosť ku

28 GREINER – QUINN, ref. 24.

29 GREINER, James – BAINES, Paul – QUINN, Kevin M. *Package RxCEcolInf*. July 2, 2014.

30 Extrémom je mesto Modra, kde počet voličov tvoril až 92 % obyvateľstva. Túto skutočnosť nevieme vysvetliť.

31 ROUPA, Michal. Demographic Behaviour and the Modernization Process : A Cross-Sectional Study of Fertility Determinants in Slovakia. In *Sociológia – Slovak Sociological Review*, 2012, roč. 44, č. 3, s. 255-90. ISSN 0049 – 1225.

konkrétnej konfesii či národnosti. Domnievame sa preto, že našim prístupom zachytená regionálna variabilita pomeru voliči/ludia bez volebného práva vyjadruje relatívne dobre aj rozdiely v natalite u jednotlivých konfesií a národností a že – zjednodušene – rozdelenie voličov v jednom meste či okrese zodpovedá konfesiijným a národnostným podielom zisteným v sčítaní lepšie, než by mohli naznačovať odlišné údaje o pôrodnosti jednotlivých konfesií a národností pre celú populáciu.

Niektoré skupiny obcí boli osobité. Po prvé, išlo o tzv. *prikázané obce*. Boli to obce, v ktorých sa nehlasovalo, ale voliči z týchto obcí mohli a mali hlasovať v určenej blízkej obci. Prikázaných obcí bolo celkovo 116 a podľa cenzu v nich žilo 20 743 obyvateľov. Priemerný počet obyvateľov na jednu prikázanú obec bol 179, najväčší počet činil 328. Prikázané obce sa nachádzali najčastejšie v okresoch Prešov (25) a Levoča (14). Výber prikázaných obcí ovplyvnili najmä malé počty voličov v takýchto obciach a nízka dopravnno-administratívna úroveň v tom-ktorom regióne.

Po druhé, 3 359 obyvateľov žilo v obciach, ktoré v roku 1929 ešte neexistovali a nie sú teda pre ne volebné výsledky, neskoršie sčítanie však už počíta s nimi ako s obcami. náš dátový súbor teda pracoval s 3 305 691 obyvateľmi a 1 624 418 voličmi. To predstavuje 99,3 % obyvateľov podľa Sčítania 1930 a 99,9 % voličov z volieb 1929.³² Považujeme to za prijateľné východisko pre našu analýzu konfesionálnej a národnostnej štruktúry voličov jednotlivých strán.

Tab. č. 4:

Národnostná štruktúra voličov hlavných parlamentných strán v roku 1929
(stĺpcové %)

(Odhad EI, Greiner – Quinnova metóda)

Národnosť	Nevoliči	Ostatné strany	KSČ	KKSMNSW	ČSDSD	RSZML	HSLS	% podieľ podľa sčítania
Československá	75,0	73,6	52,9	16,3	84,8	80,0	98,5	71,3
Ruská a maloruská	1,8	5,4	0,1	0,1	0,1	8,3	0,2	2,9
Nemecká	6,6	3,8	7,5	8,0	10,6	0,7	0,9	4,6
Maďarská	15,4	5,2	36,9	74,8	3,2	8,0	0,2	17,8
Židovská	0,7	11,4	0,7	0,4	0,5	0,2	0,1	2,2
Iná a neznáma	0,5	0,7	1,9	0,5	0,8	2,9	0,2	1,2

Pozn.: Výpočet v knižnici RxCEcolInf v prostredí R (verzia 3.0.2), 12 reťazcov á 9 miliónov iterácií

32 Vo výsledkoch volieb za Slovensko v roku 1929 figuruje aj šesť obcí z vtedajšieho okresu Užhorod, pre ktoré neexistujú údaje zo Sčítania 1930 za Slovensko. Ďalej, dve obce existovali v čase konania volieb, v čase spracovania výsledkov sčítania už (administratívne) nejestvovali a nie sú za ne ani publikované výsledky (obec Nedožor v okrese Turčiansky Sv. Martin a Farna v okrese Bratislava-vonkov.). Išlo o štatisticky nevelký počet 1 702 voličov, ktorí odovzdali 1 580 platných hlasov.

Tab. č. 5:

Ako volili príslušníci jednotlivých národností v roku 1929
(stĺpcové %)
(Odhad EI, Greiner – Quinnova metóda)

	Československá	Ruská a maloruská	Nemecká	Maďarská	Židovská	Iná a neznáma	Spolu
Nevoliči*	12,7	8,9	18,4	10,3	4,5	6,5	12,2
Ostatné strany	16,6	33,8	15,1	4,5	88,9	10,2	16,2
KSČ	7,9	0,5	19,6	21,3	3,7	18,5	10,7
KKSMNSW	3,7	0,4	31,2	64,0	2,9	6,7	15,9
ČSDSD	11,2	0,4	24,6	1,7	2,1	7,3	9,5
RSZML	21,7	62,7	3,3	8,4	1,5	52,6	19,5
HSLŠ	38,9	2,1	6,2	0,2	0,9	4,7	28,3

* Výsledky v jednotlivých prostrediach sú vypočítané len z platných hlasov.

Pozn.: pozri tabuľku 4

Tab. č. 6:

Konfesijná štruktúra voličov hlavných parlamentných strán
(stĺpcové %)
(Odhad EI, Greiner – Quinnova metóda)

	Nevoliči	Ostatné strany	KSČ	KKSMNSW	ČSDSD	RSZML	HSLŠ	Spolu
Rímskokatolícke	78,2	52,4	73,9	69,9	77,6	46,3	97,0	71,6
Grécko- a arménsko-katolícke	4,1	6,6	2,0	2,9	0,7	19,3	1,4	6,4
Evanjelici a. v.	9,4	13,4	13,5	9,1	17,9	30,0	0,9	12,0
Reformovaná cirkev	5,3	0,5	7,6	16,8	0,5	3,9	0,1	4,4
Izraelské	2,4	22,2	1,4	0,8	0,5	0,2	0,2	4,1
Iné, bez vyzn. a neznáme	0,6	4,8	1,7	0,6	2,8	0,3	0,3	1,5

Pozn.: pozri tabuľku 4

Tab. č. 7:

Ako volili príslušníci jednotlivých konfesíí
(stĺpcové %)
(Odhad EI, Greiner – Quinnova metóda)

	Rímsko- katolícke	Grécko- a arménsko- katolícke	Evanjelici a. v.	Reformo- vaná cirkev	Izraelské	Iné, bez vyzn. a neznáme	Spolu
Nevoliči*	13,2	8,7	9,3	14,3	7,6	5,1	12,2
Ostatné strany	11,9	17,9	16,9	2,0	89,7	53,1	16,2
KSČ	11,1	3,5	11,1	18,6	3,6	12,6	10,7
KKSMNSW	15,6	7,7	11,2	60,7	3,0	6,0	15,9
ČSDSD	10,4	1,0	13,2	1,1	1,2	17,9	9,5
RSZML	12,7	63,2	45,5	17,3	0,9	4,2	19,5
HSLŠ	38,5	6,8	2,0	0,5	1,6	6,2	28,3

* Výsledky v jednotlivých prostrediach sú vypočítané len z platných hlasov.

Pozn.: pozri tabuľku 4

Politické strany – hľadanie národnostného a konfesijného profilu

(Hlinkova) slovenská ľudová strana

V prvom programe Slovenskej ľudovej strany (SLS) z roku 1919 sa kládol dôraz na konfesijné požiadavky, obzvlášť týkajúce sa cirkevného školstva, zriadenia cirkevnej autonómie a budúcnosti cirkevných majetkov, taktiež bezplatného liečenia chudobných, útlukov pre sirotu a pod. Politická autonómia sa stala ústredným cieľom všetkých ďalších programov SLS.³³ Vedeniu SLS išlo o „zakonzervovanie“ Slovenska v štátno-ideovej prokatolíckej atmosfére spred roka 1918. Podľa Aleny Bartlovej „*Tukova misia nesiahala iba k obnoveniu bývalého Uhorska, ale mala širšie ciele, ktoré boli totožné s cieľmi Vatikánu viesť do ‚bezbožnej povojnovej strednej Európy‘ naspäť dominantné postavenie katolicizmu*“. Pri rozchode SLS s lidovcami Andrej Hlinka chcel ukázať, že katolíci „*nemôžu ... dobyť politické uznanie a vplyv taktizovaním a spoluprácou so socialistickými a pokrokárskymi stranami, ... ale iba v nezmieriteľnom boji proti nim*“.³⁴

Vo voľbách 1920 bol Andrej Hlinka zvolený za poslanca a následne ho prepustili z väzenia. Pod jeho vedením SLS ako konfesijný prúd priberal nacionálne prvky a pretváral sa na katolícko-nacionálny, vyhranene opozičný politický prúd. Takým potom zostal až do roku 1938.³⁵

33 BARTLOVÁ, Hlinkova slovenská ľudová strana. In MAREK, Pavel a kol. *Přehled politického stranictví na území českých zemí a Československa v letech 1861 – 1998*, ref. 1, s. 219

34 BARTLOVÁ, *Túžby, projekty a realita*, ref. 1, s. 125 a 96.

35 BARTLOVÁ, Hlinkova slovenská ľudová strana. In LIPTÁK, Eubomír (ed.). *Politické strany na Slovensku 1860 – 1989*, ref. 1, s. 113; BARTLOVÁ, Hlinkova slovenská ľudová strana. In MAREK, Pavel a kol.

HSL'S sa v medzivojnovom období vyznačovala sociálnou heterogénnosťou. Jej masovú základňu tvorilo obyvateľstvo z vidieka. Pri rozširovaní radov prívržencov a členov strany Andrej Hlinka uprednostňoval konfesionálnu orientáciu svojich stúpencov. Až v druhom rade kládol dôraz na ich národnú pozíciu.³⁶

Organizátormi politického života v ľudovej strane boli predovšetkým katolícki duchovní a platení sekretári v okresoch. Mala významné pozície aj medzi učiteľmi, gymnaziálnymi profesorami, medzi nižším úradníctvom a pokiaľ ide o robotníkov, najmä medzi železničiarimi a v závodoch, kde väčšinu zamestnancov tvorili ženy.³⁷ Miestne organizácie SLS vznikali zväčša pri katolíckych farách. V medzivojnovom období sa SLS (od roku 1925 pod názvom HSL'S) menila z pôvodne voľnej organizácie na masovú stranu s pevnou organizačnou štruktúrou³⁸. HSL'S sa snažila chrániť slovenskú spoločnosť pred nežiaducimi dôsledkami modernizácie a sekularizácie. V decembri 1924 bol čítaný *Pas-tiersky list slovenských katolíckych biskupov*. Autori v ňom odsúdili „členov a prívržen-cov ľavicových, liberalistických a „pokrokových“ politických prúdov“. Výzva mierila aj na rodinných príslušníkov. Nepochybne to ovplyvnilo výsledky parlamentných volieb.³⁹ Veď voliči sa aj tak v značnej miere rozhodovali i podľa konfesie.⁴⁰

Hospodársko-sociálna časť programu ľudovej strany sa obracala na nemajetné pracujúce, predovšetkým roľnícke vrstvy.⁴¹

Mnohých voličov inklinujúcich k robotníckym stranám (Československá sociálnodemokratická strana robotnícka – ČSDSD a Komunistická strana Československa – KSČ) odrádzali polemiky medzi nimi. Časť z nich potom získavala HSL'S, ktorej vplyv po prechode do opozície ešte pred voľbami 1929 opäť rástol.⁴² Ľudáci pritom považovali obe socialistické strany za politického konkurenta sekundárnej dôležitosti a ich kampaň smerovala skôr proti agrárnej strane.⁴³ Dvadsať obcí s maximálnou podporou HSL'S vo voľbách⁴⁴ (97,0 až 100,0 % hlasov odovzdaných pre HSL'S) potvrdzuje, že prakticky všetci obyvatelia sa hlásili k „československej“ (slovenskej) národnosti a nikto k inej národnosti; obdobne všetci boli rímskymi katolíkmi a nikto sa nehlásil k inému vieroznaniu. Obce boli populačne väčšie než obce orientované na Krajinskú kresťansko-socialistickú stranu – KKSS (vo volebnej koalícii s Maďarskou národnou stranou – MNS a Spišskou nemeckou stranou – ZDP) i než orientované na Republikánsku stranu zemedelského a maloroľníckeho ľudu (agrárnikov). Naopak, boli menšie ako tie, ktoré sa nachádzajú vo výberoch obcí inklinujúcich ku KSČ a k ČSDSD.

Přehled politického stranictví na území českých zemí a Československa v letech 1861 – 1998, ref. 1.

36 BARTLOVÁ, *Túžby, projekty a realita*, ref. 1, s. 106

37 BARTLOVÁ, Hlinkova slovenská ľudová strana. In LIPTÁK, Ľubomír (ed.). *Politické strany na Slovensku 1860 – 1989*, ref. 1, s. 120

38 ŠUCHOVÁ, *Politické strany*, ref. 1, s. 275-276.

39 BARTLOVÁ, *Túžby, projekty a realita*, ref. 1, s. 109 an.

40 OSYKOVÁ, *Volebná kampaň*, ref. 1, s. 259.

41 ŠUCHOVÁ, *Politické strany*, ref. 1, s. 275-278.

42 RUMAN, ref. 1, s. 127.

43 OSYKOVÁ, *Volebná kampaň*, ref. 1, s. 237, 244.

44 Zoznamy „top-obcí“ z priestorových dôvodov neuvádzame, ale dajú sa dosiahnuť výpočtami vo verejne prístupnej databáze: KRIVÝ, Vladimír. *Výsledky volieb 1929 – 2012 za obce na Slovensku*. Elektronická databáza, 2012. Dostupné na internete: http://sasd.sav.sk/sk/data_katalog_abs.php?id=sasd_2010001.

Aj výsledok ekologickej inferencie potvrdzuje očakávanie, že voliči HSĽS boli prakticky výhradne príslušníkmi československej národnosti (Tab. č. 4). Podobne jednoznačné bolo konfesijné zloženie jej voličov, keď 97 % jej elektorátu tvorili rímski katolíci (tabuľka 6). Zaujímavejšie je zistenie, že HSĽS podporilo len minimum gréckokatolíkov. Je fakt, že podpora gréckokatolíkov rusínskej národnosti sa ani neočakávala, no 51,4 % gréckokatolíkov v roku 1930 sa prihlásilo k (česko)slovenskej národnosti, a napriek tomu HSĽS dostala menej ako 7 % gréckokatolíckych hlasov (Tab. č. 7). Znamená to, že katolíci gréckeho obradu netvorili s rímskymi katolíkmi jedno politické spoločenstvo, a to ani vtedy, keď boli slovenskej národnosti. Platí tiež, že sila HSĽS v slovenskom elektoráte bola významnejšia než v celoslovenskom výsledku, no aj s podporou necelých 39 % slovenských voličov v roku 1929 je jej podpora porovnateľná s najúspešnejšími stranami po roku 1989.

Republikánska strana zemeľského a maloroľníckeho ľudu

V prvom oficiálnom programe slovenskej agrárnej strany sa základným princípom stala nielen požiadavka jednotnej republiky, ale aj zvýšená právomoc okresných a župných výborov ako idea posilňovania určitej samosprávy na Slovensku. Prioritou bola tiež snaha podporovať stredný stav. Podporovala sa pozemková reforma a družstevníctvo. Proti socialistickým teóriám sa vyzdvihovali princípy individualizmu a súkromného vlastníctva. Program z roku 1929 charakterizoval silný agrárny stavovský duch, s malými ohľadmi na prospech iných vrstiev.⁴⁵

Obzvlášť v čase poľnohospodárskej krízy zosilneli u mnohých agrárnych strán v Európe výhrady voči individualistickému liberalizmu a v priestore medzi ním a kolektivistickým socializmom sa zdôrazňovala „tretia cesta“.⁴⁶

Medzi členmi a prívržencami strany bol značný podiel inteligencie. Strana jednak najvýraznejšie reprezentovala ideu česko-slovenskej republiky – čo mnohých priťahovalo – a ako vládna strana mohla rozdeľovať sinekúry. V sociálnej skladbe mali tiež pomerne silné zastúpenie remeselníci, živnostníci a obchodníci.⁴⁷

Na slovenskej politickej scéne sa z ľudákov a agrárnikov stali hlavní rivali. Bolo tomu tak preto, že išlo o dva protichodné politické tábory – autonomistický a centralistický. Navyše súperili o hlasy početných vidieckych voličov.⁴⁸ Dodajme, že súperili aj o hlasy nesocialistických voličov. Rivalitu posilňoval fakt, že zatiaľ čo HSĽS sa stala najpopulárnejšou stranou medzivojnového Slovenska, agrárci boli stranou s najväčším politickým vplyvom.

Vo voľbách do obecných a okresných výborov i župných zastupiteľstiev v roku 1923 dosiahla strana silné postavenie v oblastiach, ktoré sa vyznačovali nadpriemerným zastúpením evanjelikov a. v.⁴⁹

45 ZUBEREC, ref 1, s. 139-141; ŠUCHOVÁ, Politické strany, ref. 1, s. 268, ŠUCHOVÁ, *Idea československého štátu*, ref. 1, s. 74.

46 HANULA, ref. 1, s. 13 an.

47 ZUBEREC, ref. 1, s. 136 an.

48 HANULA, ref. 1, s. 82.

49 HANULA, ref. 1, s. 78-79

Zatiaľ čo v roku 1925 agrárnici prehrali s ľudákmi v každom volebnom kraji, v roku 1929 ich dokázali v troch poraziť⁵⁰ – najjasnejšie v Prešovskom a Košickom kraji.

Obce, ktoré plne hlasovali za *agrárnikov* (98,6 až 100,0 % hlasov), boli národnostne *silne* rovnorodé, ale nie *rovnako* rovnorodé: zväčša boli výrazne „československé“, v iných prípadoch však výrazne rusínske.⁵¹ Veľmi často išlo o obce majoritne evanjelické a.v., o niečo menej často majoritne gréckokatolícke, v jednom prípade čisto rímskokatolícke. Najčastejšou menšinou boli rímski katolíci, so slabým zastúpením ojedinele aj židovská viera. Tieto obce boli celkovo populačne najmenšie spomedzi rozoberaných typov (menšie než v prípade koalície KKSMNSW, ako aj strán HSĽS, KSČ i ČSDSD).

Výsledky ekologickej inferencie potvrdzujú očakávanie silnej voličskej podpory od príslušníkov evanjelickej cirkvi a. v. Podľa nášho odhadu tvorili 30 % voličov tejto strany (Tab. č. 6). Strana si získala aj rusínske a maďarské hlasy. Toto zistenie je v súlade s analýzou voličsky homogénnych prostredí – aj v prípade čisto maďarských obcí zaznamenávame dobrý volebný výsledok agrárikov (Tab. č. 8). Prekvapuje, že z konfesijných prostredí bolo gréckokatolícke prostredie väčšmi agrárnické než prostredie evanjelické. Z tabuľky č. 6 je zrejmé, že agrárnici mali medzi hlavnými stranami najnižší podiel rímsko-katolíckych voličov (tí však stále tvorili 46 % ich voličov). Významne a nad slovenským priemerom boli zastúpení evanjelici (30 %) a gréckokatolíci (19 %).

Krajinská kresťansko-socialistická strana

Do volieb 1929 išla táto strana v koalícii s MNS a ZDP. Posledne menovaná mala silný vplyv v prostredí spišských Nemcov.⁵² Pokiaľ ide o KKSS samotnú, tá bola najsilnejšou politickou stranou maďarskej menšiny na Slovensku. Viedla opozičnú konzervatívnu politiku podloženú negativistickým vzťahom k československej štátnosti a po Trianone bola nositeľkou až revizionistických ambícií.⁵³ Strana sa stavala proti pozemkovej reforme a proti prenikaniu českého kapitálu, zasadzovala sa za jazykovú rovnoprávnosť, podporovala cirkevné školstvo, vystupovala proti liberalizácii spoločenského života. Už v prvých rokoch sa postavila za úplnú autonómiu Slovenska a za uznanie všetkých práv národnostných menšín. Autonómiu chápala ako prostriedok eliminujúci český vplyv na Slovensku a spôsob priblíženia krajiny k Maďarsku, s predstavou obnovenia historického Uhorska. Práve vo volebnom roku 1929 požiadala, aby sa územne zreorganizovali okresy podľa etnického princípu. V druhej polovici dvadsiatych rokov strana posilňovala vo svojej politike nacionálny moment.⁵⁴ Pri jej zrode stáli katolícke spolky, čo sa prejavilo aj na zložení členskej základne, keď väčšina členov boli rímski katolíci. Sociálne zloženie bolo inak dosť rôznorodé. Silnejšiu pozíciu mala strana predsa len v mestách a väčších obciach, tam sa k nej prikláňali stredné podnikateľské vrstvy, ako aj časť maďarského i nemeckého priemyselného proletariátu.⁵⁵

50 HANULA, ref. 1, s. 132.

51 Sčítanie 1930 hovorilo o „Rusoch“.

52 OLEJNÍK, ref. 1, s. 20.

53 ZELENÁK, ref. 1, s. 150; ŠUCHOVÁ, Politické strany, ref. 1, s. 280.

54 ZELENÁK, ref. 1, s. 153-156; ŠUCHOVÁ, Politické strany, ref. 1, s. 280-281.

55 ZELENÁK, ref. 1, s. 152.

Dvadsať obcí s najvyššou volebnou podporou pre koalíciu vedenú Krajinskou kresťansko-socialistickou stranou (koalícií bolo odovzdaných 93,7 až 99,4 % hlasov v týchto obciach) neprekvapujúco ukazuje na trojštvrťinové zastúpenie Maďarov, takmer päťinový podiel Nemcov a štvorpercentný podiel Slovákov. Z toho v jedenástich obciach bol podiel Maďarov väčší ako 90 % a v dvoch obciach zasa podiel Nemcov bol väčší než 80 %. Podiely Rusínov a židovskej národnosti tu boli nulové. Čo sa týka konfesijného zloženia, podiel rímskych katolíkov bol polovičný, teda hlboko podpriemerný, tunajšie zastúpenie evanjelikov a. v. (27 %) a ešte väčšími kalvínov (22 %) bolo vysoko nad celoslovenským priemerom. Dušan Kováč upozorňuje, že zatiaľ čo samotná KKSS bola katolíckou stranou, spišskí Nemci boli protestanti.⁵⁶ Analyzované „top-obce“ koalície KKSMNSW boli populačne druhé najmenšie (po obciach orientovaných na agrárnu stranu).

Odhad národnostného profilu koalície vedenej KKSS pomocou EI ukazuje, že v roku 1929 takmer tri štvrtiny jej elektorátu tvorili voliči maďarskej národnosti, viac ako 16 % voliči hlásiaci sa k československej národnosti a 8 % Nemci (Tab. č. 4). Z konfesijného hľadiska bolo 70 % jej voličov rímskymi katolíkmi a 17 % reformovaných (Tab. č. 6). Vzhľadom na orientáciu strany môže preväpť odhad, že až 16 % jej voličov tvorili Slováci. Pre kontrolu tohto odhadu sme zo súboru všetkých obcí vybrali tie, kde národnostné pomery a volebný výsledok krajinskej strany umožňovali odhadnúť minimálny počet jej voličov slovenskej národnosti (t. j. obce, kde počet hlasov pre krajinskú stranu presahoval počet voličov nečeskoslovenskej národnosti). Takýmto postupom sme zistili, že s určitou vieme potvrdiť, že krajinská strana mala minimálne 4,3 % voličov hlásiacich sa k (česko)slovenskej národnosti. Keďže podiel 4,3 % predstavuje len minimálny odhad, považujeme zistenie EI v tomto ohľade za prijateľné.

Komunistická strana Československa

Povojnová radikalizácia sa prejavila aj posilňovaním radikálneho krídla sociálnej demokracie, čo sa dialo obzvlášť v oblastiach s vysokým podielom Maďarov či Nemcov. KSČ vnímala priemyselných robotníkov ako primárnu cieľovú voličskú skupinu. Keďže ale Slovensko bolo priemyselne menej rozvinuté, komunisti sa zameriavali aj na početných poľnohospodárskych i lesných robotníkov. Tí však mali odlišný spôsob života a mentalitu.⁵⁷

Komunistická strana dosahovala na Slovensku najlepšie volebné výsledky v mestách a etnicky maďarských okresoch. V českých krajinách to bolo opačne – tam sa komunistom výraznejšie darilo na etnicky českom území.⁵⁸ Podpora KSČ v južných oblastiach nebola dôsledkom iba akéhosi „čistého“ etnického faktora, ale aj toho, že práve na tomto teritóriu žilo najviac poľnohospodárskych robotníkov.

Hoci sociálni demokrati sa o komunistov zaujímali pomerne zriedka, pre samotných komunistov sociálni demokrati predstavovali najväčšieho protivníka.⁵⁹

56 KOVÁČ, ref. 1, s. 171.

57 ŠUCHOVÁ, Komunistická strana, ref. 1, s. 178-180; OSYKOVÁ, Sociálni demokrati, ref. 1, s. 10.

58 FREMAL, ref. 1, s. 151, ZEMKO, Voličstvo strán, ref. 1, s. 189, 198.

59 OSYKOVÁ, *Volebné kampane*, ref. 1, s. 169 a 171.

Z konfesionálneho hľadiska priaznivé výsledky dosahovala strana v oblastiach s vysokým podielom „nekatolíkov“. Najslabšie volebné výsledky KSČ sa zrodili v regiónoch s veľkou prevahou katolíckeho obyvateľstva. Medzi okresmi s výrazným podielom gréckych katolíkov iba v jednom okrese (Stropkove) a len vo voľbách 1935 dosiahla KSČ nadpriemerný výsledok. Málo hlasov získala strana napríklad v okrese Medzilaborce. Uvádza sa, že v šiestich okresoch s najvyšším podielom evanjelikov a. v. dosiahla KSČ vo voľbách 1925, 1929 a 1935 nadpriemerné výsledky. Komplikované to je ale preto, že až na jednu výnimku išlo zároveň o okresy s vysokým zastúpením Maďarov. Evanjelické oblasti boli naklonené agrárnikom, Slovenskej národnej strane, ale aj sociálnym demokratom.⁶⁰

Pohľad cez národnosti je prepojený s pohľadom konfesionálnym: oblasti s vysokým podielom menšinových Rusínov prinášali strane neveľa hlasov, pričom väčšinu tamojších obyvateľov tvorili grécki alebo rímski katolíci, ktorí ku komunistickej strane zväčša neinklinovali.⁶¹ Karel Fremal⁶² píše, že v rokoch 1928 – 1931 zachvátila komunistickú stranu hlboká vnútrostranícka kríza. Počet členov KSČ na Slovensku činil v roku 1927 16 – 17-tisíc, ale v roku 1930 iba 2 700. Poznamenávame však, že volebná štatistika ukazuje v tomto období odlišný, nelineárny pohyb: voličov KSČ bolo vo voľbách 1925 13,9 %, v roku 1929 10,7 % a v roku 1935 13,0 %.

Pokiaľ by sme vynechali okresy s vysokým podielom Maďarov, mestské obyvateľstvo volilo komunistov vo väčšej miere, než vidiecke.⁶³

Zatiaľ čo v zakladateľských voľbách 1920 na Slovensku jasne zvíťazili sociálni demokrati, v ďalších voľbách neuspeli a zostali mimo parlament. Milan Zemko⁶⁴ uvádza, že mnoho ich hlasov získala v roku 1925 KSČ (a ľudáci). Vo voľbách 1929 – ktoré nás tu zaujímajú predovšetkým – si však sociálni demokrati polepšili a získali piaty najväčší počet hlasov.

V „top-obciach“ KSČ (v nich KSČ získala 53,0 až 70,6 % hlasov) predstavoval podiel Maďarov nadpriemerných 35 %, podiel Slovákov silne podpriemerných 35 % a Nemcov vysoko nadpriemerných 25 %. Spomedzi obyvateľov obcí boli slabo podpriemerné dve tretiny rímskych katolíkov, slabo nadpriemerné 17 % evanjelikov a. v. i 10 % kalvínov, ako aj priemerné 5 % gréckych katolíkov. „Top-obce“ KSČ boli populačne druhé najväčšie (po obciach orientovaných na sociálno-demokratickú stranu).

EI ponúka kvantifikáciu odhadu o vysokej dôležitosti maďarských a nemeckých hlasov pre volebný výsledok KSČ. Len niečo viac ako polovica voličov KSČ boli voliči československej národnosti. Po koalícii KKSMSNSW mala teda KSČ druhý najmenší podiel voličov slovenskej národnosti. Historici vo svojich prácach naznačujú výrazný podiel voličov KSČ maďarskej národnosti (37 %, Tab. č. 4) . V prostredí maďarských „top-obcí“ však túto nadpriemernú podporu nepozorujeme (Tab. č. 8) – možno preto, že tieto národnostne homogénne obce patrili zároveň k menším. Platí tiež, že KSČ mala

60 FREMAL, ref. 1, s. 129, 143-144.

61 FREMAL, ref. 1, s. 129, 139, 143.

62 FREMAL, ref. 1, s. 127-128.

63 FREMAL, ref. 1, s. 149.

64 ZEMKO, *Slovensko – krajina*, ref. 1, s. 221.

relevantný podiel voličov nemeckej národnosti – 8 % voličov KSČ boli Nemci (Tab. č. 4) a takmer 20 % Nemcov volilo KSČ (Tab. č. 5). Napriek náznakom v citovaných prácach o afinite evanjelického prostredia ku KSČ sa strane darilo v evanjelickom prostredí veľmi podobne ako v prostredí rímsko-katolíckom – medzi voličmi KSČ bolo o niečo viac rímskych katolíkov i evanjelikov než bol populačný priemer. Naopak, výrazne podpriemerne ju podporili voliči gréckokatolíckeho a židovského vierovyznania.

Československá sociálnodemokratická strana robotnícka

Vo voľbách v roku 1920 sa sociálna demokracia stala najsilnejšou stranou i na samotnom agrárnom Slovensku. Po rozkole v roku 1920 sa jej postavenie veľmi oslabilo, viaceré organizácie sa prakticky rozpadli a vo voľbách 1925 utrpela ťažkú porážku. Do parlamentu sa vrátila až v roku 1929. Počas prvej republiky mala strana dvoch protivníkov: ľudákov a komunistov. Sociálni demokrati to videli tak, že „na biedu bola medicínou podľa ľudákov autonómia a podľa komunistov diktatúra, čo boli pre sociálnych demokratov neprijateľné riešenia“.⁶⁵ Vo vzťahu ku KSČ išlo aj o súboj o voličov, averzie po rozchode a spor systémovej a nesystémovej strany. Sociálni demokrati prioritizovali obhajobu jestvujúcich pomerov, sčasti sa podieľali na reformách hospodárskeho a sociálneho charakteru, nedokázali však ponúknuť koncepciu riešenia slovenskej otázky.⁶⁶

Podľa Ladislava Rumanu⁶⁷ prešlo v druhej polovici 20. rokov do strany nemálo robotníkov z KSČ, a to posilnilo jej robotnícky element. Pripomeňme, že v predchádzajúcom úpadkovom období pred voľbami 1925 sa voličsky intenzívne odchádzalo zo sociálnej demokracie (aj) ku KSČ – nevieme však, či to v plnej miere platilo aj pre robotníkov.

Ešte aj koncom 20. rokov vedenie strany na Slovensku usudzovalo, že hospodárska i sociálna úroveň krajiny je následkom nižšej kultúrnej a vzdelanostnej úrovne obyvateľstva a robotníkov na Slovensku. Riešenie kultúrnych otázok tak malo predchádzať riešeniu hospodárskeho vyrovnanie Slovenska a českých krajín. Medzi dôvodmi, pre ktoré sa predstavitelia strany obávali posilniť hospodársku „samostatnosť“ Slovenska, bola na prvom mieste hrozba maďarského revizionizmu.⁶⁸ Sociálni demokrati sa v predvolebnej agitácii poväčšine venovali ľudovej strane, nie komunistom.⁶⁹

Obce s najväčšou volebnou podporou pre Čs. sociálnodemokratickú stranu robotnícku (v nich bolo pre túto stranu 58,5 až 78,3% hlasov) sa vyznačovali vysokým zastúpením Slovákov (prípadne Čechov): 96 %, čo bolo vysoko nad celoslovenským priemerom a iba nepatrne menej než v prípade „top-obcí“ HSLS. Podiel Nemcov bol nulový, iba v jednej obci predstavoval 7 %. Podiel Maďarov sa blížil k nule. Konfesionálna skladba v týchto obciach sa obmedzila na rímskych katolíkov (82 %) a evanjelikov a. v. (12 %). Spomedzi 20 obcí v trinástich bolo viac ako 90 % obyvateľov rímskych katolíkov a v siedmich tvorili majoritu evanjelici a. v. „Top-obce“ sociálnej demokracie sa navyše ukázali ako populačne väčšie v porovnaní s ostatnými typmi, napríklad boli takmer päťkrát väčšie než top-obce agrárnikov.

65 OSYKOVÁ, Sociálni demokrati, ref. 1, s. 9.

66 RUMAN, ref. 1., s. 127.

67 RUMAN, ref. 1. s. 128.

68 RUMAN, ref. 1, s. 128-130.

69 OSYKOVÁ, Sociálni demokrati, ref. 1, s. 8.

Tab. č. 8:

Výbery „top-obcí“ podľa národnosti a viero-vyznania: výsledky vo voľbách 1929, riadkové %

Národnosť / konfesia	Neúčast'	HSEs	Agrár	KKSMNSW	KSC	ČSDSD	ČSND	ČSNs	ČSL	Paž	Živnost	DW	MZSZM	Ostatné 3 strany	Spolu	Podiel vybranej národnosti i	Podiel z celoslov. zastúpenia
ČS	12,9	53,2	25,8	0,6	4,2	5,9	2,8	1,5	4,7	0,3	0,7	0,1	0,0	0,4	100	100,0	6,8
Maďari	8,1	2,2	10,3	71,5	9,0	0,8	0,0	0,2	0,1	0,5	1,4	0,1	3,3	0,1	100	99,9	1,0
Nemci	28,4	5,3	12,6	17,0	16,1	5,7	0,4	0,4	0,7	0,5	0,6	36,8	0,0	1,0	100	95,6	19,1
„Rusi“	9,2	1,1	55,0	0,1	3,0	0,5	34,2	0,2	4,8	0,8	0,3	0,0	0,0	0,0	100	99,3	5,9
Židia (trátnici)	12,4	15,6	11,7	20,1	13,0	5,6	3,6	3,8	3,6	16,6	6,7	0,1	0,4	0,1	100	17,7	16,7
Rímski katolíci	15,7	60,8	15,7	3,4	2,8	5,7	0,4	1,0	6,4	0,1	0,6	1,4	0,1	0,6	100	100,0	3,7
Grécki katolíci	8,2	3,8	48,5	0,1	3,9	0,3	38,5	0,0	4,7	0,1	0,1	0,0	0,0	0,0	100	100,0	1,7
Evangelici z.v.	14,5	1,1	49,6	0,5	11,1	21,0	13,8	1,1	0,3	0,1	0,7	0,1	0,0	0,3	100	98,2	1,7
Reformovaní	9,7	0,7	24,8	52,4	12,4	3,7	0,2	0,7	0,1	0,8	1,2	0,2	2,3	0,4	100	88,3	6,3
Žid. vyznanie	11,6	21,0	9,3	16,2	12,8	6,2	3,0	4,1	3,3	16,1	7,3	0,1	0,4	0,1	100	29,3	15,3
celoslovensky	12,2	28,3	19,5	15,9	10,7	9,5	3,8	3,7	2,6	2,3	2,1	1,0	0,5	0,8	100		

Prameň: Krivý, ref. 38.

Poznámky: Židia aj v „top-obciach“ predstavovali len menšinu; graficky zvýraznené sú úspešné hodnoty prevyšujúce celoslovenské hodnoty.

Aj ekologická inferencia potvrdila vyššie naznačené – elektorát ČSDSD bol po HSĽS druhý „najslovenskejší“ s takmer 85 % voličov (česko)slovenskej národnosti (Tab. č. 4). Strana mala však aj nemeckých voličov – ako už naznačili výsledky z čisto nemeckého prostredia (Tab. č. 8) – ktorí tvorili približne 11 % jej voličov a v nemeckom prostredí na Slovensku bola po strane KKSS druhou najsilnejšou (Tab. č. 5). Opäť v súlade s historickou literatúrou i analýzou homogénnych prostredí, ČSDSD mala minimum voličov maďarskej národnosti. Z hľadiska konfesie mala táto strana nadpriemerne katolícky a evanjelický elektorát. Na strane druhej, absentovali v nej hlasy od gréckych katolíkov i od reformovaných voličov.

Ako volili národnosti a konfesie

Kým v predchádzajúcej časti sme sa pozerali na etnické a konfesionálne zloženie elektorátu piatich najsilnejších politických strán v roku 1929, na tomto mieste by sme sa chceli pozrieť na výsledky ekologickej inferencie z perspektívy preferencií jednotlivých národností a konfesií. Zameriame sa na zistenia, ktoré neboli spomenuté v predchádzajúcej časti. Rovnako ako v predošlej časti najprv uvedieme zistenia z historickej literatúry a potom ich doplníme analýzou homogénnych prostredí a odhadom ekologickej inferencie.

Fremalova generalizácia znie: „*volebné výsledky v tom-ktorom regióne priamo záviseli do značnej miery od sociálnej, náboženskej a národnostnej štruktúry obyvateľstva*“.⁷⁰ Pripomína nám to zistenie Ľubomíra Liptáka o troch „pilieroch“, na ktorých stála voličská úspešnosť strán v období I. ČSR: išlo o pilier sociálny, národný a náboženský. Tie strany, ktoré stáli aspoň na dvoch pilieroch a vyhli sa ostrému konfliktu s tretím, mali veľmi dobré vyhliadky na úspech vo voľbách.⁷¹ O to horšie potom bolo, že dlhé desaťročia počas komunistického režimu sa zo skúmania národnostné i konfesionálne menšiny vytláčali.⁷²

Vplyv národnosti a konfesie sa zvykne vysvetľovať početnosťou tých, ktorí sa k nim hlásili. Podľa sčítania sa v roku 1930 72 % obyvateľov hlásilo k rímskym katolíkom a po pripočítaní gréckych katolíkov to bolo až 78,0 %. „*Výsledky volieb v českých krajinách určite neovplyvňovala do takej miery konfesionálna príslušnosť voličov ako to bolo na Slovensku.*“⁷³

Zemko pre rok 1921 uvádza, že podiel príslušníkov národnostných menšín zo všetkých občanov na Slovensku činil až 31,9 % a do roku 1930 klesol na 27,9 %.⁷⁴ Najpočetnejší boli Maďari, potom Nemci a za nimi „Rusi“ (ako ich menovala dobová štatistika) a ľudia so židovskou národnosťou. Početná váha posledných by stúpala, ak by sme sa zamerali na mestské obyvateľstvo.⁷⁵

Početnosti jednotlivých skupín by neboli až také rozhodujúce, keby zároveň nešlo o silné kolektívne identity. Národnostná i konfesionálna príslušnosť pritom silne ovplyv-

70 FREMAL, ref. 1, s. 129.

71 LIPTÁK, ref. 1, s. 24.

72 ZEMKO, *Slovensko – krajina*, ref. 1, s. 276.

73 FREMAL, ref. 1, s. 151.

74 ZEMKO, *Volebný zákon*, ref. 1, s. 81.

75 ZEMKO, *Slovensko – krajina*, ref. 1, s. 281.

ňovala politickú inklináciu. Základný pohľad na *regionálnu* úspešnosť analyzovaných strán nás na tomto mieste zaujíma kvôli prepojeniu s národnostnou a konfesionálnou štruktúrou. *Ludáci* dostávali najväčšiu podporu najmä z Oravy, Spiša, Kysúc a z Považia. *Agráристи* mali najlepšie volebné pozície na východnom Slovensku (a Myjave, Senici, Modrom Kameni). Koalícia vedená *Krajinskou kresťansko-socialistickou stranou* mala najsilnejšiu podporu v južnom páse Slovenska. V prípade *Komunistickej strany* obdobne vystúpil do popredia južný pás krajiny! S koalíciou KKSMSNSW mala KSČ väčšinou rovnaký výber okresov, v ktorých dosiahla dobrý volebný výsledok. Zároveň sa ale ukázalo rozdielne *poradie* vybraných okresov pre koalíciu KKSMSNSW a pre KSČ. Analýza voličskej podpory *sociálnych demokratov* ukázala „regionálne rozhádzaný profil“ strany. Na vrchole rebríčka boli silne zastúpené nemaďarské okresy, ako aj juhozápadné Slovensko; naopak, iba jeden okres bol z východného Slovenska.

Zatiaľ čo podpora pre KSČ bola najväčšia v okresoch s vysokým podielom Maďarov (kde žilo množstvo poľnohospodárskych proletárov), ČSDSD získavala najviac v okresoch s nízkym podielom Maďarov (napríklad päť okresov stredného Slovenska). Voličská podpora KSČ a ČSDSD ukazuje vzájomne úplne odlišné vrcholy rebríčka okresov najsilnejšej voličskej podpory.

Podobne ako v prostrediach s najväčšou podporou politických strán nám povaha agregovaných dát dovoľuje s istotou hovoriť o správaní jednotlivých národností a konfesií iba v tých prípadoch, kde majú výlučné, absolútne dominantné postavenie. Preto sme sa rozhodli urobiť pre každú relevantnú skupinu výber obcí s najvyššou koncentráciou tej ktorej národnosti alebo denominácie (Tab. č. 8). Počet takýchto „top-obcí“ sme štandardne určili na 20, avšak v prípadoch československej národnosti a rímskych katolíkov sme našli až 375, resp. 200 obcí, v ktorých sčítanie zistilo, že všetci obyvatelia (100 %) patrili k československej národnosti, prípadne k rímskym katolíkom. Preto sme v týchto dvoch prípadoch pracovali s uvedenými *väčšími* výbermi obcí. Z výberov týchto obcí budeme usudzovať na tú-ktorú národnosť, konfesiú, elektorát strany. Spôľahivosť bude vysoká vtedy, ak vo výbere obcí dosiahla daná skupina 100 % alebo sa aspoň k takému zastúpeniu v obciach priblížila. Spôľahivosť bude menšia, ak ani vo výbere „najsúspešnejších“ obcí nedosiahne skupina majoritnú pozíciu. Takýmto prípadom bolo menšinové postavenie Židov (podľa národnosti) v obciach s ich najväčším zastúpením.

Výber obcí s najsilnejším zastúpením tej-ktorej *menšinovej* národnosti ukazuje, že v tomto zmysle v prostredí *malých* obcí žili Rusíni a Maďari, v prostredí *väčších* obcí Židia podľa národnosti a Nemci. Konfesionálne – ak neporovnávame najpočetnejších rímskych katolíkov – malé obce boli typické pre gréckych katolíkov a väčšie obce pre Židov podľa vierovyznania.

Ako volili národnosti

Obce výlučne *slovenské* („ČS-národnosť“) neprekvapujúco podporili majoritne ľudákov a v nadpriemernej miere aj agráristov. Samozrejme, priemery za všetky „top-obce“ zakrývajú vnútornú rôznorodosť. Základnou odlišnosťou, ktorá plodí typy, je orientácia na HSLS alebo na agrárnu stranu. Z výberu 375 obcí je 100 takých, kde HSLS získala 80,0 % alebo viac a 41 iných obcí, kde takéto silné podiely dosiahla Agrárna strana. Vo viacerých „top-obciach“ ČS však boli významne podporené aj iné strany. Napríklad

40 % alebo viac získala ČSL v štrnástich, ČSND v deviatich, ČSDSD v siedmich a KSČ i ČSNS v dvoch.

Celkový pohľad na „volebný vkus“ slovenského voliča v roku 1929 podáva druhý stĺpec v tabuľke č. 4. Vidíme, že v porovnaní s celkovým výsledkom sa v tomto prostredí darilo lepšie obom najsilnejším stranám – agrárnikom a ešte výraznejšie HSĽS. HSĽS dostala v slovenskom prostredí takmer 39 % hlasov, agrárici necelých 22 %. O niečo lepší než výsledok celoslovenský dosiahla ČSDSD (11 %), naopak slabšie bodovala KSČ. Necelé 4 % slovenských voličov volili koalíciu KKSMNSW.

Uvažujúc ako volili Slováci, nesmieme zabudnúť ani na „štatistických“ Slovákov. Ako písal Milan Zemko, obzvlášť mestá nad slovensko-maďarskou etnickou hranicou boli v dvadsiatych, v menšej miere aj v tridsiatych rokoch značne „jazykovo a mentálne pomadžarčené“. Časť obyvateľov to dávala aj najavo. Vznikla „kategória ‚štatistických Slovákov‘, teda občanov, ktorí sa síce prihlásili k slovenskej, resp. ‚československej‘ národnosti a ich etnický pôvod bol spravidla slovenský, ale svojím dovtedajším životom a zmyšľaním boli spojení s Uhorskom a maďarským svetom“. Celkovo sa ale v menšinovom prostredí čoraz viac presadzovali „československé“ strany.⁷⁶

Takmer tri štvrtiny Maďarov v etnicky výlučných obciach odovzdali hlasy koalícii vedenej KKSS (v 16 spomedzi 20 „top-obcí“ dosiahla 60 % alebo viac z tamajších hlasov). Tieto čisto maďarské obce nepotvrdili nadpriemernú orientáciu na KSČ. V troch obciach však KSČ získala vždy viac než 30 % hlasov. Dvadsať percent hlasov alebo viac dosiahla v piatich obciach agrárna strana a v dvoch obciach HSĽS. Odhad ekologickej inferencie celkovej podpory pre koalíciu vedenú KKSS je medzi Maďarmi 64 % (Tab. č. 5), druhá najväčšia je podpora pre KSČ (21 %) a potvrdila sa tiež určitá miera podpory pre agrárnikov (8 %).

„Slovenskí Nemci sa prevažne orientovali hungaristicky a volili maďarské strany (a sčasti aj komunistov).“⁷⁷ Zatiaľ čo v českých krajinách sa združovali nemecké strany, „na Slovensku tak robili maďarské a nemecké, kým rusínske strany hľadali cesty ku koalíciám s československými stranami“. Komunisti tu mali najsilnejšie pozície na národnostne menšinových územiach, kým v českých krajinách to bolo naopak.⁷⁸

Silne nemecké obce (91 – 100 %) najväčšmi hlasovali za Nemecké volebné spoločenstvo (DW) (majoritne až v siedmich nemeckých „top-obciach“ z dvadsiatich) a v zvýšenej miere za KSČ (majoritne v troch). Značný počet hlasov bol odovzdaný koalícii KKSMNSW (napríklad majoritný podiel hlasov pre túto koalíciu bol dosiahnutý v dvoch z dvadsiatich „top-obcí“), nie ale v miere zreteľne prekračujúcej celoslovenský výsledok strany. V menšej miere boli podporení agrárici a sociálni demokrati: v oboch prípadoch sa našli dve nemecké „top-obce“, kde príslušný podiel hlasov prekročil 30 %. Volebná neúčast' v silne nemeckých obciach bola výrazne nadpriemerná.

EI ukazuje na pomerne nevyhranený politický vkus nemeckých voličov. Pozícia DW bola zrejme v čisto nemeckom prostredí najsilnejšia, pretože inú ako päť najsilnejších strán volilo len cca 15 % Nemcov (Tab. č. 5). Pozícia koalície KKSMNSW bola silná

76 ZEMKO, Volečstvo strán, ref. 1, s. 181-182, 198.

77 ZEMKO, Slovensko – krajina, ref. 1, s. 223.

78 ZEMKO, Slovensko – krajina, ref. 1, s. 216, 271.

(31 %), no nie dominantná. Takmer štvrtina Nemcov podporila sociálnu demokraciu a skoro 20 % KSČ. Šesť percent nemeckých hlasov dostala aj HSLS.

Medzi Nemcami bolo najviac nevoličov – až 18 % (Tab. č. 5), v homogénne nemeckom prostredí „top-obcí“ to bolo ešte viac (až 28 %, Tab. č. 8). Otázkou zostáva, či išlo o prejav politickej neangažovanosti, alebo či silnejším faktorom nebol značný podiel Nemcov vo veku nad 70 rokov. Odhad voličských preferencií slovenských Nemcov zároveň kladie otázku za Zemkovo tvrdenie o ich prevažne hungaristickej orientácii – náš výsledok naznačuje, že výrazne viac Nemcov (popri DW) volilo ČSDSD a KSČ než koalíciu vedenú KKSS.

Čisto rusínske obce hlasovali majoritne za agrárnikov (v dvanástich z dvadsiatich rusínskych „top-obcí“), za tým výrazne v prospech ČSND (podiely hlasov pre túto stranu boli majoritné v šiestich obciach). Odhad z EI tiež hovorí, že takmer 63 % Rusínov volilo agrárnikov (t. j. výrazne viac ako medzi evanjelikmi), podpora pre ďalšie štyri hlavné strany bola v rusínskom prostredí marginálna. Takmer 34 % Rusínov však volilo niektorú z ostatných strán, pravdepodobne najmä ČSND (Tab. č. 5).

V obciach s najväčším (ale aj tak menšinovým podielom) *Židov* (národnosť!) smerovalo najviac hlasov ku koalícii vedenej KKSS. Táto koalícia získala v dvoch židovských „top-obciach“ dokonca majoritu miestnych hlasov. Vysoko nadpriemerne bol v tomto prostredí podporený taktiež volebný blok poľských a židovských strán, ako aj živnostenská strana. Hoci v týchto „top-obciach“ získali agrárici menej než bol celoslovenský priemer, v dvoch obciach dosiahli majoritu a až v ôsmich presiahla podpora agrárnikov 30 % hlasov. Je dôležité pripomenúť, že voliči hlásiaci sa k židovskej národnosti tvorili aj vo svojich „top-obciach“ iba (výraznú) menšinu – necelých 18 % (Tab. č. 8). Kontrola odhadu ich volebných preferencií z ekologickej inferencie je teda prakticky nemožná, nakoľko čisto židovské obce na Slovensku v roku 1930 neexistovali.

Odhad volebných preferencií voličov hlásiacich sa k židovskej národnosti je v šiestom stĺpci tabuľky č. 5. Ukazuje, že medzi príslušníkmi židovskej národnosti bolo najmenej – menej ako 5 % – nevoličov. Židia väčšinou volili židovské strany – skoro 90 % občanov židovskej národnosti a izraelského vierovyznania volilo niektorú z „ostatných“ strán – t. j. zrejme najmä blok poľských a židovských strán. EI nepotvrdila príklon židovských voličov ku koalícii KKSMNSW, ktorý by mohli naznačovať výsledky z „top-obcí“.

Ako volili konfesie

Po prehľade volebných preferencií hlavných *národností* sa teraz pozrieme na volebné preferencie hlavných *konfesií*.

Voliči z výlučných *rímsko-katolíckych* obcí hlasovali mimoriadne silne v prospech HSLS (61 %), ešte silnejšie ako výber výlučne (česko-)slovenských obcí (Tab. č. 8). Medzi rímskymi katolikmi v nadpriemernej miere získala podporu aj ČSL. Takých obcí, v ktorých bol každý obyvateľ rímsky katolík, bolo až 200. Najčastejším typom medzi nimi boli obce orientované na HSLS: majoritnými boli hlasy pre ľudákov až v 134 obciach. Druhým typom bolo 11 obcí majoritne orientovaných na koalíciu vedenú KKSS, tretím 10 obcí s majoritou hlasov pre agrárnikov. Vo výbere rímsko-katolíckych „top-obcí“ sa našli aj obce s majoritou hlasov odovzdaných lidovcom (6 obcí), sociálnym demokratom (3 obce) či komunistom (1 obec). Celkový pohľad na volebné preferen-

cie rímskych katolíkov ponúka druhý stĺpec v tabuľke č. 7. Vidíme, že HSLS v tomto prostredí získala nadpriemerných takmer 39 %, koalícia vedená KKSS 16 % (t. j. zisk na úrovni celoslovenského priemeru), podpora pre agrárikov bola podpriemerná, KSC a ČSDSD si zapísali zisk približne na úrovni celoslovenského priemeru.

Je možné vybrať aj obce čisto (česko)slovenské a zároveň čisto rímsko-katolícke. Takých obcí bolo 96. Keby sa parlamentné voľby konali iba v nich, HSLS by získalo až 69,6 % hlasov, agrárici len 12,5 %, ČSL 7,9 a sociálni demokrati 4,7 % hlasov. Ostatné strany si pripísali spolu len zvyšných 5,2 % hlasov. Hoci agrárici získali v takomto prostredí „len“ 12,5 % hlasov, nie je to priepastne menej ako celoslovenský priemer 19,5 % a je to v súlade s našim odhadom, že takmer polovica voličov agrárnej strany boli rímski katolíci (Tab. č. 6).

Grécki katolíci vo svojich „top-obciach“ hlasovali výrazne odlišne než katolíci rímski: kým rímski katolíci dali až 61 % hlasov pre HSLS a len 16 % agrárikom, grécki katolíci dali takmer polovicu hlasov agrárikom a iba 4 % ľudákovi. Výrazný výsledok v tomto prostredí dosiahla ČSND, obdobne ako v obciach Rusínov, takže išlo nie iba o konfesiónalnu, ale aj o národnostnú a regionálnu záležitosť. Nadpriemerný výsledok medzi gréckymi katolikmi dosiahla aj ČSL. Spomedzi 20 „top-obcí“ gréckych katolíkov v jedenástich patrila majorita hlasov agrárikom, v šiestich ČSND a v jednej obci ľudákovi. Úspešnosť ČSND v tomto prostredí je menej známa.

Medzi dvadsiatimi „top-obcami“ gréckych katolíkov sme našli 18 obcí rusínskych (95 – 100 % Rusínov) a dve obce slovenské (75 % a 100 %). Neodlišujú sa veľmi, ak už tak tým, že v dvoch slovenských grécko-katolíckych obciach bola príťažlivosť agrárnej strany ešte silnejšia. Celkový pohľad na volebné preferencie gréckokatolíkov cez ekologickú inferenciu podporujú zistenia z homogénnych prostredí. Agrárnu stranu podporilo 63 % gréckokatolíkov (t. j. rovnaká podpora ako u Rusínov, Tab. č. 7). 18 % gréckych katolíkov volilo „ostatné“ strany (zrejme najmä ČSND a ČSL) a takmer 8 % koalíciu vedenú KKSS. KSC a ČSDSD dosiahli v tomto prostredí výrazne podpriemerné výsledky. Tiež, ako už bolo spomenuté, pri analýze voličskej podpory najsilnejších strán, podpora HSLS v gréckokatolíckom prostredí bola slabá, a to aj v prostredí *slovenských* gréckokatolíkov.

Až polovicou hlasov *evanjelici a. v. z* „výlučne ich“ prostredia „top-obcí“ podporili agrárikov a neprekvapujúco iba marginálne (1 %) ľudákov. Ďalej, evanjelici a. v. vysoko nadpriemerne podporili sociálnych demokratov a ČSND. Až jedenásť z dvadsiatich evanjelických „top-obcí“ bolo takých, kde agrárikom pripadla majorita hlasov. V dvoch obciach pripadla sociálnym demokratom a v jednej obci ČSND.

Celkovo výsledok EI hovorí, že až 46 % hlasov evanjelikov a. v. smerovalo k agrárikom a z evanjelického prostredia smerovalo aj mierne nadpriemerných 13 % pre ČSDSD, 11 % pre koalíciu KKSMNSW a obdobne aj pre KSC, zatiaľ čo HSLS dostala len marginálny počet evanjelických hlasov (Tab. č. 7). Takmer 17 % medzi hlasmi evanjelikov podporilo niektorú z ostatných strán, pravdepodobne najmä ČSND, ktorá bola v koalícii aj so SNS.⁷⁹

„Top-obce“ *reformovaných* majoritne podporili koalíciu vedenú KKSS, keďže konfesia sa spájala s etnicitou. Štvrtina hlasov išla v prospech agrárikov. Spomedzi dvad-

79 Vol'by, ref. 17.

siaticich obcí až v trinástich majorita hlasov pripadla Krajinskej strane a v štyroch agrárnikom. Toto zistenie podporuje výsledok ekologickej inferencie, z ktorého vyplýva, že 61 % reformovaných veriacich – voličov podporilo koalíciu vedenú KKSS, 19 % KSČ a 17 % agrárnikov. Podpora pre HSLS, ČSDSD aj ostatné strany bola marginálna (Tab. č. 7). Z výsledkov EI vyplýva, že podpora pre agrárnikov bola silnejšia v maďarskom reformovanom prostredí než medzi maďarskými katolíkmi. Medzi príslušníkmi reformovanej cirkvi bol totiž výsledok agrárnej strany viac ako 17 % (Tab. č. 7) v porovnaní s podporou 8 % medzi príslušníkmi maďarskej menšiny (Tab. č. 5). Podľa Sčítania 1930 bolo 87 % príslušníkov reformovanej cirkvi maďarskej národnosti a spomenutý rozdiel teda nemohli spôsobiť slovenskí reformovaní voliči.

Záver

Naša štúdia priniesla syntetický pohľad na volebné preferencie národností a konfesií vo voľbách do Poslaneckej snemovne Národného zhromaždenia Československej republiky v roku 1929. Tieto voľby, konané v polčase existencie prvej Československej republiky, ponúkajú výnimočnú možnosť presného odhadu vďaka blízkosti konania Cenzu 1930, ktorý zmapoval národnostné a náboženské pomery v obciach Slovenska len 13 mesiacov po konaní volieb.

V slovenskom prostredí ide o prvú štúdiu, ktorá pracuje s volebnými výsledkami v prvej Československej republike na úrovni obcí. Metodologickou inováciou je tiež, že používa najnovšiu metódu ekologickej inferencie (EI) vyvinutú Greinerom a Quinnom⁸⁰ a porovnáva jej výsledky so známejšou metódou vyvinutou Rosenom a kol.⁸¹ Demonštruje jej schopnosť odhadu porovnaním so z cenzu známou národnostnou a konfesionálnou skladbou Slovenska ako sú známe z Cenzu 1930. Výsledky EI tiež konfrontujeme s volebnými výsledkami v stranícky, konfesionálne a národnostne homogénnych obciach, teda s takými agregovanými dátami, pri ktorých je tzv. ekologický klam minimalizovaný.

Prinášame tak prvé kvantifikované odhady národnostnej a konfesionálnej štruktúry voličstva piatich hlavných politických strán, ako aj pohľad na voličské preferencie najväčších národností a konfesií v roku 1929 na Slovensku.

Mnohé výsledky prezentovanej metódy ekologickej inferencie sú v súlade s očakávaniami opierajúcimi sa o výskum slovenských historikov, iné predstavujú nové, v odbornej spisbe dosiaľ nereflektované zistenia. K očakávaným zisteniam patrí náš odhad, že 99 % voličov HSLS bolo slovenskej národnosti a približne rovnaký podiel jej voličov boli rímski katolíci. V prostredí príslušníkov (česko)slovenskej národnosti predstavoval volebný zisk tejto voličsky najsilnejšej strany takmer 39 %. Jej podpora v prostredí gréckokatolíckom bola však výrazne slabšia a poukazuje na skutočnosť, že grécki a rímski katolíci sa politickými prejavmi zjavne odlišovali.

Podľa očakávaní bola podpora pre agrárnu stranu vysoká zo strany príslušníkov evanjelickej cirkvi a. v., keď ju volilo 46 % evanjelikov. Napriek tomu tvorili najväčšiu časť jej voličov rímski katolíci, pričom evanjelici tvoril len cca 30 % jej elektorátu. Podpora agrárnikov bola ešte vyššia medzi gréckokatolíkmi a Rusínmi. V oboch prostre-

80 GREINER – QUINN, ref. 24.

81 ROSEN – WENXIN – KING – TANNER, ref. 21.

diach predstavovala až 63 %. Ukázali sme, že agrárikov volilo aj vyše 8 % slovenských Maďarov.

Naopak, koalícia vedená Krajinskou kresťansko-socialistickou stranou mala okrem očakávaného trojštvrťinového podielu maďarských hlasov aj 16 % hlasov od voličov, ktorí sa v cenzе prihlásili k slovenskej národnosti.

Len necelých 53 % voličov KSČ v roku 1929 tvorili príslušníci československej národnosti a až 37 % jej voličov bolo maďarskej a 8 % nemeckej národnosti. Za KSČ hlasovalo približne 21 % slovenských Maďarov a takmer 20 % Nemcov.

Podľa odhadu ekologickej inferencie najvyšší podiel nevoličov (až 18 %) bol medzi zapísanými voličmi nemeckej národnosti, pričom v čisto nemeckom prostredí, kde žila približne pätina slovenských Nemcov, bola volebná neúčast' ešte vyššia. Zostáva otázkou, či je lepším vysvetlením ich politická „vražnosť“ alebo ich vyšší priemerný vek prejavujúci sa tiež vyšším podielom osôb oslobodených od volebnej povinnosti. Napriek očakávaniu hungaristickej orientácie slovenských Nemcov, takmer štvrtina hlasujúcich Nemcov podporila ČSDSD a pätina KSČ.

Naše zistenia potvrdzujú východiskový predpoklad o existencii a dôležitosti národnostných a konfesionálnych štiepných línií v slovenskej spoločnosti v období I. ČSR. Prostredníctvom pokročilých metód ekologickej inferencie a s využitím jedinečnej databázy volebných výsledkov za všetky obce Slovenska ponúkajú odhad inak nerekonštruovateľného rozdelenia hlasov podľa týchto štiepných línií spoločnosti na prelome dvadsiatych a tridsiatych rokov dvadsiateho storočia.

* Štúdia vznikla v rámci grantov APVV-0309-11 a APVV-14-0527 Agentúry na podporu výskumu a vývoja (APVV), ako aj Centra excelentnosti SAV: *Slovenské dejiny v dejinách Európy*.

WAHLPRÄFERENZEN VON NATIONALITÄTEN UND KONFESSIONEN IN DEN SLOWAKISCHEN PARLAMENTSWAHLEN VON 1929: ERGEBNISSE NEUER METHODEN ÖKOLOGISCHER INFERENZ

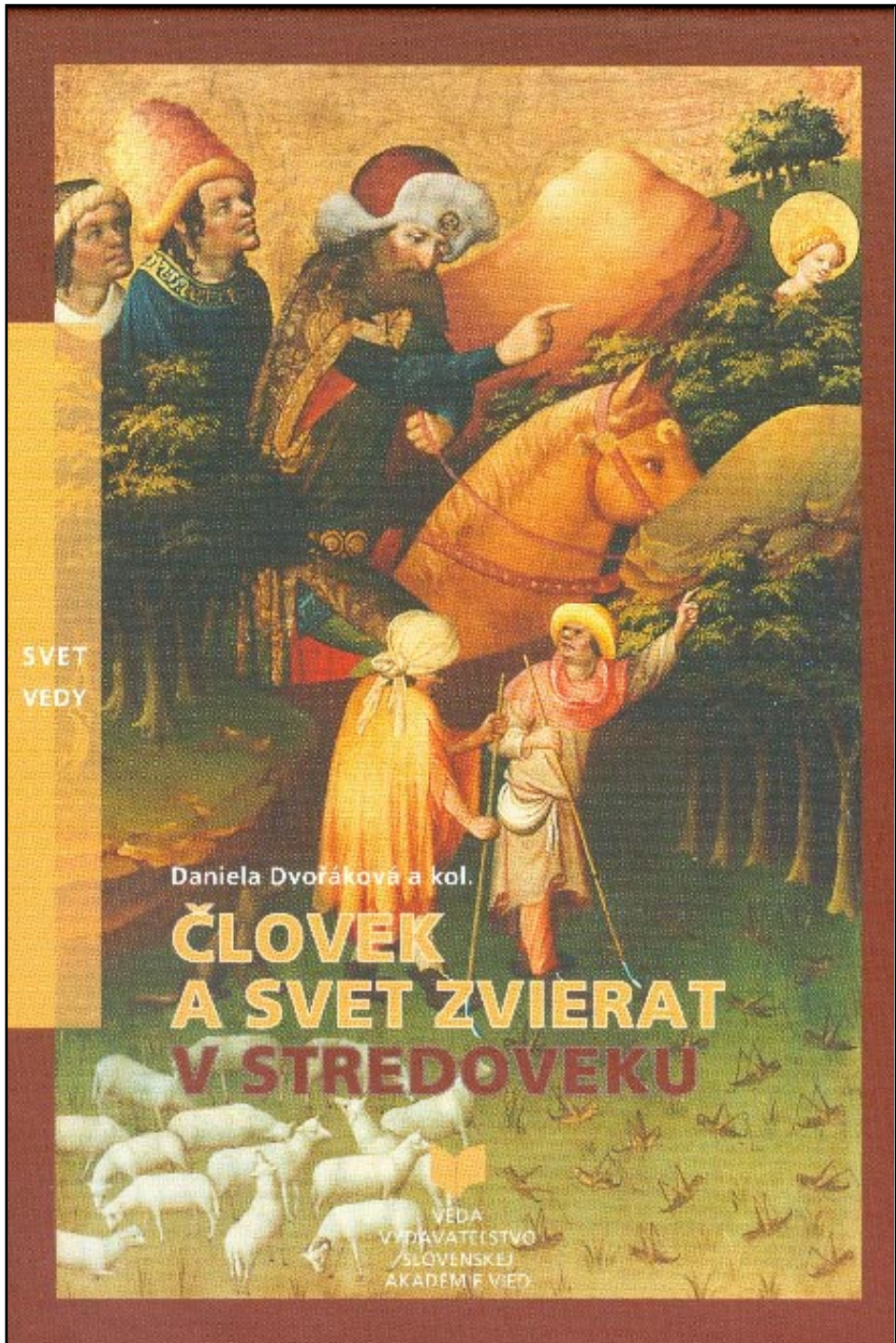
MILOSLAV BAHNA – VLADIMÍR KRIVÝ

Unsere Studie bietet komplexe antworten auf die Frage wie die bedeutendsten Nationalitäten und Konfessionen in der Slowakei gewählt haben in den dritten Tschechoslowakischen Parlamentswahlen. Wir nutzen Aggregate Information über die Wahlergebnisse für jede Gemeinde der Slowakei und anwenden zwei moderne Methoden der Ökologischer Inferenz um die Fragen in dem Titel unserer Studie zu beantworten. Wir testen die Verlässlichkeit beider Methoden mit einem Vergleich der Einschätzungen der Methoden mit der aus dem Zensus 1930 bekannter Distribution der Nationalitäten und Konfessionen. Dieser Testvergleich zeigt dass beide Methoden relativ erfolgreich waren bei der Einschätzung der aus dem Zensus 1930 bekannten Distribution der Nationalitäten und Konfessionen. Für die Einschätzung der Wahlpräferenzen benutzen wir die Methode von Greiner und Quinn, die in diesem Test realitätsnähere Ergebnisse lieferte. Die Nähe von

dem Zensus 1930 und den Wahlen in Oktober 1929 (13 Monate) – trägt auch zu der Genauigkeit unserer Einschätzungen bei. Die Ergebnisse der Einschätzungen der Wahlpräferenzen konfrontieren wir mit publizierten Arbeiten die sich den Präferenzen der Wähler in der Tschechoslowakei widmen wie auch mit den Wahlergebnissen in national oder religiös homogenen Gemeinden wo man einen ökologischen Fehlschluss vermeiden kann. Unsere Ergebnisse sind im generell in Einklang mit den publizierten Arbeiten von Slowakischen Historikern und unterstützen die These über wichtige Bruchlinien in dem Parteiensystem in den späten 20zigen Jahren des 20. Jahrhunderts. Unsere Studie bietet jedoch zum ersten mal eine konkrete Einschätzung der Affinitäten den einzelnen Nationalitäten und Konfessionen zu konkreten politischen Parteien in Jahr 1929. Unter anderem zeigen unsere Ergebnisse das nur 53% der Wähler der Kommunistischer Partei tschechoslowakischer Nationalität waren. Laut der Inferenzergebnisse haben 21% Wähler von der Ungarischen Minderheit und fast 20% der Deutschen für die Kommunisten gestimmt.

Mgr. Ing. Miloslav Bahna, PhD.
Sociologický ústav SAV
813 64 Bratislava, Klemensova 19
e-mail: miloslav.bahna@savba.sk

PhDr. Vladimír Krivý, CSc.
Sociologický ústav SAV
813 64 Bratislava, Klemensova 19
e-mail: vladimir.krivy@savba.sk

VNÚTORNÉ ROZPORY V MAĎARSKEJ STRANE V ROKOCH 1939 – 1945 A NEVYDARENÉ POKUSY O ODSTRÁNENIE JÁNOSA ESTERHÁZYHO Z ČELA STRANY

ATTILA SIMON

SIMON, Attila. Internal Disputes in the Hungarian Party in 1939 – 1945 and Unsuccessful Attempts to Remove János Esterházy from the Leadership of the Party. *Historický časopis*, 2016, 64, 1, pp. 87-107, Bratislava.

The history of the Hungarian Party in the first Slovak Republic has not been studied up to now. The leading figure in Hungarian politics in Slovakia was János Esterházy, who had to manoeuvre between the expectations of Bratislava, Budapest and Berlin. His rightist, Christian – conservative politics, which contained many contradictions and were not entirely compatible with the political orientation of Slovakia at the time, also had critics within his own party. The present study is concerned with internal disputes within the Hungarian Party and with attempts to reconstruct the party according to national socialist principles. The text also devotes detailed attention to the attempts to remove J. Esterházy from the leadership of the party and the views of Budapest and Berlin on this process.

Political history of Slovakia. Hungarian minority. János Esterházy. 1939-1945.

Hoci obdobie slovenského štátu patrí medzi najfrekvencovanejšie témy ponovembrovej slovenskej historiografie, systematické spracovanie dejín Maďarskej strany na Slovensku (MS)¹ pôsobiacej v prvej Slovenskej republike a všeobecne histórie maďarskej komunity žijúcej vo vtedajšom štáte začalo len v posledných rokoch.² O napredovaní v tejto práci sa dá hovoriť hlavne vďaka výskumom Martina Hetényiho, ktoré sa venujú predovšetkým dejinám MS v Nitre a jej okolí,³ a Martina Pekára,⁴ ktorý sa zaoberá dobovými dejinami východného Slovenska. Ich práce dokazujú, že mladšia generácia slovenských

- 1 Pôvodný názov Egyesült Magyar Párt [Zjednotená maďarská strana] (ZMS) bol v júni 1941 zmenený na Magyar Párt [Maďarská strana] (MS).
- 2 Zo skoršej historickej literatúry sa dajú spomenúť len štúdie Lászlóa Kovácsa. KOVÁCS, G. László. A szlovákiai magyarság a második világháború éveiben 1939–1945. In GYURGYÍK, László et al. *Fejezetek a csehszlovákiai magyarság történetéből*. Pozsony : Kalligram, 1993, s. 127-155. ISBN 8071490466; KOVÁCS, G. László. Magyarok Szlovákiában (1939 – 1945). In *Új Mindenes Gyűjtemény*, 1993, roč. 10, s. 29-74, ISBN 8070891106.
- 3 HETÉNYI, Martin. *(Zjednotená) Maďarská strana na Slovensku 1939 – 1945*. Nitra : UKF, 2011, ISBN 9788080948511; HETÉNYI, Martin. Postavenie maďarskej menšiny na Slovensku v rokoch 1939 – 1940. In PEKÁR, Martin – PAVLOVIČ, Richard (eds.). *Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov VI. Slovenská republika medzi 14. marcom 1939 a salzburskými rokovаниami*. Prešov : FF PU, 2007, s. 93-111. ISBN 9788080686697; HETÉNYI, Martin. Spoločenské aktivity maďarskej menšiny v okrese Nitra v rokoch 1939 – 1944. In *Historický časopis*, 2007, roč. 55, č. 2, s. 503-530, ISSN 0018-2575
- 4 PEKÁR, Martin. *Východné Slovensko 1939 – 1945. Politické a národnostné pomery v zrkadle agendy Šarišsko-zemplínskej župy*. Prešov : Filozofická fakulta PU, 2007, s. 47-60. ISBN 9788080685720; PEKÁR, Martin. Politické aktivity maďarskej menšiny na východnom Slovensku v rokoch 1939 – 1944 v zrkadle župnej agendy. In *Ročenka katedry dejín FHPV PU 2003*. Prešov : Prešovská univerzita v Prešove, 2003, s. 128-142. ISBN 8070973145.

historikov sa nielenže zaujíma o túto tému, ale približuje sa k nej aj s dostatočnou afinitou. Toto isté sa však nedá povedať o maďarskej historiografii, ktorá sa okrem osoby Jánosa Esterházyho⁵ venuje len problémom maďarsko-slovenských medzištátnych vzťahov.⁶ K pochopeniu postavenia maďarskej menšiny a Maďarskej strany v Slovenskej republike v značnej miere pomáhajú aj práce všeobecnejšieho charakteru, ako aj edície publikovaných prameňov vzťahujúcich sa na toto obdobie.⁷

Až na niektoré výnimky, spoločným znakom spomínaných, ale aj ostatných prác je, že sa sústreďujú predovšetkým na konflikty medzi MS a oficiálnou slovenskou politikou, pričom Maďarskú stranu, tak ako aj maďarskú menšinu, vnútorne nediferencujú a predstavujú ich čitateľom ako komunitu, ktorá bez rozdielov stála za svojím vodcom Jánosom Esterházym.⁸ Tento homogenizačný zorný uhol však skresľuje skutočnosť, lebo vtedajšia maďarská komunita na Slovensku, podobne ako celá slovenská spoločnosť, bola diferencovaná nielen zo sociálneho, hospodárskeho a náboženského, ale aj z politického hľadiska.

- 5 MOLNÁR, Imre. „Sem gyűlölettel, sem erőszakkal...“ Esterházy János élete és mártírhalála. Komárom : Kecske László Társaság, 2008. ISBN 9789630653787; MOLNÁR, Imre. *Život a martyrska smrť Jánosa Esterházyho*. b. m. : Méry Ratio, 2012. ISBN 9788089286508. Ohľadom posúdenia politickej činnosti Jánosa Esterházyho vyšiel v posledných rokoch značný počet prác rôzneho charakteru. Väčšina z nich však nespĺňa ani základné kritériá odbornosti. Počet štúdií a článkov založených na práci s primárnymi prameňmi je prekvapujúco nízky. Okrem štúdie M. Hetényiho medzi ne iste patria práce Imreho Molnára, ktoré aj napriek očividnej pozitívnej angažovanosti autora voči osobe Esterházyho prinášajú cenné faktografické informácie do vedeckej diskusie. Z najnovšej literatúry pozri SZARKA, László. Esterházy János politikája 1932–1938 között. In *Történelmi Szemle*, 2013, roč. 55, č. 3, s. 425–449, ISSN 0040-9634.
- 6 JANEK, István. Maďarsko-slovenské diplomatické vzťahy v rokoch 1939 – 1941. In ŠMIGEL, Michal – MIČKO, Peter (eds.). *Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov IV. Zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie. Banská Bystrica 14. – 15. apríla 2005*. Banská Bystrica : Katedra histórie FHV UMB, 2005, s. 334–351. ISBN 8080831475; JANEK, István. A szovjet diplomácia és a szlovák–magyar viszony alakulása 1939–1940 között. In *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 2010, roč. 12, č. 4, s. 46–61, ISSN 1335-4361.
- 7 SCHVARC, Michal. *Sicherheitsdienst a Slovensko v rokoch 1938 – 1944. (Od autonómie po Povstanie.) Slovenský štát vo vybraných správach SD od jesene 1943 do septembra 1944. = Der Sicherheitsdienst und die Slowakei zwischen 1938 und 1944. (Von Autonomie bis Aufstand.) Der slowakische Staat in ausgewählten SD-Berichten von Herbst 1943 bis September 1944*. Bratislava : Slovenské národné múzeum – Múzeum kultúry karpatských Nemcov, 2006. ISBN 8080601984; SCHVARC, Michal – HOLÁK, Martin – SCHRIF, David (eds.). „Tretia ríša“ a vznik Slovenského štátu. *Dokumenty I. Das „Dritte Reich“ und die Entstehung des Slowakischen Staates. Dokumente I*. Prešov : Vydavateľstvo Michala Vaška, 2008. ISBN 9788089335022; SCHVARC, Michal – SCHRIF, David (eds.). „Tretia ríša“ a vznik Slovenského štátu. *Dokumenty II. Das „Dritte Reich“ und die Entstehung des Slowakischen Staates. Dokumente II*. Prešov : Vydavateľstvo Michala Vaška, 2013. ISBN 9788089335381; NIŽŇANSKÝ, Eduard – KAMENEČ, Ivan (eds.). *Holokaust na Slovensku. Zv. 2. Prezident, vláda, Snem SR a Štátna rada o židovskej otázke (1939 – 1945). Dokumenty*. Bratislava : Nadácia Milana Šimečku – Židovská náboženská obec, 2003. ISBN 8096866222; NIŽŇANSKÝ, Eduard (zost.). *Holokaust na Slovensku. Zv. 4. Dokumenty nemeckej proveniencie (1939 – 1945)*. Bratislava : Nadácia Milana Šimečku – Židovská náboženská obec, 2003. ISBN 8096866230; NIŽŇANSKÝ, Eduard (zost.). *Holokaust na Slovensku. Zv. 7. Vzťah slovenskej majority a židovskej minority (náčrt problému)*. Bratislava : Nadácia Milana Šimečku – Židovská náboženská obec, 2005. ISBN 8096924249; SEGEŠ, Dušan – HERTEL, Maroš – BYSTRICKÝ, Valerián (eds.). *Slovensko a slovenská otázka v poľských a maďarských diplomatických dokumentoch v rokoch 1938 – 1939*. Bratislava : Spoločnosť Pro Historia, 2012. ISBN 9788097124717.
- 8 Výnimku tvorí predovšetkým monografia M. Hetényiho, v ktorej sa dá dočítať aj o existencii opozičných frakcií v rámci MS. Porovnaj HETÉNYI, *Zjednotená*, ref. 3, s. 50–57.

Cieľom tejto štúdie je poukázať na vnútorné rozpory, ktoré boli charakteristické pre Maďarskú stranu a zrekonštruovať pokus predstaviteľov pronemeckej línie MS z konca 1944 o odstránenie Esterházyho z čela strany. Keďže archív Maďarskej strany sa nezachoval a pramene pochádzajúce z proveniencie slovenských bezpečnostných služieb, ako aj z budapeštianskeho Ministerstva zahraničných vecí vzťahujúce sa na vnútorné pomery v MS sú z obdobia rozkladu slovenského štátu len sporadické, pre štúdium tejto problematiky má rozhodujúci význam fond R-70 Slowakia nachádzajúci sa v berlínskom Bundesarchive. V tomto fonde, ktorý je pre výskum obdobia slovenského štátu nenahraditeľný, sú zachované aj hlásenia bratislavskej pobočky Sicherheitsdienstu na Slovensku v rámci Pohotovostnej skupiny H Sipo a SD.⁹ Jeho veliteľom bol SS-Obersturmbannführer Joseph Witiska, ktorý prišiel na Slovensko v čase vypuknutia SNP z Lvova.¹⁰ Kostru tejto štúdie – hlavne jej druhej časti – tvoria práve informácie pochádzajúce z hlásení bratislavského SD.

Vnútrostranícke boje v Maďarskej strane v rokoch 1939 – 1941

Maďarská strana fungujúca počas Slovenskej republiky (1939 – 1945) bola poznaná zmenami, ktoré sa udiali na území Slovenska a v širšom zmysle slova ponímanej strednej Európe v rokoch 1938 – 1939. Hoci slovenská vláda po vzniku samostatného štátu činnosť MS suspendovala¹¹ na obdobie viac ako dvoch rokov a ministerstvo vnútra ju oficiálne zaregistrovalo 6. 11. 1941,¹² činnosť strany *de facto* nebola prerušená.¹³ Preto niet divu, že strana samu seba – čo bolo potvrdené aj jej stanovami – považovala za právoplatného dediča Zjednotenej maďarskej strany (ZMS) z obdobia prvej republiky.

Maďarská strana bola z viacerých hľadísk rozporuplnou organizáciou. Na jednej strane nosila v sebe dedičstvo demokratickej prvej republiky, na strane druhej sa však postupne prispôbovala autoritatívnemu režimu slovenského štátu. Jesenné týždne v roku 1938 znamenali v živote strany významnú cezúru napriek jej nepretržitej činnosti. Zatiaľ čo pred Viedenskou arbitrážou bola ZMS predstaviteľkou približne 700 tisícovej komunity,¹⁴ po 2. novembri sa stala stranou ani nie 70-tisícovej menšiny. A nezmenil sa iba počet, ale aj sociálna štruktúra Maďarov žijúcich na Slovensku. V prvej Československej republike išlo hlavne o voličov, ktorých drvivá väčšina žila v dedinách, kde tvorili absolútnu väčšinu.¹⁵ Po Viedenskej arbitráži zostalo na Slovensku len 24 obcí (hlavne okolo

9 Ohľadom organizačnej štruktúry SD na Slovensku pozri SCHVARC, Michal. Z anonymity k oficialite – organizácia Sicherheitsdienstu na Slovensku v rámci Pohotovostnej skupiny H Sipo a SD. In ŠMIGEL, Michal – MIČKO, Peter – SYRNÝ, Marek (eds.). *Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov V*. Banská Bystrica : Katedra histórie FHV UMB, 2006, s. 83-95. ISBN 8080833419.

10 Porovnaj JABLONICKÝ, Jozef. *Povstanie bez legend*. Bratislava : Obzor, 1969. s. 239-240. ISBN 8021500778.

11 HETÉNYI, *Zjednotená*, ref. 3, s. 75.

12 HETÉNYI, *Zjednotená*, ref. 3, s. 267.

13 Uznanie MS slovenská vláda odkladala, odvolávala sa na princíp reciprocity. K registrácii došlo až vtedy, keď aj v Maďarsku bola povolená činnosť Slovenskej strany národnej jednoty.

14 Podľa sčítania ľudu v roku 1930 žilo v Československu 691 923 obyvateľov maďarskej národnosti.

15 Roku 1930 bolo možné nájsť na území Slovenska 691 takých usadlostí, kde pomer Maďarov dosiahol minimálne 20 %. Z nich v 613 obciach tvorili Maďari väčšinu. Ohľadom demografických a regionálnych osobitostí maďarskej menšiny v medzivojnovom období pozri SIMON, Attila. *Egy rövid esztendő króni-*

Nitry), kde pomer Maďarov prevýšil 50 %, ¹⁶ väčšina obyvateľov maďarskej národnosti žila v dedinách a mestách, kde ich pomer nedosiahol ani 20 %. Hoci sa obyvatelia maďarskej národnosti živili hlavne poľnohospodárstvom, ich zastúpenie bolo silné aj v oblasti drobného podnikania ¹⁷ a v porovnaní s prvou republikou získali v rámci maďarskej populácie väčšiu váhu robotníci žijúci hlavne v mestách ako Bratislava alebo Nitra. V štátnej sfére však mali obyvatelia maďarskej národnosti aj naďalej menšie zastúpenie. Ich podiel v tomto sektore dosiahol len 0,79%. ¹⁸

Voličská báza strany sa teda nielenže zúžila, ale aj zmenila, čo samozrejme malo za následok, že sa zmenilo zloženie politickej reprezentácie maďarskej menšiny. Po vzniku ZMS v lete 1936 boli v zlúčenej strane mocenské pomery vyrovnané, dôležité posty boli rovnomerne rozdelené medzi funkcionárov bývalej Maďarskej národnej strany (MNS) a Kresťansko-socialistickej strany (KKS). Po prvej Viedenskej arbitráži však zostali na Slovensku hlavne tie obce, v ktorých mala prevahu KKS reprezentujúca katolícke obyvateľstvo. Táto skutočnosť sa odzrkadlila aj v zložení nového vedenia reorganizovanej strany – do päťčlenného direktória, ¹⁹ ktoré spolu s predsedom strany tvorilo najužšie vedenie, a do 20-členného predsedníctva sa dostali len bývalí funkcionári kresťanských socialistov. ²⁰ Za povšimnutie stojí aj skutočnosť, že všetci okrem Esterházyho boli Bratislavčania. A hoci sa po vybudovaní novej straníckej štruktúry ²¹ do vedenia MS dostali aj predstavitelia jednotlivých regiónov, prevaha bývalých bratislavských kresťanských socialistov vydržala až do konca existencie strany.

Avšak nedá sa povedať, žeby Maďarská strana zastupovala v rokoch 1939 – 1945 len záujmy bývalých voličov KKS. Maďarská strana, ktorá okrem tradičnej politickej činnosti (totalitným režimom značne obmedzovanej) musela prevziať na seba aj sociálne, kultúrne a charitatívne úlohy, sa pretransformovala na akúsi etnickú *catch-all* stranu, ktorá samu seba považovala za predstaviteľku celej maďarskej komunity. Roku 1942 mala približne 30-tisíc registrovaných členov, ²² čo je vzhľadom na fakt, že podľa sčítania ľudu v roku 1940 bol počet Maďarov na Slovensku len 53 tisíc, nereálne vysoké číslo. ²³

Bez ohľadu na to, aký bol presný počet členov strany, treba uznať, že slová J. Esterházyho z konca roka 1941 sa stali skutočnosťou: „*Miesto všetkých Maďarov je dnes v našej strane! Nech je spolu celá tunajšia maďarská rodina.*“ ²⁴ Treba však vidieť aj to, že vstup do MS pre mnohých ešte neznamenal akceptáciu jej ideologického smerova-

kája. *A szlovákiai magyarok 1938-ban*. Somorja : Fórum Kisebbségkutató Intézet, 2010, s. 11-35. ISBN 9788089249428.

16 HETÉNYI, *Zjednotená*, ref. 3, s. 28.

17 HETÉNYI, *Zjednotená*, ref. 3, s. 30.

18 HETÉNYI, *Postavenie*, ref. 3, s. 96.

19 László Aixinger, János Cottely, György Kontsek, Tibor Neumann, János Florián.

20 Slovenský národný archív Bratislava (ďalej SNA), fond (ďalej f.) Ministerstva vnútra (ďalej MV) kartón (ďalej k.) 3, č. 407/1938.

21 K tomu pozri HETÉNYI, *Zjednotená*, ref. 3, s. 109-115.

22 HETÉNYI, *Zjednotená*, ref. 3, s. 109. Hetényi však upozorňuje na to, že v niektorých prípadoch možno len ťažko hovoriť o reálnom členstve v strane.

23 Imre Molnár, odvolávajúc sa na vnútornú evidenciu MS tvrdí, že počet členov strany a ich rodinných príslušníkov v tom istom roku dosiahol 72 tisíc osôb. Porovnaj MOLNÁR, *Život*, ref. 5, s. 225.

24 *Magyar Hirlap*, 17. 12. 1941, s. 1. Cituje MOLNÁR, *Život*, ref. 5, s. 213.

nia. Do MS totiž vstupovali aj takí, ktorí od členstva v strane čakali akúsi ochranu pred štátnou mocou a ktorí pred rokom 1938 nesympatizovali s politikou Esterházyho: boli prívržencami ľavicových strán alebo maďarských aktivistických sekcií.²⁵ Strana dokonca mala aj takých členov, ktorí sa pri sčítaní ľudu hlásili za Slovákov alebo Nemcov, čo bolo stálym zdrojom napätia medzi štátnou mocou a MS.²⁶

Členstvo však malo len minimálny vplyv na smerovanie strany – tak ako v samotnom štáte, ani v Maďarskej strane nefungovali demokratické pravidlá, ktoré by umožňovali interakciu medzi členstvom a vedením. Po roku 1939 bola Maďarská strana budovaná na vodcovskom princípe (tzv. *Führerprinzip*), čo J. Esterházymu zabezpečovalo neobmedzenú moc. On určoval smerovanie strany, disponoval financiami a mal právo vybrať a vymenovať nižších funkcionárov strany. K jeho stabilnej pozícii výrazne prispelo aj to, že až do októbra 1944, dokedy budapešťiansku politiku držali v rukách tradičné panské elity sústredujúce sa okolo Horthyho, za Esterházym stála aj oficiálna maďarská politika, s ktorou – už tradične – udržiaval čulé kontakty.

To, akú politiku robila MS a jej predseda, bolo podmienené viacerými faktormi: kontextom politickej reality Slovenska, záujmami Budapešti a nemalou mierou aj aktuálnym stavom maďarsko-slovenských medzištátnych vzťahov. Pri tomto poslednom faktore sa nedá obísť ani Bratislavou preferovaný princíp reciprocity. Táto nedemokratická a deštruktívna zásada totiž vôbec nenapomáhala riešeniu národnostnej otázky a urobila z maďarskej menšiny na Slovensku, ako aj zo slovenskej menšiny v Maďarsku rukojemníkov.²⁷

Hoci po Viedenskej arbitráži urobila strana obrat doprava, čo bolo badateľné aj z rétoriky jej vedúcich činiteľov,²⁸ o akceptácii nacistických ideí vo vedení strany sa vôbec nedá hovoriť. V dobových podmienkach však musel Esterházy viesť stranu tak, aby jej politika slúžila záujmom maďarskej menšiny a zároveň neprotirečila politike Budapešti, Bratislavy a Berlína. Táto úloha však bola nerealizovateľná, preto sa nedá čudovať, že od začiatku roka 1939 boli na dennom poriadku impulzy prichádzajúce z vnútra strany. Tie mali za cieľ zmenu jej politiky, ráznejší obrat smerom k Nemecku a boli dôležitými zastávkami na ceste vedúcej k pokusu o odstránenie Esterházyho z čela strany na konci roka 1944.

Ako vieme, pozícia Jánosa Esterházyho vo vlastnej strane nikdy nebola jednoznačná. To, že ho v roku 1932 odstupujúci predseda Géza Szűllő na popud Budapešti nominoval na post predsedu strany, vyvolalo ostré polemiky a nevôľu medzi funkcionármi KKS.

25 K maďarským aktivistom pozri SIMON, Attila. *Az elfeledett aktivisták. Kormánypárti magyarok az első Csehszlovák Köztársaságban*. Somorja : Fórum Kisebbségkutató Intézet, 2013. ISBN 9788089249664; SIMON, Attila. Provládna maďarská politika. In GABZDILOVÁ, Soňa a kol. *Výbrané aspekty postavenia maďarskej minority na Slovensku v rokoch 1918 – 1929*. Košice : Spoločenskovedný ústav SAV, 2011, s. 69-90. ISBN 97880895247.

26 Ohľadom revízie členstva strany pozri SNA, f. Ústredňa štátnej bezpečnosti (ďalej ÚŠB), k. 844, č. 209 –844 – 2; Porovnaj MOLNÁR, Život, ref. 5, s. 224-227.; HETÉNYI, *Zjednotená*, ref. 3, s. 116- 129.

27 K tomu pozri HETÉNYI, *Zjednotená*, ref. 3, s. 33-35.

28 O zmene v komunikácii svedčí aj výzva direktória strany, ktorá bola zverejnená 15. novembra 1938: „Maďari, doprava! Jeden vodca, jedna vôľa, jeden cieľ! Každý Maďar sa musí zoradiť bez podmienok a ihneď pod vlajkou Esterházyho. Tomu, kto pochybuje, kritizuje alebo sa vzoprie, zakričme: beda ti, zahynieš, čas ťa zmietne!“ (Új Hírek, 15. 11. 1938. s. 1.)

Esterházyho totiž považovali za neskúseného a ľahkomyselného človeka, pričom v dobe, keď strana musela bojovať o priazeň robotníkov, mnohým sa nezdalo byť dobrým riešením postaviť na čelo strany aristokrata.²⁹ Ešte hlučnejšie protestovala tzv. kňazská frakcia strany, nespokojná už aj so Szüllöm, ktorá chcela, aby na post predsedu zasadol nitriansky kanonik Lajos Franciscy.³⁰ Kňazi sa len horko-tŕažko zmierili s osobou Esterházyho, a strane až do roku 1938 hrozilo – síce aj z iných dôvodov –, že časť členstva vystúpi a založí samostatnú katolícku stranu.

Po tom, čo ho v roku 1936 zvolili za výkonného predsedu ZMS, Esterházy musel viesť permanentné pozičné boje s druhým predsedom, Andorom Jarossom³¹ a predsedom parlamentného klubu Gézom Szüllöm.³² Postupne si však vydobyl uznanie tak v rámci maďarskej komunity, ako aj na československej politickej scéne. Jeho autoritu dokazuje i ponuka zo strany prezidenta republiky Eduarda Beneša, ktorý mu v septembri 1936 ponúkol post ministra.³³ Keďže Esterházy mal veľké zásluhy v procese zlúčenia dvoch veľkých maďarských občianskych strán a zdal sa byť dobrým partnerom aj pre revíziu politiku Budapešti, s jeho činnosťou bola spokojná aj oficiálna maďarská politika. Politikom veľkého formátu sa však stal až v roku 1938, keď jeho odvážna povaha hrala dôležitú úlohu v tom, že politika ZMS zotrvala pri parlamentných spôsoboch a na južnom Slovensku sa nevyskytli také etnické incidenty ako v Sudetách.³⁴

Pre Esterházyho, ktorý bol zástancom obnovenia svätoštefánskeho Uhorska, jesenné udalosti v roku 1938 priniesli sklamanie, pod vplyvom ktorých musel prehodnotiť niektoré svoje postoje. Uvedomil si, že dominantnou krajinou v priestore Karpatskej kotliny je už Nemecko, ktoré nemá záujem o znovuoživenie veľkého Uhorska a o vznik spoločných poľsko-maďarských štátnych hraníc, a taktiež to, že sa slovenská spoločnosť, až na malé výnimky, sa nechce vrátiť do lona Maďarska. Pochopil tiež, že na Slovákov sa treba pozerať ako na rovnocenných politických aktérov a aj keď sa mu to nepáčilo, musel sa zmieriť aj s tým, že úplná revízia a znovupripojenie celého Slovenska k Maďarsku sú nereálne. Toto poznanie sa odzrkadlilo v jeho činnosti v dňoch vzniku Slovenskej republiky, keď napriek nemeckým impulzom ostal nečinný a nenechal zatiahnuť maďarskú menšinu do vtedajších udalostí.³⁵

29 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (ďalej MNL-OL) f. Külügyminisztériumi Levéltár a Politikai Osztály rezervált iratai (ďalej len K-64), č. 1932–7–594.

30 Národní archiv České republiky (ďalej NA ČR), f. Presidium ministerstva vnitra, AMV 225 (ďalej AMV-PMV 225), k. 811, č. 513/33prez.

31 Medzi dvoma predsedami prebiehal nielen kompetenčný boj, ale časom medzi nimi vznikla aj čoraz väčšia ideologická priepasť.

32 Tieto vnútrostraničné pozičné boje sú dobre zdokumentované vo fondoch Národného archivu ČR. f. Predsedníctvo ministerské rady (ďalej PMR), k. 575; a f. 575 a AMV 225, k. 1091.

33 Porovnaj ANGYAL, Béla. *Érdékvédelem és önszerveződés*. Somorja : Fórum Kisebbségkutató Intézet, 2002, s. 220. ISBN 8080621179.

34 K úlohe a činnosti Esterházyho v roku 1938 pozri SIMON, ref. 15. Celkom iný obraz o tej istej téme vykresľuje L. Deák. DEÁK, Ladislav. *Politický profil Jánoša Esterházyho*. Bratislava : Ministerstvo kultúry SR, 1995. ISBN 8096742760.

35 K tomu ČARNOGURSKÝ, Pavol. *14. marec 1939*. Bratislava : Veda, 1992, s. 226. ISBN 8022403881. K činnosti Maďarov v dobe vzniku samostatného Slovenského štátu pozri SIMON, Attila. Vplyv štátoprávných a politických zmien z konca roka 1938 a začiatku roka 1939 na postavenie maďarskej menšiny (so zvláštnym zreteľom na bratislavských Maďarov). In BYSTRICKÝ, Valerián a kol. *Rozbitie*

Prvá vážnejšia výhrada voči činnosti Esterházyho ako predsedu MS sa objavila vo vnútri strany už na konci roku 1938. Prameňom nespokojnosti bolo aj to, že napriek rôznym sľubom od popredných činiteľov autonómneho Slovenska z polovice októbra 1938³⁶ sa situácia maďarskej menšiny nielenže nezlepšila, ale sa dokonca očividne zhoršila. A hoci táto situácia bola predovšetkým výsledkom postupne sa zhoršujúcich maďarsko-slovenských medzištátnych vzťahov po Viedenskej arbitráži, dostala sa do popredia aj otázka zodpovednosti Esterházyho. Postupná, ale permanentná strata pozícií bola očividná hlavne v porovnaní s pozíciami nemeckej menšiny a Deutsche Partei (DP).³⁷ Politickí súper predsedovi strany vyčítali, že rozdiely v postavení DP a MS³⁸ sú zapríčinené predovšetkým diferenciou, ktorá existovala medzi tradičnou kresťansko-konzervatívnou politikou MS a politikami HSLS a DP. Tento názor podopreli aj slová Jozefa Tisu, ktoré odznali 11. decembra 1938 v Prievidzi: „*Nedávno mi Maďari, ktorí tiež žijú na Slovensku, povedali, že závidia Nemcom, že sme im dali toľko práv a vyčítajú nám to. Ja som im povedal: Podte s nami, ako idú naši Nemci s nami a budete mať tie isté práva!*“³⁹

Bolo by však chybou, keby sme požiadavku o pronacistický obrat v MS pripísali len na vrub vonkajších vplyvov, lebo radikálne pravicové zmýšľanie malo v menšinovom maďarskom spoločenstve určité vzory. Extrémne politické sily pred rokom 1938 našli miesto medzi Maďarmi na Slovensku predovšetkým v podobe boľševizmu, veď KSČ bola najpopulárnejšia práve na južnom Slovensku. Ako na príklade Maďarska poukázal Krisztián Ungváry,⁴⁰ idea sociálnej revolúcie, ktorú hlásali komunisti, vytvorila dobrý základ aj pre rozšírenie nacistických ideí. Radikálne pravicové názory sa šírili na južnom Slovensku z dvoch strán. Jedným z prameňov bola Národná obec fašistická (NOF) vedená Radolom Gajdom, ktorá mala v Bratislave maďarskú podsekciiu. Jej zakladateľom bol Imre Janovszky⁴¹ pochádzajúci zo slovenskej rodiny z Bátoviec. Maďarská podsekcii

alebo rozpad. *Historické reflexie zániku Česko-Slovenska*. Bratislava : Veda, 2010, s. 313-323. ISBN 9788022411509.

36 Pozri prejav predsedu vlády Jozefa Tisa z 8. októbra alebo Ferdinanda Ďurčanského z 19. októbra. SCHVARC - SCHRIF, „*Tretia ríša*“ I., ref. 7. dokument 97, s. 279.

37 K postaveniu nemeckej menšiny a k činnosti Deutsche Partei pozri KOVÁČ, Dušan. *Nemecko a nemecká menšina na Slovensku, 1871 – 1945*. Bratislava : Veda, 1991. ISBN 8022401552; SCHVARC, Michal. Organizačná štruktúra Deutsche Partei 1938 – 1945. In ŠMIGEL - MIČKO, ref. 6. s. 101-118; GABZDILOVÁ, Soňa. Nemecká komunita v živote slovenskej spoločnosti 1938 – 1945. In *Človek a spoločnosť*, 2004, roč. 7, č. 3. ISSN 1335-3608, <http://www.saske.sk/cas/archiv/3-2004/index.html>.

38 Rozdiely v právnom postavení nemeckej a maďarskej menšiny zhrnula Maďarská strana v jeseň 1939 v 13-bodovom memorande. Text memoranda je uložený vo fonde Ministerstva zahraničných vecí Maďarského kráľovstva: MNL OL, K-64, 1941–65. sz. n.

39 FABRICIUS, Miroslav – HRADSKÁ, Katarína (eds.). *Jozef Tiso. Prejavy a články (1938 – 1944)*. 2. diel. Bratislava : AEP, 2007, s. 41. ISBN 8088880467.

40 Maďarský historik Krisztián Ungváry prináša vo svojej knihe množstvo dôkazov o tom, že viacerí členovia a funkcionári strany Šípových krížov boli pôvodne prívržencami sociálnej demokracie alebo komunistického hnutia. Porovnaj UNGVÁRY, Krisztián. *A Horthy-rendszer mérlege. Diszkrimináció, szociálpolitika és antiszemitizmus Magyarországon, 1919 – 1944*. Pécs : Jelenkor Kiadó, 2013, s. 313-330. ISBN 9789636765224; UNGVÁRY, Krisztián. Kik azok a nyilasok? In *Beszélő*, 2012, č. 6. <http://beszelo.c3.hu/cikkek/kik-azok-a-nyilasok>.

41 K osobe Janovszkého pozri jeho krátku autobiografiu. Országos Széchenyi Könyvtár, Kézirattár (ďalej OSZK, Kézirattár), č. 36/2357.

NOF mala okrem Bratislavy aké-také zázemie iba v okolí Komárna.⁴² Vyostrenie národnostnej otázky však zapríčinilo konflikty medzi vedením NOF a Janovským, ktorý počas komunálnych volieb v roku 1938 obvinil Gajdovcov z československého šovinizmu a vyzval svojich nasledovníkov k podpore Zjednotenej maďarskej strany.⁴³

Ďalším prameňom extrémistického zmýšľania bolo hnutie Šípových krížov v Maďarsku, propaganda ktorého sa však kvôli prísnemu hraničnému režimu dostala na južné Slovensko len v menšej miere. Avšak letáky, ktoré sa po vyhlásení Viedenskej arbitráže objavili na uliciach Nových Zámkov a ktoré v mene Novozámočkej maďarskej gardy požadovali potrestanie vedúcich činiteľov tamjšej ZMS mešťanostu Jánosa Holotu⁴⁴ a senátora Imreho Turchányiho za ich filosemitizmus a za zradu maďarských záujmov, dokazujú existenciu takýchto ideí aj na južnom Slovensku.⁴⁵

Sily, ktoré koncom roka 1938 vystúpili proti predsedovi strany, však nepatrili k uvedeným extrémistickým skupinám. Podnety na zmenu štýlu politizovania prichádzali z vnútra strany, od osôb, ktoré si mysleli, že európske zmeny, predovšetkým expanzia nacistických ideí, vyžadujú nový prístup k politike aj v MS. Podobne, ako sa to stalo v prípade časti ZMS, ktorá sa po Viedenskej arbitráži dostala do Maďarska. Tam sa totiž väčšina vedúcich činiteľov strany pod vedením Andora Jarossa pripojila k programu, ktorý hlásal vtedajší ministerský predseda Béla Imrédy a ktorý sa vyznačoval antisemitizmom a snahou o čo najužšiu spoluprácu s Nemeckom.⁴⁶

O tom, aká bola miera nespokojnosti s činnosťou Esterházyho vo vnútri MS nemáme relevantné pramene. Podľa hlásenia policajného riaditeľstva však už na konci roka 1938 existovala v strane snaha, ktorá mala za cieľ premeniť MS na stranu nacionálno-socialistického typu a paralelne s tým pomôcť politikom odstaveným po vzniku ZMS na vedľajšiu koľaj dostať sa späť do užšieho vedenia strany.⁴⁷

Medzi nespokojných politikov patril aj János Jabloniczky, ktorý bol azda jediným evanjelikom v bývalej straneckej špičke KKS a ktorý vďaka tomu, že bol hlavným akcionárom tlačiarne Concordia, mal určitý vplyv aj na komunikáciu strany. Jeho zlý vzťah s Esterházym sa začal prejavovať už počas volebnej kampane v roku 1935, keď vedenie KKS nepodporilo Jabloniczkeho ambície dostať sa na „postupové miesto“ na kandidátnej listine strany.⁴⁸ Ďalší konflikt medzi nimi vypukol na jar 1938, keď Jabloniczky otvorene zaútočil na Esterházyho a obvinil ho z nezodpovedného nakladania s majetkom

42 Československá fašistická strana mala na začiatku roka 1938 v Komoči 17, v Zemnom 11 a v Novej Stráži 10 členov. Štátny archív v Nitre, pobočka Komárno (ďalej ŠA PKn), f. Okresný úrad, Komárno (ďalej OÚ Kn), k. 80, č. 197/1938. prez.

43 Körlevél a Csehszlovák Fasiszta Párt Magyar Oszdtály és Árja Front csoportparancsnokainak és tagjainak! OSZK, Kézirattár, č. 36/2357.

44 Hlavnou vinou populárneho starostu, ktorý v Maďarskej národnej strane patril medzi liberálne zmýšľajúcich politikov bolo, že si za ženu vzal Židovku.

45 MNL OL, f. Miniszterelnökség, Nemzeti és Kisebbségi Oszdtály iratai (ďalej K-28), č. 1940-P-17499.

46 Ako výnimku treba spomenúť bývalého predsedu parlamentného klubu ZMS Gézu Szüllőa. Ten patril medzi tých, ktorí bránili pluralitný parlamentárny systém a nesúhlasili so zavedením protizidovských zákonov.

47 SNA, f. MV, k. 15, č. 5326/1939 prez.

48 ANGYAL, ref. 33, 197. Vďaka impulzom z Budapešti, Jabloniczkeému sa nakoniec podarilo získať na kandidátke strany lepšie miesto, aj tak však nezískal mandát do poslaneckej snemovne.

strany.⁴⁹ Tieto obvinenia však nemohli ohroziť pozíciu Esterházyho, ktorý nakoniec dosiahol, že v posledných komunálnych voľbách v ČSR sa Jabloniczky nedostal na kandidátku strany v Bratislave.

Preto niet divu, že J. Jabloniczky vo svojom článku uverejnenom vo vianočnom čísle bratislavského *Esti Újság* žiadal vnútornú obnovu vedenia Maďarskej strany podľa príkladu Deutsche Partei.⁵⁰ Túto svoju myšlienku rozvinul v ďalšom článku,⁵¹ v ktorom vyjadril svoje presvedčenie o tom, že Maďarská strana je opotrebovaná, a preto ju treba „čiasťočne alebo celkom vymeniť“. V tejto stati sa už dotkol aj osoby predsedu strany a poznamenal, že začiatok slabnutia strany sa môže datovať až do roku 1932, keď pod vplyvom vonkajších tlakov bol na čelo KKS zvolený Esterházy.

Na Jabloniczského článok v tých istých novinách zareagoval János Kubovszky, ktorý taktiež dával za príklad slovenských Nemcov, ale namiesto obnovy MS už písal o potrebe založenia novej strany, ktorá bude vybudovaná „na nacionálnych a sociálnych“ základoch.⁵² Kardinálny rozdiel medzi Jabloniczkým a Kubovszkým treba vidieť v tom, že kým prvý hľadal možnosti ako zreformovať MS, druhý už vychádzal z toho, že pozícia Esterházyho je pevná a jedinou možnosťou je založenie novej strany. Podľa všetkého však Jabloniczky a Kubovszky boli v spojení a uverejnením spomínaných článkov chceli sondovať reakcie maďarského obyvateľstva. Totiž v čase, keď boli tieto články publikované, už bolo hotové memorandum, ktoré sa zrodilo v kruhoch Maďarskej strany a ktoré začiatkom roka 1939 odniesol do Budapešti práve J. Jabloniczky.⁵³ Okolnosti vzniku 12 stranového memoranda nie sú známe a nepoznáme so stopercentnou istotou ani jeho adresáta. Je však isté, že ním nebola maďarská vláda, ako to predpokladalo bratislavské policajné riaditeľstvo, ale skôr Maďarská národno-socialistická strana – Hungaristické hnutie. Samotné memorandum obsahuje neúprosnú kritiku vedenia Maďarskej strany, ktorú v texte charakterizujú raz ako Esterházyho skupinu, druhýkrát ako filiálku „protiľudovej, reakčnej, feudálnej a liberálnej“ maďarskej vlády alebo ako orgán politickej ortodoxie, ktorý nemá schopnosť prijať nové myšlienkové smery. Podľa memoranda je s takýmto vedením maďarský ľud na Slovensku odsúdený na postupný zánik a z tejto situácie je jediným východiskom cesta národného socializmu. Len národný socializmus môže zabezpečiť Maďarom vnútorný rozvoj i dobrú vôľu Nemecka, ktorá je pre uskuutočnenie ďalšej revízie nevyhnutná.⁵⁴ Preto autori prosia budapešťiansku (hungaristickú – AS) centrálu, aby podporila založenie novej maďarskej národnosocialistickej strany na Slovensku. Len v prípade vzniku novej strany – ako sa dá dočítať v texte – je možné podlomiť moc politickej sily, ktorú v Bratislave posmešne nazývajú ako „Zjednotená maďarsko-židovská strana“ a ktorá je vedená „židovsko-slobodomurárskou klikou“.⁵⁵

Ďalší osud memoranda nepoznáme, je ale isté, že jeho autori pre svoje plány hľadali podporu nielen v Budapešti, ale aj na Slovensku. Podľa maďarských prameňov im ju

49 NA ČR, f. PMR, k. 575, č. 2584/1938. prez.

50 *Esti Újság*, 25. 12. 1938, s. 2-3.

51 *Esti Újság*, 22. 01. 1939, s. 9.

52 *Esti Újság*, 29. 01. 1939, s. 9.

53 SNA, f. Policajné riaditeľstvo Bratislava (ďalej PR BA), k. 252, č. 409/1939.

54 Ref. 53.

55 Ref. 53.

dokonca niektorí, medzi inými Alexander Mach a Franz Karmasin, aj prisľúbili.⁵⁶ Organizátori novej strany so svojím plánom otvorene vystúpili pred verejnosťou až v marci 1939, keď na policajné riaditeľstvo v Bratislave podali žiadosť o povolenie organizovania zakladajúceho zhromaždenia Maďarskej národnosocialistickej strany. Hoci návrh na registráciu podpísali osoby, ktoré boli vo veľkej politike neznáme (Ján Kubovszky, súkromný úradník; Árpád Szappanos, elektrotechnik; Mikuláš Kubovszky, čašník; Michal Csomor, obchodník),⁵⁷ podľa policajných prameňov a aj budapeštianskych informácií stáli za akciou významní činitelia maďarskej komunity v Bratislave: János Jabloniczky, László Aixinger a Richard Ludwig.⁵⁸

Meno posledného je zaujímavé preto, lebo tento bratislavský advokát ako možný predseda novej strany bol spomínaný už aj v memorande odoslanom do Budapešti. Ludwig bol ideálnym kandidátom pre tento post, lebo pochádzal zo známej a uznávanej bratislavskej rodiny,⁵⁹ mal potrebné finančné zázemie a keďže bol novým mužom v politike, nebol zaťažovaný minulosťou strany.

Založenie novej strany podľa policajného hlásenia organizátori odôvodnili tým, „že nechcú, aby maďarstvo zostalo v izolácii, a to tým viac, že hospodárska situácia pracujúcich Maďarov na Slovensku je vraj priam katastrofálna“.⁶⁰ Nová strana, do ktorej podľa predbežných stanov mohli vstúpiť len občania, ktorí mali árijský pôvod, chcela zorganizovať maďarskú menšinu v intenciách národného socializmu a plánovala vydávať v tomto duchu aj nový denník. Predbežný program strany sa však vo viacerých bodoch zhodoval s programom MS: žiadal pre Maďarov také isté práva, akými disponovali Nemci (zriadenie štátneho sekretariátu pre maďarskú menšinu, slobodné používanie maďarských národných symbolov, maďarskú katedru na bratislavskej univerzite atď.). Maďarskí národní socialisti útočili na „prožidovskú, protinemeckú“ a „dekadentnú“ politiku Maďarskej strany tvrdými slovami, pričom „pánov“ z vedenia MS obviňovali z toho, že ich politika bola príčinou nevýhodného postavenia a vysokej nezamestnanosti maďarských pracujúcich.⁶¹

Zakladajúce zhromaždenie novej strany plánovali organizátori uskutočniť pôvodne už v apríli. Neskôr termín preložili na 27. mája, ale k založeniu strany nikdy nedošlo, za čím treba hľadať predovšetkým neochotu budapeštianskej, ale aj bratislavskej vlády podporiť tento projekt. Vnútrotná logika fungovania slovenského štátu, potvrdená aj Ústavou SR prijatou v lete 1939, totiž predpokladala, že ktorákoľvek národnostná menšina môže disponovať len jedinou politickou stranou.⁶² Ministerstvo vnútra mohlo zaregistrovať maďarskú národnosocialistickú stranu len vtedy, ak by predtým rozpustilo už

56 MNL OL, K-28, 59-1939-16580.

57 SNA, f. PR BA, k. 251. Bez čísla.

58 SNA, f. MV, k. 15. č. 5834/1939 prez.; MNL OL, K-28, č. 59-1939-16580.

59 K rodine Ludwigovcov pozri NEMCOVÁ, Zuzana. Vplyv historických udalostí na osud jednotlivca a jeho rodiny (na príklade bratislavského obchodníka K. V. Ludwiga). In MEDVECKÝ, Matej (zost.). *Fenoméni Bratislava*. Bratislava: ÚPN, 2011, s. 351-363. ISBN 9788089335398.

60 SNA, f. MV, k. 15. č. 5326/1939.

61 Szlovákiai magyar nemzetiszocialista népfelvilágosító heti propaganda kultúrközlöny. SNA, f. PR BA, k. 251. Bez čísla.

62 Ústavný zákon zo dňa 21. júla 1939 o ústave Slovenskej republiky.

fungujúcu MS. Takýto krok by však iste spôsobil vyostrenie vzťahov medzi Slovenskom a Maďarskom.

Pokus o založenie novej strany vyvolal v rámci maďarskej verejnosti veľký rozruch, a preto aj Esterházy považoval za potrebné verejne k tomu zaujať stanovisko. V denníku *Új Hírek* zverejnil vyhlásenie, v ktorom označil pokus o založenie novej strany za nezdravú ambíciu nemenovaných karieristov a zdôraznil, že ZMS stojí na troch pilieroch – na národnom, kresťanskom a sociálnom, a že nevidí žiadny dôvod na zmenu orientácie strany. Národný socializmus nazval nemeckým produktom, pre maďarskú národu cudziu ideu a tých, ktorí chceli prevziať nemecký model, označil za zradcov maďarských záujmov.⁶³

Napriek slovám Esterházyho treba povedať, že aj MS prešla v tomto období určitou radikalizáciou. Namiesto idey nacizmu však od krajnej pravice prevzala – alebo sa snažila prevziať – len niektoré vonkajšie znaky, predovšetkým spôsob organizovania sa. Dôkazom toho je aj pokus o založenie Horthyho gardy, čo nakoniec vyústilo do tragickej smrti V. Bikszárdyho.⁶⁴ Doteraz však nemáme hodnoverné informácie, aké miesto zaujala otázka Horthyho gardy v rámci vnútrostraníckych bojov.

Napriek krachu pokusu o založenie novej strany rozširovanie nacistických ideí medzi bratislavskými Maďarmi aj naďalej pokračovalo. V druhom polroku 1939 sa na verejnosť dostali výtlačky novín pod názvom *Národnosocialistický osvetový týždenný propagačný kultúrny vestník Maďarov na Slovensku*,⁶⁵ ktorých autorom bol už spomínaný Imre Janovszky. Tieto publikácie mizernej úrovne útočili predovšetkým na tú „protinemeckú“, „prožidovskú“ a „liberálnu“ „kliku“, ktorá podľa nich riadila Maďarskú stranu na Slovensku. O tom však, aký vplyv mali tieto propagačné materiály na príslušníkov maďarskej menšiny, nemáme žiadne informácie.

Hoci centrom nespokojnosti bola aj naďalej Bratislava a predovšetkým skupina okolo Jabloniczského,⁶⁶ aj z ostatných regiónov sa ozývali kritické hlasy, ktoré vyčítali vedeniu strany, že sa neprispôbuje novým myšlienkovým trendom a tým ohrozuje postavenie maďarskej menšiny na Slovensku. Dňa 12. októbra 1940, pri príležitosti návštevy predsedu strany v Prešove, Zoltán Holényi Esterházymu odovzdal memorandum, ktoré bolo podpísané stopäťdesiatimi – predovšetkým mladými – príslušníkmi tamjšej maďarskej komunity.⁶⁷ Memorandum obsahovalo kritiku činnosti a výsledkov strany a vyslovilo názor, že kým pre Nemcov znamená stranícka príslušnosť k DP akási ochrana, členovia MS pociťujú skôr ohrozenie.⁶⁸ Podľa autorov memoranda za to mohlo vedenie strany, ktoré nerešpektovalo skutočnosť, že európske národy kráčajú smerom k národnému so-

63 *Új Hírek*, 6. 04. 1939, s. 2-3.

64 O dodnes nevyjasnenej smrti Bikszárdyho a o Horthyho garde pozri SIMON, Attila. Egy félbemaradt mártíroság nyomában. Bikszárdy Vince és a Horthy Gárda története. In FEDINEC, Csilla et. al (eds.). *A Közép-Európaiság dícsérete és kritikája*. Pozsony : Kalligram, 2013, s. 597-612. ISBN 9788081017308.

65 SNA, f. PR BA, k. 251, č. 72/1.

66 Bundesarchiv Berlin (ďalej BArch), f. R 70-SLOWAKEI/210, 139.

67 Štátny archív v Prešove (ŠA PO), f. Šarišsko-zemplínska župa, k. 109, č. 1188-246/1940. ŠB prez. (Za poskytnutie prameňa ďakujem M. Hetényimu.)

68 Výskumy M. Hetényiho dokazujú, že prípady, keď osoby s maďarským cítením vstupovali do DP hľadajúc ochranu, neboli ojedinelé. Porovnaj HETÉNYI, *Zjednotená*, ref. 3, s. 74.

cializmu a aj Slovensko funguje na jeho báze. Preto navrhovali, aby sa aj maďarská národná komunita organizovala na národnosocialistickej báze.

Prešovské memorandum však žiadne výsledky neprinieslo a vnútrostranícka opozícia (ktorá vôbec nebola jednotná) musela pochopiť, že prebudovanie strany, ktorá by bola postavená na vodcovskom princípe, sa dá uskutočniť len v prípade, ak na post predsedu strany postaví osobu, ktorá má k ideám nacizmu väčšiu afinitu. Vhodného adepta našli v osobe Mihály Csákyho, ktorý bol v tom čase podpredsedom strany a paralelne s tým aj predsedom Maďarského kultúrneho zväzu na Slovenku (SZMKE). Bola to zaujímavá voľba, lebo tento politik pochádzajúci zo Spiša bol akýmsi dvojníkom Esterházyho: patril tiež do triedy aristokratov, bol rovesníkom predsedu strany a do politiky vstupoval približne v rovnakom čase ako Esterházy. Csáky bol vedúcim predstaviteľom generačnej skupiny „tridsiatnikov“, ktorú Edgár Balogh⁶⁹ označil za neonacionalistov⁷⁰ a ktorá na začiatku tridsiatych rokov chcela združiť maďarskú mládež na Slovensku do nadstraníckeho, ale predsa len národne orientovaného hnutia.

Csáky až do roku 1938 nezohrával v politickom živote maďarskej menšiny významnejšiu úlohu. Na začiatku roka 1941 boli už jeho nedorozumenia s Esterházyom všeobecne známe, dokonca sa vtedy podľa jedného hlásenia adresovaného do Budapešti zbierali podpisy pod memorandum, v ktorom sa žiadalo od maďarského predsedu vlády Lászlóa Bárdossyho odvolanie Esterházyho z čela strany.⁷¹ Hlásenie nemenovaného dôverníka však obsahuje aj mienku, že problémy strany sú zapríčinené všeobecnými okolnosťami a že Esterházy je predsa len vhodnejšou osobou na post predsedu ako Csáky, pod ktorého vedením by sa strana mohla dostať do ešte väčších problémov.

Csáky a jeho spoločníci chceli proti Esterházymu využiť predovšetkým spor okolo registrácie strany a obviňovali ho z toho, že zradil maďarské záujmy. O tom, že tieto chyby sa dostali aj do Budapešti, svedčí list ministerského predsedu Bárdossyho zo 14. novembra 1941, v ktorom tvrdými slovami žiadal od Esterházyho vysvetlenie.⁷² Ten však útoky smerujúce na jeho osobu úspešne odvrátil. Podľa listu, ktorý poslal do Budapešti 16. decembra 1941 maďarský vyslanec v Bratislave Lajos Kuhl,⁷³ na schôdzi predsedníctva strany konajúcej sa v ten istý deň, už nikto nespochybňoval autoritu Esterházyho a aj Csáky dodržal dohodu, ktorá sa zrodila týždeň predtým v Budapešti. Sice k tomu nemáme priame pramene, zdá sa však pravdepodobné, že Kuhl odkázal na dohodu, ktorá vznikla medzi Bárdossym, Csákym a Esterházyom a podľa ktorej musel Csáky rezignovať na svoje predsednícke ambície.

Táto dohoda podľa všetkého uzavrela „prvé dejstvo“ boja o post predsedu strany. Protivníci Esterházyho totiž museli pochopiť, že tradičná budapeštianska politická elita ho v každom prípade podrží. Nie je preto náhoda, že z rokov 1942 a 1943 nevieme o žiadnom významnejšom pokuse o prevrat v MS, hoci aj v tomto období prichádzali do Budapešti také správy, že členovia Maďarskej strany sú nespokojní s činnosťou

69 Edgár Balogh bol vedúcou osobnosťou ľavicového mládežníckeho hnutia Sarló.

70 Porovnaj BALOGH, Edgár. Valóság és kultúra a csehszlovákiai magyarság életében. In *Korunk*, 1935, roč. 10, č. 7-8. s. 508.

71 MNL OL, K-64, č. 1941-65-915.

72 MNL OL, K-64, č. 1941-65-857.

73 MNL OL, K-64, č. 1941-65-1004.

Esterházyho, pretože je slabý a nedôrazný voči štátnemu aparátu.⁷⁴ Protiesterházyovská stranická opozícia sa aktivizovala až po obsadení Maďarska nemeckými vojskami 19. marca 1944. Táto udalosť mala totiž za následok aj zmenu mocenských pomerov v rámci tamojšej politiky.

Pokus o odstránenie Esterházyho z čela strany na prelome rokov 1944/45

V obsadení Maďarska Nemcami a po vzniku novej maďarskej vlády, ktorá vo všetkom (aj pri deportácii židovstva) kolaborovala s Hitlerom, videla opozícia v Maďarskej strane na Slovensku príležitosť na presadenie svojich ambícií. Verila, že budapeštianske vládnuce kruhy už nebudú ďalej podporovať Esterházyho a že aj členovia MS pochopia potrebu zmien. Náladu v strane sa snažila vyburcovať rôznymi spôsobmi, napríklad aj letákom, ktorý bol rozširovaný v okolí Dobšinej a Prešova.⁷⁵ Jeho obsah síce nepoznáme, ale podľa dostupných prameňov vieme, že jedným z argumentov proti predsedovi strany bolo to, že pomáhal Židom utiecť do Maďarska.⁷⁶ Podľa hlásenia Ústredne štátnej bezpečnosti (ÚŠB) bol možným autorom letáku Kálmán Brogyáni⁷⁷ alebo Kálmán Halécus.⁷⁸

O tom, kde sa nachádzala deliaca čiara medzi jednotlivými frakciami v Maďarskej strane, nás informuje hlásenie bratislavskej pobočky SD zo 16. októbra 1944,⁷⁹ ktoré zachytilo mocenské pomery v MS tesne pred prevzatím moci Stranou šípových krížov v Maďarsku. Podľa tohto prameňa bolo vedenie strany rozdelené na dve markantné frakcie. Prvú tvorili prívrženci predsedu strany, menovite advokát strany János Cottely, predseda bratislavskej organizácie MS Tibor Neumann, direktor strany Lajos Stelczer a významní činitelia bratislavskej maďarskej tlače Elemér Somos, Rezső Szalatnai a Rezső Peéry. Posledných dvoch menovaných označuje hlásenie ako salónnych boľševikov, ktorí boli kedysi členmi ľavicového mládežníckeho hnutia Sarló. Druhú líniu v strane tvorili ľudia, ktorých správa označuje za sympatizantov Nemecka a nacizmu. Do tejto skupiny boli zaradení Norbert Duka-Zólyomi, Aurel Ludwig, Kálmán Brogyáni,⁸⁰ Mihály Csáky a jeho spolupracovník na Spiši Frigyes Koromzai.⁸¹ Podľa citovaného prameňa bola MS,

74 MNL OL, K-28, 17. cs. 58. t. P 16166.

75 SNA, f. ÚŠB, k. 623, č. 209-623-135, č. 17448/1944.

76 Esterházyho postoj k židovskej otázke vyvoláva ostré polemiky dodnes, a to nielen medzi maďarskou a slovenskou historiografiou, ale aj v rámci maďarskej pospolitosti. Autor tejto štúdie zastáva názor, že postoj Esterházyho prešiel výraznými zmenami, a preto každý statický obraz bráni vzniku vyváženého hodnotenia. Preto jeho postoje a činy treba namiesto zovšeobecňovania analyzovať prípad od prípadu.

77 Kálmán Brogyáni bol historikom umenia, ktorý na začiatku tridsiatych rokov patril k hnutiu Sarló.

78 O konflikte Esterházyho s Halécusom pozri HETÉNYI, *Zjednotená*, ref. 3, s. 158.

79 BArch, f. R 70-SLOWAKEI/212. 8.

80 Nie je bez zaujímavosti, že v prípade Brogyániho a Duka-Zólyomiho nie je spomínaná ich niekdajšia príslušnosť k hnutiu Sarló, hoci nemecké informačné služby si toho boli vedomé. Ďalšie hlásenie pochádzajúce z konca roka však pripisuje ich nepopularitu práve na vrub ich ľavičiarkej minulosti. BArch, f. R 70-SLOWAKEI/212, 80.

81 Vo výpovedi, ktorú podal Esterházy pred orgánmi národnej bezpečnosti 30. apríla 1945, sú ako predstavitelia Szálasiovského hnutia na Slovensku menovite spomenutí Norbert Duka-Zólyomi, Kálmán Brogyáni, Béla Brogyáni, Zoltán Németh, Jenő Pécsy, Árpád Rác, Mihály Csáky, Aurél Ludwig a László Florián. Archiv bezpečnostných složek, Praha (ďalej ABS CR); f. 215 Různé bezpečnostní složky na Slovensku po roce 1945 (ďalej 215), 215-51-81. Hlásenie osobitného oddielu bezpečnostnej polície z Nitry tiež hovorí

ktorej chrbtovú kosť tvorili predovšetkým meštianske vrstvy a intelektuáli, v porovnaní s Deutsche Partei slabo organizovanou politickou stranou. Hlásenie obsahovalo aj odporúčanie, podľa ktorého o ďalšom osude MS treba konzultovať predovšetkým s „pozitívnu“ skupinou Csákyho a Duku-Zólyomiho a na základe týchto pohovorov bude treba Maďarskej strane dopomôcť, aby nabrala „pozitívnejší kurz“. Dokument dokonca nadhodil aj otázku možného zaistenia vedúcich činiteľov konzervatívneho krídla strany.⁸²

Dňa 15. októbra 1944 sa v Maďarsku udiali dôležité zmeny. Potom, čo regent Miklós Horthy oznámil občanom cez rozhlas, že Maďarsko vystúpi z vojny, nemecké a k nim pridružené maďarské vojenské jednotky zaistili Horthyho a do čela krajiny dosadili vodcu hnutia Šípových krížov (nilašovcov) Ferenca Szálasiho. O tom, ako reagovali Maďari na Slovenku na tieto udalosti, nedisponujeme hodnovernými prameňmi. Ich informovanosť však bola nízka, lebo maďarská tlač na Slovensku (denník *Magyar Hírlap* a týždenník *Magyar Néplap*), ktorá bola pod kontrolou Esterházyho, o udalostiach na druhej strane štátnych hraníc v podstate mlčala.⁸³

Hlásenia SD týkajúce sa reakcie maďarského obyvateľstva boli protirečivé: podľa niektorých pád Horthyho vítali, podľa iných však z udalostí neboli nadšení. Ťažko posúdiť aj hodnotu informácií, podľa ktorých väčšina Maďarov bola za odvolanie Esterházyho z postu predsedu strany,⁸⁴ lebo SD svoje informácie získala hlavne od osôb, ktoré patrili do pronemeckého tábora v rámci MS.⁸⁵ Istotu môžeme mať len v tom, že udalosti odohrávajúce sa v Maďarsku z jedného dňa na druhý oživil vnútorné rozpory v Maďarskej strane na Slovensku a protiesterházyovská opozícia – nezávisle od toho, či sympatizovala s ideami Szálasiho alebo nie – mienila využiť túto situáciu na vynútenie zmeny vo vedení strany. Napríklad v okolí Hlohovca začal agitovať istý dr. Toperczer,⁸⁶ ktorý chcel prebudovať tamojšiu stranícku organizáciu v duchu ideí nilašovcov.⁸⁷ Podľa Toperczera, ktorý o tom hovoril s dôverníkom SD,⁸⁸ približne 40 % členov strany bolo zástancom nilašovcov a len okolo 20 % stálo za predsedom strany, ale aj títo jedinci boli kúpení grófom Esterházym.

Vnútrostranícka pozícia Esterházyho však bola aj naďalej silná, čo vedeli aj predstavitelia pronemeckej frakcie MS. Preto počas rokovania N. Duka-Zólyomiho a Auréla Ludwiga s dôverníkom SD, ktoré sa uskutočnilo 16. októbra, maďarskí politici hovorili aj o tom, že nevidia šancu na to, aby Esterházy zmenil svoju orientáciu, a preto by bolo

o rozštiepenosti MS, pritom frakciu Esterházyho označuje za anglofilov a jeho opozíciu za pronemecky zmýšľajúcu skupinu. Porovnaj: PREČAN, Vilém. *Slovenské národné povstanie. Nemci a Slovensko. Dokumenty*. Bratislava, 1971, dok. č. 222, s. 449.

82 „Weiter ist als Sofortmassnahme die Festnahme der als bedenklich zu betrachtenden Vertreter der magyarischen Volksgruppe und Presse zu erwähen.“ BArch, f. R 70-SLOWAKEI/212. 8.

83 Koncom októbra Esterházy, ktorý chcel zabrániť prenikaniu nilašských ideí do maďarskej tlače na Slovensku, prerušil vydávanie denníka *Magyar Hírlap*.

84 Porovnaj BArch, f. R 70-SLOWAKEI/213, 22. a BArch, f. R 70-SLOWAKEI/212, 1135.

85 Podľa dostupných prameňov boli častými hosťami SD A. Ludwig a K. Brogyáni.

86 Osoba Toperczera sa z dostupných prameňov nedá identifikovať. Z výskumov M. Pekára však vieme, že členom obvodného vedenia Maďarskej strany v Prešove bol istý advokát Gejza Toperczer, preto nie je vylúčené, že sa jedná o tú istú osobu. Porovnaj PEKÁR, Politické, ref. 4, s. 140.

87 BArch, f. R 70-SLOWAKEI/213, 24.

88 BArch, f. R 70-SLOWAKEI/212, 48.

žiaduce jeho odstránenie z čela strany.⁸⁹ Ludwig a Duka-Zólyomi vysvetlili nemeckej strane aj svoje presvedčenie, že v procese prestavby strany bude kľúčovou úlohou ovládnutie straníckej tlače. K dosiahnutiu toho načrtli viaceré možné alternatívy: napríklad dovoz niektorého denníka z Maďarska (táto možnosť by sa asi nepáčila slovenskej vláde) alebo založenie nového maďarského periodika na Slovensku.

Častou témou hlásenia Sicherheitsdienstu bola aj otázka možného nástupcu Esterházyho, lebo bolo málo vhodných adeptov. Za najuvedomelejšieho nacistu bol považovaný už spomínaný János Kubovszky, ktorý však bol z hľadiska veľkej politiky len marginálnou osobou a jeho nominovanie neprichádzalo do úvahy. Hovorilo sa aj o Jabloniczkom, no nepovažovali ho za charakterného človeka a medzi Maďarmi nebol ani obľúbený.⁹⁰ Jediným vážnym kandidátom na post predsedu strany tak naďalej ostal Mihály Csáky, ktorého Nemci považovali z mravného i charakterového hľadiska za hodnovernú osobu.⁹¹ O tom, aký má vzťah k hnutiu Šípových krížov, nemali žiadne informácie ani oni. Zdôrazňovali len to, že Csáky je veľmi citlivý na sociálne otázky, za čo ho v istých maďarských kruhoch nazývajú „červeným grófom“.⁹² Nemecká strana však bola v týchto otázkach veľmi opatrná a chcela sa vyhnúť tomu, aby priamo vstúpila do týchto procesov. Bola toho názoru, že zosadenie Esterházyho sa musí udiat' na priamy popud Budapešti a bez nemeckého zásahu.⁹³

Nová maďarská vláda však v tom čase musela riešiť aj dôležitejšie úlohy, a tak otázkou MS sa začala zaoberať len začiatkom decembra. Vtedy pricestoval do Bratislavy nový tlačový atašé nilašskej vlády Viktor Ferber. Ferber, ktorý chcel uniknúť povolaciemu rozkazu a vstúpil preto do služby ministerstva zahraničných vecí, vďačil za post na vyslanectve v Bratislave svojej znalosti slovenčiny.⁹⁴ Vláda Šípových krížov ho do slovenského hlavného mesta poslala predovšetkým s cieľom, aby pripravil pôdu pre personálnu reorganizáciu vyslanectva a aby paralelne s tým pomohol prebudovať Maďarskú stranu na báze nilašských ideí.⁹⁵ Ako sám vypovedal počas procesu, ktorý proti nemu viedol v roku 1945 budapeštiansky ľudový súd,⁹⁶ medzi jeho úlohy patrilo aj to, aby namiesto Esterházyho dosadil na post predsedu MS Mihály Csákyho, ktorý – podľa Ferbera – nebol zástancom nilašovcov, ale pre novú budapeštiansku vládu sa aj tak zdal byť prijateľnejší ako Esterházy.

Esterházy samozrejme vedel o tom, že jeho osoba je pre Szálasiho neprijateľná, ale s vedomím toho, že členstvo strany stojí za ním, pripravoval memorandum, v ktorom chcel presvedčiť Budapešť, že v takých ťažkých časoch je zmena vo vedení MS nežiaduca. Nedá sa vylúčiť, že 30. novembra odcestoval do Budapešti práve preto, aby tam získal pre seba potrebnú podporu.⁹⁷ Szálasi však bol na zmenu odhodlaný a 15. decem-

89 BArch, f. R 70-SLOWAKEI/212, 13-14.

90 BArch, f. R 70-SLOWAKEI/212, 34-37.

91 BArch, f. R 70-SLOWAKEI/212, 18.

92 BArch, f. R 70-SLOWAKEI/212, 38-43.

93 Porovnaj BArch, f. R 70-SLOWAKEI/212, Fernschreiben am 23. October 1944.

94 Ferber sa narodil na území Slovenska, v obci Jablonica, ktorá sa nachádza v okrese Senica.

95 MNL OL, K 707, 1. s, 1. t, 22416/1944.

96 Budapest Főváros Levéltára (ďalej BFL), f. Budapesti Királyi Büntetőtörvényszék, Nb. 460/46.

97 Hoci jeho manželka s deťmi sa už v roku 1940 odsťahovala od svojho manžela do Budapešti, dôvodom

bra Ferber informoval bratislavskú SD, že rozhodnutie v tejto otázke je už definitívne. Z jeho slov sa však dá vyčítať, že o spôsobe Esterházyho odvolania ešte nemali jasnú predstavu.⁹⁸ Najradšej by záležitosť vybavili bez väčšej publicity a takým spôsobom, aby sa bral ohľad aj na precitlivosť slovenskej vlády. Preto Ferber avizoval, že Szálasi sa skontaktuje s Tisom a Budapešť bude žiadať od Bratislavy, aby Esterházyho zbavili poslaneckého mandátu. Otázka odobratia poslaneckého mandátu sa mohla zdať pre Budapešť schodná aj preto, lebo v dôsledku Esterházyho aféry na popradskej stanici⁹⁹ aj slovenská strana začala uvažovať o možnosti odňatia jeho mandátu.

Dňa 16. decembra Esterházyho, ktorý sa zdržiaval vo svojom byte v Budapešti, navštívili dvaja detektívi a na rozkaz nilaškého stranického dôverníka na Ministerstve zahraničných vecí Maďarska Zoltána Bagossyho ho odprevadili najprv do budovy policajného riaditeľstva a potom do budovy ministerstva zahraničných vecí. Tu – ako to vieme z výpovede Esterházyho z 24. apríla 1945¹⁰⁰ – ho chcel Bagossy prinútiť k tomu, aby sa zriekol postu predsedu strany a aby sám menoval nového predsedu. Bagossy ako možných adeptov spomenul Brogyániho, Duka-Zólyomiho a Jenőa Pécsyho. Esterházy to odmietol urobiť, tvrdiac, že mu to nedovoľuje minulosť týchto osôb.¹⁰¹ Bagossy ako ďalšiu možnosť navrhol vymenovanie Csákyho. Esterházy odmietol aj túto možnosť, pričom sa vyjadril v tom zmysle, že Csáky by takouto formou ponúknutý post aj tak neprijal.¹⁰² Nakoniec sa dohodli na kompromise, podľa ktorého mohol Esterházy slobodne odísť, ale musel sľúbiť, že po návrate domov na Slovensko ihneď odstúpi.

Potom čo sa vrátil do Bratislavy, 21. decembra navštívil Esterházy maďarské vyslanectvo, kde vyslancovi Kuhlovi povedal, čo sa mu prihodilo v Pešti. Potom ho zavolať do svojej kancelárie Ferber, ktorý už bol o všetkom podrobne informovaný a žiadal Esterházyho, aby ihneď podal abdikáciu. Esterházy to najprv odmietol a len pod vplyvom Ferberových vyhrážok prisľúbil,¹⁰³ že do 1. januára 1945 odstúpi z čela Maďarskej strany na Slovensku – čo aj urobil. Riaditeľ strany Lajos Stelzer zvolal vedenie strany na 27. decembra. Esterházy na zasadnutí podal demisiu. Predsedníctvo voľbu nového predsedu vypísalo na 11. januára a rozhodlo, že dovtedy bude stranu riadiť L. Stelzer. Odstupujúci

Esterházyho cesty asi nebola rodinná návšteva, lebo jeho deti sa v tom čase zdržiavali na Slovensku, vo Veľkom Záluží, kde ich opatrovala Jánosova sestra Lujza Esterházyová.

98 BArch, f. R 70-SLOWAKEI/212, 57-61.

99 V auguste 1943 na popradskej stanici, kde márne čakal na meškajúci Tatranský expres, sa Esterházy vyjadril negatívne o slovenskom štáte („...je to obyčajný švindľ, ako všetko v tomto štáte...“), za čo bola proti nemu podaná súdna sťažnosť a obvinenie z hanobenia republiky. Keďže Slovenský snem Esterházyho pozbavil imunitného práva, Krajský súd v Levoči ho v máji 1944 odsúdil na polročný trest vo väzení. K odpykaniu trestu však už do konca vojny nedošlo.

100 Zápisnica napísaná 24. apríla 1945 na Národnej bezpečnosti. ABS CR, f. 215, 215-45-4.

101 Esterházy mieril v tomto prípade na pôvodne ľavicové zmýšľanie menovaných osôb.

102 Podľa I. Molnára tento Esterházyho názor potvrdili neskoršie udalosti. V časoch, keď sa už front približil k Budapešti a maďarská vláda sa presťahovala do Szombathelyu, Szálasi zavolať k sebe Csákyho a povedal ho prevzatím vedenia MS na Slovensku. Csáky však túto ponuku odmietol. MOLNÁR, Život, ref. 5, s. 275-276.

103 O tom, čo sa na vyslanectve presne udialo, nemáme hodnoverné informácie. Ferber Nemcov informoval, že Esterházyho musel na krátky čas zadržať a bol pripravený použiť aj drastickjšie spôsoby. Porovnaj BArch, f. R 70-SLOWAKEI/212, 71.

predseda 28. decembra navštívil najprv nemeckého vyslanca Ludina a potom jeho maďarského kolegu Kuhla a obidvom oznámil svoje rozhodnutie.¹⁰⁴

Aj keď sa na prvý pohľad môže zdať, že v mocenskej hre o post predsedu MS vyhrala vnútrostranícka opozícia, opak bol pravdou. Esterházy sa totiž podarilo vyhnúť tomu, aby on sám menoval svojho nástupcu a tým legalizoval zmenu vo vedení. Namiesto toho voľba nového predsedu ostala na predsedníctve strany, v ktorom mali sympatizanti Esterházyho jasnú prevahu. Nehovoriac o tom, že opozícia ani naďalej nemala takého kandidáta, ktorý by bol prijateľný tak pre Budapešť, ako aj pre Bratislavu a Berlín a ktorého by akceptovali aj v rámci strany. Takým kandidátom už nebol ani Csáky, pre ktorého sa stal osudným neárijský pôvod manželky. Ako sa už pred vianočnými sviatkami v rozhovore s dôverníkom SD vyjadril istý barón Szunjogh, pre nilašovcov nebol dobrým odporúčacím listom ani grófsky pôvod Csákyho, ani židovský pôvod jeho manželky.¹⁰⁵ Ako náhrada sa vyskytlo meno Jenőa Pécsyho (ktorý bol podľa nemeckých informácií v roku 1919 spolupracovníkom Bélu Kuna) a Norberta Duka-Zólyomiho,¹⁰⁶ ale ani jeden z nich nemal potrebnú podporu v rámci vedenia strany.

Esterházy svoju abdikáciu oznámil širokej verejnosti v poslednom čísle týždenníka *Magyar Néplap*, ktorý vyšiel 30. decembra 1944. Vo zverejnenom prehlásení svoj krok zdôvodnil okrem iného tým, že v zmenených podmienkach (tu narážal na udalosti v Maďarsku) už nemôže slúžiť svojmu národu tak, ako to robil doteraz a ako by to sám chcel.¹⁰⁷ V tom istom čísle týždenníka informoval čitateľov aj o tom, že sa svojho poslaneckého mandátu nemieni vzdať a že sám seba aj naďalej považuje za legálneho predstaviteľa maďarskej menšiny. Táto informácia samozrejme nebola adresovaná iba čitateľom, ale aj protivníkom, ktorí z toho mohli usúdiť, že odstupujúci predseda si aj naďalej chce udržať svoj vplyv nad maďarskou politikou na Slovensku. Nehovoriac o tom, že aj ústredná kancelária strany bola stále pod kontrolou Esterházyho, z čoho nemecká bezpečnostná služba vyvodila záver, že tá bude aj naďalej centrom anglofílskych a protinemeckých síl¹⁰⁸ a Esterházy bude pravdepodobne znovu zvolený za predsedu strany.¹⁰⁹ O možnosti, že sa Esterházy vráti na čelo strany, už padla reč aj počas jeho rozhovoru s vyslancom Ludinom 28. decembra, takže tento jeho zámer treba považovať za verejné tajomstvo.

To, že Esterházy pripravuje svoj návrat do čela strany, vedeli aj v Budapešti, a preto hľadali alternatívne riešenia. Už v posledných dňoch starého roka padlo rozhodnutie, že namiesto *Magyar Hirlapu* (ktorý bol pozastavený koncom októbra) budú vydávať nový pronacistický denník pod názvom *Magyar Szó* (*Maďarské slovo*). V prvých januárových dňoch navštívil Viktor Ferber Franza Karmasina a Hannsa Ludina a informoval ich o tom, že Budapešť – keďže prestavba Maďarskej strany narazila na prekážky – požiada

104 BArch, f. R 70-SLOWAKEI/212, 72-74.

105 BArch, f. R 70-SLOWAKEI/212, 69.

106 O ašpirácii Duka-Zólyomiho na post predsedu strany sa môžeme dočítať aj vo výpovedi Rezsőa Szalatinaiho pred bratislavským ľudovým súdom. Štátny archív Bratislava (ďalej ŠA Ba), f. Okresný ľudový súd, č. 250/1946.

107 *Magyar Néplap*, 30. 12. 1944, s. 1.

108 BArch, f. R 70-SLOWAKEI/213, 118.

109 BArch, f. R 70-SLOWAKEI/212, 80.

Bratislavu o registráciu novej maďarskej politickej strany,¹¹⁰ ktorá sa bude volať Magyar Néppárt (Maďarská ľudová strana). Ferber sa vyjadril aj o tom, že novú stranu bude charakterizovať bezpodmienečná podpora nemeckých vojenských cieľov,¹¹¹ ale aj snaha o dobré vzťahy so slovenskou vládou, pričom sľúbil, že pri konštruovaní stranických symbolov budú brať ohľad na citlivosť slovenskej verejnosti. Keďže postoj Esterházyho protirečil politike novej maďarskej vlády, maďarský diplomat vyhlásil, že Esterházy nemôže byť predstaviteľom maďarskej menšiny ani v bratislavskom parlamente, a preto požiadajú slovenské vedenie, aby Esterházyho zbavili poslaneckého mandátu.¹¹² Z hlásenia SD je jasné, že Ferber informoval Ludinu a Karmasina nielen preto, aby od nich získal potrebnú podporu, ale aj aby nemecká strana prijala úlohu sprostredkovateľa medzi Budapešťou a Bratislavou. Ľudin však dal Ferberovi vyhýbavú odpoveď, pričom sa odvolával na to, že v takejto dôležitej otázke môže rozhodnúť len Berlín.

Pred 11. januárom, teda pred dňom, keď bolo zvolané vedenie strany,¹¹³ obidve proti sebe stojace tábory vyvíjali zvýšenú aktivitu. Predstavitelia konzervatívneho tábora grupujúci sa okolo Esterházyho sa pravidelne stretávali v Penzióne Gusztáva Alberta a na týchto stretnutiach sa okrem takých politikov ako Neumann alebo Cottely zúčastňoval aj prisediaci Svätej stolice Augustín Hladík.¹¹⁴ Stranická opozícia združujúca sa v tzv. Pracovnom fronte Maďarov sa zišla 8. januára a dohodla sa na ďalšom postupe.¹¹⁵ Na stretnutí odznali na adresu Esterházyho viaceré obvinenia, medzi nimi aj to, že majetok strany používa na osobné účely, že chce rozpustiť stranu, že nevytvoril dobré vzťahy s nemeckou národnou skupinou a jej vodcom F. Karmasinom¹¹⁶ a že udržiava styky s čechoslovakistickými politikmi, aby ani v prípade reštaurácie Československa nestratil svoj politický vplyv.¹¹⁷

Voľba nového predsedu MS, ktorá bola stanovená na 11. januára, sa však nekonala, pretože členovia vedenia sa nedostavili v potrebnom počte. Voľbu najprv presunuli na 15. januára,¹¹⁸ ale aj vtedy ju – z tých istých dôvodov – odložili, a to až na 26. januára. Na prechodné obdobie však vymenovali päťčlenné direktórium, v ktorom boli konzervatívne sily zastúpené v osobe Stelczera a Garzulyho a opozícia v osobe Duka-Zólyomiho, Brogyániho a Pécsyho.¹¹⁹

Na schôdzi predsedníctva MS 26. januára 1945 namiesto kandidáta pronemeckých síl Mihálya Csákyho zvolili za predsedu strany Ferenca Garzulyho,¹²⁰ ktorý dostal 8 dní

110 BArch, f. R 70-SLOWAKEI/212, 84-86.

111 Pronacistické kruhy MS (konkrétne sa spomína meno Brogyániho) už počas decembra ponúkli Nemcom, že urobia nábor medzi Maďarmi do Waffen SS s tým, že prihlásení by boli nasadení v priestore Maďarska. BArch, f. R 70-SLOWAKEI/212, 50.

112 BArch, f. R 70-SLOWAKEI/212, 84-86.

113 Imre Molnár spomína vo svojej knihe 13. január, ale bez udania prameňa. Porovnaj MOLNÁR, Život, ref. 5, s. 275.

114 BArch, f. R 70-SLOWAKEI/213, 26.

115 BArch, f. R 70-SLOWAKEI/212, 91-92.

116 Spomedzi Nemcov mal vraj dobré vzťahy len s vyslancom Ľudinom.

117 Ref. 115.

118 Ref. 115.

119 Porovnaj MOLNÁR, Život, ref. 5, s. 275.

120 BArch, f. R 70-SLOWAKEI/212, 124-125.

na to, aby sa rozhodol, či prijme tento post. Pravdepodobne išlo o vopred dohodnutú a dobre zahratú scénu, ktorej režisérom bol sám Esterházy, lebo Garzuly, ktorého hlásenia SD charakterizovali ako Horthyho a Esterházyho človeka, 2. februára vyhlásil, že neprijme ponúknutú funkciu. A tak predsedníctvo, ktoré sa zišlo na druhý deň, znovu zvolilo Jánosa Esterházyho za predsedu strany a on tento post aj prijal.¹²¹ Čiže realitou sa stalo to, čo SD predvídala už 1. januára.

Zvolenie staronového predsedu vyvolalo ostré reakcie protivníkov, hlavne predstaviteľov Budapešti. Ferber už pri zvolení Garzulyho hovoril o provokácii proti maďarskej vláde a vyhlásil, že maďarské vyslanectvo odoprie Maďarskej strane na Slovensku všetku podporu.¹²² O zvolení Esterházyho sa vyjadril ako o nepriateľskom čine a zakázal, aby staronový predseda vstúpil na pôdu vyslanectva.¹²³ Podľa Ferbera v tomto procese nemala čisté vedomie ani slovenská politická elita, ktorá vraj podporovala Esterházyho.¹²⁴ Ferber videl pomocnú ruku slovenských vládnych kruhov aj za zlepšením finančnej situácie MS. V tých dňoch totiž Maďarská strana dostala z nemenovaného zdroja väčší peňažný úver, z ktorého dokázala zaplatiť svoje dlhy.¹²⁵

Hoci vo vnútri strany priniesol návrat Esterházyho úľavu, nespokojnosť so staronovým vedením aj naďalej pretrvávala. A to nielen zo strany príslušníkov pronacistického smeru, ale aj zo strany tých, ktorí nesúhlasili so skupinou Ludwiga a Duku. Medzi členmi strany totiž pretrvával názor, že vedúci činitelia využívajú svoje posty na osobné obohacovanie, ale pre maďarskú komunitu vykazujú len minimálne výsledky.

Nedôveru Ferbera voči slovenskej vláde posilňovali aj problémy okolo vydávania časopisu *Magyar Szó*. Podľa informácií SD bol obsah prvého čísla zostavený už 9. januára,¹²⁶ ale k jeho vydaniu došlo až o mesiac neskôr. Dôvodom meškania bolo chýbajúce povolenie od ministerstva vnútra SR, ktoré ho nevydalo napriek tomu, že vyslanec H. Ludin o to požiadal ministra národnej obrany Štefana Haššika 8. januára.¹²⁷ Tentokrát dostali Ferberovci pomoc od Nemcov, vďaka ktorým vyšiel nový časopis v SS Standarte „Kurt Eggers“ Kommando Slowakei.¹²⁸ Hlavným redaktorom novín sa stal Nemec Heinrich Klöne a jeho zástupcom už spomínaný Mihály Brogyáni. Keďže Klöne neovládal maďarčinu, redigovanie časopisu bolo úplne v rukách Brogyániho a Zoltána Németha. Denník *Magyar Szó*, ktorý vychádzal v dobe od 10. februára do 29. marca, bol však z viacerých hľadísk fiaskom. Tak vedenie, ako aj väčšina členov MS bojkotovali tieto noviny a ani maďarské vyslanectvo nebolo s ich obsahom spokojné. Spokojní neboli ani predstavitelia SS Standarte Kurt Eggers, ktorí vyčítali Ferberovi, že sa na noviny pozerá

121 BArch, f. R 70-SLOWAKEI/212, 126-127.

122 BArch, f. R 70-SLOWAKEI/212, 124-125.

123 BFL, f. Budapesti Királyi Bűntetőtörvényszék, Nb. 460/46.

124 BArch, f. R 70-SLOWAKEI/212, 126-127.

125 Podľa I. Molnára dlhy strany zaplatil Esterházy z vlastných peňazí. Táto možnosť sa však nezdá byť reálna. Porovnaj MOLNÁR, Život, ref. 5, s. 276.

126 BArch, f. R 70-SLOWAKEI/212, 118-121.

127 ŠA Ba, f. Okresný ľudový súd, č. 250/1946.

128 SS Standarte „Kurt Eggers“ Kommando Slowakei bola vojenská spravodajská jednotka pôsobiaca v rámci Waffen SS, v ktorej pôsobili hlavne žurnalisti a umelci. Na Slovensku bola táto jednotka podriadená veliteľovi Pohotovostnej skupiny H jednotiek SD na Slovensku SS-Obersturmbannführerovi J. Wiskovi.

len z hľadiska obchodných záujmov, ale ich propagandistický a politický význam nepochopil. Hlásenie z 13. marca podčiarkuje, že nemecká armáda má záujem na tom, aby *Magyar Szó* bol úspešným denníkom a keď to bude nutné, jeho vydávanie prevezme do vlastných rúk. V danej situácii však už táto možnosť nebola reálna, lebo krátka história maďarského pronacistického denníka bola 29. marca, keď vyšlo jeho posledné číslo, ukončená.

Epilóg

Znovuzvolenie Esterházyho definitívne uzavrelo mocenský boj o post predsedu strany. Zámery nilaškejskej vlády boli v tomto boji porazené a vláda sa musela zmieriť s tým, že vedenie MS aj naďalej zostane v rukách pôvodnej straníckej špičky. Staronové vedenie už ale nemalo čas na konsolidáciu vnútorných pomerov – oslobodením Bratislavy sa nerozpadol iba režim slovenského štátu, ale aj Maďarská strana na Slovensku, ktorá bola jeho súčasťou. Ako je známe, vedúci činitelia maďarského verejného života, medzi nimi aj príslušníci straníckej špičky ako J. Neumann, J. Czibók, F. Garzuly a ďalší, podpísali 19. apríla memorandum Maďarov adresované Slovenskej národnej rade, v ktorom zdôrazňovali demokratický postoj Maďarov počas slovenského štátu.¹²⁹ Na memorandum, ktoré bolo odovzdané Gustávovi Husákovi a Tomášovi Tvarožkovi, však žiadnu odozvu nedostali. Slovenské bezpečnostné sily dokonca v nasledujúcich dňoch zadržali vedúcich činiteľov MS, z ktorých desať osôb, medzi nimi aj J. Esterházyho, odovzdali Sovietom, a tí ich odviekli do ZSSR.

Ďalší osud Esterházyho je známy, ale príbehy ostatných účastníkov tejto štúdie sú väčšinou skryté. Osoby patriace do pronemeckého tábora sa zväčša dostali do pozornosti ľudového súdництва. Proti M. Csákyemu a L. Ludwigovi bolo začaté trestné konanie, ktoré však bolo v roku 1948 pre nedostatok dôkazov zastavené.¹³⁰ Pravda, vtedy už obidvaja boli mimo dosahu československého súdництва. Mihály Csáky bol medzi tými, ktorých odviekli Sovieti, podarilo sa mu však utiecť. Dostal sa na Západ, kde stratil všetky kontakty s maďarskou politikou na Slovensku. Zomrel neďaleko Mníchova v roku 1974. Aurel Ludwig ešte pred príchodom Červenej armády odišiel do Rakúska, kde žil v utečeneckom tábore päť rokov. Odtiaľ sa mu podarilo odísť v roku 1951 do USA, kde pôsobil ako protestantský farár. János Jabloniczky bol tiež medzi odviečenými do ZSSR. On však sovietske gulagy neprežil, zomrel v roku 1946 v Moskve. M. Brogyáni a N. Duka-Zólyomi boli postavení pred bratislavský ľudový súd, ktorý obidvoch odsúdil v roku 1946 za kolaboráciu.¹³¹ Brogyáni dostal 7 rokov, ale už na druhý rok utiekol do Rakúska a neskôr sa usadil v Spojených štátoch. Duka-Zólyomi si odsedel svoj 8-ročný trest, potom bol baníkom v Handlovej a neskôr učiteľom hudobnej školy na Žitnom ostrove. V šesťdesiatych rokoch minulého storočia začal študovať dejiny medicíny, stal sa pracovníkom SAV a popredným výskumníkom tejto disciplíny. Viktor Ferber utiekol spolu zo slovenskou vládou do Kremsmünsteru, kde sa dostal do amerického zajatia. Potom, čo ho Američania vydali Maďarsku, bol ľudovým súdom odsúdený na 15 rokov

129 Slovenský text memoranda uverejnil TAKÁČ, Ladislav. ...*preto, že si Maďar!* Prešov : Vydavateľstvo Michala Vaška, 2003, s. 180-187. ISBN 8071654337.

130 ŠA Ba, f. Štátne zastupiteľstvo v Bratislave 1919 – 1949, 1061 Lšt I. 275/1948 a 1064 Lšt I. 278/1948.

131 ŠA Ba, Okresný ľudový súd v Bratislave, 250/1946.

väzenia. Po odvolaní mu trest znížili na 5 rokov. Po odpykaní trestu pracoval ako uznávaný ekonóm v jednom poľnohospodárskom družstve.

Na Slovensku však nemohli zostať ani ich protivníci. Ďalší osud F. Garzulyho, J. Czibóka a E. Stelzra je v tom rovnaký, že sa všetci traja museli presťahovať (alebo boli presťahovaní) do Maďarska. Ich ďalšia životná dráha, podobne ako iné aspekty histórie Maďarskej strany na Slovensku, ešte čakajú na ďalšie výskumy.

INNERE ZERWÜRFNISSE IN DER UNGARISCHEN PARTEI IN DEN JAHREN 1939–1945 UND DIE MISSLUNGENEN VERSUCHE JÁNOS ESTERHÁZY VON DER PARTEISPITZE WEGZUKRIEGEN

ATTILA SIMON

Ungarische Partei in der Slowakei (UP), die außer der traditionellen politischen Tätigkeit (die durch den totalitären Regime der Ersten Slowakischen Republik stark eingeschränkt war) auch die sozialen, kulturellen und wohltätigen Aufgaben übernehmen musste, transformierte sich in den Jahren 1939–1945 in eine gewisse ethnische catch-all- Partei. Mit der traditionellen christlich-konservativen Politik des Vorsitzenden János Esterházy waren jedoch manche ungarische Politiker unzufrieden. Deswegen wollten Sie eine Umwandlung der UP auf den nationalsozialistischen Prinzipien, oder die Gründung einer neuen nationalsozialistischen Partei durchzusetzen. Die ersten solchen Versuche gab es am Anfang 1939, eine Ungarische nationalsozialistische Partei in der Slowakei zu gründen, gelang es jedoch nicht. Der parteiischen Opposition wurde klar, dass die unumgängliche Bedingung für Richtungswechsel der ungarischen Politik in der Slowakei ist, Esterházy von der Parteispitze wegzukriegen. Eine eventuelle Alternative für den Posten des Parteivorsitzenden war der Zipser Politiker Mihály Csáky, aber die traditionellen herrschaftlichen Eliten in Budapest, die sich um Horthy konzentrierten, unterstützten diesen Wechsel nicht.

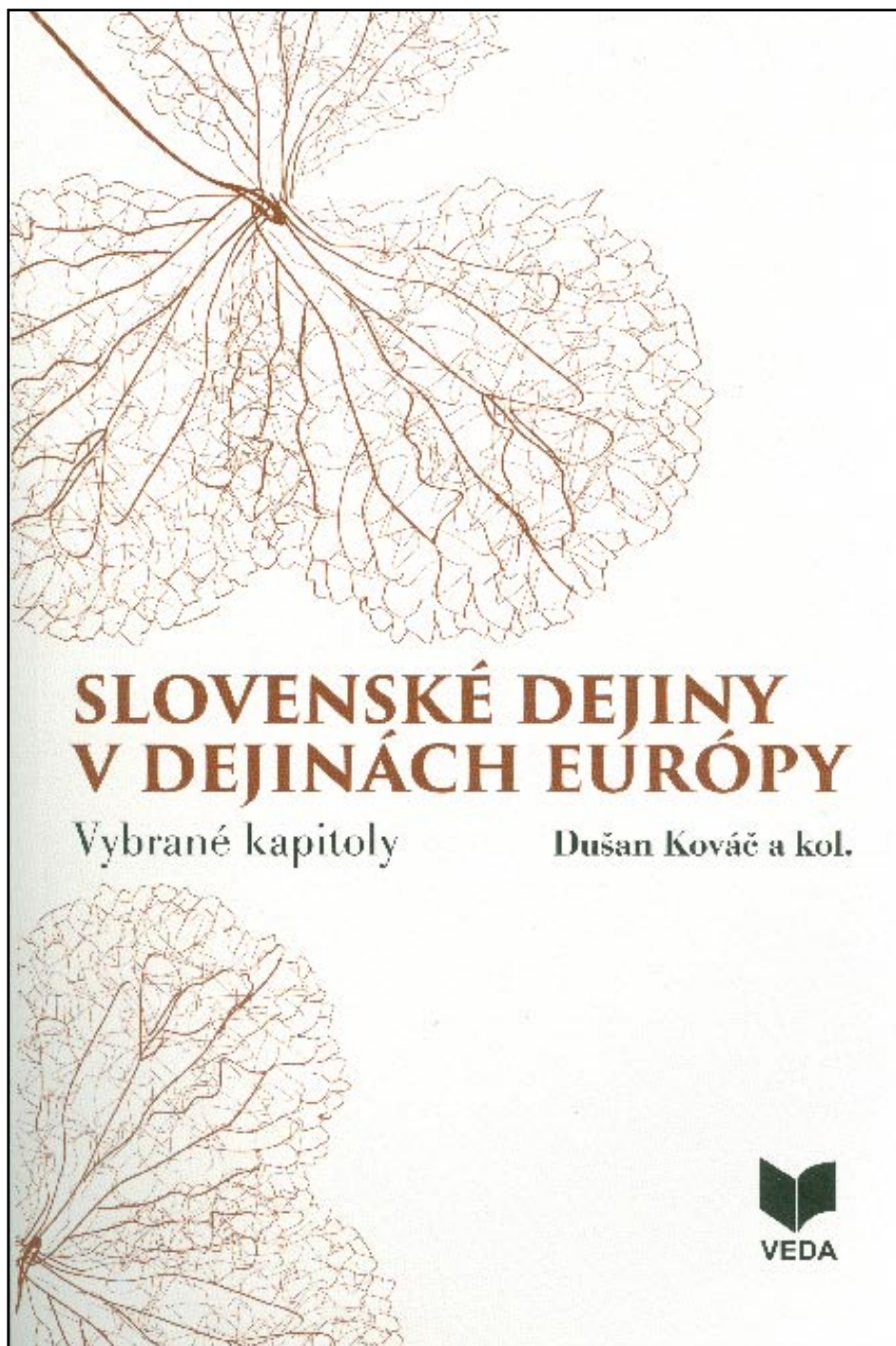
Nach der deutschen Besetzung von Ungarn und vor allem nach der Entstehung der Regierung der Pfeilkreuzler im Oktober 1944, versuchte die Opposition innerhalb der Ungarischen Partei in der Slowakei erneut, ihre Ambitionen durchzusetzen. Ihre Bemühungen unterstützte auch der neue Presseattaché der ungarischen Botschaft in Bratislava Viktor Ferber, der in die Slowakei von der Nyilas-Regierung gesendet wurde, um die Ungarische Partei in der Slowakei auf der Basis der Nyilas-Ideen umzubauen. Esterházy musste zwar unter dem Druck aus Budapest als Parteivorsitzender abtreten, seinen politischen Einfluss verlor er jedoch nicht. Esterházy half auch die Tatsache, dass die deutsche Partei, die das Geschehen in der Ungarischen Partei verfolgte, sich in diesen Streit nicht direkt einmischen wollte und auch die slowakische Elite entschied sich für abwartende Taktik. Da der pronazistische Flügel der Ungarischen Partei keinen geeigneten Kandidaten für den Vorsitzenden hatte, wurde zum Vorsitzenden am Anfang Februar 1945 erneut János Esterházy gewählt. Das geschah jedoch schon zur Zeit des Niedergangs des Regimes der Ersten Slowakischen Republik, sowie der Ungarischen Partei in der Slowakei selbst.

doc. Attila Simon, PhD.

Univerzita J. Selyeho, Katedra histórie

945 01 Komárno, Bratislavská cesta 3322

e-mail: simona@selyeuni.sk

HISTÓRIA VZNIKU A VÝVOJA HISTORICKÝCH ŠTRUKTÚR TRADIČNE OBHOSPODAROVANEJ POĽNOHOSPODÁRSKEJ KRAJINY

JANA ŠPULEROVÁ – MARTA DOBROVODSKÁ – DAGMAR
ŠTEFUNKOVÁ – VERONIKA PISCOVÁ – FRANTIŠEK PETROVIČ

ŠPULEROVÁ, Jana – DOBROVODSKÁ, Marta – ŠTEFUNKOVÁ, Dagmar – PISCOVÁ, Veronika – PETROVIČ, František. History of the Origin and Development of the Historical Structures of Traditional Agricultural Landscape. *Historický časopis*, 2016, 64, 1, pp. 109-126, Bratislava.

Traditional agricultural landscape (TAL) is represented by the original agricultural landscape, which developed during centuries as a result of settlement, deforestation and colonization, and has not lost the shape of a cultural-historical countryside. The primary land cover of the Slovak republic was mostly forest. The lowlands of Slovakia were settled by Slavs in the 9th – 11th centuries and mountain areas were colonized in 2 main phases: (1) The German colonization (13th – 14th century) and (2) The Walachian colonization (16th – 18th century). The outstanding feature was a landscape characterized by a high biodiversity and cultural mosaic because of the heterogeneity of land forms and cover, relief segmentation, and a variety of farming products. This landscape have been partially preserved as remnants only in less accessible and less fertile localities, as a large part of the landscape was transformed by intervention and intensification of agriculture in the second half of the 20th century. Based on the results of the countryside TAL inventory, we distinguished four classes of structures that represent the remnants of TALs: (1) TAL with Dispersed Settlement; (2) TAL of the Vineyards; (3) TAL with Arable-Land, Grasslands and Orchards and (4) TAL with Arable-Land and Grasslands. Our study focuses on the genesis of TAL classes and their development, which has been formed during centuries.

Historic structures of the landscape. Agricultural landscape. Dispersed settlements. The vineyard landscape. Orchards.

Štúdium využívania krajiny je v posledných desaťročiach pomerne častou témou historických, geografických a krajinnoekologických výskumov vo svete, ako aj na Slovensku. V rámci geografických disciplín sa problematike venuje hlavne historická geografia. Leoš Jeleček¹ definuje historickú geografiu ako vednú disciplínu skúmajúcu rovnaký geografický objekt v priestore a čase. Niektorí autori sa zameriavajú ešte detailnejšie na archetypy krajiny, alebo jednotlivé historické štruktúry krajiny. Archetyp krajiny je historická štruktúra krajiny, ktorá sa vo viac-menej pôvodnej podobe zachovala do súčasnosti².

-
- 1 JELEČEK, Leoš. Environmentalizace vědy, geografie a historické geografie: environmentální dějiny a výzkum změn land use Česka v 19. a 20. století. In *Klaudyán*, 2007, roč. 4, č. 1. s. 20-28. ISSN 1212-9690.
 - 2 HREŠKO, Juraj - KANASOVA, Diana - PETROVIČ, František. Landscape archetypes as the elements of Slovak historical landscape structure. In *Ekológia*, 2010, roč. 29, č. 2, p. 158-173. DOI: 10.4149/

Historické krajinné štruktúry predstavujú špecifický, dobovo ohraničený a priestorovo neustále sa zmenšujúci subtyp krajinných štruktúr ako celku³. Klasifikácia historických krajinných štruktúr je problematická a náročná, najmä vzhľadom k rôznorodosti prístupov. Mikuláš Huba⁴ uvádza nasledovné prístupy: tradičný prístup ochrany pamiatok, chronologický prístup, sídelno-geografický prístup, geoeologický prístup, prístup z hľadiska funkčného, územnosprávny prístup, prístup z hľadiska pôdorysného, resp. geometrického, prístup z hľadiska fyziognomického, prístup z hľadiska slohovej príslušnosti. Tatiana Hrnčiarová⁵ zaraďuje historické štruktúry krajiny do 5 kategórií: (1) tradičná vinohradnícka krajina reprezentovaná maloblokovými vinicami, drevenými kolami, terasami, kamennými valmi, pivničkami; (2) agrárna krajina s mozaikou úzko-blokových polí úzko prepojená s tradičnými formami osídlenia (kopanice, samoty); (3) banícka krajina so štôľňami, haldami či tajchami; (4) tradičná krajina s výskytom menších technických stavieb, ako sú vodné mlyny, pily, lesné železnice a kováčske dielne; (5) rybníkárska krajina a tradičná krajina s kúpeľnou funkciou (sanatóriá, pramene, kúpeľné miesta).

Osobitným typom týchto štruktúr sú historické štruktúry poľnohospodárskej krajiny (HŠPK), ktoré sú doteraz v krajine viditeľné a vyznačujú sa tým, že neboli zasiahnuté procesom kolektívizácie a intenzifikácie poľnohospodárstva⁶, čiže si zachovali historické

okol_2010_02_158; CHRASTINA, Peter. Rekonštrukcia a prognóza vývoja archetypu poľnohospodárskej krajiny na území mesta Trenčín : Deväť krajín lokality Veľká hora – ad finitum alebo ad continuum? In CHODĚJOVSKÁ, Eva – ŠIMŮNEK, Róbert (eds.). *Krajina jako historické jeviště : K počtĕ Evy Semotanové*. Praha : HiÚ AV ČR, 2012, s. 387-418. ISBN 9788072861996.

- 3 HUBA, Mikuláš a kol. Historické krajinné štruktúry. In *Ochrana prírody, odborná príloha, spravodajka MV SZOPK*. Bratislava, 1988, 62 s.; JANČURA, Peter. Súčasná a historické krajinné štruktúry v tvorbe krajiny. In *Životné prostredie*, 1998, roč. 32, č. 5, s. 236-240. ISSN 0044-4863; JANČURA, Peter (eds.). *Historické krajinné štruktúry vo vzťahu k vývoju poľnohospodárskeho využívania zeme*. Banská Bystrica : Partner, 2004, 115 s. ISBN 8089183093.
- 4 HUBA, Mikuláš. Historické štruktúry krajiny v kontexte súčasnej reality. In *Životné prostredie*, 2004, roč. 38, č. 2, s. 86-89. ISSN 0044-4863.
- 5 HRNČIAROVÁ, Tatiana. Prírodné a kultúrne aspekty krajiny a jej potenciál. In *Životné prostredie*, 2004, roč. 38, č. 2, s. 61-65. ISSN 0044-4863.
- 6 Výskum HŠPK rozvíjajú vo svojich prácach najmä Dagmar Štefunková a Marta Dobrovodská, ale pozornosť im venujú aj ďalší autori v súvislosti s hodnotením potenciálu rozvoja turizmu (Zdena Krnáčová), osídľovaním (Milan Kuľanda a Martina Slámová) a zmenami krajinnnej štruktúry a pod. (Branislav Olah, František Petrovič). DOBROVODSKÁ, Marta. Historická krajinná štruktúra – Liptovská Teplička. In *Životné prostredie*, 2000, roč. 34, č. 5, s. 267-269. ISSN 0044-4863; ŠTEFUNKOVÁ, Dagmar - DOBROVODSKÁ, Marta. Kultúrne-historické zdroje Slovenska a ich význam pre trvalo udržateľný rozvoj. In IZAKOVIČOVÁ, Zita (eds.). *Implementácia trvalo udržateľného rozvoja*. Bratislava : Ústav krajinnnej ekológie SAV pre SNK SCOPE, 1998, s. 104-111. ISBN 8096812009; RUŽIČKOVÁ, Helena - DOBROVODSKÁ, Marta - VALACHOVIČ, Milan. Landscape-ecological evaluation of vegetation in relation to the forms of anthropogenic relief in the cadastre of Liptovská Teplička village, the Nízke Tatry Mts. In *Ekológia*, 1999, roč. 18, č. 4, s. 381-400. ISSN 1335-342X; DOBROVODSKÁ, Marta. Historická krajinná štruktúra - Liptovská Teplička. In *Životné prostredie*, 2000, roč. 34, č. 5, s. 267-269. ISSN 0044-4863; DOBROVODSKÁ, Marta. Historické poľnohospodárske formy využitia krajiny – relikty alebo fenomény budúcnosti. In *Životné prostredie*, 2004, roč. 38, č. 2, s. 94-97. ISSN 0044-4863; DOBROVODSKÁ, Marta. The development of relations between man and landscape in a historical mountain agricultural landscape of Slovakia. In *Ekológia*, 2006, roč. 25, suppl. 1, s. 38-48. ISSN 1335-342X; ŠTEFUNKOVÁ, Dagmar - DOBROVODSKÁ, Marta. Preserved European cultural heritage in agrarian landscape of Slovakia. In *Tájekológia i Lapok*, 2009, roč. 7, č. 2, s. 283-290; OLAH, Branislav. Potential for the sustainab-

kú štruktúru maloblokových polí, ktoré sa vytvárali postupným delením a obhospodarováním aj niekoľko storočí. Predstavujú mozaikovité štruktúry extenzívne využívaných maloplošných prvkov orných pôd a trvalých poľnohospodárskych kultúr (trvalé trávne porasty, vinice, vysokokmenné sady), resp. v súčasnosti nevyužívaných plôch s nízkym stupňom sukcesie. Ich tvar, členenie, orientácia, veľkosť, typ využitia, poľnohospodárske formy reliéfu (medze) a ďalšie ich vlastnosti, ako aj regionálne či lokálne odlišnosti sú výsledkom interakcie prírodných podmienok, geografickej polohy, kultúrno-historického a hospodárskeho vývoja (Obr. 1).

Dôležitým identifikačným znakom HŠPK sú poľnohospodárske formy reliéfu⁷ (PFR), ktoré vznikali za účelom zlepšiť reliéfne a pôdne pomery buď terasovaním, naorávaním medzí, alebo ukladaním kamenia na mimoprodukčné časti pozemkov (Obr. 2). Terasy tvoria systém vyrovnávaných oraných plošín a zatrávnených svahov. Ľudia terasovali strmé svahy v snahe pestovať plodiny (najmä obilniny, zemiaky, kukuricu, strukoviny, koreňovú zeleninu).

Terasovanie spomaľovalo odtok vody v krajine a zvyšovalo schopnosť pôdy zadržiavať vodu. Územia upravené týmto starodávnym spôsobom preukazujú obdivuhodnú odolnosť proti záplavám. Údržba starých terás v dobrom stave vo všeobecnosti bráni erózii a zabezpečuje trvalú existenciu tradičného rázu krajiny. Stupňovité medze boli naorávané bez vyrovnávania reliéfu produkčných pozemkov. Kopy a valy vznikali vyzbieraním skeletu a ich ukladaním do medzí, resp. na jedno miesto v rámci pozemku počas každoročnej orby, resp. kosby.

Obr. 1:

Zachovalé historické krajinné štruktúry vytvárajú charakteristický vzhľad krajiny (Oravská Polhora, Petrovič 2014)

le land use of the cultural landscape based on its historical use (a model study of the transition zone of the Poľana Biosphere Reserve). In *Ekológia*, 2003, roč. 22, suppl. 2, s. 79-91; KRŇÁČOVÁ, Zdena a kol. *Integrovaný rozvoj turizmu v mikroregióně Svätý Jur*. I. zväzok. Bratislava : Ústav krajinnej ekológie SAV; Prírodovedecká fakulta UK, 2005, 173 s. ISBN 8096927205; KUEANDA, Milan - SLÁMOVÁ, Martina. Typy usporiadania historických foriem agroštruktúr v Pieninskom Národnom parku. In BENČAŤ, Tibor - JANČURA, Peter - DANIŠ, Dušan (eds.). *Výbrané problémy krajiny podhorských a horských oblastí*. Poniky : Partner, 2008, s. 61-68. ISBN 9788089183463; PETROVIČ, František. Originalita rozptýleného osídlenia na Slovensku. In *Enviromagazín*, 2007, roč. 12, č.3, s. 24-25. ISSN 1335-1877.

- 7 DOBROVODSKÁ, Marta - ŠTEFUNKOVÁ, Dagmar. Historické poľnohospodárske formy antropogénneho reliéfu v oráčino-lúčno-pasienkarskej a vinohradnickej krajine. In *Acta Enviro. Univ. Comen.*, 1996, č. 7, s. 85-92. ISSN 1335-0285.

HŠPK vyskytujúce sa na území Slovenska sú znázornené aj v *Atlase krajiny SR*⁸ ako vinohradnícke oblasti a oblasti s tradičným spôsobom využívania (napr. historická krajinná štruktúra s drobnými poľnohospodárskymi stavbami, tradičná lúčno-pasienková krajina, krajina s rozptýleným osídlením) a oblasti tradičnej kultúry. Nový prístup k štúdiu HŠPK Slovenska priniesli výsledky celoslovenského mapovania HŠPK, ktoré bolo realizované na Ústave krajinej ekológie SAV v rokoch 2009 – 2011. HŠPK boli identifikované na základe vizuálnej interpretácie leteckých snímok a následne overované a podrobne mapované v teréne podľa metodiky mapovania⁹, s využitím historických máp¹⁰. Na základe typu sídelnej štruktúry a prevažujúceho spôsobu poľnohospodárskeho využitia krajiny boli vyčlenené 4 základné typy HŠPK: 1. typ HŠPK rozptýleného osídlenia, 2. typ vinohradnícke HŠPK, 3. typ oráčino-lúčno-pasienkovo-sadové HŠPK, 4. typ oráčino-lúčno-pasienkové HŠPK¹¹.

Obr. 2:

Charakteristické prvky tradične obhospodarovanej poľnohospodárskej krajiny na Slovensku

A - Tradične terasované vinice pestované na kolíkoch, strihané na hlavu vo Svätom Juri (Hanušin, 2013), B - Tradične obhospodarovaná poľnohospodárska krajina s terasovými poličkami v Hriňovej (Špulerová, 2011), C - Tradičné ukladanie sena na drevené koly na Orave (Štefunková, 2010)

Cieľom tohto príspevku je na základe štúdia historických podkladov o osídľovaní a vývoji poľnohospodárstva na Slovensku, priblížiť vznik a vývoj jednotlivých typov historických štruktúr tradične obhospodarovanej poľnohospodárskej krajiny.

- 8 PODOLÁK, Ján a kol. Tradičný spôsob využívania krajiny a tradičná kultúra : Mierka 1: 1 000 000. In *Atlas krajiny Slovenskej republiky*. Bratislava : Ministerstvo životného prostredia SR; Banská Bystrica : Slovenská agentúra životného prostredia, 2002, s. 139. ISBN 8088833272.
- 9 ŠPULEROVÁ, Jana a kol. *Príručka na mapovanie historických štruktúr poľnohospodárskej krajiny*. Bratislava : Ústav krajinej ekológie SAV, 2009. 16 s. Dostupné na internete: <<http://www.uk.e.sav.sk/hspk/typizacia/metodikaSK1.pdf>>.
- 10 Generální štáb Československé lidové armády. Souřadnicový systém r. 1952 ČSR. Mierka: 1: 25 000, Tajné mapy.
- 11 ŠPULEROVÁ, Jana et al. Inventory and classification of historical structures of the agricultural landscape in Slovakia. In *Ekológia*, 2011, roč. 30, č. 2, s. 157-170. ISSN 1335-342X.

Hodnotenie zmien krajiny je vo veľkej miere spojené s prebiehajúcimi spoločenskými procesmi. Tieto následne pomáhajú interpretovať zmenu využívania krajiny¹². Presné záznamy o historickom využívaní krajiny môžu vychádzať z viacerých zdrojov. Najčastejšie sa používajú záznamy z pozemkového katastra, ktorého presné záznamy siahajú do polovice 19. storočia¹³ alebo autori interpretujú letecké snímky a historické mapy siahajúce až do 18. storočia¹⁴.

Pozitívom je práve prístup k leteckým a družicovým snímkam, ktoré vo veľkej miere zachytávajú reálny stav krajiny a teda aj historické štruktúry krajiny (prvé komplexné dáta z leteckého snímkovania SR sú z roku 1949). Práve porovnaním takýchto podkladov môžu byť zachytené nielen zmeny krajiny, ale aj trendy (intenzifikácia krajiny, urbanizácia, industrializácia, odlesnenie, zarastanie) súvisiace s hnacími silami spoločnosti.

Historický vývoj poľnohospodárstva na Slovensku

Vývoj poľnohospodárstva je spojený s históriou využívania krajiny, ktorá sa odradľuje vo viditeľnom boji medzi lesom a poľom od počiatku osídľovania neolitickým človekom, ktorý začal ukraľovať z lesnej plochy pre svoje pôžitky. Územie Slovenska je kontinuálne osídlené viac ako päťtisíc rokov, pričom človek – poľnohospodár začal

-
- 12 BIČÍK, Ivan - JELEČEK, Leoš - ŠTEPÁNEK, Vít. Land-Use Changes and their Social Driving Forces in Czechia in the 19th and 20th Centuries. In *Land Use Policy*, 2001, Vol. 18, No. 1, pp. 65-73. ISSN 0264-8377.
 - 13 JELEČEK, Leoš. Changes in the production and techniques in the agriculture of Bohemia 1870-1945. In HAVINDEN, M. A. - COLLINS, E. J. T. (eds.). *Agriculture in the Industrial State*. Reading, University of Reading, Rural History Centre, 1995, p. 126-145. ISBN 80704910508; JELEČEK, Leoš. Využití půdneho fondu České republiky 1845-1995: hlavní trendy a širší souvislosti. (Land use changes in the Czech Republic 1845-1995: main trends and broader consequences). In *Geografie – Sborník ČGS*, 1995, p. 276-291. ISSN 1212-5075; BIČÍK, Ivan - CHROMÝ, Pavel - JANČÁK, Vít - JELEČEK, Leoš - KUPKOVÁ, Lucie - ŠTEPÁNEK, Vít. Land Use/Land Cover Changes in Czechia over the past 150 Years – An Overview. In HIMIYAMA, Yukio et al. (eds.). *Land Use/Cover Change in Selected Regions in the World*, 2001, Vol. I, pp. 29-39. ISBN 8086561046; BIČÍK, Ivan - JELEČEK, Leoš - RAŠÍN, Robin - CHROMÝ, Pavel. Land Use and Land Cover Development Along the Czech-Austrian Boundary. In BIČÍK, Ivan - HIMIYAMA, Yukio - FERANEC, Ján (eds.). *Land Use/Cover Changes in Selected Regions in the World*, 2010, Vol. V, p. 57-65. ISBN 9784907651053.
 - 14 HAVLÍČEK, Marek - KREJČÍKOVÁ, Barbora - CHRUDINA, Zdenek - SVOBODA, Josef. Long-term land use development and changes in streams of the kyjovka, svratka and velička river basins (Czech Republic). In *Moravian Geographical Reports*, 2012, 20, 1, pp. 28-42. ISSN 1210-8812; HAVLÍČEK, Marek - CHRUDINA, Zdenek. Long-term land use changes in relation to selected relief characteristics in Western Carpathians and Western Pannonian basin – case study from Hodonín District (Czech Republic). In *Carpathian Journal of Earth and Environmental Sciences*, 2013, Vol. 8, No. 3, p. 231-244. ISSN 1842-4090; CHRASTINA, Peter - LUKÁČ, Rastislav. Reconstruction of the industrial landscape of the town Nováky and its hinterland based on the profiles of cultural-landscape layers. In *Geografie – Sborník ČGS*, 2012, 4, p. 434-456. ISSN 1212-5075; SKOKANOVÁ, Hana - HAVLÍČEK, Marek - BOROVEC, Roman - DEMEK, Jaromír - EREMIÁŠOVÁ, Renata - CHRUDINA, Zdeněk - MACKOVČIN, Peter - RYSKOVÁ, Radovana - SLAVÍK, Petr - STRÁNSKÁ, Tereza - SVOBODA, Jozef. Development of land use and main land use change processes in the period 1836-2006: case study in the Czech Republic. In *Journal of maps*, 2012, 8, 88-96. ISSN 1744-5647; TARASOVIČOVÁ, Zuzana - SAKSA, Martin - BLAŽÍK, Tibor - FALŤAN, Vladimír. Changes in agricultural land use in the context of ongoing transformational processes in Slovakia. In *Agriculture*, 2013, 59, pp. 49-64. ISSN 0051-3677.

ovplyvňovať túto krajinu približne pred viac ako dvetisíc rokmi¹⁵. Slovania prichádzali na územie Karpát v 5. a 6. storočí¹⁶. Živilí sa hlavne poľnohospodárstvom a novú poľnohospodársku pôdu získavali vypaľovaním a kľčovaním lesov. Najprv osídľovali úrodné oblasti v povodí veľkých riek na nížinách. K ďalšiemu osídľovaniu dochádzalo aj neskôr v dôsledku vnútornej aj vonkajšej kolonizácie územia Slovenska.

O tom, že človek si už aj v minulosti uvedomoval význam prírody hovorí aj zaujímavá myšlienka Riehla¹⁷, ktorý napísal: „*Po stáročia sa v záujme pokroku hájilo právo poľí, teraz je naopak záujem pokroku chrániť právo divorastúcej prírody vedľa práva ornej pôdy. Nielen lesy, ale aj piesočné duny, rašeliný, skaly, všetka divá príroda a pustatina je nevyhnutným doplnkom kultivovanej krajiny a musíme byť radi, že nejakú divú prírodu máme.*“¹⁸

Štruktúra členenia pozemkov je výsledkom pozemkového práva a regulácie pozemkových vzťahov¹⁹. Jednou z najvýznamnejších regulácií je uhorský zákon *Tripartitum* z roku 1514, podľa ktorého ustanovení sa začali rešpektovať pravidlá rovnomerného delenia pozemkov medzi všetkých oprávnených dedičov – začína sa dlhodobá etapa drobenia parciel a vlastníckych podielov. V tomto období sa sformovala a dodnes zachovala forma spoločného užívania pozemkov roľníkmi, označovaná ako tzv. urbárske právo. Ďalšou reformou v pozemkovom práve na začiatku 18. storočia bola urbárska regulácia Márie-Terézie zavedená v roku 1767.

Cieľom tereziánskej reformy bolo zvýšiť daneschopnosť poddanského obyvateľstva avšak neodstránila krízu poľnohospodárstva²⁰. Evidencia urbárov a pozemkov bola vedená podľa chotárov. Základom tereziánskej urbárskej úpravy bola poddanská usadlosť (*sessia*)²¹. Pôda zemepána sa časom rozdelila na pôdu panskú (*dominikál*), ktorú obrábal vo svojej réžii sám zemepán, a na pôdu urbársku (*rustikál*), ktorá bola ponechaná v užívaní urbárnikom (poddaným). Bola to tzv. segregácia pôdy. Cieľom reformy bolo nový stav zamerať, vytýčiť trvalú hranicu medzi panskou a poddanskou pôdou a určiť alikvotné podiely jednotlivých členov urbariátu. Prínosom reformy Jozefa II. bolo zrušenie nevoľníctva a ustanovenie o zamedzení drobenia sedliackych usadlostí pri dedení²²,

15 JANŠÁK, Štefan. *Staré osídlenie Slovenska*. Turč. Sv. Martin : Matica slovenská, 1938, 176 s.

16 KUČERA, Matúš. *Slovenské dejiny I*. Bratislava : Literárne a informačné centrum, 2011, 368 s. ISBN 9788081190384.

17 RIEHL, Wilhelm Heinrich. *Die Naturgeschichte des Volkes als Grundlage einer deutschen SocialPolitik Bd. Land und Leute*. Stuttgart : J.G. Gotta'scher Verlag, 1861, 365 pp. Dostupné na internete: http://books.google.com/books?id=ZqQ5AAAAMAAJ&hl=&source=gbs_api.

18 Tento citát možno takmer považovať za predchodcu myšlienky trvalej udržateľnosti. SLÁVIKOVÁ, Dagmar. Význam trvalých trávnych porastov v tvorbe poľnohospodárskej krajiny a možnosti ich trvalej udržateľnosti. In IZAKOVIČOVÁ, Zita (ed.). *Teória a prax poľnohospodárskej krajiny. Príspevky z odborného seminára*. Bratislava : Únia krajinných inžinierov Slovenska, 1998, s. 87-94.

19 Väčšina pozemkových reforiem viedla k následnému rozparcelovaniu pôdy. KOLESÁR, Juraj. *Československé pozemkové právo*. Bratislava : Obzor, 1980, 266 s.

20 ŠTEFANOVIČ, Milan. *Pozemkové právo*. Bratislava : Eurounion, 2004, 304 s. ISBN 8088984521.

21 BUJŇÁK, Jozef. *Vývoj a evidovania vlastníckeho práva k nehnuteľnostiam na území Slovenska do 1. 4. 1964*. Prešov : Krajský úrad – odbor pozemkový, poľnohospodárstva a lesného hospodárstva, 1997. Dostupné na internete: <http://www.pce.sk/clanky/vlprnehn.htm>.

22 REBRO, Karol. *Urbárska regulácia Márie Terézie a poddanské úpravy Jozefa II. na Slovensku*. Bratisla-

ktoré však nenašlo uplatnenie. Roku 1849 odporučil viedenský hospodársky kongres sceľovanie pozemkov pre rozvoj poľnohospodárstva²³.

Na pozadí zvyšujúcich sa ekonomických rozdielov medzi rakúsko-uhorskou monarchiou a ostatnými krajinami Európy v 19. storočí, ktoré začal pociťovať aj slovenský ľud žijúci z poľnohospodárstva, začínajú vznikať prvé družstvá a poľnohospodárske spolky založené na princípoch družstevníctva a myšlienkach svojpomoci. Historicky možno považovať Gazdovský spolok v Sobotišti založený Samuelom Jurkovičom roku 1845 za prvé družstvo na území Slovenska a myšlienka družstevníctva sa neskôr aj pomocou osvetovej činnosti slovenských národovcov šírila po celom Slovensku. Napriek mnohým pozitívnym príkladom sa tento trend ustálil v období 80. rokov 19. storočia a charakterizuje sa ako stagnácia vo vývoji družstevníctva²⁴.

Najväčšie zmeny vo využívaní poľnohospodárskeho pôdneho fondu a zmeny krajinnej štruktúry nastali v 20. storočí. V tomto období sa uskutočnilo niekoľko pozemkových reforiem, ktoré mali vplyv na štruktúru a ráz poľnohospodárskej krajiny. Po vzniku Československej republiky prebehla prvá pozemková reforma²⁵ – bol zabratý veľký pozemkový majetok, ktorý sa prideliť roľníkom a bezzemkom. V tomto období mala krajina vysokú štruktúrálne diverzitu a tým aj ekologickú „stabilitu“, vzhľadom na tvarovú, plošnú heterogenitu a rôznorodosť pestovania kultúrnych plodín²⁶.

Pozemkové vlastníctvo sa likvidovalo aj po roku 1940. V dôsledku neregulovaného delenia pozemkov pri dedení alebo kúpe bolo po skončení druhej svetovej vojny na Slovensku približne 13 miliónov parciel. Druhá pozemková reforma²⁷ prebiehala v rokoch 1945 – 1948 a spočívala v konfiškácii a rozdelení poľnohospodárskeho majetku nepriateľov a zradcov, v revízii prvej pozemkovej reformy a vo vlastnej reforme. Malovýrobné hospodárstvo sa stalo popri štátnych statkoch prevládajúcim sektorom v poľnohospodárstve.

Vývoj však pokračoval iným smerom. Roku 1947 drobenie poľnohospodárskej pôdy veľmi prisne zamedzil zákon č. 139/1947 Zb. o rozdelení pozostalosti s poľnohospodárskymi podnikmi. V období socializácie po roku 1948 sa poľnohospodárstvo začalo formovať v smere preferencie užívacieho práva, s výslovným trendom potlačiť, eliminovať a postupne zlikvidovať súkromné pozemkové vlastníctvo. Výsledkom bol Zákon

va : Vydavateľstvo SAV, 1959, 606 s.

23 MUCHOVÁ, Zlatica - KONC, Lubomír. *Pozemkové úpravy, postupy, prístupy a vysvetlenia*. Nitra : SPU, 2010, 222 s. ISBN 9788055204260.

24 MARTULIAK, Pavol. *150 years of slovak co-operatives 1845-1995*. Nitra : Agroinštitút, 1995, 158 s. ISBN 8071390283.

25 SIMON, Attila. K niektorým aspektom kolonizácie južného Slovenska v období prvej republiky. In *Historický časopis*, 2007, roč. 55, č. 2, s. 289-308. ISSN 0018-2575.

26 JANČURA, Peter. *Synergické vzťahy prírodného a urbánneho prostredia so zreteľom na vývoj krajinnej štruktúry*. Dizertačná práca. Zvolen : TU FEE vo Zvolene, 1999, 132 s.; ULRYCHOVÁ, Darina. *Hodnotenie mimolesnej drevinnej vegetácie v ekosystémoch poľnohospodárskej krajiny*. Kandidátska dizertačná práca. Bratislava : Prírodovedecká fakulta UK, 1995, 80 s.

27 SKALOŠ, Martin. *Právna úprava pozemkového vlastníctva v Československu do prijatia občianskeho zákonníka z roku 1950*. In *Dny práva 2011 – Days of Law 2011* [online]. Brno : Masarykova univerzita, 2012. ISBN 9788021059177 (soubor) 9788021047334. Dostupné z <<http://www.law.muni.cz/content/cs/proceedings/>>.

o jednotných roľníckych družstvách č. 69/1949 Zb., ktorý určoval prípustné výmery na hospodárenie na pôde pre jednotlivu hospodáriacich roľníkov, ostatná pôda bola predmetom kolektivizácie.

V 50-tych rokoch dochádza k zakladaniu družstiev a s tým je spojený veľkoblokový spôsob hospodárenia²⁸. Prvá etapa združstevňovania a kolektivizácie od roku 1949 do roku 1959 je tvorená procesom prestavby slovenskej dediny a budovaním jednotných roľníckych družstiev. Najprv boli zlikvidované veľkovýrobné súkromné hospodárstva formou pozemkových reforiem, pričom v procese socializácie sa už pozemky nerozdeľovali, ale sa prevádzali do hromadných veľkovýrobných socialistických foriem. Nastávala zmena štátneho majetku, pôda, zariadenia, zvieratá, stroje sa odovzdávali do užívania vznikajúcim jednotným roľníckym družstvám (JRD). Vznikol nový vlastnícky a právny inštitút, a to právo družstevného užívania pôdy.

V procese socializácie sa likvidovali hospodárstva občanov. Rodine roľníka sa ponechala iba malá výmera pôdy ako záhumienok vo výmere najviac 0,5 ha (v horských a podhorských oblastiach ešte navyše 0,5 ha pasienkov). Súčasne sa likvidovali urbárske pasienky, ktoré prešli do JRD a zanikli akékoľvek užívacie práva urbárikov na úžitky z lesa. Lesné pozemky prešli všetky bez výnimky do bezodplatného užívania organizáciám štátnych lesov. Záhumienky zaberali v roku 1960 na Slovensku 16 039 ha poľnohospodárskej pôdy, t. j. 11,4 % celkovej výmery poľnohospodárskej a 13,5 % ornej pôdy²⁹.

Výsledkom dvoch etáp pozemkových úprav³⁰ bolo scelenie nesúvislých a rozptýlených poľnohospodárskych pozemkov a s nimi súvisiace terénne, vodohospodárske a iné opatrenia na zvýšenie úrodnosti pôdy a zlepšenie hospodárenia na nej. V rokoch 1955 až 1965 sa vykonali na Slovensku melioračné úpravy na 161 784 ha. Za týchto jedenásť rokov sa zmeliorovala plocha o 121,3 % väčšia ako za celé dovtedajšie obdobie Československa, teda za 43 rokov od roku 1919³¹. Kolektivizácia a združstevňovanie viedli k zániku mnohých HŠPK a k celkovej homogenizácii krajiny.

Po roku 1990 sa krajinná štruktúra čiastočne spätne diverzifikovala, keď došlo k určitému úbytku makroštruktúr zmenou usporiadania pôdneho fondu predovšetkým blízko obcí – prinavrátením pozemkov pôvodným vlastníkom alebo ich dedičom³². V krajine sa táto zmena prejavila vznikom novodobých mozaikovitých, resp. pásových štruktúr.

28 PEŠEK, Ján. Vývoj poľnohospodárstva na Slovensku v rokoch 1965 – 1970. In *Historický časopis*, 1990, roč. 38, č. 2, s. 229-252. ISSN 0018-2575.

29 SPIŠIAK, Peter. *Základy geografie poľnohospodárstva a lesného hospodárstva*. Bratislava : UK, 2005, 152 s. ISBN 8022320226.

30 Pozemkové úpravy v období socializácie nášho poľnohospodárstva prebiehali v dvoch etapách. Prvú usmerňovali Hospodársko-technické úpravy pozemkov – *Nariadenie o opatreniach v odbore hospodársko-technických úprav pozemkov č.47/1955 Zb.* Druhú etapu pozemkových úprav usmerňovali Súhrnné projekty pozemkových úprav – *Pokyny MPVŽ SSR č. 12 064/1977*.

31 DEMO, Milan - MOLNÁROVÁ, Júlia – PAŠKA, Ivan – MUCHOVÁ, Zlatica. *Dejiny poľnohospodárstva na Slovensku*. Nitra : SPU, 2001, 662 s. ISBN 8071378941.

32 *Zákon č. 229/1991 Zb. o úprave vlastníckych vzťahov k pôde a inému poľnohospodárskemu majetku* zrušil všetky socialistické inštitúty vlastníctva k pôde a vyhlásil plné vlastnícke práva každého vlastníka na princípe rovnosti a voľnosti.

Vývoj HŠPK rozptýleného osídlenia

Plošne najzachovalejším typom HŠPK sú štruktúry rozptýleného osídlenia (v literatúre sa často ako synonymum používa kopaničiarske, lazové osídlenie, v iných oblastiach štále, rale a i.). Jeho vznik na Slovensku súvisí s predchádzajúcimi kolonizačnými vlnami – valašskou, horalskou (obe boli pastierske) a kopaničiarskou, od 12. do 19 storočia³³. Predstavuje autonómny prejav socioekonomickej aktivity, podmienenej špecifickými prírodnými a historickými podmienkami. Vzniklo ako produkt najmladších kolonizačných vln na našom území a jeho genéza bola územne i časovo značne diferencovaná³⁴. Je osobitným typom exploatácie pôdy a súčasne i osobitným typom osídlenia. Vzniklo v určitom historickom období, v ktorom pre sociálnu biedu časť obyvateľstva skultivovala a osídlila pôdu vo výhodnejších horských terénoch krajiny. Základnou funkciou rozptýleného osídlenia bolo umožniť obrábanie pôdy na odľahlých miestach terénu.

Rozptýlené, resp. kopaničiarske osídlenie je podľa Sitára³⁵ typom osobitného, územne obmedzeného a na poľnohospodárstvo viazaného osídlenia. Je tvorené rozptýlenými skupinami hospodárskych usadlostí v horských územných oblastiach. Osídlenie v oblastiach s kopanicami sa skladá v každej obci z dvoch základných zložiek: zo sídliskového ústredia (jadra obce) a z vlastných kopaníc v teréne katastra mimo územia obce. Obe tieto sídliskové zložky majú vzájomnú väzbu v tom zmysle, že ústredie obce predstavuje sprákové centrum spravidla pre všetky kopanice katastra.

Genéza rozptýleného osídlenia bola na jednej strane podmienená snahou o efektívnejšie využívanie pôdy dovtedajšej lesnej anekumény, na druhej strane stimulujúco pôsobil populačný rast i relatívna preľudnenosť dovtedajšej ekumény. Okrem toho pôsobil na vznik rozptýleného osídlenia celý rad vedľajších príčin (posilnenie obrannej a strážnej funkcie v pohraničných oblastiach, ľahšia obrábateľnosť pôdy v prípade trvalého osídlenia odľahlých častí chotárov obce, relatívny dostatok voľnej neurbárskej pôdy, daňové zvýhodnenia, hľadanie refúgií súvisiacich s vojnovými udalosťami a pod.³⁶).

Prvé zmienky o počte kopaničiarskych obcí udáva Janšák³⁷, keď ich identifikoval 132 s 2 176 kopanicami. Posledné kompletné ščítanie kopaníc je z roku 1961, keď bolo na Slovensku 166 kopaničiarskych obcí s 2 899 kopanicami na ploche 4 640 km², čo predstavovalo 9,46 % územia Slovenska³⁸. Nárast počtu kopaničiarskych obcí a kopaníc sa dá vysvetliť nepresným vyčlenením v roku 1929 a nie vznikom nových obcí. V súčas-

33 HUBA, Mikuláš. Kopaničiarske osídlenie, životné prostredie a trvalo udržateľný spôsob existencie. In *Životné prostredie*, 1997, roč. 31, č. 2, s. 61-66. ISSN 0044-4863.

34 HUBA, Mikuláš. O niektorých otázkach genézy a súčasného stavu kopaničiarskeho osídlenia na území Slovenskej socialistickej republiky. In *Geografický časopis*, 1989, roč. 41, č. 2, s. 138-155. ISSN 0016-7193.

35 SITÁR, Eduard. Kopaničiarske osídlenie na Slovensku (niektoré otázky súčasného stavu). In *Vlastivedný časopis*, 1967, roč. 16, č. 3, s. 125-135. ISSN 0139-6668.

36 HUBA, Mikuláš. *Krajinná syntéza oblastí kopaničiarskeho osídlenia na príklade Javorníkov*. Kand. diz. práca. Bratislava : Geografický ústav SAV, 1986, 142 s.

37 JANŠÁK, Štefan. Príspevok k štúdiu osídlenia Slovenska : Obce a kopanice. In *Sborník muzeálnej slovenskej spoločnosti*. Turčiansky sv. Martin : Matica slovenská, 1929, roč. 23, s. 93-111.

38 NAHÁLKA, Peter. a kol. *Výskum rozptýleného osídlenia na Slovensku*. Bratislava : VÚPS SF SVŠT, 1966, 144 s.

nosti je vznikanie nových kopaníc v podstate nereálne (potreba novej poľnohospodárskej pôdy, sťahovanie obyvateľstva za prácou). Skôr je tu tendencia úpadku kopaníc, resp. ich zánik.

Vyčleňuje sa päť hlavných oblastí³⁹, ktoré sa delia na podoblasti. Sú to:

- I. Oblasť kopaničiarskeho osídlenia v Slovenskom rudohorí a v okolitých pohoríach Slovenského stredohoria (Detviarska laznícka oblasť);
- II. Javornícko-beskydská kopaničiarska oblasť;
- III. Kopaničiarska oblasť Bielych Karpát a Myjavskej pahorkatiny;
- IV. Novobanská kopaničiarska (štálová) oblasť;
- V. Oblasť kopaničiarskeho osídlenia v Strážovských vrchoch (valašsko-belianska oblasť).

V súčasnosti rozptýlené osídlenie ostáva zhruba v pôvodnej forme a podobe, ale už neplní svoju primárnu funkciu – bývanie a poľnohospodárske usadlosti. Do popredia sa dostáva hlavne chalupárstvo, ktoré by v skúmaných obciach mohlo byť impulzom pre ďalší rozvoj. Chatárenie tu možno pozorovať už od začiatku 90. rokov minulého storočia, ale maximálnu intenzitu nadobúda až v posledných rokoch. Tento jav sa prejavuje na množstve trvalo neobývaných domov, ktoré z viac ako 4/5 slúžia ako chalupy⁴⁰. Priaznivá lokalizácia v turisticky atraktívnej nenarušenej krajine, v mozaike lúk, pasienkov a lesov spôsobuje nárast krátkodobej rekreácie a následne zmenu domového fondu na chaty a chalupy a tiež zmeny spojené s využívaním poľnohospodárskeho pôdneho fondu.

Obhospodarované sú často iba trvalé trávne porasty v blízkosti osídlenia najmä za estetickým účelom, poprípade sa udržiavajú ovocné sady. Značná časť pozemkov je iba sporadicky využívaná, pričom dochádza k nástupu sukcesie a zarastaniu drevinami a krovinami⁴¹. Pri súčasných vývojových tendenciách však môže dôjsť až k zániku tohto špecifického osídlenia, a preto by sa mu mala venovať zvýšená pozornosť a hľadať riešenia na zachovanie HŠPK, ktoré v týchto regiónoch tvoria dominantné prvky krajiny štruktúry.

Napriek nepriaznivému vývoju a trendom pravidelne obhospodarované mozaiky plošne zaberajú takmer 63 % mapovaných plôch HŠPK rozptýleného osídlenia. V niektorých regiónoch s členitejším reliéfom ostali dobre zachované poľnohospodárske formy reliéfu.

Najčastejšie sa vyskytovali stupňovité medze a terasy. Kopy a valy ukladané do terás mali pomerne vysoké zastúpenie pri mozaikách s dominantnými ovocnými sadmi. Valy, ktoré vznikli vynášaním kameňov na okraj parciel, sa viažu najmä na mozaiky s ornou pôdou a tvalým trávnatým porastom (TTP), resp. zatravnené bývalé mozaiky ornej pôdy a TTP.

39 HUBA, ref. 34.

40 PETROVIČ, František. The changes of the landscape with dispersed settlement. In *Ekológia*, 2006, roč. 25, č.1, s. 65-89. ISSN 1335-342X.

41 PETROVIČ, František. *Vývoj krajiny v oblasti štálového osídlenia Pohronskeho Inovca a Tribeča*. Bratislava : ÚKE SAV, 2005, 209 s. ISBN 8096927234; ŠOLCOVÁ, Lucia. *Vývoj krajiny s disperzným typom osídlenia v Novobanskej štálovej oblasti*. Nitra : Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, Fakulta prírodných vied, 2012, 208 s. ISBN 9788055802084.

Vývoj vinohradníckych historických štruktúr poľnohospodárskej krajiny

Vinohradníctvo a vinárstvo má na Slovensku dlhú tradíciu. Pestovanie hrozna a do-
rábanie vína sú dve navzájom prepojené činnosti, ktoré vzhľadom na ich kultúrne a his-
torické korene právom pokladáme za časť národného dedičstva. V súčasnosti sa vino-
hradnícke oblasti na Slovensku členia na malokarpatskú, nitriansku, stredoslovenskú,
južnoslovenskú, východoslovenskú oblasť a samostatnú oblasť Tokaj⁴². Vďaka geopoliti-
ckým a prírodným podmienkam historického vývoja jednotlivých regiónov Slovenska
vznikli dva základné typy vinohradníckej kultúry: (1) typ tzv. mestského vinohradníctva
sa viaže na oblasť Malých Karpát, kde vinohradníctvo predstavovalo hlavný výrobný od-
bor, zatiaľ čo (2) tzv. vidiecky typ vinohradníctva je rozšírený v ostatných vinohradníc-
kych oblastiach Slovenska, kde má vinohradníctvo druhoradé postavenie v hospodárení
jednotlivých gazdovstiev.⁴³

Najstaršie kontakty našich predkov s vinohradníctvom pochádzajú už z doby halštats-
kej⁴⁴. Po príchode Rimanov do priestoru stredného Dunaja tito hlavne na popud rím-
skeho cisára Marca Aurelia Proba (276 – 282) zakladali vinice a obchodovali s vínom.
Vinohradnícka kultúra sa takto rozšírila medzi Keltmi a neskôr Slovanmi⁴⁵. V 13. storočí
siahala hranica pestovania viniča vďaka vhodnej klíme až na Považie – do oblasti Nové-
ho Mesta nad Váhom, Čachtíc, Beckova a severne po Trenčín⁴⁶.

V politicky a ekonomicky najvyspelejších oblastiach Uhorska boli vytvorené pod-
mienky pre vznik prvých vinohradníckych oblastí s vlastnou identitou, akými bola zápa-
douhorská (šopronská a malokarpatská) a východouhorská oblasť (Tokaj – Podhorie)⁴⁷.
V neskorom stredoveku bolo vinohradníctvo na vrchole svojho rozvoja najmä kvôli roz-
vinutému obchodu s vínom, ktorý realizovali hlavne slobodné kráľovské mestá a mes-
tečká (Bratislava, Trnava, Skalica, Svätý Jur, Modra, Pezinok) a tokajské dediny (Malá

42 Zákon č. 313/2009 o vinohradníctve a vinárstve.

43 Malokarpatská oblasť tvorila v minulosti kultúrne a ekonomicky jeden súvislý hospodársky celok s ob-
lasťou Dolného Rakúska a príľahlej Šopronskej oblasti. Vonkajšími znakmi významu tejto oblasti bola
súvislá výsadbá podhoria vinohradmi, umiestnenie prevádzkových priestorov priamo v dome majiteľa
a formy a rozsah pracovného inventára. V týchto domoch sa často nachádzali aj viechy, kde sa dorobené
víno predávalo a konzumovalo. Takzvaný vidiecky typ vinohradníctva bol rozšírený v oblastiach, kde
pestovanie viniča bolo často len doplnkovým zdrojom obživy k pestovaniu obilia a iných plodín. Pivnice
a prešovne sa vyskytujú mimo sídla v tzv. vínnych pivniciach, ktoré majú rôzne miestne názvy ako napr.
„hajlochy, búdy, borházi“. DRÁBIKOVÁ, Ema. *Človek vo vinici*. Bratislava : VEDA, 1989, 255 s. ISBN
8022400122.

44 Pestovanie viniča, resp. obchodovanie s vínom v tomto období dokazujú archeologické nálezy, napríklad
nález vinohradníckych nožov a nádob na hradisku Molpír pri Smoleniciach. DUŠEK, Mikuláš. Slovensko
v mladšej dobe halštatskej. In *Slovenská archeológia XIX-2*, 1971, s. 433. ISSN 1335-0102 obr. č. 10;
KALESNÝ, František. Arbeitsgeräte der Weinbauer in der Slowakei. In *Univ. Comeniana Bratislavensis
Facultas Philosophica Ethnologica Slavica IV*, 1972, s. 90-91. ISSN 0083-4106.

45 BAĎURÍK, Jozef - BENKOVÁ, Eva. Počiatky nášho vinárstva – epocha Keltov a Rimanov. In *Vinič
a víno*, 2011, 1, s. 26-27. ISSN 1335-7514.

46 KAZIMÍR, Štefan. *Pestovanie viniča a produkcia vína na Slovensku*. Bratislava : VEDA, 1986, 322 s.,
ISBN 7101086.

47 BAĎURÍK, Jozef. *Malokarpatské vinohradníctvo v 16. storočí*. Bratislava : Univerzita Komenského,
1990, 256 s. ISBN 8022300098.

a Veľká Trňa, Čerhov, Bara, Viničky, spolu so Slovenským Novým Mestom)⁴⁸. Vojna s Turkami, morové epidémie, klimatické zmeny, ale aj strata trhov zapríčinili postupné zmenšovanie rozlohy vinohradov⁴⁹.

V druhej polovici 19. storočia fyloxéra zapríčinila závažné straty na produkcii viniča⁵⁰. Rozloha viníc poklesla na najnižšiu úroveň za obdobie jej evidencie. Na prelome storočí a v prvej polovici 20. storočia nastalo niekoľkokrát oživenie vinohradníctva. Väčší rozvoj vinohradníctva a obchodu s vínom však limitovali sociálno-ekonomické disturbancie spôsobené svetovými vojnami, zvyšujúca sa konzumácia piva, nové choroby a škodcovia viniča, klimatické extrémny, ako aj rozdrobenosť pôdy.

V rokoch 1950 – 1980 boli v rámci kolektivizácie poľnohospodárstva postupne zakladané nové drôtenkové vinice v širokom spone, vhodné pre zavedenie veľkovýrobných technológií. Týmto došlo takmer k vymiznutiu tradičných viníc na kolíkoch⁵¹. Z výsledkov mapovania HŠPK vyplýva, že historické štruktúry vinohradníckej krajiny sú v súčasnosti najviac zachované v hontskom regióne (31 % z rozlohy) a ponitrianskom regióne (22,78 % z rozlohy). V ich súčasnom využití už namiesto kolíkových dominujú drôtenkové vinice, doplnené iným využitím – najmä sadmi, lúkami a pasienkami, zriedkavo ornou pôdou.

Z dodnes zachovaných poľnohospodárskych foriem reliéfu sú pre tieto HŠPK typické valy a stupňovité medze, v strmších polohách terasy s kamennými múrikmi, z hľadiska tvaru a orientácie parciel jednoznačne prevažujú úzkopásové parcely orientované po spádnici. Typická rozdrobená štruktúra pozemkov, v kombinácii s obťažnou dostupnosťou či svahovitosťou sú prekážkou pre využívanie vinohradníckych HŠPK na podnikanie. Tieto pozemky sú skôr využívané na rekreačné pestovanie hrozna a dorábanie vína pre vlastnú spotrebu.

Prítomnosť stavieb na pozemkoch ako sú chaty, chalupy a pivnice priamo koreluje s intenzitou využívania tohto typu HŠPK. Oblasť bez stavieb sú vo väčšej miere opustené a zarastajú lesom. Historická a kultúrna hodnota existujúcich vinohradníckych stavieb je v súčasnosti nízka v dôsledku ich prestavieb do podoby, ktoré viac vyhovujú potrebám dnešných užívateľov. Staré vinohrady môžu byť ešte poslednými lokalitami, kde sa ešte pestujú pôvodné odrody viniča ako boli napr. Červenošpičiak, Zirnandler, Sylván červený, Slankamenky, Cetínske biele, Medovec a iné, ktoré v časoch socializmu vytlačili odrody pestované nie na kvalitu, ale na produkciu⁵².

48 BAĎURÍK, Jozef - BENKOVÁ, Eva. Vinohradníctvo na Slovensku v posledných storočiach stredoveku. In *Vinič a víno*, 2011, 5, s. 172-174. ISSN 1335-7514.

49 BAĎURÍK, Jozef - BENKOVÁ, Eva. Vinohradníctvo a vinárstvo na Slovensku v ranom novoveku. In *Vinič a víno*, 2012, 1, s. 28-30. ISSN 1335-7514.

50 TURCSÁNYI, Juraj. (ed.). *Svätý Jur 1209 – 2009 : Dejiny písané vínom*. Svätý Jur : Mesto Svätý Jur, 2009, 255 s. ISBN 9788097019853.

51 Kým roku 1963 bolo kolíkové vedenie pri 83 % viníc z celkovej rozlohy, roku 1990 boli tradične pestované vinice na kolíkoch už len na 15 % celkovej rozlohy viníc, ostatné plochy zaberali vinohrady na nízkom a strednom vedení (35 %) a vysokom vedení (50 %). DEMO, Milan. a kol. *Dejiny poľnohospodárstva na Slovensku*. Nitra : Slovenská Poľnohospodárska Univerzita v Nitre, 2010, 662 s. ISBN 8071378941.

52 POSPÍŠILOVÁ, Dorota a kol. *Ampelografia Slovenska*. Bratislava : Výskumná a šľachtiteľská stanica vinárska a vinohradnícka, Modra, n. o., 2005, 368 s. ISBN 8096935097.

Vývoj historických štruktúr poľnohospodárskej krajiny s ovocnými sadmi

Zakladanie ovocných sádov na Slovensku má dlhodobú tradíciu. Archeologické nálezy dokazujú, že jablone, hrušky, slivky a broskyne sa na našom území pestovali už 4 – 5 tisíc rokov pred n. l. Na rozvoj ovocinárstva a pestovanie viniča hroznorodého na juhozápadnom Slovensku (až po oblasť Trenčína) mali vplyv vpády rímskych légii v 1. – 4. storočí. Rimania u nás zaviedli pestovanie ušľachtilých druhov ovocia a viniča, ktoré boli pravidelnou súčasťou ich stravovania⁵³.

K najväčšiemu rozkvetu ovocinárstva na našom území došlo až v 16. a 17. storočí, pred tridsaťročnou vojnou, v období mieru a hospodárskeho rozvoja. Väčšie ovocné sady a záhrady vznikali na feudálnych statkoch svetskej a cirkevnej vrchnosti. Pri viacerých pánskych sídlach, od 16. storočia aj pri domoch poddaných zakladali prídumové záhrady s ovocnými stromami. Na Slovensku sa v tomto období stali hlavnými ovocinárskymi oblasťami Považie, Gemer, Hont a Horná Nitra, hlavne okolie Nitrianskeho Pravna, odkiaľ sa časť produkcie ovocia vyvážala aj mimo územia Slovenska⁵⁴.

Do roku 1918 na Slovensku vzniklo 281 poľnohospodárskych spolkov s ovocinárskou výrobou a 9 družstevných páleníc pre spracovanie ovocia na destiláty⁵⁵. Ovocinárstvo za slovenského štátu malo prevažne samozásobiteľský charakter. Prebytky ovocia z najproduktívnejších ovocinárskych oblastí sa spracovávali v konzervárňach, muštárňach, sušiarňach a páleniciach, resp. sa vyvážali do Čiech, Rakúska, Nemecka a Maďarska⁵⁶. S rozvojom ovocinárstva sa spája aj výskum zameraný na šľachtenie a pestovanie nových odrôd a kultivarov (pestovanie mrazuvzdorných kultivarov a ochrana proti kalamiťným jarným mrazom)⁵⁷. Od roku 1965 sa začali zakladať moderné intenzívne sady, predovšetkým na rovinách alebo mierne svahovitých pozemkoch, prevažne na piesočnatých pôdach na Záhorí, Podunajskej alebo Východoslovenskej nížine⁵⁸. Aj keď tieto sady nemôžeme považovať za HŠPK, okrem produkčnej funkcie majú v krajine viacnásobný význam.

Súčasnú HŠPK so sadmi predstavujú mozaikové štruktúry extenzívne využívaných maloplošných prvkov ovocných sádov, trvalých trávnych porastov a ornej pôdy. Najčastejšie tvoria úzkopásové parcely prevažne po vrstevnici, resp. kombinácie úzkopásových

53 HORNIAK, Viliam a kol. Z dejín ovocinárstva na území Slovenska – I. In *Záhradníctvo*, 1992, č. 11, 64 s. ISSN 0139-9470

54 HORNIAK, Viliam a kol. Z dejín ovocinárstva na území Slovenska – II. In *Záhradníctvo*, 1992, č. 12, 64 s. ISSN 0139-9470

55 HORNIAK, Viliam a kol. Z dejín ovocinárstva na území Slovenska – IV. In *Záhradníctvo*, 1993, č. 2, 64 s. ISSN 0139-9470.

56 HORNIAK, Viliam a kol. Z dejín ovocinárstva na území Slovenska – VI. In *Záhradníctvo*, 1993, č. 4, 64 s. ISSN 0139-9470.

57 Výskum sa rozvíjal od roku 1934 na Výskumnom ústave v Prievidzi a Šľachtiteľskej stanici v Bojniciach, ktorá vznikla v roku 1949. Roku 1977 bol v priestoroch šľachtiteľskej stanice zriadený Ústav ovocných a okrasných drevín, š. p. Bojnice. Roku 1980 získal ústav akreditáciu a stal sa Výskumným ústavom ovocných a okrasných drevín Bojnice, od roku 1995 bol pretransformovaný na akciovú spoločnosť. HRIČOVSKÝ, Ivan a kol. Spomíname na začiatky a vývoj ovocinárského výskumu a šľachtenia na Hornej Nitre. In *Záhradníctvo*, 1988, č. 9, 64 s. ISSN 0139-9470.

58 HORNIAK, Viliam a kol. Z dejín ovocinárstva na území Slovenska – VII. In *Záhradníctvo*, 1993, č. 5, 64 s. ISSN 0139-9470.

parciel so štvoruholníkovými a inými tvarmi. Rozprestierajú sa v nížinných až podhorských, prevažne v pahorkatinových oblastiach Slovenska, kde v súčasnosti zaberajú plochu 1883,43 ha. V minulosti boli aktívne obhospodarované. Svedčí o tom prítomnosť dodnes zachovaných poľnohospodárskych foriem reliéfu, a to najmä zemitých terás, stupňovitých medzí a kôp. Na medziach boli často vysádzané rady ovocných drevín, ktoré smerovali prevažne po vrstevnici, pretože týmto ich umiestnením bola tlmená činnosť erózie, najmä v polygónoch s ornou pôdou.

V súčasnosti je produkcia ovocia na Slovensku nevyrovnaná⁵⁹. Evidované intenzívne ovocné sady tvoria 0,25 % výmery poľnohospodárskej pôdy, ostatná štatisticky evidovaná výmera ovocných sádov má extenzívny charakter. V extenzívnych sadoch a záhradách sa vyprodukuje 77,8 % z celkovej výroby ovocia, čo zvyrazňuje produkčný význam HŠPK, ale okrem toho plnia i mnohé iné funkcie v krajine. Bohatstvo a vzácnosť starých sádov spočíva aj v tom, že sa tu ešte stále vyskytujú krajové alebo staré odrody, ktoré zachovávajú genofond a majú obrovský význam v šľachtiteľstve. Mnohé zo starých odrôd vykazujú vysokú mrazuodolnosť či odolnosť k patogénom a škodcom, ich plasticita, ale i plodnosť a akosť ovocia sú preverené storočiami⁶⁰.

Vývoj oráčino-lúčno-pasienkových historických štruktúr poľnohospodárskej krajiny

Tento typ tradične obhospodarovanej poľnohospodárskej krajiny tvoria mozaiky ornej pôdy a trvalých trávnych porastov, prevažne lúk, ktoré môžu byť extenzívne spásané dobytkom a ovcami alebo extenzívne využívané pasienky. Viazu sa najmä na vyššie položené horské a podhorské oblasti Slovenska, kde sú nepriaznivé prírodné podmienky pre intenzívne poľnohospodárstvo, ako aj pre pestovanie ovocia a zeleniny.

HŠPK oráčino-lúčno-pasienkové sa viažu na oblasti, ktoré pôvodne vznikli následkom nemeckej, šoltýskej, valašskej a kopaničiarskej kolonizácie. Nemecká kolonizácia⁶¹ mala za cieľ osídľovanie alebo doosídľovanie riedko osídlených alebo vyľudnených oblastí Slovenska kolonistami prevažne z nemecky hovoriacich krajín, hlavne v 12. – 14. storočí po tatárskom vpáde. Rolnícke obyvateľstvo sa usadzovalo na základe nemeckého zákupného práva, ktoré im poskytovalo značné výsady – získanie pôdy do dedičnej držby a odovzdávanie iba finančnej renty. Šoltýska vnútorná kolonizácia⁶² neobrábanej i obrábanej pôdy na Slovensku prevažne domácim obyvateľstvom prebiehala v 13. – 15.

59 HRIČOVSKÝ, Ivan - VALŠIKOVA, Magdaléna. Trendy vo vývoji záhradníckej tvorby v SR z aspektu trvalo udržateľného rozvoja krajiny. In *Acta Horticulturae et Regiotecturae (Slovak Republic)*, 2001, č. 4 (supplement), s. 5-8. ISSN 1335-2563.

60 BOČEK, Stanislav. Staré a krajové odrůdy, jejich význam a využití v současnosti. In *Ovocné dřeviny v krajině, sborník přednášek a seminárních prací, Hostětín 2007*. Brno : ZO ČSOP Veronica, s. 7-19. ISBN 9788090410923.

61 GUTOVÁ, Eva. K niektorým otázkam stredovekej nemeckej kolonizácie v odbornej literatúre. In *2. študentská vedecká konferencia* [online] Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, 4. 5. 2006, s. 245-258. Dostupné na internete: <http://www.pulib.sk/elpub2/FF/Slancova1/sekcia%20historie%20a%20politologie/2svk06_gutova.pdf>.

62 ĎURKOVSKÁ, Mária. História nemeckého osídlenia na území Slovenska do začiatku 19. storočia. In *Človek a spoločnosť* [online], 2007, roč. 10, č. 2. ISSN 1335-360. Dostupné na internete: <<http://www.saske.sk/cas/archiv/2-2007/durkovska.html>>.

storočí tiež na nemeckom zákupnom práve. Cieľom šoltýskej kolonizácie bolo získanie nových osadníkov, kultivovanie pôdy a zakladanie nových osád v riedko obývaných oblastiach rozsiahlych majetkov šľachty a kláštorov, a tým zvýšenie ich peňažných a naturálnych príjmov. Podľa zákupného práva osadnícke rodiny dostávali pridelenú skultivovanú pôdu do dedičnej držby, ktorá bola po dobu 10 – 15 rokov oslobodená od odvádzania peňažných a naturálnych dávok. Dedičný nájom pôdy bol spojený s právom jej predaja a slobodným sťahovaním poddaného. Osídľovaním boli poverovaní tzv. lokátori, ktorí sa zároveň stali dedičným richtármi – šoltýsmi. Títo dostali od vrchnosti dvojnásobok nezdanenej pôdy a právo zriadenia mlyna, krčmy, jatky, a tiež nižšiu súdnu právomoc nad osadníkmi. Na Spiši a severozápadnom Slovensku vzniklo na zákupnom práve okolo 200 dedín, osídlených prevažne slovenským a čiastočne nemeckým, poľským a rusínskym obyvateľstvom. Výhody plynúce zo zákupného práva zanikli po potlačení Dóžovho povstania roku 1514. Valaská kolonizácia⁶³ mala za cieľ doosídľovanie horských oblastí severného a stredného Slovenska pastierskym obyvateľstvom rumunskej a rusínskej národnosti v 14. až 15. storočí na tzv. valaskom práve, ktoré bolo upraveným nemeckým právom. V priebehu nasledujúcich storočí, pri jej postupe na západ, sa jej nositeľom stáva už domáce slovenské obyvateľstvo.

Súčasnú štruktúru oráčino-lúčno-pasienkových HŠPK tvoria najmä mozaiky ornej pôdy a lúk alebo extenzívne využívané pasienky, pričom obrábanie pôdy je výrazne na ústupe. V mnohých oblastiach došlo k zatrávňovaniu týchto pozemkov. Vyskytujú sa hlavne v horských oblastiach stredného a severného Slovenska i na Spiši (považský a spišský región). Z dodnes zachovaných poľnohospodárskych foriem reliéfu predstavujú stupňovité medze výrazne prevládajúci typ, pomerne vysoké zastúpenie majú aj terasy. Kopy a valy sa vyskytujú menej. Zachovanie predmetných lokalít jednoznačne najviac ohrozuje opúšťanie. Bolo však pozorované ohrozenie spojené so zalesňovaním, rozvojom turizmu, výstavbou, rozrušovaním pozemkov motorkármi, traktormi, ohrozenie povrchovou ťažbou a divou zverou (ničenie úrody na odlahľých izolovaných poliach).

Záver

Poľnohospodárska krajina so zachovanými historickými štruktúrami, tradičným alebo prírode blízkym spôsobom hospodárenia na pôde, so zastúpením prirodzených a poloprirodzených typov ekosystémov je významnou súčasťou nášho kultúrneho dedičstva. Krajina ako výsledok poľnohospodárskeho obhospodarovania je obrazom nášho postoja k životu, kolískou našej kultúry a významnou súčasťou prírodného dedičstva. V tejto súvislosti vnímame potrebu jej zachovania ako zdroja identity, historických informácií o poľnohospodárskych technológiách, zvykoch, tradíciách, vlastníctve pôdy a pozemkovej štruktúry ako dôsledku právnych a ekonomicko-politických pomerov tej-ktorej doby. Súčasťou historického vývoja je aj vznik rôznych poľnohospodárskych, ovocinárskych,

63 CHALOUPECKÝ, Václav. *Valaši na Slovensku*. Praha : Nákl. Slovanského ústavu, 1947, 116 s.; KADLEC, Karel. *Valaši a valašské právo v zemích slovanských a uherských : S úvodem podávajícím přehled teorií o vzniku rumunského národa*. Praha : Česká Akademie Císaře Františka Josefa, 1916, 530 s. Dostupné na internete: <<http://www.archive.org/stream/valasivalasskp00kadluoft/valasivalasskp00kadluoft.djvu.txt>>.

vinohradníckych spolkov a družstiev, ktoré združovali malých hospodárov a pomáhali im zvyšovať úroveň poľnohospodárstva a zároveň sa podieľali na udržiavaní tradícií a rozvíjaní kultúrno-spoločenského života. Poľnohospodárske družstvá, ktoré vznikli v minulom storočí v období kolektizácie, boli zamerané iba na zvyšovanie produkcie. Znamenali však historický zlom pre obyvateľstvo vidieka, ktoré bolo vždy spojené s poľnohospodárstvom a toto obdobie znamenalo narušenie základnej väzby človeka roľníka a pôdy. Pokiaľ v roku 1946 pracovalo v poľnohospodárstve 48 % práceschopného obyvateľstva Slovenska, v roku 1980 to bolo 10 % a v roku 2010 len 4 %⁶⁴. Združstvením pôdy ľudia stratili vzťah k pôde.

V súčasnosti zaberá poľnohospodársky pôdny fond 49,16 % územia Slovenska⁶⁵, tradične obhospodarovaná poľnohospodárska krajina tvorí iba necelé 1 %⁶⁶. Pravidelne obhospodarované mozaiky tvoria z toho 51 %, čo naznačuje výrazný trend opúšťania tradičného obhospodarovania⁶⁷ a následnej rýchlo postupujúcej sukcesie lesa. To predstavuje vážne nebezpečenstvo, že v najbližších rokoch dôjde k nenávratnému poklesu týchto vysokohodnotných krajinných štruktúr až k ich strate. Medzi ďalšie faktory ohrozujúce tradičný spôsob hospodárenia v krajine patria turizmus a výstavba⁶⁸ a v neposlednom rade zmena požiadaviek na kvalitu života⁶⁹.

Krajinnó-ekologický a kultúrno-historický význam HŠPK spolu s ich vysokou ohrozenosťou a existenčnou závislosťou na poľnohospodárskej činnosti človeka sú pre nás výzvou k hľadaniu cesty, ako ich uchovať pre ďalšie generácie. Je to priestor, v ktorom krajinná ekológia, geografia, environmentalistika, ale aj história a etnológia a iné vedné disciplíny môžu nájsť spoločný prienik ich výskumu a významne obohatiť prístup k štúdiu zákonitostí ich vývoja a princípov ochrany.

* Príspevok vznikol ako výstup vedeckého projektu KEGA 025UKF-4/2015, VEGA 2/0158/14 a VEGA 1/0496/16.

64 SUPUKA, Ján. Tradície, prístupy a možnosti obnovy a rozvoja vidieka. In *Životné prostredie*, 2012, roč. 46, č. 4, s. 171-175. ISSN 0044-4863.

65 *Štatistická ročenka o pôdnom fonde v SR podľa údajov katastra nehnuteľností k 1. januáru 2013*. Bratislava : Úrad geodézie, kartografie a katastra Slovenskej republiky, 2012, 128 s. Dostupné na internete: <<http://www.skgeodesy.sk/files/slovensky/ugkk/kataster-nehnuteľnosti/sumarne-udaje-katastra-podnom-fonde/ročenka-2012.pdf>>.

66 ŠPULEROVÁ, Jana et al. Inventory and classification of historical structures of the agricultural landscape in Slovakia. In *Ekológia*, 2011, roč. 30, č. 2, s. 157-170. ISSN 1335-342X.

67 ŠPULEROVÁ, Jana - DOBROVODSKÁ, Marta. Rozšírenie historických štruktúr poľnohospodárskej krajiny na Slovensku. In *Monitorovanie a hodnotenie stavu životného prostredia X. : Zborník príspevkov z konferencie*. Ed. Oľga Kontrišová, Andrea Marušková, Jozef Váľka. Zvolen : Technická univerzita vo Zvolene, 2011, s. 65-70. ISBN 9788022823128.

68 LIESKOVSKÝ, Juraj - BEZÁK, Peter - ŠPULEROVÁ, Jana - LIESKOVSKÝ, Tibor - KOLEDA, Peter - DOBROVODSKÁ, Marta - BÜRG, Matthias - GIMMI, Urs. The abandonment of traditional agricultural landscape in Slovakia - analysis of extent and driving forces. In *Journal of Rural Studies*, 2015, vol. 37, p. 75-84. ISSN 0743-0167.

69 MURGAŠ, František. Kvalita života a jej priestorová diferenciácia v okresoch Slovenska. In *Geografický časopis*, 2009, roč. 61, č. 2, s. 121-138. ISSN 0016-7193.

DIE GESCHICHTE DER ENTSTEHUNG UND ENTWICKLUNG DER HISTORISCHEN STRUKTUREN DER TRADITIONELL ODER NATURNAH BEWIRTSCHAFTETEN AGRARLANDSCHAFT

JANA ŠPULEROVÁ – MARTA DOBROVODSKÁ – DAGMAR
ŠTEFUNKOVÁ – VERONIKA PISCOVÁ – FRANTIŠEK PETROVIČ

Die ursprüngliche Landbedeckung der Slowakei, die meistens aus Wäldern bestand, wurde von dem Menschen durch die Landwirtschaft zuerst vor etwa mehr als 2.000 Jahren angefasst. Mit der Ankunft der Slawen in dem 9. bis 11. Jahrhundert wurde zuerst das fruchtbare Gebiet im Becken der großen Flüsse in den Niederungen kolonisiert. Es gab eine allmähliche Besetzung des Gebietes in Berggebieten und Grenzregionen - diese Kolonisierung fand in zwei Hauptphasen statt: (1) die deutsche Kolonisation (13.-14. Jahrhundert) und (2) walachische Kolonisation (16. bis 18. Jahrhundert). Ansiedlung und Erweiterung der Agrarlandschaft wurde weitgehend von räumlichen und natürlichen Gegebenheiten des Landes beeinflusst. Dies führte zu umfangreichen Mosaiken der traditionell landwirtschaftlich genutzten Flächen. Im 20. Jahrhundert wurden mehrere Landreformen durchgeführt, die umfangreiche Veränderungen in der landwirtschaftlichen Bodennutzung und Landschaftsstruktur verursachten und auch die Struktur und den Charakter der Agrarlandschaft beeinflussten. Die größte Auswirkung auf die Landschaft hatte jedoch die Kollektivierung des Landes und Beginn der Anbaumethoden in großen Blocken, die die Mosaiken der traditionellen Kulturlandschaften ersetzten.

Die erhaltenen Mosaiken mit traditioneller oder naturnahe Weise der Landbewirtschaftung, die sich im Laufe der Jahrhunderte entwickelten und bis heute existieren, werden aus der landschafts-ökologischer Sicht als die historischen Strukturen der Agrarlandschaft (HSA) betrachtet und sie schaffen einen wichtigen Teil unseres Kulturerbes.

Diese Mosaikstrukturen bestehen aus den folgenden Teilen: kleinere Ackerlandfelder, dauerhafte landwirtschaftliche Kulturen (z.B. Wiesen, Weinberge) oder derzeit ungenutzte Flächen mit einem niedrigen Grad der Sukzession. Ihre Form, Gliederung, Ausrichtung, Größe, Art der Nutzung, landwirtschaftliche Landschaftsformen (Grenzwerte) und andere Eigenschaften, als auch regionale und lokale Unterschiede, sind das Ergebnis des Zusammenwirkens von natürlichen Bedingungen, geografischer Lage und kulturhistorischen und wirtschaftlichen Entwicklung.

Bezogen auf die Art der Siedlungsstruktur und die vorherrschenden Formen der landwirtschaftlichen Nutzung kann man 4 Grundtypen von HSA unterscheiden: 1) Streusiedlung HSA Typ, 2) Weinrebe HSA Typ, 3) Acker-Wiese-Grünland-Obstgarten HSA Typ und 4) Acker-Wiese-Grünland HSA Typ.

In diesem Artikel wollten wir den Ursprung und die Entwicklung der verschiedenen Arten von historischen Strukturen der traditionell angebauten Agrarlandschaft erläutern. Als Grundlage dienten uns historische Dokumente, die sich mit der Besiedelung und Entwicklung der Landwirtschaft in der Slowakei beschäftigen. Die traditionell angebaute Agrarlandschaft stellt derzeit nur weniger als 1% der gesamten Fläche der Slowakei dar und geht weiterhin zurück. Die Ergebnisse des ausführlichen Forschungsberichtes beweisen ihren landschaftsökologischen, kulturellen und historischen Wert. Aus diesem Grund sollte sie angemessen berücksichtigt werden, falls wir sie als Erinnerung der Landschaft für künftige Generationen behalten möchten.

Ing. Jana Špulerová, PhD.
Ústav krajinnej ekológie SAV
P. O. Box 254, 814 99 Bratislava, Štefánikova 3
e-mail: jana.spulerova@savba.sk

RNDr. Marta Dobrovodská, PhD.
Ústav krajinnej ekológie SAV
P. O. Box 254, 814 99 Bratislava, Štefánikova 3
marta.dobrovodská@savba.sk

Ing. Dagmar Štefunková, PhD.
Ústav krajinnej ekológie SAV
P. O. Box 254, 814 99 Bratislava, Štefánikova 3
dagmar.stefunkova@savba.sk

Mgr. Veronika Piscová, PhD.
Ústav krajinnej ekológie SAV Bratislava, pobočka Nitra
P. O. BOX 22, 949 01 Nitra, Akademická 2
e-mail: veronika.piscova@savba.sk

prof. RNDr. František Petrovič, PhD.
Fakulta prírodných vied Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre
Katedra ekológie a environmentalistiky
949 74 Nitra, Tr. A. Hlinku 1,
e-mail: fpetrovic@ukf.sk

MATERIÁLY

SLOVENSKÝ MIESTOPIS V PRAHE (1918 – 1938)

ERIK DULOVIČ

DULOVIČ, Erik. Slovak Place Names in Prague (1918 – 1938). Historický časopis, 2016, 64, 1, pp. 127-152, Bratislava.

For Slovaks of the inter-war period, Prague the capital of their new Czechoslovak state represented an attractive place to search for employment opportunities, study, political activity and leisure activities. Drawing on memoir literature, the paper maps the Prague localities associated with the presence of Slovaks from various social groups. Accommodation of students in a monastic hostel in Hradčany, the Štefánik College and Academic House in the Straková Academy contributed to shaping the views of life and important cultural activities of members of the coming generation (Mladé Slovensko, Svojet', Detvan, DAV). Artistic cafes and wine-bars provided communication between Slovakia and the Slovak intellectuals in Prague. The slight Slovakization of 1930s Prague was expressed in the society and publishing sphere with the formation of the Society of the Slovak House, establishment of editorial offices of Slovak newspapers and the opening of Ján Smrek's so-called Slovak Consulate. The Zlatá hus (Golden Goose) Hotel became the traditional place for holding commercial, political and informal meetings between Slovaks.

Inter-war Prague. Place names. Slovak – Czech relations. Memoir literature.

Vznik Československa v roku 1918 sa prejavil aj zvýšeným prílevom Slovákov do hlavného mesta republiky. Pracovné príležitosti, štúdium alebo výlety za poznaním a oddychom spôsobili, podobne ako to bolo v predrevratovej Budapešti, že na spoločenskej mape Prahy pribudli lokality spojené so životom slovenskej komunity. Literatúra memoárového charakteru môže poslúžiť ako vhodný prameň k poznaniu, ktoré pražské miesta sa stali pre Slovákov typickými a vyhľadávanými a ako tieto miesta ovplyvnili názory a životné skúsenosti verejne aktívnych osobností.

Obyvatelia Slovenska, ktorí sa rozhodovali odcestovať do Prahy, museli vziať do úvahy všetky premeny, ktoré so sebou priniesol proces modernizácie metropoly počas dvoch desaťročí republikánskej éry. Štátna moc demonštrovala nové postavenie a reprezentatívne povinnosti Prahy rozsiahlym budovaním sídiel ministerstiev a ústredí štátnych úradov. Súkromný sektor prispel najmä výstavbou reprezentatívnych bankových ústavov, firemných sídiel a obchodných domov. Kvalitné české a nemecké vysoké školstvo priťahovalo študentov rovnako ako príslušníkov inteligencie lákala pražská kultúra, v duchu demokratického charakteru Masarykovej republiky otvorená komunikácii so svetom. Slovenskí návštevníci Prahy museli počítat' s tienistými stránkami prudkého

demografického rastu – permanentnou bytovou krízou a zaostávaním bytovej výstavby pre sociálne slabšie vrstvy.¹

Politici a študenti patrili k tým sociálnym skupinám zo Slovenska, ktoré prichádzali do metropoly Československa prakticky ihneď po jej konštituovaní. Demokratická forma vládnutia si vyžadovala výrazne početnejšiu účasť slovenských politikov v zákonodarných a výkonných orgánoch štátu. Napriek proklamovanej štátotvornej úlohe Slovákov pri vzniku republiky však v Prahe dlhodobo chýbala početnejšia vrstva príslušníkov ministerskej byrokracie pochádzajúcich zo Slovenska.² Vysokoškolské inštitúcie, sústredené predovšetkým v Prahe, mali pomôcť preklenúť problém s kritickým nedostatkom inteligencie lojálnej k novej štátnej moci, s ktorým Slovensko vstupovalo do spoločnej republiky. Tretiu sociálnu skupinu, početnejšie zastúpenú predovšetkým v obdobiach hospodárskych kríz, predstavovali ľudia hľadajúci si v prosperujúcej metropole pracovné príležitosti.

Prvým príznakom prítomnosti slovenskej politickej reprezentácie v Prahe bolo zriadenie kancelárie pre slovenské záležitosti v rámci Národného výboru československého – najvyššieho zákonodarného a výkonného orgánu v období medzi vyhlásením samostatného štátu 28. októbra 1918 a utvorením Revolučného národného zhromaždenia o sedemnást dní neskôr.³ Plenárne zasadnutia Národného výboru sa konali v Grégrovej sále Obecného domu za účasti tých slovenských zástupcov, ktorí boli v revolučných dňoch momentálne v hlavnom meste (Anton Štefánek, Ivan Dérer, Vavro Šrobár, Jaroslav Vlček, Milan Ivanka, Fedor Houdek). Nárast výkonnej moci Národného výboru vyvolal rozšírenie úradných priestorov o Harrachov palác v Jindřišskej ulici a budovu kadetnej školy na Hradčanoch.⁴

V 256-člennom Revolučnom národnom zhromaždení pripadlo Klubu slovenských poslancov (tiež Slovenskému klubu) 40 poslaneckých miest. Parlamentné schôdze sa počas rokov 1918 – 1920 konali v Thunovskom paláci – bývalom sídle Českého zemského snemu na Malej Strane. Budova nebola vhodná pre moderný parlamentarizmus, nechýbal jej však, slovami jedného z poslaneckých nováčikov, dôstojný dojem: „*Panovalo tam väčšinou pološero a při elektrickém osvětlení pěkně se vyjímalo jejich starobylé zařízení.*“⁵ K riešeniu problému s nedostatkom poslaneckých kresiel, ktorých bolo v rokovacej sále len 243, „napomáhala“ účasť Slovenského klubu na zasadaniach. Členovia predsedníctva parlamentu a vlády obsadzovali miesta na predsedníckej tribúne a svoje

1 LEDVINKA, Václav – PEŠEK, Jiří. *Praha*. Praha: Nakladatelství LN, 2000, s. 561-596. ISBN 8071063207; DEMETZ, Peter. *Praha černá a zlatá*. Praha: Prostor, 1998, s. 417-418. ISBN 8085190923.

2 Roku 1936, keď čs. vláde predsedal Milan Hodža, bolo na pražských ministerstvách zamestnaných len 125 Slovákov. Suchová, Xénia. *Idea československého štátu na Slovensku 1918 – 1939*. Bratislava: Historický ústav SAV, 2011, s. 168. ISBN 9788089396122.

3 Archiv Národního muzea Praha (ďalej ANM), fond (ďalej f.) Karel Kramář, kartón (ďalej k.) 23, zl. 23c, žiadosť Klubu slovenských poslancov (ďalej KSP) o vyplatenie mzdy pre pracovníkov slovenskej kancelárie Národného výboru z februára 1919.

4 *Národní shromáždění československé v prvním roce republiky*. Praha: Předsednictvo NS, 1919, s. 18, 37, 45; Stenoprotokoly zo schôdzy Národného výboru z 2. – 13. 11. 1918. Dostupné na internete: <<http://www.psp.cz/eknih/1918nvc/stenprot/index.htm>>.

5 WEYR, František. *Paměti* 2. Brno: Atlantis, 2001, s. 7, 17. ISBN 8071081949.

poslanecké miesta tak mohli odstúpiť ďalším poslancom. Rozšírením počtu slovenských poslancov na 54 v marci 1919 preto mohlo dôjsť k znefunkčneniu parlamentného hlasovania. Pravidelná neprítomnosť polovice Slovenského klubu v parlamente (paralelné pôsobenie jej členov v orgánoch štátnej správy na Slovensku, nedostatočné dopravné spojenie, uprednostňovanie súkromných aktivít) tak prišla vhod.⁶

V rovnakých miestnostiach Thunovského paláca sa konali schôdze parlamentných výborov aj jednotlivých poslaneckých klubov, čo vyvolávalo organizačné problémy. Päť miestností nad reštauráciou U Choděřů na Ferdinandovej (dnes Národnej) triede sa preto od začiatku roka 1919 stalo novými klubovými priestormi slovenských poslancov. O výške prenájmu rokoval s majiteľom poslanec a známy slovakofil Josef Rotnágel (7 000 Kč ročne), ktorý taktiež prisľúbil zaobstaráť kancelársky nábytok. Poslanec Ivan Déřer s polstoročným odstupom spomínal, že sídlili v „*peknom barokovom dome, od toho času už zbúranom. V týchto miestnostiach sme sa po zasadaní Národného zhromaždenia obyčajne večer schádzali a tam sme debatovali o aktuálnych politických problémoch, hlavne o tých, ktoré mali so Slovenskom súvis...*“⁷

Minister s plnou mocou pre správu Slovenska Vavro Šrobár a značná časť poslancov Slovenského klubu si našli prechodné bydlisko v hoteloch v centre Prahy. Imperial, Palace a Zlatá husa boli hotely postavené v secesnom slohu krátko pred prvou svetovou vojnou. Nekvalitné komunikačné spojenie medzi Prahou a Slovenskom spôsobovalo, že telegrafické objednávky poslancov na hotelové ubytovanie ostávali často nevybavené, čo Slovenský klub riešil podaním sťažnosti ministrovi vnútra. Niekoľko poslancov si našlo ubytovanie v budove bývalého sídla českého miestodržiteľstva, nachádzajúcej sa medzi Thunovskou ulicou a Malostranským námestím a opustenej po vynútenom odchode posledného zástupcu rakúskeho cisára v Čechách Maxa Coudenhove. Poslúžili aj ubytovacie možnosti v Strakovej akadémii na Malej Strane – bývalom študentskom internáte, dokiaľ budovu neprevzali vládne úrady a Čs. zväz študentstva.⁸ Počas éry československého parlamentarizmu využívali predstavitelia Hlinkovej slovenskej ľudovej strany aj ubytovacie objekty zodpovedajúce ich politickému profilu: ústredný stranický tajomník Jozef Sivák kláštor kapucínov na Hradčanoch, predseda Andrej Hlinka benediktínsky kláštor Emauz na Novom Meste, predseda poslaneckého klubu Jozef Tiso kláštor Milosrdných bratří v Starom Meste (dnes Nemocnica Na Františku).⁹

6 *Národní shromáždění*, ref. 4, s. 64.

7 Archiv Národnej rady SR, zápisnica zo schôdze KSP z 9. 12. 1918, Dostupné na internete: <<http://www.nrsr.sk/dl/Browser/Document?documentId=96917>>; ANM, f. Ivan Déřer, k. 8, sig. 412, strojopisný rukopis Rudolf Bechyně; Slováci v Národnom Shromáždění. In *Slovenský denník*, 18. 1. 1919. Na mieste pôvodnej budovy reštaurácie U Choděřů (č. p. 60) je dnes obchodný a kancelársky dom z rokov 1924 – 1926. DÖRFLOVÁ, Yveta – DYKOVÁ, Věra. *Kam se v Praze chodilo za múzami*. Praha : Vyšehrad, 2009, s. 117. ISBN 9788070219614.

8 Navrátil, Michal (ed.). *Almanach Národního shromáždění*. Praha : J. Mrkvička, 1919, s. 90-99; Literárny archív Slovenskej národnej knižnice Martin (ďalej LA SNK), sig. C 1440, Klub slovenský. Seznam členů; LIPSCHER, Ladislav. Klub slovenských poslancov v rokoch 1918 – 1920. In *Historický časopis*, 1968, roč. 16, č. 2, s. 164. ISSN 0018-2575; KLÍMEK, Antonín. *Vítejte v první republice*. Praha : Havran, 2003, s. 19-21. ISBN 8086515338.

9 SIVÁK, Jozef. *Z mojich pamätí*. Martin : Matica slovenská, 2003, s. 237, 255. ISBN 8070906898; Národný archív Praha (ďalej NA), f. Prezídium ministerstva vnútra 1918 – 1939 (ďalej PMV), sig. 225-1452-1,

Po dlhšom hľadaní našlo predsedníctvo Národného zhromaždenia vhodnú priestorovú a reprezentatívnu náhradu v Dome umelcov Rudolfinum, pomenovanom po rakúskom korunnom princovi.¹⁰ Od roku 1920 v ňom sídlila 300-členná Poslanecká snemovňa Národného zhromaždenia, v ktorej Slovensku pripadlo 61 mandátov. Thunovský palác ostal sídlom 150-členného Senátu, druhej komory parlamentu, do ktorého slovenskí voliči vysielali tridsať svojich reprezentantov. To už bol Slovenský klub minulostou a zástupcov z východnej časti republiky, s výnimkou nacionalistov, integrovali do svojich radov české politické strany. Profesionalizácia politiky a nutná prítomnosť v centre politickej a ekonomickej moci boli v pozadí rozhodnutí slovenských politikov presídlieť sa do Prahy nastálo. Zmenu trvalého pobytu uprednostňovali politici viac či menej oddaní myšlienke československej jednoty. Milan Hodža s manželkou financovali výstavbu vily v Zapovej ulici z predaja rodinného statku. Smíchovská vila slúžila Hodžovi aj ako miesto pre politické stretnutia. Sociálnodemokratický minister Ivan Dérer sa s rodinou presťahoval do Velvarskej ulice v Dejviciach koncom 20. rokov 20. storočia. Nový domov v Podbabskej ulici (dnes Jugoslávských partizánů) v susednej štvrti Bubeneč si našiel agrárnický politik Juraj Slávik. Obe lokality boli pripojené k Veľkej Prahe v roku 1922, keď sa v nich rozbiehala výstavba bytových domov.¹¹

V čs. medzivojnových vláдах obsadzovali zástupcovia zo Slovenska dve až tri ministerské miesta, vrátane mocensky vplyvných rezortov. Na vrchol výkonnej vládnej moci dosiahol vodca slovenských agrárikov Milan Hodža v polovici 30. rokov. Predsedníctvo ministerskej rady, čiže úrad predsedu čs. vlády, sa nachádzalo v Kolovratskom paláci vo Valdštejnskej ulici (dnes súčasť sídla Senátu). Kuriózna epizóda, keď budovu Kolovratského paláca spestrila prezidentská vlajka a vojenská stráž, bola spojená práve s Hodžovou osobou. Nastala po abdikácii Tomáša G. Masaryka 14. decembra 1935, keď prezidentské právomoci prešli dočasne na predsedu čs. vlády. Podľa senátora za Československú stranu lidovou Mořica Hrubana, ktorý si Hodžovu iniciatívu vysvetľoval jeho prílišnou ctižiadostivosťou, čoskoro „všecka tato paráda zmizela“. Neskorobaroková budova bývalého Tereziánskeho ústavu šľachtičien v Jiřskej ulici v areáli Pražského hradu sa stala od roku 1919 sídlom ministerstva vnútra. Ako prvý a jediný zo slovenských politikov z nej počas rokov 1929 – 1932 riadil štátnu administratívu a bezpečnostné zložky Juraj Slávik.¹²

* * *

fascikel Politické strany na Slovensku.

10 *Národní shromáždění*, ref. 4, s. 64.

11 Pamätná tabuľa Milanovi Hodžovi umiestnená na priečeli vily na Zapovej ulici č. 7 bola odhalená v roku 2001. KLIMEK, Antonín. *Boj o Hrad 2*. Praha : Panevropa, 1998, s. 319. ISBN 8086130029; SIDOR, Karol. *Denníky 1930 – 1939*. Bratislava : ÚPN, 2010, s. 320. ISBN 9788089335237; ČELKO, Vojtech. *Zo všetkých strán*. Praha : SLK, 2011, s. 73. ISBN 9788087319017; PEKNÍK, Miroslav (ed.). *Dr. Ivan Dérer politik, právnik a publicista*. Bratislava : Veda, 2010, s. 504, 636-637. ISBN 9788022411684; ANM, f. Milan Hodža, k. 1, sig. 66, list J. Slávika pre M. Hodžu z 13. 6. 1929; LAŠŤOVKA, Marek et al. *Pražský uličník 1*. Praha : Libri, 1997, s. 133-134. ISBN 8085983249.

12 VILINSKÝ, Valerij (ed.). *Pražský adresář 1937 – 1938*. Praha : Státní tiskárna, 1937, s. VI, IX; *Z časů nedlouhou minulých : vzpomínky Dr. Mořice Hrubana*. Ed. Jan Drábek. Řím : Křesťanská akademie, 1967, s. 228.

Od vzniku československého štátu zažívala Praha rapidný prírlev študentov spôsobený predovšetkým núteným prerušením štúdia počas vojnového konfliktu. Patrili k nim aj slovenskí študenti prichádzajúci väčšinou z Budapešti. Roku 1919 sa ich počet za jediný rok zvýšil z pôvodných 43 na 150. Problémy s ich ubytovaním boli ďalším z prejavov všeobecnej bytovej krízy v Prahe. Časť študentov bola dokonca nútená pre nedostatok ubytovania vrátiť sa do hlavného mesta Maďarska. Socialistický minister Bohuslav Vrbenský za východisko z núdze ponúkal zástupcom nespokojných pražských študentov prevzatie kláštorov a v krajnom prípade aj Strakovu akadémiu, ktorá pôvodne vychovávala „šľachtických, českému národu cudzích šuhajov“.¹³

Začiatkom roka 1919 sa predovšetkým zásluhou poslanca Juraja Slávika zriadil provizórny internát v poslaneckom klube nad reštauráciou U Choděřů. Slovenský klub pôvodne uvažoval o piatich miestnostiach pre ubytovanie a štúdium, praktická realizácia však bola omnoho tvrdšia. Nepriaznivé ubytovacie podmienky, keď sa v dvoch miestnostiach tiesnilo 11 študentov, neboli podľa svedectva redaktora *Mladého Slovenska* Ľudovíta Izáka jediným problémom: „Zakúriti sme nemali čím, ležali sme na špinavej plachte, alebo len na madraci, pod kobercom na kone... Vydýchol som si, keď som sa mohol vzdialiť, nechajúc tam vyzíabľých, nezaopatrených študentov, ktorých nezaujímá nič, zhola nič okrem žalúdka.“ Lokalita U Choděřů sa zapísala do kroniky študentského života aj z inej stránky. Dňa 2. marca 1919 v týchto priestoroch obnovil svoju činnosť spolok slovenských študentov Detvan.¹⁴

Pričinením predsedu Československej jednoty a poslanca Slovenského klubu Josefa Rotnáglu mohla malá časť slovenských študentov od začiatku roka 1919 využívať priestory kapucínskeho kláštora na Loretánskom námestí. Nápis „Slovenskí študenti“ nad bránou signalizoval, že desaťročia neobývané cely pravého krídla kláštora získali nových nájomníkov, medzi nimi aj Slovákov z Kráľovstva Srbov, Chorvátov a Slovincov. Tlak Zväzu čs. študentstva na vládu a finančná podpora prezidenta republiky v hodnote 100 000 Kč prispeli k zriadeniu Masarykovej študentskej koleje. Tvorili ju kapucínsky kláštor a blízka budova tzv. Donucovacej pracovne (Trauttmannsdorfský palác na Hradčanoch).¹⁵

O internátnom živote v kláštore poskytujú informácie početné spomienkové texty vtedajšieho študenta Akadémie výtvarných umení (Modernej galérie v Holešoviiciach) Janka Alexyho. Poznačené sú jeho vtedajšou neutešenou sociálnou situáciou a z nej vyplývajúcim vážnym zdravotným stavom, ale aj romantickým očarením zo starobylého prostredia kláštorného labyrintu. Ubytovanie v chladných nehostinných celách malo jedínú, avšak pre slovenských študentov nezanedbateľnú výhodu, bolo bezplatné.¹⁶ O ko-

13 Archiv Poslanecké sněmovny České republiky, f. Revoluční národní shromáždění 1918 – 1920, k. 23, zápisnice zo 16. a 17. schôdze sociálno-politického výboru z 30. 1. 1919 a 7. 2. 1919; Slovenskí študenti v Prahe. In *Mladé Slovensko*, 1919, roč. 1, č. 9, s. 198; Internát pre slovenských univerzitantov. In Tamže; Májové dni všeštudentské v Prahe. In *Mladé Slovensko*, 1919, roč. 1, č. 5, s. 116.

14 Slovenskí študenti v Prahe. In *Mladé Slovensko*, 1919, roč. 1, č. 1. s. 21, č. 4, s. 93; Kovaľ, Peter. Slovenský študentský spolok Detvan v prvých poprevratových rokoch (1919 – 1920). In *Annales historici Presoviensis* 11, 2011, s. 132. ISSN 1336-7528.

15 VRZALÍK, Jan (ed.). *Almanach hradčanských kolegáků 1919 – 1929*. Praha : b. v., 1929, s. 12.

16 ALEXY, Janko. *Život nie je majáles*. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1956, s. 130-143; ALEXY, Janko.

lektívnu charakteristiku „kapucínov“ sa Alexy pokúsil v zborníku vydanom k 50. výročiu založenia spolku Detvan. Bez peňazí a s mizernou stravou poháňala týchto študentov („vandrujúcich vtákov“) dravá túžba získať vzdelanie a spoločensky uspieť. Zvlášť aktivity dvoch medikov bývajúcich v kláštore na Hradčanoch boli pre kontinuálny vývoj slovenskej študentskej komunity v nových štátoprávnych podmienkach dôležité. Bohdan Schindlery prevzal v roku 1919 na krátky čas vedenie celonárodného nepolitického spolku Detvan po poprednom predstaviteľovi predprevratovej prúdistickej skupiny Jurajovi Slávikovi. Ako bývalý vojnový veterán riadil v podobnom duchu z kláštornej izby aj študentský spolok: „*Sám Šindlery ani sa nepohol s posteľou. Jemu stačil okruch chleba, hrst cukrového prášku a glg borovičky... Veľkú baranicu mal na ušiach natiahnutú, lebo dolu stenami voda stekala a každých desať minút pretrhol svoje učenie novým rozkazom.*“¹⁷ Ľudovít Izák zasa vedením študentskej organizácie Mladé Slovensko a vydávaním rovnomeného časopisu plynulo pokračoval v aktivitách budapeštianskych vysokoškóľakov. Z prostredia kláštora taktiež vzišla študentská iniciatíva zúčastniť sa mobilizácie na obranu Slovenska, ohrozeného vpádom maďarskej Červenej armády. Alexy, hodnotiac zloženie Detvana, postavil plebejských nájomníkov z kapucínskeho kláštora (spomeňme aj maliara Miloša A. Bazovského či budúceho slovensko-amerického novinára Fedora Salvu) do kontrastu s „kastou“ – džentrími a študentmi pochádzajúcimi z národne uvedomelého Turca a Liptova.¹⁸

O internátnych pomeroch v budove Donucovacej pracovne na Hradčanoch, nápravného ústavu pre sociálne osoby, sa zmieňuje vo svojich pamätiach vtedajší študent techniky Ján Poničan. Malý mesačný poplatok 100 korún za ubytovanie a stravu bol vyvážený pomerne spartánskym vybavením: „*izbičky ako väzenské cely, štyri holé steny, železné posteľe...*“ Hradčanský internát sa stal pre vidieckeho chlapca odchovaného maďarskou školou miestom, kde prekonával prvé nedorozumenia pri spoložití s českými kolegami. Spoznával ich nepochopiteľný švejkovský slang z pražskej periferie, tykanie a dlho nechápal, prečo sa ostré hádky českých študentov nekončili bitkou... Almanach bývalých študentov hradčanského internátu uvádzal ako jeden zo zdrojov obľuby tohto miesta povojnovú „*rovnosť, ktorá neznala kast, neboť jsme byli všichni stejně chudí*“. Poničanov strýko, povoláním vysoký štátny úradník, ktorý financoval Jánove štúdiá aj vydavateľské aktivity, pripisoval jeho obrat k ideám komunizmu pobytu medzi študentskou chudobou.¹⁹

Provizórne podmienky s ubytovaním slovenských študentov ukončili aktivity predsedu Československej jednoty Josefa Rotnágla, referenta bratislavskej expozitúry ministerstva školstva Antona Štefánka a ministra Vavra Šrobára, spojené s odkúpením hotela Belvedere na Letnej. Po rekonštrukcii našlo v 4-poschodovom internáte Na Výšinách

Na pražskej akademii. In MURÍN, Ivan (ed.). *Praha matka miest*. Praha; Bratislava : Nový svet, 1935, s. 158-160; ALEXY, Janko. Hanulienka. In VRZALÍK, ref. 15, s. 93-94.

17 ALEXY, Janko. „Detvani, Detvani, čierna zem pod vami!“. In MEČIAR, Stanislav (ed.). *Detvan 50 rokov v Prahe*. Praha : Detvan, 1932, s. 54-56; ALEXY, Janko. Maliar Miloš Bazovský. In *Tvorba*, 1943, roč. 3, č. 6, s. 88.

18 ALEXY, Detvani, ref. 17, s. 53-55; ALEXY, Na pražskej, ref. 16, s. 160.

19 VRZALÍK, ref. 15, s. 3; PONIČAN, Ján. *Búrlivá mladosť. Spomienky I : 1920 – 1938*. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1975, s. 11-12, 15-16.

č. 2 (dnes kolej M. Aleša) každoročne ubytovanie približne 80 študentov. Pochádzali zväčša z nemajetných rodín, preto si vymoženosť bezplatného ubytovania a stravovania v Štefánikovej koleji, podmienenú dobrými školskými výsledkami, vážili. Pre Janka Borodáča, ktorý počas zimného študijného obdobia na pražskom konzervatóriu prespával na vojenskej prični v nevykúrenom suteréne obytného domu, bola kolej skutočnou záchranou. „*Jarné slnko, pekná biela posteľ, dolu jedáleň, čerstvý vzduch, okolo zeleň – nič lepšieho sme si nevedeli predstaviť. Boli sme ozaj šťastní a zdraví,*“ zhodnotil tamojší prvý slovenský študent herectva zmenu ubytovania v pamätnom školskom roku 1919/20. Poznávacím znamením budúceho obyvateľa Štefánikovho internátu bola jeho objemná batožina s perinou a posteľnou bielizňou, s ktorou putoval na Letnú po príchode na Wilsonovo nádražie. Okrem niekoľkoposteľových izieb a jedálne mali študenti k dispozícii aj čítareň slúžiacu ako spoločenská miestnosť. Vybavenie izieb sa zlepšilo po úspešnej celoslovenskej zbierkovej akcii v roku 1934.²⁰ Výtvarníkom, študujúcim na Akadémii výtvarných umení alebo na Umeleckopriemyselnej škole pri Alešovom nábreží, bolo pridelené najvyššie poschodie internátu, „*vraj kvôli dobrému svetlu*“, ako si to vysvetľoval Janko Alexy. Tu a v blízkej umeleckej kaviarni Belvedere sa od roku 1922 začalo formovať medzi študentmi Umeleckopriemyselnej školy Mikulášom Galandom a Ľudovítom Fullom „*umelecké priateľstvo, aké nemalo v histórii nášho umenia páru*“. Vyrcholilo o desaťročie neskôr vydávaním *Súkromných listov* – programovým manifestom výtvarnej moderny.²¹

Veľkým prínosom internátnej správy pre intelektuálny rast študentov bolo poskytovanie bezplatných alebo zľavnených vstupeniek do pražských kultúrnych inštitúcií. Veľký záujem bol predovšetkým o predstavenia v Národnom divadle, a to napriek tomu, že išlo len o miesta na státie na galérii. Postaveniu rekordéra v navštevovaní operných predstavení dopomohla študentovi práv Danielovi Okálimu funkcia divadelného referenta na internáte. Študent germanistiky Eduard Goldstücker vďaka návštevám v Neue Deutsche Theater (dnes Státni opera Praha) spoznal vysokú úroveň nemeckého dramatického umenia. Nezabudnuteľnými sa pre neho stali oslavy narodenín osobne prítomného nositeľa Nobelovej ceny za literatúru Gerharta Hauptmanna.²²

Možnosť získať kvalitné vzdelanie bez väčších finančných nákladov nebol jediný faktor prispievajúci k modernizácii Slovenska. Jeden zo študentov Štefánikovej koleje v jubilejnom príspevku k desaťročnici jej existencie pokladal za ešte dôležitejšiu osobnú účasť „*na kultúrnom i politickom živote, prejavujúc sa formami vyspelejšími ako život doma*“. Zmysel pre náročnosť, vypestovanú vo veľkomestskom prostredí, akademici prenášali do bežnej praxe na Slovensku. Totožný postreh ponúkol aj bývalý „koleják“

20 Východiskovú prácu o Štefánikovej koleji ako o výnimočnom mieste formovania slovenskej povojnovej inteligencie a v širšom kontexte aj česko-slovenských kultúrnych vzťahov predstavuje spomienková kniha KOVÁČ, Dušan (ed.). *Kolejáci*. Bratislava : Smena, 1990, s. 16-18, 44-51, 55-60. ISBN 8022100382; BORODÁČ, Janko. *Spomienky*. Bratislava : NDC, 1995, s. 66-69. ISBN 8085455072.

21 ALEXY, Život, ref. 16, s. 144; VACULÍK, Karol. *Mikuláš Galanda*. Bratislava : Tatran, 1983, s. 14; FULLA, Ľudovít. *Okamihy a vyznania*. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1983, s. 118.

22 KOVÁČ, ref. 20, s. 18, 118-119; DAV, *Spomienky a štúdie*. Ed. Karol Rosenbaum. Bratislava : SAV, 1965, s. 324; GOLDSTÜCKER, Eduard. *Vzpomínky (1913 – 1945)*. Praha : G plus G, 2003, s. 89. ISBN 8086103633.

Alexy. Podľa neho „*mimo Prahy všetko je len provinciou, a domáca sláva nám nepostačí. A preto musíme zvyšovať kvalitu svojej činnosti*“.²³

So Štefánikovým internátom sú spojené spolkové a časopisecké aktivity, bez ktorých by bolo mapovanie intelektuálneho medzivojnového života Slovákov ťažko mysliteľné. Študentské aktivity posúvali vpred nielen zápisnicami doložené spolkové schôdze či redakčné porady, ale aj neformálne rozhovory a „zvady“ prebiehajúce na internátnej pôde. Pre spolok Detvan predstavoval Štefánikov internát od marca 1920 nové sídlo a personálnu základňu pre svojich funkcionárov. O čerstvých dojmach z pražských štúdií písal Rudo Brtáň redaktorovi Slovenských pohľadov Štefanovi Krčmériemu v roku 1927: „*Máme tu malé Slovensko, malý ostrov, na ktorý sa zišlo plno plavcov odvšadiaľ... Myslím na Štefánikovu kolej, ktorá je teraz okrem Detvana jediným strediskom nás, slovenských študentov*“.²⁴

Pre obyvateľov Štefánikovho internátu bolo členstvo v Detvane samozrejmosťou. Výhodným sa založenie študentskej koleje ukázalo z hľadiska organizovania spolkových schôdzí, ktoré sa dovtedy konali na rôznych miestach Prahy: v Slovenskom klube U Choděřů, v Umeleckej besede na Jungmannovej ulici, v prednáškovej sieni Českého vysokého učenia technického (ČVUT) na Karlovom námestí, v budove gymnázia na Hálkovej triede (dnes Kodaňskej ulici) vo Vršovicích, v ústredí vysokoškolských spolkov Akademický dom v Spálenéj ulici, v Národnom dome na Vinohradoch.²⁵

Poslednou aktivitou Janka Alexyho na pôde Štefánikovej koleje pred jeho odchodom z Prahy bolo založenie umeleckého spolku Svojet' a v spolupráci s vydavateľom Emilom Pacovským a spisovateľom Gejzom Vámošom aj vydávanie rovnomeného časopisu (1922). Slovenská aj česká umelecká verejnosť získali možnosť oboznámiť sa na stránkach *Svojeti* s reprodukciami diel mladých začínajúcich výtvarníkov bývajúcich na internáte: Ladislava Treskoňa, Miloša A. Bazovského, Mikuláša Galandu, sochára Jozefa Pospíšila. „*Cez večere behal som v kolegiu z izby do izby, prehováral, navádzal a dokazoval, ale, žiaľ, výsledok bol nevyhovujúci. Druhý ročník „Svojeti“ už nemohol vyjsť pre nedostatok predplatiteľov*“, vysvetľoval dôvody len ročnej existencie časopisu Alexy.²⁶

Prítomnosť Daniela Okáliho, Andreja Siráckeho, Jozefa Dumína-Tomášika, Mikuláša Furdíka a nepriamo aj Jána Poničana²⁷ na Štefánikovej koleji mala dôležitý význam pri vzniku vplyvnej revue mladej komunistickej inteligencie DAV (1924). K pravidelným návštevníkom ľavicovo zmýšľajúcich študentov aj čítárne Štefánikovho internátu patrili Vladimír Clementis, charizmatik intelektuálny vodca skupiny, ktorý chcel mať „*vo všetkom posledné slovo*“. Na grafickej podobe a výtvarnej stránke prvých čísiel

23 Slováci v Prahe. In *Slovenský denník*, 29. 11. 1931; ALEXY, Na pražskej, ref. 16, s. 172.

24 KOVAL, ref. 14, s. 142; KOVÁČ, ref. 20, s. 111-112; BRTÁŇ, Rudo. *Živé roky. Spomienky I.* Liptovský Mikuláš : Transcius, 2002, s. 139. ISBN 8071402230.

25 KOVÁČ, ref. 20, s. 111; KOVAL, ref. 14, s. 135-137; ALEXY, Detvani, ref. 17, s. 57.

26 ALEXY, Na pražskej, ref. 16, s. 164-166; PONIČAN, ref. 19, s. 26-29; ALEXY, Život, ref. 16, s. 144, 146; VÁMOŠ, Gejza. Bratom v Detvane. In MEČIAR, Stanislav (ed.). *Detvan 50 rokov v Prahe*. Praha : Detvan, 1932, s. 64-65.

27 Ján Poničan pôsobil počas rokov 1922 – 1924 ako správca knižnice Detvana sídliacej na Štefánikovom internáte. Informáciu poskytol Peter Koval' (Inštitút histórie FF PU Prešov) na základe štúdia spolkových zápisníc.

DAV-u sa podieľal ďalší „koleják“ Mikuláš Galanda.²⁸ Študent chémie a davista Mikuláš Furdík môže byť dobrým príkladom toho, ako dokázali internátne známosti ovplyvniť intelektuálne zrenie človeka v období jeho „*rojčivej mladosti*“. Po návštevách nepovinných filozofických prednášok na Univerzite Karlovej (UK) Furdík cítil potrebu diskutovať o otázkach zmyslu života s generačnými rovesníkmi. Preto „*som hľadal filozoficky hlbajúcich partnerov v Štefánikovom kolégiu – a tak som naďabil na Ondriša Siráckeho a Gusta Mališa... Nároky v tomto smere sa čoskoro ešte stupňovali, keď si sa dostal do kráľov rodiaceho sa Davu*“.²⁹

V druhej polovici 30. rokov 20. storočia sa Štefánikova kolej stala prechodným bydliskom pre viacerých členov generačnej skupiny slovenských nadrealistov. Na spoluprácu z trnavského gymnázia nadviazali v inšpirujúcom pražskom ovzduší teoretik a kritik hnutia Mikuláš Bakoš a básnik Rudolf Fabry, ktorého debut *Utaté ruky* (1935) otvoril cestu slovenskej podobe surrealizmu. Absolventa ČVUT Fabryho vystriedal v roku 1937 na koleji študent Univerzity Karlovej Vladimír Reisel.³⁰ Študentský internát ako identifikačný znak kultúrnej atmosféry mesta použil Reisel pri objasnení výberu miesta svojich univerzitných štúdií. „*Nám napríklad vysokoškolský život v Bratislave koncom prvej republiky spľýval s pojmom Svoradova – ľudáctva,*“ preto dal prednosť ľavicovo-liberálnemu prostrediu Prahy, kde pôsobili jeho básnické vzory Vítězslav Nezval, Konstantin Biebl a Jaroslav Seifert.³¹

Otvorením internátu Na Výšinách vznikol priestor, kde sa na dlhšie časové obdobie sústredili študenti z rôznych oblastí Slovenska, s rôznym sociálnym pôvodom a náboženskou príslušnosťou. Výsledkom bol myšlienkový stret, v ktorom sa miesili zmierlivosť s radikalizmom blízkym mladému veku. „*Chodili se na mě dívat jako na kuriozitu,*“ spomínal po vyše troch desaťročiach oravský rodák Eduard Goldstücker, keď po príchode do Štefánikovho internátu zistil, že bol medzi „kolejákmi“ jediným Židom.³² V otázke národnej identity, permanentne prítomnej v slovenskej spoločnosti, môžeme medzi študentmi Štefánikovej koleje, ale aj ďalších pražských internátov, identifikovať komplexné spektrum postojov: nacionálne „obranárske“ cítenie, sklbenie slovenskej národnej identity s ideou československej štátnosti až po stotožnenie sa s ideologickou predstavou vládnej moci o jednotnom československom národe. Študent Univerzity Karlovej Ján I. Hamaliar, ktorému Ferdinand Peroutka ponúkol publikačný priestor v prestížnom týždenníku *Prítomnost*, prestúpil zo Štefánikovej do Švehlovej koleje, pomenovanej podľa vodcu československej agrárnej strany. Okrem sociálnych výhod, spojených so získaním legitímácie agrárneho študentstva, bola zmena prechodného bydliska vyjadrením jeho pozitívneho postoja k otázke československej národnej jednoty. Ústup od „*mlhavej ideológie československej vzájomnosti*“, badateľný v Detvane od druhej polovice 20. rokov,

28 KOVÁČ, ref. 20, s. 22-23, 113-117; DAV, ref. 22, s. 324-325; BOLFÍK, Július (ed.). *Poznali sme jeho tvár. Spomienky na Vladimíra Clementisa*. Rimavská Sobota : Gemerská vl. spoločnosť, 1972, s. 111-114; VACULÍK, ref. 21, s. 16.

29 DAV, ref. 22, s. 366-367.

30 ŽÁRY, Štefan. *Rande s básnikmi*. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1988, s. 43; KOVÁČ, ref. 20, s. 92.

31 R 10. In *Slovenské pohľady*, 1961, roč. 77, č. 4, s. 17. ISSN 1335-7786. Svoradov – od roku 1922 vysokoškolský internát prevažne katolícko-nacionálneho študentstva.

32 LIEHM, Antonín J. *Generace*. Praha : Československý spisovatel, 1990, s. 180. ISBN 8020202544.

neznamenal podľa kultúrneho referenta spolku Ruda Brtáňa koniec pozitívneho spolunažívania s Čechmi. Brtáň pritom odmietal folklorizáciu slovenskej sociálnej reality v podaní martinských národnárov a Matice slovenskej. Silnú spriaznenosť s osobnosťami českej literatúry pociťoval počas svojich univerzitných štúdií v rokoch 1934 – 1938 Dominik Tatarka, aj keď nie takej intenzity ako Hamaliar, ktorý programovo písal aj po česky. Nepochybne k tomu prispeli aj diskusné stretnutia s Vladislavom Vančurom konané na pôde Masarykovho internátu v Dejviciach, kde Tatarka býval.³³

Osobitný význam mala na Štefánikovej koleji prítomnosť študentov pochádzajúcich z oblastí s nízkou úrovňou industrializácie a nejednoznačnou národnostnou identifikáciou. Reflektovanie problematických javov známych z domáceho prostredia spojené s verejnou angažovanosťou prinášalo svoje výsledky. Spolok východoslovenských akademikov sa spolupodieľal na oživení spoločenského záujmu o zriadenie vysokej školy technickej na Slovensku začiatkom 30. rokov 20. storočia.³⁴ Východoslovenskí akademici stáli aj za aktivitami spojenými s postavením impozantnej bronzovej sochy Milana Rastislava Štefánika na Hlavnej ulici v Košiciach.³⁵

Spomienky ideologicky silne vyhranených autorov majú tendenciu redukovať študentský život na súboj ideí a podceňovať mnohostranné záujmy mladých ľudí, ktorí sa ocitli v dynamickej metropole. V politickom profile členstva Detvana zo začiatku 20. rokov 20. storočia tak podľa Jána Poničana prevládali uvedomelí nacionalisti s príliš nevyhranenými sympatiami k agrárnikom a martinským národniarom.

Ortodoxný stúpenec československej národnej jednoty Juraj Šujan zasa videl Detvan v rovnakom období ako kvázi parlament, kde permanentne súperili československý, autonomistický a komunistický prúd.³⁶ Plodnejší prístup zvolili v zborníku vydanom k 50. výročiu Detvana dvaja jeho členovia, ktorí svoju výpoveď podopreli o generačnú skúsenosť.

V prechodnej generácii Janka Alexyho sa miesila zatrpknutosť vypestovaná vojnou s pocitom, „že na Slovensku nie je všetko v poriadku“, ktorý bol artikulovaný viac demagogiou ako odbornou argumentáciou. O otrávenej generácii, odchovanej už modernou československou školou, ktorej však veda ani náboženstvo nedokázali odpovedať na jej otázky, písal študent medicíny a ľavicový literárny kritik Michal Chorváth. Ponúknutý program, založený na vôle pretvoriť ľud s romantickou dušou na národ, Chorváth spojil s radikálnym odmietnutím politických elít, neschopných obhajovať slovenské záujmy.³⁷

33 BRTÁŇ, ref. 24, s. 139, 142, 155, 168; LIEHM, ref. 32, s. 152.

34 KOVÁČ, ref. 20, s. 73. Roku 1937 parlament schválil zákon č. 170 Zb. z. a n. o zriadení vysokej školy technickej v Košiciach.

35 Na zadnej strane pomníka, odhaleného v roku 1929, sa nachádzal nápis: „*Východoslovenská študujúca mládež národnému hrdinovi.*“ Spoluautorom návrhu pomníka bol „koleják“ Jozef Pospíšil. BAUER, Juraj. *A plynuli stáročia...* Košice : OTA, 2007, s. 13. ISBN 9788096968619; Štátny archív Košice, f. Košická župa 1923 – 1928, k. 75, č. 4037/1925, k. 250, č. 4588/1928.

36 PONIČAN, ref. 19, s. 14; ŠUJAN, Juraj. Pädesiatročný „Detvan“ v retrospektíve. In *Prúdy*, 1932, roč. 16, č. 9-10, s. 545.

37 ALEXY, Detvani, ref. 17, s. 53-60; CHORVÁTH, Michal. Otrávená generácia. In MEČIAR, Stanislav (ed.). *Detvan 50 rokov v Prahe*. Praha : Detvan, 1932, s. 80-89. Chorváth na Štefánikovej koleji ubytovaný nebol, patril však k účastníkom tamajších diskusných stretnutí. KOVÁČ, ref. 20, s. 69.

Slovenskí študenti a študentky, ktorých počet sa v tridsiatych rokoch ustálil na čísle 700, využívali na ubytovanie okrem „Štefáničky“, príp. súkromných podnájomov, aj ďalšie internáty. K najviac využívaným patrili Hlávkova kolej v blízkosti Karlovho námestia, Švehlova kolej na Žižkove, Študentská kolónia na Letnej, dievčenský internát Budeč na Vinohradoch a nová Masarykova študentská kolej v areáli ČVÚT v Dejvicích. Z celkového počtu tam ubytovaných študentov tvorila slovenská zložka približne 10 - 20 %. S výnimkou Hlávkovej koleje boli internáty výsledkom stavebného rozmachu Prahy v 20. rokoch minulého storočia.³⁸

V Hlávkovej koleji, postavenej v roku 1904, sa ako jedna z podmienok prijatia vyžadovala znalosť šermu, čo bolo spolu s výškou poplatkov príčinou, že E. Goldstücker zakotvil na Štefánikovej koleji. Na Švehlovej koleji sa nachádzalo sídlo organizácie slovenských agrárnických akademikov. Vybavenosť a možnosti sociálnych štipendií v tomto internáte postavenom v štýle tzv. rondokubizmu zodpovedali dominantnému vplyvu, aký mala agrárna strana v politickom živote prvej čs. republiky.³⁹

Študentská kolónia na Letnej, tzv. Kolonka, bola produktom dynamizmu a činorodosti pražského študentstva, reagujúceho na obmedzené možnosti štátu riešiť povojnovú bytovú krízu. Možnosť ubytovať sa v drevených pavilónoch získal študent, ktorý prispel na ich výstavbu. Pre internát platil zákaz večerných návštev osôb opačného pohlavia a ubytovania pre nečlenov kolónie, prísne sa však nedodržiaval. Načierno bývajúcего študenta kreslenia Štefana Bednára nachádzala kontrola internétnej správy tak často, až ho po zaplatení členského podielu priradili na úroveň zakladajúceho člena. V kolónii, podľa Alexyho pôsobiacej „ako dáka osada z nórskeho zemi“, bývali napr. redaktor *Mladého Slovenska* Ľudovít Izák, mikrobiologička a neskoršia podpredsedníčka pražského odboru Živeny Margita Sutorisová, študenti Umeleckopriemyselnej školy Karol Ondreička a Vojtech Ihriský, sochár a budúci autor Hviezdoslavovho pomníka v Bratislave. Medikovi a spisovateľovi Gejzovi Vámošovi poslúžila kolónia (súčasťou ktorej bol aj dievčenský pavilón) na výskum spolunažívania mužského a ženského študentského elementu: „*Na Študentskej kolónii, kde v tých časoch zúrila už najdokonalejšia spolková organizácia, panovaly v láske smiešne rozhárané pomery. Kým div potom, že keď sa predsa len našli sem a tam šťastní jedinci, ktorí svorne spoludržali a v intímnej shode užívali všetky výhody, ktoré z ich lásky samozrejme vyplývaly, – tu potom, všetkým ostatným sliny tiekli a nechápave pozerali na tento neobvyklý prírodný jav.*“⁴⁰

Absolvent práva na UK a krátkodobý predseda Detvana Juraj Šujan pozoroval pri slovenských študentoch bývajúcich na týchto internátoch tendenciu izolovať sa od ich českých kolegov. Vysvetlenie našiel v sociálnom správaní sa študentov na Štefánikovom internáte, ktorí sa združovali a zároveň zápasili o vedenie študentskej samosprávy podľa regionálneho pôvodu. Separatizmus slovenských študentov mal byť teda obdobou

38 ŠUJAN, Juraj. Slovenské študentstvo v Prahe. In MURÍN, Ivan (ed.). *Praha matka miest*. Praha; Bratislava : Nový svet, 1935, s. 155; KOVÁČ, ref. 20, s. 17, 38.

39 GOLDSTÜCKER, ref. 22, s. 57; R 10, ref. 31, s. 22.

40 ALEXY, Na pražskej, ref. 16, s. 168; BEDNÁR, Štefan. *Bohém hľadá vlasť I*. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1984, s. 77, 85; ŠVEHLA, Antonín (ed.). *Almanach študentské kolonie na Letné 1920 – 1930*. Praha : vl. nákl., 1931, s. 153, 165, 243. Posledné pavilóny Kolonky boli zbúrané v 70. rokoch 20. storočia.

silného regionálneho cítenia, len z hľadiska šírky záujmov s komplexnejším obsahom. V 30. rokoch minulého storočia Šujan navrhoval zrušiť inštitúciu slovenského internátu ako prežitok. Slovenskí študenti mali viac využívať fungujúcu sieť internátov a v každodennom kontakte s českým študentstvom sa tak zbavovať „*protičeského vlivu*“, ktorý si údajne prinášali z domova.⁴¹

Len máloktorý slovenský študent nevyužil počas svojho štúdia rozmanité služby, ktoré poskytoval Akademický dom, sídlaci od roku 1921 v časti budovy bývalej Strakovej akadémie. Z Akademického domu sa postupne stalo najväčšie študentské stredisko v ČSR, združujúce tridsať spolkov a inštitúcií, knižnicu so 67 000 zväzkami, čítareň s vyše 1 500 čs. a zahraničnými novinami a časopismi, v Európe unikátny Národný všeštudentský archív, študovne, jedáleň, tlačiareň, rozhlasovú službu, prednáškové i spoločenské sieni.

Personálne zastúpenie Slovákov v riadiacich orgánoch Akademického domu bolo nepatrné. V polovici 30. rokov figuroval v jeho správnom výbore len právnik Ľudovít Ruhmann, jeden z nemnohých členov nastupujúcej generácie slovenských agrárnikov, ktorí naplňali líniu Milana Hodžu – aktívne prenikať do pražského centra.⁴²

V júni 1925 preniesol do „Strakovy“ svoje sídlo aj akademický spolok Detvan.⁴³ Okrem spolkových schôdzí, konajúcich sa vo veľkej zasadacej sieni (tzv. Modrej sále), „detvanci“ využívali priestory Akademického domu na organizovanie bál. Účasť príslušníkov vtedajšej politickej elity na nich plnila oficiálny rozmer upevňovania česko-slovenských vzťahov. Pre študentov, obvykle v maturitných smokingochoch zo záložne, ale s „*pýchou budúceho akademického titulu*“, to zase bola vhodná príležitosť k nadväzovaniu kontaktov s pražskými dievčatami.⁴⁴

Príležitosť naobedovať sa v jedinej neinternátnej jedálni v Prahe (a najväčšej v ČSR) využívali najmä nemajetní slovenskí študenti. Študent filozofie, francúzštiny a „československého“ jazyka Alexander Matuška, ktorý žil z rodičovskej mesačnej podpory 450 korún a nepatrných honorárov, opísal dva typy študentov: „*veľmoži obedovali – v Strakovke – hore na poschodí po pánsky, my ostatní síce tiež v Strakovke, ale dolu na prizemí za polovičný peniaz; nedojedení, akí sme vždy boli, chodili sme aj dva-tri razy o „přídavek“; a len potom sa šlo hore*“.⁴⁵

Príťažlivosť Strakovej akadémie pre študentov objasnil popredný český romanista Václav Černý: „*Byla tam obstojná vysokoškolská menza, ale v horních poschodích na rozsáhlých chodbách, v čítárnách, knihovně, zábavních místnostech, laciné kavárně, i obrovitá studentská école buissonnière* [kam se chodí místo vyučování – V. Č.], *kde již od rána přes oběd dlouho do večera nepilní trávilí snad většinu života, než odtud vyrazili za šera k podnikům hodným hrdinů Homérových, pokud byly peníze. Byl tam milión*

41 ŠUJAN, Slovenské, ref. 38, s. 156; ŠUJAN, Pädesiatročný, ref. 36, s. 544.

42 FIALKA, Jindřich. *60 let Akademického domu*. Praha : Akademický dům, 1935, s. 9-10, 12, 26.

43 Informáciu poskytol Peter Kovaľ (Inštitút histórie FF PU Prešov) na základe štúdia spolkových zápisníc.

44 PAŇÁK, Fero. Z dnešného Detvana. In MEČIAR, Stanislav (ed.). *Detvan 50 rokov v Prahe*. Praha : Detvan, 1932, s. 75; PLÁVKA, Andrej. *Smädný milenec*. Bratislava : Smena, 1974, s. 255-256.

45 MATUŠKA, Alexander. *Osobne a neosobne*. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1983, s. 45.

hezkých kolegyň. “⁴⁶ Spoločenský život slovenských a českých študentov, sústredený v Akademickom dome a na internátoch, sa prejavil v ich izolovanosti od zahraničných študentov, ktorí sa zväčša združovali v jednotlivých národnostných kúriách v Študentskom domove Na Slupi pod Vyšehradom.”⁴⁷

Pre ideové formovanie mladej radikálnej ľavice (budúcich davistov) boli závažné debaty Voľného združenia študentov socialistov zo Slovenska, ktoré prebiehali v priestoroch Akademického domu a občas na Štefánikovej koleji počas roka 1923. Ideovým iniciátorom jeho založenia bol študent práva Ján Poničan, sám sebou charakterizovaný ako „milovník života, boja, revolucionár“, cielene píšuci v tomto období „politickú poéziu, agitky“. Diskusie Voľného združenia na tému Leninovho spisu *Štát a revolúcia*, ktorý nebol ničím iným než stratégiou násilného ovládnutia „buržoázneho“ štátu a zrušenia občianskych slobôd, poukazovali na slobodomyseľnú atmosféru, aká panovala v študentskej správe Akademického domu. O rok neskôr už Poničan v týchto priestoroch predával prvé výtlačky DAV-u a upevňoval osobné kontakty s českými členmi Komunistickej študentskej frakcie, medzi nimi s Júliusom Fučíkom, „vážnym, ale vždy usmievaným chlapcom, v ruke aktovka a po boku dievča – tiež s aktovkou“. Študenta Umeleckopriemyselnej školy Štefana Bednára okrem novátorskej grafickej úpravy sovietskych časopisov umiestnených v čítárni upútali v Strakovke práve ideologické debaty mladých radikálov a nasmerovali ho k revolučnej ľavici.⁴⁸

* * *

Ekonomickí migranti zo Slovenska mali po prvej svetovej vojne kvôli ochrane pracovného trhu v zámorí obmedzenejšie možnosti výberu. Stavebný rozmach Prahy s množstvom príležitostí pre nekvalifikované robotníctvo a dobrou dopravnou dostupnosťou sa ponúkal ako jedno z riešení problému nadbytku pracovných síl z východných častí republiky. Československá metropola sa pre vysťahovalcov stala prestupnou stanicou do iných teritórií (zväčša v západnej Európe) alebo vynúteným cieľom, ak už nemali finančné prostriedky na ďalšiu cestu. Štefan Hoza, hosťujúci spevák v Modernej opere karlínskeho divadla, ich pravidelne nachádzal na železničných staniaciach, kam chodieval počas svojich clivých chvíľ samoty. Vo svojich pamätiach zachytil portrét bedárov pochádzajúcich z najpočetnejšie zastúpeného slovenského regiónu: „*Až mi srdce stískalo, keď som videl ubiedené matere s ospalými deťmi v náručí. Východniarom ležali pri nohách kufre, koše a veľké ‚zajdy‘ ufuľané od dlhého prenášania a skladovania na dlážkach. V nich utajovali celý majetok, ktorý si stihli vziať z domu na cesty.*“⁴⁹ Nečakané stretnutie s robotníkmi z rodného Liptova, pracujúcimi na stavbe novej budovy Filozofickej fakulty UK na Smetanovom námestí, oživilo v študentovi práva Andrejovi Plávkovi emocionálne puto so vzdialeným domovom. Pri ponúknuťej slanine a pálenke

46 ČERNÝ, Václav. *Paměti I : 1921 – 1938*. Brno : Atlantis, 1994, s. 105. ISBN 8071080721.

47 BUDÍN, Stanislav. *Jak to vlastně bylo*. Praha : Torst, 2007, s. 53. ISBN 9788072153312.

48 PONIČAN, ref. 19, s. 27, 37-38, 50, 66; DAV, ref. 22, s. 271, 302-303, 326; PONIČAN, Ján. Davisti v Detvane. In MEČIAR, Stanislav (ed.). *Detvan 50 rokov v Prahe*. Praha : Detvan, 1932, s. 67; BEDNÁR, ref. 40, s. 72.

49 HOZA, Štefan. *Ja svoje srdce dám... 2*. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1989, s. 34-35.

sa zrazu cítil byť dezertérom, ktorý opúšťal svoj svet, v ktorom vyrástol ešte skôr, ako „objavil a poznal svet nový“.⁵⁰

Ján Smrek (vl. menom Ján Čietek) venoval jeden zo svojich príspevkov v *Národných novinách* reprezentantkám Slovenska, ktoré mali stelesňovať živé ľudové bohatstvo, kontrastujúce s kamennou krásou a moderným životným štýlom metropoly. Ľudové madony, ako tieto vidiecke ženy pomenoval novinár a *poeta natus* v jednej osobe, obchodovali na rušných pražských uliciach s ručne zhotovovanými výšivkami. V dave prúdiacom Václavským námestím vynikala osobitá elegancia Sloveniek „nielen v ich krojoch a skoro anticky pekných obrázkoch, ale i v ich dôstojnom sebavedomí“. Smrek si uvedomoval hranice autorskej poetizácie skutočnosti. Vedomé si sociálnej biedy doma, ich pohľad na blahobytom kypiacu hlavnú tepnu Prahy prezrádzal iróniu aj smútok.⁵¹

Sociálno-kritický román Mila Urbana *Hmly na úsvite* (1930) poskytuje prostredníctvom osudov dvojice postáv hľadajúcich si v Prahe prácu pohľad na lokality spojené so životom príslušníkov „underclass“ aj slovenských slúžok. Robotník z hornej Oravy Juraj Sedmík spoznával následky nezamestnanosti a bytovej krízy v prostredí hlavného mesta: „Videl poľkať sa celé rodiny, celé rodiny tlačiť sa v páchnucich dierach, kde by ani pes nevydržal, mal príležitosť niekoľko ráz prenocovať v spoločných nocľahárňach, v hromadných bytoch, kde ľudia bez rozdielu pohlavia a veku spali ako hariny vedľa seba.“ Krista Dominová, dedinská slúžka v rodine poslanca bývajúceho na Vinohradoch, mávala pracovné voľno raz v týždni – v nedeľu popoludní. Počas týchto ojedinelých chvíľ spolu so svojim milým uprednostňovali vychádzky na Letnú a Hradčany, lokality so širokým výhľadom na mesto, „kde pred očami nestáli steny z betónu“. Spisovateľ a humorista Ján L. Kalina, študujúci v 30. rokoch minulého storočia v Prahe právo, uvádzal vo svojich spomienkach ako miesto nedeľňajšieho stretávania sa slovenských slúžok s vojakmi rampu Národného múzea na hornom konci Václavského námestia.⁵²

* * *

Tradičné pražské kaviarne boli „strediskem života města, jež pomalu a pracně vyrůstalo ve velkoměsto“, keďže plnili zároveň funkciu čítárne aj klubu. Previazanosť určitej sociálnej skupiny s konkrétnou kaviarňou bola značná. Napríklad o študentoch platilo, že často menili svoje ubytovanie, nie však svoju kaviareň. Nové typy veľkokaviarní, priestrannejšie a pohodlnejšie, s „koncertem a bridge-roomem“ sa objavovali v 30. rokoch 20. storočia. Zvyk stretávať sa v kaviarňach naďalej pretrvával, čo vyplývalo z pretrvávajúcich nepriaznivých bytových pomerov a slabšej rozvinutosti klubového života.⁵³ Zvláštnosťou spoločenského života prvorepublikovej Prahy bola paralelná existencia dvoch národných spoločenstiev. Kaviarne, podobne ako divadlá, noviny, kúpaliská či

50 PLÁVKA, ref. 44, s. 252.

51 SMREK, Ján. *Sme živý národ I. (1920 – 1934)*. Bratislava : LIC, 1999, s. 78-80. ISBN 8088878551.

52 URBAN, Milo. *Hmly na úsvite*. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1990, s. 257, 266-267. ISBN 8022001880; KALINA, Ján. *Zavinili to židia a bicyklisti*. Bratislava : Vydavateľstvo PT, 2000, s. 135. ISBN 808891213X.

53 Pražské kavárny vymírají. In *Venkov*, 14. 8. 1932.

univerzita, boli stále rozdelené podľa národnostného kľúča na české a nemecké.⁵⁴ Prostredie kaviarní bolo nerozlučne späté aj s prvými spolkovými aktivitami slovenských študentov v ešte kráľovskej Prahe. V priestoroch kaviarne Stará Slavia na dnešnej Národnej triede vznikol spolok Detvan (1882) a aj sobotné schôdze slovenských študentov sa konali v niektorej z kaviarní, kde mohli načas umiestniť knižnicu s archívom.⁵⁵

Kaviarne aj vinárne patrili k tým miestam, kde slovenskí návštevníci v poprevratovom období spoznávali problematickosť štátnej doktríny o jednotnom československom národe, vyplývajúcu z nedostatku obojstranných kontaktov. Zvlášť badateľná bola v jazykovej oblasti. „*Ať žiji naši polští bratři!*“ zareagovala umelecká vináreň Kumanovo pri Novomestskej radnici na skupinu veselíacich sa hostí, v skutočnosti účastníkov prvého koncertu slovenskej hudby vedených Mikulášom Schneiderom-Trnavským. „Strateným v preklade“ sa cítil byť Jozef Sivák, ktorý od mája 1919 posilnil ľudovú frakciu v parlamentnom Klube slovenských poslancov. Po príchode do Prahy pozoroval okrem mentálnych rozdielov medzi Slovákmi a Čechmi aj jazykové komplikácie: „*V kaviarni žiadal som si ku káve maslo – a nerozumeli ma, len keď som zopakoval a povedal, že si prosím máslo... Po obchodoch mali ma za Chorváta, Poliaka, Rusa, Srba – len nie za Slováka.*“ Skúsenosť s priradením k rôznym východoeurópskym národom zažili na pražských verejných miestach mnohí slovenskí študenti.⁵⁶

Zo slovenských umelcov pôsobiach v medzivojnovvej Prahe poskytol najpodrobnejší miestopis kaviarní a vinární vo svojich rozsiahlych pamätiach Štefan Bednár. Ako svoju pracovňu využíval „proletársku“ kaviareň pražskej inteligencie Union v starom patricijskom dome na rohu Národnej triedy a ulice Na Perštýně. Ceruzky, tuš a perá si nosil sám, v umeleckých kaviarňach však bolo dobrým zvykom, že v prípade nutnosti poskytlí hosťom aj nástroje na písanie a kreslenie. Unionka, známa tým, že v nej do polovice 20. rokov minulého storočia pôsobil legendárny čašník a mecenáš umelcov František Patera, patrila k najstarším literárnym kaviarňam. Mala miestnosti vyhradené pre kunsthistorikov, umelcov, žurnalistov, pričom, slovami Václava Černého, „*každý pokoj znamenal skupinu nedůvěřivou k oně druhé, naplněnou nějakou fixní ideou...*“ Bednárove kresby a karikatury uverejňovalo široké spektrum pražskej liberálnej a ľavicovej tlače. Ak sa chcel stretnúť s redaktorom satirického časopisu *Dobrý den* Karlom Poláčkom, vedel, že v doobedňajších hodinách „úradoval“ v kaviarni Tůmovka v Lazarskej ulici s autormi novinových súdničiek a podvečer v kaviarni Edison na rohu ulíc Na Příkopě a Na Můstku. „*Polointeligent, poloproletár*“, večne čakajúci na svoj honorár, ako Bednár charakterizoval svoje postavenie v dvadsiatych rokoch, vo svojich spomienkach neobišiel ani kaviareň Passage na Václavskom námestí, kde sa stretávali priekupníci

54 EIS, Zdeněk. *Dominik Tatarka. Mezi domovem, Prahou a Paříží*. Praha : Gutenberg, 2001, s. 69. ISBN 8086349039; GOLDSTÜCKER, ref. 22, s. 88.

55 STEHLÍK, Michal. *Češi a Slováci 1882 – 1914. Nezřetelnost společné cesty*. Praha : Togga, 2009, s. 25. ISBN 9788087258163; ŠROBÁR, Vavro. Nádaši v Detvane. In MATUŠKA, Alexander – PETRÍK, Vladimír (eds.). *Jégé v kritike a spomienkach*. Bratislava : SVKL, 1959, s. 341.

56 HRUŠOVSKÝ, Ján. *Čarovný kľúč*. Praha; Bratislava : Panton, 1966, s. 84-85; SIVÁK, ref. 9, s. 236; KOVÁČ, ref. 20, s. 147; BORODÁČ, ref. 20, s. 67; BRTÁŇ, ref. 24, s. 139; MIKUŠ, Jozef A. *Pamäti slovenského diplomata*. Martin : Matica slovenská, 1998, s. 19. ISBN 8070904887.

s „pravými obrazmi“ talianskych majstrov, a poskytol aj recept, ako získať úver od kaviarenských čašníkov.⁵⁷

Mladí slovenskí intelektuáli vyhľadávali kaviarne paradoxne aj ako priestor intimity uprostred spoločenského ruchu a zároveň ako miesta na pozorovanie života, plynúceho na rušných uliciach. Redaktor Ján Smrek vyhľadával občasné chvíle samoty v kaviarni Metro na „živom bulvári“ – Národnej triede, po ktorej korzovala v podvečernom čase pražská mládež. Stačil mu okamih tvorivej inšpirácie a prechod z „domovskej“ kaviarne Štěrba do blízkej Slavie, aby v jej intímnom mikrosvete nadviazal na koncipovanie skladby *Básnik a žena* začatej pred desaťročím. Pre študenta Andreja Plávku, vyrastajúceho na Liptove, boli kaviarne novým spoločenským fenoménom. Spoznávanie ich atmosféry bolo súčasťou jeho objaviteľských potuliek Prahou, po ktorých nasledoval clivý návrat „domov“ – do podnájmu s knihami a vecami, ktoré si priniesol z rodnej dediny. Obdobu poetickej výzvy „*Pojďte do Slávie, budeme mlčať*“, ktorú adresoval Jiří Mahen básnickému druhovi Františkovi Halasovi, môžeme zaznamenať v spomienkach výtvarníka Ľudovíta Fullu. V Belvederke na Letnej, jednej z mála pražských kaviarní, ktoré mali stoličky na chodníku podľa parížskeho vzoru, sedával spolu s Mikulášom Galandom a debatovali o umeleckom smerovaní „*svojím spôsobom: viac sme mlčali, uvažovali a premýšľali a iba sem-tam padlo nevyhnutné slovo... V mlčaní sme našli veľkú reč...*“ Ruch kaviarne Rádio na Vinohradoch ako kulisu pri učení sa na štátnice z práva využíval Ján Poničan.⁵⁸

V spojitosti s existenciou umeleckých kaviarní sa v spomienkach literátov objavujú aj motívy obdivu a napodobňovania. „*Obšmietaj sa okolo známych spisovateľov a básnikov*“ v kaviarňach, vinárňach a baroch bolo výrazom mladického presvedčenia literárne činných vysokoškolákov, založeného na stotožnení bohémkeho životného štýlu s kvalitou umeleckej tvorby. Zároveň návštevy literárnych kaviarní odzrkadľovali ich úctu k súčasnej tvorbe Nezvala, Seiferta, Biebla či Halasa, ktorá mala na nich obrovský vplyv. „*Obdivovali sme ich ako nedosiahnuteľné vzory... poddávali sa im ako osľuhujúcim vynálezom pretvárajúcim náš myšlienkový svet i naše estetické názory*“, spomínal Ján Kostra, študujúci v Prahe v rokoch 1928 – 1934.⁵⁹ Nekritický postoj k literárnym vzorom, príznačný pre mladých slovenských intelektuálov, patril k fenoménu pražskej umeleckej kaviarne.⁶⁰

57 BEDNÁR, ref. 40, s. 86-87, 103-104, 114-116, 354-355, 392-394; ČERNÝ, ref. 46, s. 300. Budova, v ktorej sa kaviareň Union nachádzala, dnes už neexistuje. DÖRFLOVÁ – DYKOVÁ, ref. 7, s. 174-178.

58 SMREK, Ján. *Poézia moja láska 2*. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1989, s. 97, 156-158. ISBN 8022000329; KALISTA, Zdeněk. *Po proudu života I*. Brno : Atlantis, 1997, s. 504. ISBN 8071081264; PLÁVKA, ref. 44, s. 227; DÖRFLOVÁ – DYKOVÁ, ref. 7, s. 215; HONZÍK, Karel. *Ze života avantgardy*. Praha : Československý spisovatel, 1963, s. 57; FULLA, ref. 21, s. 118, 121; PONIČAN, ref. 19, s. 101.

59 PLÁVKA, ref. 44, s. 249; ŠMATLÁK, Stanislav. *150 rokov slovenskej lyriky*. Bratislava : Tatran, 1971, s. 218; R 10, ref. 31, s. 17, 24; VANOVIČ, Július. *Antidialogy*. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1968, s. 203-204; KOVÁČ, ref. 20, s. 93.

60 Totožné postoje môžeme pozorovať aj pri mladých členoch českej umeleckej scény. Študent Vilém Závada uprednostňoval v 20. rokoch návštevy Národní kavárny, kde mohol aspoň z diaľky „*vzhlížet ke svým milovaným básníkům*“ Nezvalovi a Seifertovi. Po príchode teoretika ľavicovej avantgardy Karla Teigea z inšpiratívnej cesty v Paríži roku 1923 sa jeho módné doplnky (baret, široké červené nohavice) začali

Rovnocenným partnerom pražských ľavicových intelektuálov z hľadiska literárnych (a ľudských) kvalít bol básnik a redaktor Laco Novomeský. Preniknúť medzi básnickú avantgardu nebolo jednoduché, o čom svedčil postreh jedného z otcov poetizmu Vítězslava Nezvala: „*Byly jsme nesnášenliví a pouštěli se v kavárnách do debat a polemik, ale jen s lidmi, které jsme měli rádi, i když jsme je neuznávali.*“⁶¹ Novomeský patril v 30. rokoch minulého storočia k Nezvalovým občasným „kompaňónom“ počas jeho povestných potuliek nočnou Prahou. Priateľské kontakty s ľavicovou literárnou scénou sú badateľné aj v taktike, akou sa Novomeský v kaviarni Metro pokúšal o intelektuálne napredovanie členov literárnej skupiny-neskupiny R 10. K stolu, kde sedával s vtedajšou elitou literárnej kritiky (Záviš Kalandra, Jan Mukařovský), si pozýval študentov Alexandra Matušku a Michala Chrovátha a následne si odsadol k inej spoločnosti. V akom inom prostredí mohol vysvetľovať popredný člen Pražského lingvistického krúžku Mukařovský dvadsaťročnému Matuškovu tajomstvo písania literárnej kritiky? Pre ľavicového funkcionára Spolku poslucháčov filozofie Eduarda Goldstückeru predstavoval trojuholník kaviarní na Národnej triede – Metro, Louvre a Union – druhú paralelnú univerzitu. Za cenu jednej kávy a obvykle do záverečných hodín z nich odchádzal poučený „*o věcech veřejných – ba i soukromých – a s rozšířeným kulturním obzorem*“.⁶² Stieranie generačných rozdielov, ku ktorému dochádzalo v kaviarenskom prostredí, prispievalo k intelektuálnemu rastu budúcich špičkových autorov literárnej vedy.

Kaviareň Štěrbá v pasáži na Václavskom námestí č. 4 bola neodmysliteľnou súčasťou pracovného aj spoločenského prostredia Jána Smreka, pracujúceho od roku 1930 ako slovenský redaktor Mazáčovho nakladateľstva. V podzemí budovy sa nachádzal bar, na prízemí cukráreň a na poschodí kaviareň s bohatou ponukou domácich a zahraničných novín. V poobedňajších hodinách sa Smrekov „slovenský stôl“ v tichej časti kaviarne smerom na Jungmannovo námestie stal miestom stretávania slovenských aj českých intelektuálov. Podľa Janka Alexyho mala kaviarnička „*do istej miery bohémsky ráz, čo slovenským spisovateľom a maliarom poskytovalo večerné osvieženie*“. Smrek sa snažil osobitosť tohto miesta podporovať, snáď aj ako výraz odlišenia od ďalšieho „slovenského stola“, nachádzajúceho sa v kaviarni blízkeho hotela Zlatá husa. Reklamný slogan venovaný kaviarni Štěrbá v ním redigovanom literárnom mesačníku *Elán* hlásal: „*Stre-disko Slovákov*“.⁶³ Literárny a výtvarný obsah prvých čísiel tohto časopisu zaobstarali práve ľudia z okruhu návštevníkov „slovenského stola“.⁶⁴

Kaviareň Štěrbá plnila funkciu komunikačného kanála medzi Slovenskom a Slováckmi pôsobiacimi v Prahe. Súčasťou Smrekovej spoločnosti pri okrúhlom stole, ktorý „*vylučuje akúkoľvek nadradenosť*“, boli také rozmanité osobnosti ako bývalý minister

„náhle objevovat v Tůmovce, ve Slavii a jiných kumštýřských kavárnách jako potřebná věc“. DÖRFLOVÁ – DYKOVÁ, ref. 7, s. 187; KALISTA, ref. 58, s. 735.

61 NEZVAL, Vítězslav. *Z mého života*. Praha : Československý spisovatel, 1961, s. 133.

62 SMREK, ref. 58, s. 46; MATUŠKA, ref. 45, s. 50, 55; GOLDSTÜCKER, ref. 22, s. 94-95.

63 BEDNÁR, ref. 40, s. 273-274; Smrek, ref. 58, s. 15-16, 19, 134-135, 141; reklama „Štěrbá a Fišer najelegantnejšie kaviarne Prahy“. In *Elán*, 1930, roč. 1, č. 1, s. 15.

64 Patril k nim poslanec a básnik Martin Rázus, autor krátkych próz Dobroslav Chrobák, poetka Viera Szatmáry-Vlčková, kritik Rudolf Uhlár, prekladateľ Ján Belnay, karikaturistka Ludmila Rambouská a píšuci výtvarníci Martin Benka. Smrek, ref. 58, s. 16.

Jozef Kállay, filmový predstaviteľ Jánošíka Paľo Bielik, novelist a Smrekova pravá ruka v nakladateľstve Štefan Letz, autor bestsellerov zo slovenskej minulosti Jožo Nižnanský, v metropole usadený maliar Cyprián Majerník či operetná hviezda Štefan Hoza. Básnik a poslanec Emil Boleslav Lukáč prinášal z Bratislavy literárne novinky a „*klebietky spod viech a kaviarní*“. Redaktor *Slováka* a spisovateľ Milo Urban volil návštevu Prahy – „*brány do sveta*“ – vtedy, keď chcel uniknúť z občas ubíjajúceho bratislavského ovzdušia. Po niekoľkých hodinách cesty rýchlikom už bol v kaviarni Štěrba obklopený novinármi a literátmi. Rozmanité rozhovory s ľuďmi žijúcimi vo veľkomestskom prostredí mu umožnili rozšíriť obsahovú pestrosť románovej tvorby a získať pre spisovateľa tradičnej Oravy tak potrebný viacrozmernejší pohľad na životnú realitu. Pre redaktora Smreka boli posedenia v „Štěrbovke“ vhodnou príležitosťou požiadať návštevníkov o príspevky pre jeho časopis. V duchu svojho presvedčenia, že intelektuálna činnosť je záväzkom na celý život, venoval rukopisom a ilustráciám čas „*ve dne v noci, a vůbec jsem necítil, že „pracuju“: Byl jsem ve svém živlu...*“ Zvlášť pri kategórii výtvarníkov vedel vycítiť ich potenciálny talent pre písané slovo. Publikované cestopisné črty Martina Benku, Kolomana Sokola či Štefana Bednára toho boli dôkazom.⁶⁵

Pre umelecky založenú časť slovenskej komunity, ktorá zvykla vo voľnom čase prejavíť svoj temperament ľudovým spevom aj tancom (vo veľkomestskom prostredí pôsobiacom exoticky), boli pražské vinárne vítaným prostredím. Priatelia z okruhu Jána Smreka navštevovali vináreň Kumanovo s dalmatínskym vinom vo Vodičkovej ulici a najmä štýlovú slovenskú vináreň na Smíchove, ktorej prostredie dokázalo stierať nielen generáčne rozdiely. Pri víne, speve a odzemku strácala tzv. slovenská otázka zmysel a padali názorové hradby medzi bývalými hlasistami a príslušníkmi mladej generácie, ktorí už o samostatnej slovenskej identite nepochybovali. Taktiež členovia generáčnej skupiny R 10 (Alexander Matuška, Ján Kostra, Michal Chorváth, Kazimír Bezek...) uprednostňovali ako miesta stretávania vinárne pred serióznymi kaviarňami, čo zodpovedalo, matuškovsky povedané, „*bohémstvu až k slzám slovenskému*“.⁶⁶

Popri Jánovi Smrekovi bol interpret ľudovej hudby Samko Dudík ďalšou slovenskou osobnosťou, ktorej meno bolo nerozlučne zviazané s konkrétnou pražskou lokalitou, či skôr lokálom. Ak niektorý zo študentov Štefánikovho internátu navrhol: „Podme k Samkovi Dudíkovi,“ myslel tým vináreň U Vondráčků na Starom Meste, kde dlhé roky so svojou kapelou hrával. Pražským pôsobením v rokoch 1932 – 1944 dlhodobé kontakty primáša Dudíka s tamajším inšpiratívnym prostredím vyvrcholili. Pamätaná bola séria koncertov na Slovanskom ostrove v roku 1927, keď jeho kapela priviezla zlatú medailu z festivalu ľudových hudieb vo Frankfurte nad Mohanom. Nasledovala unikátna séria gramofónových nahrávok pre Českú akadémiu vied a umení a zahraničné nahrávacie spoločnosti, realizovaná taktiež v Národnom dome na Vinohradoch. Okrem stáleho angažmánu U Vondráčků Dudíkova kapela hrávala aj v ďalších zábavných podnikoch (re-

65 CHROBÁK, Dobroslav. *Cesta za umením*. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1957, s. 212; HOZA, ref. 49, s. 42-49; SMREK, ref. 58, s. 135, 141; SMREK, Ján. Slovenský „kultúrní konzulát“ v Praze. In *Plamen*, 1966, roč. 8, č. 9, s. 86. ISSN 0554-2413; URBAN, Milo. *Kade-tade po Halinde*. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1992, s. 228-229. ISBN 802200412X; BEDNÁR, ref. 40, s. 267, 275.

66 SMREK, ref. 58, s. 42, 46, 123-125; MATUŠKA, ref. 45, s. 67.

štaurácia U Choděřů, pivovar U Štajgrů vo Vodičkově ulici), pričom zmena prostredia znamenala vždy aj zmenu repertoáru.

Účinkovanie vo vinárni paláca Fénix na Václavskom náměstí na sklonku prvej republiky pravidelne priťahovalo hudobných kritikov a zberateľov ľudových piesní, zvedavých na Samka Dudíka, „*ktorý nielen hrá, ale aj spieva a vo zvlášť veselej nálade, i tancuje*“ a na jeho siedmich hudcov s „*kosírkom za širákmi*“. Pre slovenských študentov predstavovali posedenia pri ľudovej hudbe v podaní Dudíkovcov nostalgický dotyk s domovom. Maliar Martin Benka charakterizoval vináreň U Vondráčků ako ostrov Slovákov v Čechách. Karikaturista Štefan Bednár zasa uvádzal, že od Dudíkovej kapely počúval nielen „*kus Myjavy*“, odkiaľ obaja pochádzali, ale aj (občas nudné) módne šlágre, vyhovujúce širokému vkusu návštevníkov tamojších vinární.⁶⁷

Milovníci slovenskej ľudovej hudby vyhľadávali tie pražské kaviarne a vinárne, kde pôsobili cigánski muzikanti. Mnohí z nich pôvodne hrávali v bratislavských (kapela Jožka Pihíka), martinských, mikulášskych či košických kaviarňach. Cigánski hudobníci boli tiež pozývaní na súkromné večierky, pri ktorých mali navodiť štýlovú atmosféru, napr. ako „*v Bratislave*“. Členovia cigánskej kapely z kaviarne Metro takto spestrili otvorenie vily Leopolda Mazáča v mestskej štvrti Podolí za účasti ministra vnútra Juraja Slávi-
ka.⁶⁸

* * *

Inštitucionálne prenikanie slovenského elementu do pražskej spoločenskej sféry malo rozmanité formy: vstup do existujúcich českých združení (napr. politikov do Spoločenského klubu, Československo-polskej spoločnosti...), účasť slovenských umelcov na aktivitách miestnych spolkov (Umělecká beseda, Hollar, Myslbeč, členské výstavy Akademie výtvarných umění), zakladanie pražských pobočiek slovenských spolkov (Matica slovenská 1920, Živena 1932). Odrazom opatrnej slovakizácie hlavného mesta 30. rokov minulého storočia bol vznik niekoľkých špecificky slovenských inštitúcií, a to tzv. slovenského konzulátu, redakcií novín a Spoločnosti Slovenského domu. Vysvetlenie pomerne nízkej spolkovej organizovanosti pražských Slovákov môžeme nájsť v postrehu Štefana Hozu, podľa ktorého v dôsledku pretrvávajúcej bytovej krízy bolo v Prahe 30. rokov síce „*dost' Slovákov, nie však slovenských rodín*“. Výsledkom bola izolovanosť žiteľov rodín žijúcich v podnájdoch.⁶⁹

Otvorením nového sídla Mazáčovho nakladateľstva a Slovenského kníhkupectva s Výstavnou sieňou Elánu v Spálenéj ulici č. 53 roku 1934 vznikol na spoločenskej mape Prahy známy „konzulát slovenskej kultúry“. Pri vzniku projektu spojeného s vydávaním a prezentáciou slovenskej literatúry i výtvarného umenia stála plodná spolupráca dvoch mužov. Vydavateľ a kníhkupec Leopold Mazáč kombinoval podnikateľský talent s finančnou výpomocou mladým aj starším slovenským spisovateľom, pričom „*nikdy na*

67 KOVÁČ, ref. 20, s. 139-140; LUKÁČOVÁ, Alžbeta. *Samko Dudík a jeho kapela*. Bratislava : ÚHV SAV, 2010, s. 32, 34-35, 37-39, 55. ISBN 9788089151301; BEDNÁR, ref. 40, s. 275-276; Myjavská kapela v Prahe. In *Elán*, 1938, roč. 8, č. 8, s. 8.

68 HOZA, ref. 49, s. 56-57; ALEXÝ, Život, ref. 16, s. 309; SMREK, ref. 58, s. 124.

69 HOZA, ref. 49, s. 40.

to nedoplatil“.⁷⁰ Jeho blízky spolupracovník redaktor Ján Smrek sa počas rokov 1930 – 1939 úspešne pokúšal prepojiť provinciálnu slovenskú kultúru s modernou Prahou bez toho, aby opustil dedičstvo Turčianskeho Sv. Martina.

Presťahovanie Mazáčovho nakladateľského domu z ulice Na výtoni pri Rašínovom nábreží na rušnú Spálenú ulicu prinieslo rozšírenie podnikateľských aktivít s veľkým dosahom pre rozvoj slovenskej medzivojnovnej kultúry. Po vyše ročnej rekonštrukcii neskorosecesnej budovy Leopold Mazáč sprístupnil na jej prízemí Slovenské kníhkupectvo a prenajal si aj ďalšie tri poschodia. Žánrovo rozmanitú knižnú produkciu rozčlenenú do jednotlivých edícií zasa Ján Smrek doplnil o živé slovo – prednášky slovenských spisovateľov a literárnych kritikov.⁷¹ Na prednáškovú sálu nadväzovala Výstavná sieň Elánu s moderným osvetlením. Priestorové možnosti siene Elánu síce nedovoľovali vystavovať maliarske plátna väčších rozmerov, ako však poznamenal Mazáčov výtvarný poradca Alexandr V. Hrska, aj z farby a vône nevelkého počtu diel „*vycítíme tú inú vôľu, ktorou je naplnené nám také príbuzné a jednako odlišné slovenské umenie*“. Výstavná sieň kompenzovala zriedkavý počet veľkých súborných výstav slovenských maliarov, aj fakt, že prezentácia ich diel v rámci členských výstav pražských spolkov prinášala len menší umelecký ohlas. Ekonomické pozadie fungovania výstavnej siene, kde mali návštevníci bezplatný vstup, opísal Štefan Bednár, ktorý na jej pôde debutoval po parížskom pobyte v roku 1936. Mazáč poskytol priestory a postaral sa o kompletnú propagáciu výstavy za dennú úhradu vo výške 100 korún – vo forme obrazov.⁷² „Konzulát slovenskej kultúry“, ukrývajúci sa v budove s neónovým nápisom *Nakladateľstvi L. Mazáč*, menil v metropole pohľad na slovenských umelcov. Z hostí spestrujúcich slávnostné príležitosti sa stávali osobnosti, aktívne obohacujúce obe národné kultúry.

V tridsiatych rokoch pribudlo na mediálnej mape Prahy niekoľko redakcií slovenských novín. Vznikli za pomerne neštandardných okolností. V prípade komunistickej tlače to bola vynútená reakcia na postup štátnej moci na Slovensku. *Slovenské zvesti* a ich predchodca *Ludový denník* nahrádzali komunistickú tlač, ktorú politické úrady zastavili kvôli neúnosnej miere hlásania triedneho boja. Redakcia *Slovenských zvestí*, zložená z dvojice Laco Novomeský a študent práva Ján Púll (stretnú sa v povojnovom Zbore povereníkov), s počiatočnou výpomocou Bedřicha Bihellera a Michala Chorvátha, sídlila na Kráľovskej triede č. 13 v Karlíne. Na tejto adrese sa nachádzal pražský sekretariát KSČ, tlačiareň i redakcie straníckych novín. Básnik Josef Rybák, ktorý v 30. rokoch spolupracoval s Novomeským v *DAV-e* a *Haló novinách*, opísal súžitie budovy a ľudí v nej pracujúcich nasledovne: „*Dům vřel od rána do večera, v jeho útrobách neustále cosi hlučelo, syčelo a šumělo, stěny se otřásaly od vrčení rotačky ustavičným chvěním. Pořád tu dupaly kroky, míhali se lidé... A jak jsme postupně přicházeli, jeden za druhým se nepozorovaně přizpůsoboval koloběhu toho tělesa.*“ Nedostatok novinár-

70 SMREK, ref. 58, s. 153-155; HRUŠOVSKÝ, Ján. *Umelci a bohémy*. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1963, s. 285.

71 KAPRÁLIKOVÁ, Monika. Takmer zabudnutý nakladateľ Leopold Mazáč. In *Slovenská literatúra*, 2011, roč. 58, č. 2, s. 151-154. ISSN 0037-6973. Súčasťou štúdie je aj účtyhodný súpis slovenskej knižnej produkcie Mazáčovho nakladateľstva.

72 KAPRÁLIKOVÁ, ref. 71, s. 153; HRSKA, Alexandr Vladimír. Na okraj pražskej výstavy Miloša A. Bazovského. In *Elán*, 1935, roč. 6, č. 3, s. 4; BEDNÁR, ref. 40, s. 269.

rov *Slovenských zvestí* nahrádzala aktivita ich vedúceho redaktora. „*Neuveriteľné množstvo ‚celkom čiernej kávy‘ vypil pri redigovaní novín Laco Novomeský. Prinášali mu ju z blízkeho hostinca vo veľkých šálkach – azda hlavná časť jeho skromného platu išla na kávu a cigarety*“, spomínal výtvarný spolupracovník komunistickej tlače Štefan Bednár. Novomeského meno priťahovalo do malej redakčnej miestnosti ľavicovo zmýšľajúcich ľudí z Prahy aj vysokoškolákov z východnej polovice republiky.⁷³

Za projektom vydávania *Slovenského hlasu* (1938 – 1939) stál pokus predsedu československej vlády Milana Hodžu prostredníctvom nadstraníckych novín sklíbiť platformu slovenského nacionalizmu s československou štátnou jednotou a oslabiť tak pozície ľudovej strany. Noviny boli tlačené v Žiline, ale jej pražská redakcia sídlila v Panskej č. 2 na Novom Meste. Vydávanie bohato dotovaného denníka zamestnávalo len v Prahe vyše 40 ľudí. Meno hlavného redaktora Jozefa Rudinského, Hodžovho tajomníka, odporcami ľudákov považovaného za „slovenského Rasputina“, bolo zárukou aktuálnosti politických správ. „*Najlepší slovenský denník, ktorý so svojou dobrou úrovňou vážne závodí s Lidovkami*“, sústredil vo svojich radoch popredných žurnalistov a externých spolupracovníkov z kultúrnej oblasti (Tido J. Gašpar; Peter, Anton a Jozef Prídavkovci; Jožo Nižnánsky; Fedor Jesenský). Pre výtvarného redaktora Štefana Bednára to bola príležitosť bližšie spoznať okrem českých novín aj žurnalistickú prax a ľudské slabosti členov „panskej redakcie“ *Slovenského hlasu*. Patrílo k nej používanie skrytej reklamy v nepochľadábných článkoch či miňanie štedrých honorárov v blízkom bare U piaristů, redaktormi výstižne prezývanom holičstvo...⁷⁴

Spoločnosť Slovenského domu vznikla v roku 1931 ako voľné združenie Slovákov pôsobiacich v Prahe. Jej pôsobenie je však obťažné hodnotiť kvôli zlomkovitosti zachovaných prameňov. Podľa Jozefa A. Mikuša, od roku 1935 úradníka na ministerstve zahraničných vecí, sa pražskí Slováci schádzali v Slovenskom dome „*na zábavy, prednášky, debaty. Hovorilo sa tam veľa o postavení Slovenska a Slovákov v republike*“. Dušou spoločnosti bol advokát, politik a redaktor Ľudovít Ruhmann. S pražským spoločenským životom sa zblížil už po prevrate, keď sa ako študent práva stal predsedom Ústredného zväzu čs. študentstva. O dobrých vzťahoch spoločnosti s vtedajšou politickou elitou svedčí usporiadanie slávnostnej premiéry filmu *Matkina spoveď* (1937) pod patronátom Ireny Hodžovej, manželky predsedu vlády. V *Pražském adresári* a dobovej tlači sú zmienky o dvoch sídlach Spoločnosti Slovenského domu. Klubové miestnosti Slovenského domu, nachádzajúce sa vo dvorane hotela Zlatá husa na Václavskom námestí, boli v polovici 30. rokov prenesené do priestorov pasáže U Nováků vo Vodičkovskej ulici č. 34.⁷⁵

73 DRUG, Štefan. *Dobrý deň, človek...* Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1983, s. 320-321, 381, 396; BEDNÁR, ref. 40, s. 276-277; RYBÁK, Josef. *Kouzelný proutek*. Praha : Československý spisovatel, 1989, s. 240-241, 246-247. ISBN 8020200525. V tiráži novín bol ako ich majiteľ a zodpovedný redaktor uvedený Viliam Široký, krytý v rokoch 1935 – 1938 poslaneckou imunitou.

74 BEDNÁR, ref. 40, s. 367-373, 385-386; GAŠPAR, Tido J. *Pamäti II*. Bratislava : Vydavateľstvo SSS, 2004, s. 38-39. ISBN 8080611777; BYSTRICKÝ, Valerián – LETZ, Róbert – PODOLEC, Ondrej (eds.). *Vznik Slovenského štátu. 14. marec 1939. Spomienky aktérov historických udalostí I*. Bratislava : AEPress, 2007, s. 23. ISBN 9788088880790.

75 MIKUŠ, ref. 56, s. 19; LAŠTOVKA, Marek et al. *Pražské spolky: soupis pražských spolků na základě úředních evidencí z let 1895 – 1990*. Praha : Scriptorium, 1998, s. 601; VILINSKÝ, ref. 12, s. 56; DRUG,

Niekoľko spoločenských akcií, zachytených v tlači a Smrekových pamätiach, ktoré tento klub zorganizoval, signalizovali donedávna nepredstaviteľný vstup Slovákov na medzinárodnú scénu aj nárast slovenskej knižnej kultúry. Na prelome rokov 1935/1936 usporiadala Spoločnosť Slovenského domu dve rozlúčkové akcie, zacielené na propagáciu rastúceho zastúpenia Slovákov v diplomacii. Pozíciu tlačového ataše na čs. vyslanectve v USA zaujal Vladimír Palic a odchodom politika Juraja Slávika – „Čechoslováka bez čiarky“ – na vyslanecké miesto do Poľska sa počet slovenských vyslancov v zahraničnej službe rozšíril na päť.⁷⁶

Súhlas s ponukou zakladateľa Školy knižnej tvorby v Mexiku Díaz de Leóna vyučovať grafické umenie ukončil desaťročnicu pražského pôsobenia Kolomana Sokola, pôvodom z Liptova. Koncom roka 1936 sa s ním prišlo do Slovenského domu rozlúčiť niekoľko desiatok jeho obdivovateľov. Konfrontáciou liptovskej limby s mexickými kaktusmi spestril svoj slávnostný príhovor Ján Smrek. Jeho Elán mal v Sokolovej životnej púti smerujúcej od mäsiarskeho učňa ku grafikovi svetového mena síce malé, ale badateľné miesto. K propagácii knižnej tvorby prispela Spoločnosť Slovenského domu zorganizovaním výstavy slovenských kníh za účasti deviatich súkromných vydavateľov v priestoroch hotela Zlatá husa a spoluprácou s Mazáčovým nakladateľstvom. V edícii nesúcej jej názov vyšlo v roku 1935 desať publikácií od starších slovenských autorov.⁷⁷

* * *

„Dostaveníčko Slovákov na Václavskom námestí“ či „quasi klub slovenských poslancov, županov, žurnalistov“ sú niektoré z charakteristík hotela Zlatá husa, ktorý si v slovenskom miestopise medzivojnovej Prahy získal výnimočné postavenie.⁷⁸ Jeho výstavba a otvorenie pre verejnosť v roku 1911 súviseli s rozsiahlou prestavbou centra mesta na prelome 19. a 20. storočia. Na mieste zájazdového hostinca *U zlaté husy* v dolnej časti Václavského námestia vyrástol moderne vybavený päťposchodový hotel so secesným priečelím. Pestré možnosti spoločenských kontaktov poskytovali hotelová reštaurácia, kaviareň na prízemí so schodmi vedúcimi do galérie na medziposchodí, biliardová sála, vináreň Myslivna vyzdobená v štýle loveckej horskej chaty a ľudová reštaurácia Rychta, nachádzajúca sa v suterénnych priestoroch. Zo zasklenej dvorany s obchodíkmi vznikla prestavbou v 30. rokoch minulého storočia priestranná hala s luxusnou reštauráciou. Na počiatku 20. storočia tvorili Zlatá husa so susedným obchodným domom a neskôr hotelom Ambassador novú výškovú úroveň „práve se rodícího velkoměstského bulváru“.⁷⁹

Hotel Zlatá husa sa v súvislosti s verejnými aktivitami Slovákov prvýkrát spomína v období tesne pred vznikom spoločného štátu s Čechmi. Ak existoval v moderných

ref. 73, s. 464.

76 NA, f. Čs. obec sokolská, inv. č. 668, k. 132, list Stanislava Bukovského pre J. Slávika zo 7. 2. 1936; Slováci do Ameriky. In *Slovenský denník*, 13. 12. 1935.

77 MACUROVÁ, Katarína. *Koloman Sokol v Mexiku*. Bratislava : Slovart; VŠMU, 2011, s. 23. ISBN 9788055604435; SMREK, ref. 58, s. 136-137; To i to. In *Slovenský denník*, 22. 12. 1933; KAPRÁLIKOVÁ, ref. 71, s. 150-151.

78 PLÁVKA, ref. 44, s. 261; SMREK, Ján. *Poézia moja láska*. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1968, s. 144.

79 JANKOVÁ, Yvonne. Zpráva o Zlatém beránku a Zlaté huse. In *Staletá Praha*, 1988, roč. 18, s. 184-189. ISSN 0231-6056; BAŤKOVÁ, Růžena et al. *Umělecké památky Prahy. Nové Město, Vyšehrad, Vinohrady*. Praha : Academia, 1998, s. 468. ISBN 8020006273.

slovenských dejinách príklad, keď kultúrna reprezentácia dokonale vyjadrila to, čo malo byť náplňou politiky, bola to účasť Slovákov na jubilejných oslavách Národného divadla v Prahe v máji 1918. Na otváracom zhromaždení v Panteóne Národného múzea zožal obrovský úspech vedúci slovenskej delegácie básnik Pavol Országh Hviezdoslav. K politickému odkazu divadelných slávností, organizátormi pripravovaných ako manifestácia českého spoločenstva po samostatnom živote spolu so Slovákami, sa pripojil poetickým slovom aj príslušník „*skromnej vetve slovenskej*“. Cesta k hotelu Zlatá husa, kde boli Hviezdoslav s manželkou ubytovaní, bola lemovaná nadšenými pozdravmi návštevníkov, ktorí zaplnili Václavské námestie. Čo nasledovalo po improvizovaných vystúpeniach chorvátskych, poľských a talianskych delegátov, taktiež v hoteli ubytovaných, opísal vo svojich spomienkach Josef Rotnágľ: „*Potom na balkon vstoupil a shromáždění byl předveden Hviezdoslav. Hromové volání slávy básnikovi a nazdar Slovensku mocně a dlouho znělo Václavským náměstím a ustalo, až Hviezdoslav s balkonu odešel.*“⁸⁰

Ako miesto svojho prechodného pobytu začali využívať hotel Zlatá husa členovia Slovenského klubu zo všetkých jeho politických frakcií: agrármici Milan Hodža, Milan Ivanka a Ľudovít Medvecký; klerikáli Karol Kmeťko a Ferdiš Juriga; socialista Emanuel Lehotský i pokrokár Vavro Šrobár. Neskôr sa k nim pripojil napr. národníar Martin Rázus.⁸¹ Pravidelný pobyt slovenských politikov v hoteli po začatí parlamentného života v novembri 1918 bol pravdepodobnou príčinou toho, že toto miesto začali vyhľadávať aj návštevníci Prahy zo Slovenska. Keď začiatkom nasledujúceho roka prišiel do čs. metropoly študovať Janko Alexy, zistil, „*že Slováci sa schádzajú v kaviarni Zlatá husa*“. Novinár a prozaik Ján Hrušovský doplnil, že tam chodievala väčšina pražských a Prahu navštevujúcich Slovákov „*odjakživa*“. Zlatá husa sa obvykle stala prvou zastávkou tých Slovákov, ktorí sa potrebovali zorientovať v novom veľkomestskom prostredí. Cesta študentov Ruda Brtáňa a Andreja Plávku po vystúpení na Wilsonovom nádraží smerovala na Václavské námestie, kde v kaviarni Zlatá husa – „*stredisku Slovákov*“ – hľadali pomoc s ubytovaním.⁸²

Sociálnu skladbu slovenských návštevníkov poprevratovej Zlatej husi z pohľadu nemajetného študenta, ktorý nepochádzal z tradičných národných stredísk, opísal Janko Alexy. Pri mramorovom „slovenskom stole“, nad ktorým visel jeho obraz *Detvan s valaškou*, stretával ľudí z dvoch generácií: „*starší všetci dobrí priatelia, mladší nedoverčiví jeden proti druhému pozerajúci vysoko nad hlavou iných... stále s bielymi manžetami, so zahnutými nohavicami, s krásne vyholenou bradou. Totí boli ,husiti‘ a pochádzali z dedín, kde boli zemianske kúrie, a robili všetko tak, ako to doma videli od upádajúcich pánov...*“ Medzi študentmi identifikoval kategóriu „*Zlatohusiarov*“ – finančne dobre zabezpečených vysokoškolákov bez ambícií, zakladajúcich si len na svojej identite Slo-

80 ROTNÁGL, Josef. Hviezdoslav v mých vzpomínkách. In ŠMATLÁK, Stanislav (ed.). *Hviezdoslav v kritike a spomienkach*. Bratislava : SVKL, 1954, s. 474-477; HRONSKÝ, Marián - PEKŇÍK, Miroslav. *Martinská deklarácia. Cesta slovenskej politiky k vzniku Česko-slovenska*. Bratislava : Veda, 2008, s. 226-230. ISBN 9788022410472; ČAPLOVIČ, Ján. *Život a dielo Pavla Országha Hviezdoslava vo fotografii*. Bratislava : Tatran, 1952, foto. príloha č. 65-66.

81 NAVRÁTIL, ref. 8, s. 90-99; LA SNK, sig. C 1440, Klub slovenský. Seznam členů; JURIGA, Ferdiš. *Blahozvešť kriesenia slovenského národa a slovenskej krajiny*. Trnava : Urbánek, 1937, s. 169; NA, f. PMV, sig. 225-1452-1, fascikel Politické strany na Slovensku.

82 ALEXY, Na pražskej, ref. 16, s. 158; HRUŠOVSKÝ, ref. 70, s. 300; PLÁVKA, ref. 40, s. 223.

váka.⁸³ V neskoršom období využívali členovia študentskej komunity prostredie Zlatej husi aj na občasnú kultúrne vystúpenia, pričom tí chudobnejší mohli počítať s finančnou podporou od hostí, prichádzajúcich zo Slovenska.⁸⁴

Hotel Zlatá husa zvýraznil svoju „slovenskosť“ začiatkom 30. rokov, keď v jeho dvorane dočasne sídlila už spomínaná Spoločnosť Slovenského domu. To už bol jedným z tradičných miest konania obchodných schôdzok a politických stretnutí, keďže priame kontakty s centrom politickej a hospodárskej moci štátu boli pre Slovákov nenahraditeľné. Príklad využitia hotela ako priestoru na verejnú politickú prezentáciu predstavovala reakcia dotknutého obyvateľstva na rozhodnutie veľmocí o vytýčení čs.-poľských hraníc na Těšínsku, Orave a Spiši z júla 1920. Pre Slovensko prinieslo územnú stratu 27 obcí. Zúfalí zástupcovia spišských obcí sa ešte pokúsili o zmenu čs. stanoviska a odcestovali do Prahy. Prijatie delegátov ministrom zahraničia Edvardom Benešom však nemohlo zvrátiť arbitrážne rozhodnutie spojeneckých mocností. Výprava Spišiakov sa obrátila aj na pražskú verejnosť a zúčastnila sa na protestnom zhromaždení konanom vo veľkej dvorane Zlatej husi. Zástupca odstúpenej obce Fridman na ponuku vystáť sa, ktorú im na audiencii predniesol Beneš, reagoval: „*Nemůžeme nechat svou hrudu, aby ju Poliaci znesvětili...*“⁸⁵

Dôverná schôdzka konaná v Zlatej husi v predvianočnom období roku 1935 sa zapísala do moderných politických dejín. Vyhlásenie kandidatúry ministra zahraničia Edvarda Beneša za čs. prezidenta vneslo do radov politických strán nečakane silné názorové pnutie. Opozičný poslanec ľudovej strany Karol Sidor a zástupca agrárnej pravice novinár Ferdinand Kahánek patrili vo svojich stranách ku krídlam, ktoré Benešovu voľbu ostro odmietali. Ich spoločné stretnutie v Zlatej husi napoludnie 17. decembra 1935 signalizovalo rozpad protibenešovského tábora. Sidor na nej oznámil zmenu postoja vodcu ľudákov Andreja Hlinku, na čom sa nemalou mierou podieľal tlak Vatikánu.⁸⁶

Kontrast medzi hotelom Zlatá husa vo svetáckom centre Prahy a svetom veľkomestskej periférie s ľuďmi „na okraji“ prenikol aj do umeleckej literatúry. V Urbanovom románe *Hmly na úsvite* sa dvojica postáv ťažko pracujúcich na stavbe obchodného domu ocitne na rušnom Václavskom námestí, plnom svetelných reklám a hudby zaznievajúcej z kaviarní: „*Sedmík a Vlk, s rukami zastrčenými vo vačkoch kabátov páchnucich hlinou, zastavili sa na kraji chodníka pred Zlatou Husou. Urobili to mimovoľne, no bol v tom vzdor postaviť sa vyzyvavo ľuďom do cesty a obzerat' si ich obviňujúcim pohľadom. Búrilo sa čosi v nich.*“⁸⁷

V metaforickej rovine použil obraz Zlatej husi humoristicko-satirický časopis Kocúr. Výsmech politike viacerých železok v ohni, ktorú praktikoval agrárnik Milan Hodža,

83 ALEXÝ, Detvani, ref. 17, s. 53-55; ALEXÝ, Život, ref. 16, s. 132; ALEXÝ, Janko. Jarmilka. In VRZALÍK, ref. 15, s. 127.

84 KOVÁČ, ref. 20, s. 140; BRTÁŇ, ref. 24, s. 153.

85 Poliaci ešte nie sú v Orave a Spiši. In *Slovenský denník*, 4. 8. 1920.

86 KAHÁNEK, Ferdinand. *Zákulisí presidentské volby Dr. Beneše*. Praha : Evropské vydavatelstvo, 1939, s. 69-70.

87 Citované podľa prvého vydania knihy z roku 1930. CHAROUS, Emil (ed.). *Pražské inšpirácie slovenských spisovateľov. Praha v zrcadle slovenské literatury*. Praha : Slovensko-český klub, 2001, s. 46-47. ISBN 8090289339.

ako aj kritika centralistickej Prahy, typická pre autonomisticky orientovaný časopis, získali túto veršovanú podobu: „*Jak sám už i v praxi robím // politiku reakčnú, // hoci v Prahe predstieram vždy // tendenciu opačnú. Lež čo Praha, tá je sprostá, // ako hotel „Zlatá Hus“, // tú nezaujímá veľmi // ani Slovák ani Rus.*“⁸⁸

Pozitívny vzťah, ktorí si Slováci pôsobiaci v Prahe k hotelu vypestovali, neznamenal, že jeho „slovenskosť“ takto vnímali aj domáci návštevníci. Odlišnú charakteristiku Zlatej husi, konkrétne jej kaviarne, uvádza vo svojich posmrtno vydaných pamätiach Zdeněk Kalista, v polovici 20. rokov minulého storočia mladý asistent historického seminára na Filozofickej fakulte UK. Kapitola venovaná jeho mimopracovným aktivitám obsahuje životnú epizódu, keď sa budúci vynikajúci znalec barokovej spirituality stal „*mužem v plném slova smyslu*“. Dámsku známosť sa vybral hľadať do kaviarne „*U Zlaté husy... tehdy háj holek, které se prodávaly – ta laciněji, ta za těžší peníze.*“ Zlatá husa však nebola v tomto ohľade miestnou kuriozitou. Ako vo svojich beletrizovaných memoároch poznamenal častý návštevník prvorepublikových kaviarní Jaroslav Seifert: „*Ve středu města byly kavárny honosné, zhusta navštěvované i dámami z polosvěta.*“⁸⁹

Na rozdiel od Smrekovej Štěrby, kde prevládali návštevníci z oblasti kultúry, kaviareň Zlatá husa priťahovala Slovákov zo širších sociálnych skupín. Keď v Zlatej husi vysvetľoval študentský komunistický rebel Poničan ministrovi Vladimírovi Fajnorovi, čo je to buržoázia a čo proletariát, vystihovalo to nielen slovenskú tradicionalistickú spolupatričnosť, ale zároveň aj niečo z ducha doby Masarykovej republiky.⁹⁰ V období nástupu hitlerovskej Novej Európy sa stali priestory kaviarne Zlatej husi symbolickým miestom, kde sa redaktor Ján Smrek a Laco Novomeský dohodli na spolupráci pri zostavovaní prvého čísla *Elánu* po rozpade Česko-Slovenska. Výsledkom bol Novomeského manifestačný text *Nelúčení*. Politika dokázala narysovať v strednej Európe nové hranice, spoločná tradícia, jazyková blízkosť a hľadajúci duch českej kultúry, taký inšpiratívny pre slovenský kultúrny život, však podľa básnika vytvárali priestor pre ďalšiu kontinuitu.⁹¹ Hotel Zlatá husa – orientačný bod pre slovenských návštevníkov Prahy – stratil jeden zo svojich poznávacích znakov, ktorý mu vtisla epocha prvej Československej republiky. O epilóg sa postarala nemecká okupačná moc, ktorá hotel zabrala uprostred druhej svetovej vojny.⁹²

Mgr. Erik Dulovič, PhD.

Štátny archív v Košiciach

P. O. BOX C-26, 041 56 Košice, Bačíkova 1

e-mail: erik.dulovic@minv.sk

88 Politické inštrukcie. Hodža Votrubovi. In *Kocúr*, 1927, roč. 5, č. 18, s. 167.

89 KALISTA, Zdeněk. *Po proudu života* 2. Brno : Atlantis, 1996, s. 316-317. ISBN 8071081272; SEIFERT, Jaroslav. *Všecky krásy světa*. Praha : Československý spisovatel, 1982, s. 346.

90 DAV, ref. 22, s. 310.

91 DRUG, ref. 73, s. 520-521, 530; CHMEL, Rudolf (ed.). *Slovenská otázka v 20. storočí*. Bratislava : Kalligram, 1997, s. 262-263. ISBN 8071491551.

92 HALLER, Jiří. Kruh přátel českého jazyka za války. In *Naše řeč*, 1945, roč. 29, č. 3-4. ISSN 0027-8203. Dostupné na internete: <<http://nase-rec.ujc.cas.cz/archiv.php?art=3887>>.

MICHAL SCHVARC - ĽUDOVÍT HALLON - PETER MIČKO

PRACOVALI V TRETEJ RÍŠI

Štúdie a dokumenty k náboru a nasadeniu pracovných síl
zo Slovenska v nacistickom Nemecku v rokoch 1938 - 1945

VEDA

Bratislava 2015

DISKUSIA

EVOLUČNÝ, ŽIVELNÝ ALEBO ZAKLADATEĽSKÝ, PRIVILEGIÁLNY PÔVOD MEŠŤANOV A MIEST NA SLOVENSKU?

FERDINAND ULIČNÝ

Maďarský historik akademik Attila Zsoldos, vedecký pracovník Historického ústavu Maďarskej akadémie vied v Budapešti, nedávno publikoval štúdiu *Karol I. a mestá*.¹ V nej zhrnul vlastné poznatky o vývoji rozličných vzťahov medzi uhorským kráľom Karolom I. (1301–1342) a vtedajšími mestami. Koncepčne vyšiel z už tradičnej predstavy maďarských historikov, že „*anjouovskí králi podporovali mestá*“ a že ich „*pozdvihli a zlepšovali*“ (s. 195).

Autor najprv stručne, neskôr podrobnejšie píše o zvyšovaní počtu miest v Uhorsku, najmä v severnom (s. 198). Vyzdvihuje opevňovanie miest múrmi a inými stavebnými prvkami (s. 200). Pripomína aj rozširovanie súdnej právomoci richtárov v mestách (s. 201). Všetky tieto aj iné počiny kráľa Karola I. vníma a opisuje ako prejavy porozumenia, ba až lásky kráľa k mestám.

Je takéto vnímanie, videnie a opisovanie uvedených vzťahov kráľ Karol I. → mestá, mešťania pravdivým opisovaním skutočných dobových vzťahov kráľ → mestá? Odpoveď treba hľadať len v jestvujúcich listinách kráľa Karola I. o udeľovaní výsad mešťanom v dotýčaných mestách. V naráciách všetkých listín je napísané, že pred kráľa predstúpili vyslaní zástupcovia určitého mesta, ktorí ako vybavovači, vyjednávачi presvedčili kráľa darmi aj slovne o užitočnosti poskytnutia prvých alebo vylepšených výsad. Keď boli úspešní, kráľove rozhodnutia boli spísané a potvrdené jeho listinou.

V takýchto príbehoch zvyčajne vystupujú len kráľ, vyjednávачi mešťanov, skrátka mešťania alebo šľachtickí vlastníci vznikajúcich miest. Attila Zsoldos vníma ľudské činitele v takýchto príbehoch v poradí a funkčnosti kráľ → mešťania. Avšak zo spomínaných narácií vyplýva, že žiadateľmi, iniciátormi v tých príbehoch boli mešťania. Na opisovanej historickej scéne prvej polovice 14. storočia treba „hercov“ rošádou postaviť do opačného garde, teda mešťania → kráľ.

Ak takto rekonštruujeme príbehy nadobúdania výsad mešťanmi, potom prvý popud vidíme v chcení, vôli a vytrvalosti mešťanov. Ak boli úspešní, dostali podporu od kráľa, teda mešťianske výsady. Potom sa spoločenský aj súkromný život mešťanov rozvíjal najmä na základe ich osobnej, rodinnej vytrvalosti a odbornej činnosti v remeselníctve, obchode, peňažníctve.

Doterajšia predstava Attilu Zsoldosa o iniciatíve, štedrosti a láskyplnosti kráľa Karola I. aj jeho syna Ľudovíta I. k mešťanom a mestám je výplodom nekritických historikov. Je nedokázateľná, teda chybná.

1 ZSOLDOS, Attila. Karol I. a mestá. In *Historický časopis*, 2015, roč. 63, č. 2, s. 195–206. ISSN 0018-2575.

Autor Attila Zsoldos do odbornej terminológie o mestách primiešal aj *latinské libera villa* (s. 199, 204), aj slovenské prekladové slovné spojenie výsadná obec (s. 196), avšak neuvedol jeho latinský tvar. Je síce pravda, že charakterizovanie *libera villa* sa zriedkavo, ojedinele vyskytuje vo vzťahu k mestám, ale typické, výstižné a právne je vo vzťahu k roľníckym dedinám založeným podľa zákupného práva concom 13. a v 14. storočí, v ktorých pôsobili dediční richtári (*advocatus, foit, scultetus*).²

V ďalšej časti štúdie autor Attila Zsoldos stroho, v tvare výrokov predložil vlastnú predstavu o začiatkoch miest a mešťanstva v nasledujúcich pätnástich mestách na Slovensku. Preberiem ich v abecednom poradí súčasných názvov dotýčnych miest.

Bardejov

Attila Zsoldos o Bardejove stroho napísal, že Bardejov sa dostal medzi mestá až po roku 1342 (s. 202). Dôvod, prečo až po roku 1342, nenapísal.

Medzi slovenskými, poľskými i maďarskými historikmi je už vyše 200 rokov známa a využívaná listina kráľa Karola I. z roku 1320 o udelení meštianskych výsad Bardejovčanom, ako aj o pôsobení šoltýsa, teda dedičného richtára v Bardejove. Bardejov je v latinskej listine opísaný z právneho administratívneho hľadiska ako *civitas*, teda mesto³ a jeho vtedajší obyvatelia v zmysle ľud a hostia.⁴ Ohľadne trhu, teda hospodárskeho základu mesta, kráľ ustanovil, nepochybne po žiadosti bardejovského vyjednávača, že bardejovskí hostia, teda mešťania, nie sú povinní platiť mýto na bardejovskom trhu.⁵ Znenie a obsah tej vety nepovoľuje konanie samotného trhu v Bardejove, ale iba oslobodzuje Bardejovčanov z platenia miestneho mýta. Z toho jasne vyplýva, že na tamojšom námestí sa trh konal už pred rokom 1320. Samovoľné zavedenie trhu v Bardejove možno predpokladať od 12. do začiatku 14. storočia, avšak pred rokom 1320. Odvtedy boli Bardejovčania mešťanmi a Bardejov mestom.⁶

Bratislava

Autor Attila Zsoldos o vývoji výsad mešťanov v Bratislave stroho napísal, že výsady udelené mešťanom kráľom Ondrejom III. z roku 1291 potvrdil kráľ Karol I. roku 1313 a rozšíril roku 1323. Konštatovanie autora je všeobecne pravdivé.

Len nedávno som podrobne opísal vývoj bratislavského mešťanstva v 12. a 13. storočí. Vtedy som zdôraznil, že spontánny vývoj bratislavského mešťanstva od 12. storočia roku 1291 bol vystriedaný trvalým výsadným rozvojom.⁷

2 ULIČNÝ, Ferdinand. Výsadný a samovoľný rozvoj mešťanstva a miest na Slovensku v 14. storočí. In *Historický časopis*, 2013, roč. 61, č. 3, s. 440-441. ISSN 0018-2575.

3 JUCK, Ľubomír (ed.). *Výsady miest a mestečiek na Slovensku I*. Bratislava : Veda, 1984, s. 94, č. 107 „*civitatis ... Bardja*“.

4 JUCK, ref. 3 „*populis seu hospitibus ... hospites*“.

5 JUCK, ref. 3 „*statuimus, ut hospites dicte civitatis nullum tributum in ipsa civitate de rebus suis et se ipsi solvere teneantur*“.

6 ULIČNÝ, ref. 2, s. 453. Porovnaj nejasnú zakladateľskú predstavu. ŠTEFÁNIK, Martin - LUKAČKA, Ján a kol. *Lexikon stredovekých miest na Slovensku*. Bratislava : Historický ústav SAV, 2010, s. 80. ISBN 9788089296115. Autor Pavol Hudáček.

7 ULIČNÝ, Ferdinand. Vývoj bratislavského mešťanstva v 12. a 13. storočí a listina výsad z roku 1291.

Avšak v slovenskej historiografii pretrváva už tradičná zakladateľská teória vychádzajúca z právno-historickej školy skúmania pôvodu miest.⁸

Kežmarok

Citovaný historik Attila Zsoldos najprv o Kežmarku stroho napísal, že Kežmarok sa dostal medzi mestá až po roku 1342. Hneď však pridal, že Kežmarčania dostali výsady už v roku 1269 (s. 202). Obe vety sú obsahovo protirečivé.

Historický výskum však overil poznatok, že Kežmarčania nadobudli prvé, základné meštianske výsady v roku 1269 vrátane práva konať miestny trh.⁹ Avšak v nemeckom názve Kežmarku je aj časť mark, teda trh. Z toho je zrejmé, že meštiansky život, vrátane trhu, sa tu rozvíjal samovoľne už pred rokom 1269, ale výsadne až od roku 1269.¹⁰

Komárno

Attila Zsoldos o vývoji mesta Komárno napísal, že Komárno sa stalo mestom roku 1331, keď kráľ Karol I. udelil Komárňanom meštianske výsady (s. 198).

Avšak v listine kráľa Bela IV. z roku 1265 čítame, že kráľ na žiadosť šľachtica Valtera, vlastníka hradu a dediny Komárno, poskytol komárňanským hosťom vtedajšie výsady mešťanov Budína.¹¹ Po týchto zisteniach možno konštatovať, že: a) Komárňania sú mešťanmi a Komárno mestom od roku 1265; b) Kráľ Karol I. v roku 1331 štylisticky aj obsahovo spresnil a zlepšil dovtedajšie skutočne využívané práva komárňanských mešťanov.¹²

Košice

Citovaný autor Attila Zsoldos napísal, že hostia usadení v Košiciach dostali v roku 1249 listinu od Bela IV. (s. 201). V dotýčnej listine je okrem iného napísané, že vyslaní hostia zo Sene navštívili kráľa a po ich žiadosti im daroval dve dediny. Ešte významnejšie bolo jeho rozhodnutie poskytnúť Seňanom všetky výsady, ktoré prv udelil hosťom – mešťanom v Košiciach.¹³ Pozorným prečítaním, správnym pochopením a výkladom textu listiny dôjde historik okrem iného k zisteniu, že na košických mešťanov sa táto listina priamo nevzťahuje, lebo je o Seňanoch. Napriek stručnému uvádzaniu obsahu výsadných listín z rokov 1319, 1321 Attila Zsoldos napísal, že až listinou z roku 1342 kráľ posunul Košice z kráľovskej dediny do stavu mesta (s. 201). To je úplné nepochopenie obsahu

In *Slovenská archivistika*, 2011, roč. 46, č. 1-2, s. 17-28. ISSN 0231-6722; ULIČNÝ, ref. 2, s. 441-442.

8 ŠTEFÁNIK - LUKAČKA, ref. 6, s. 110. Autorka Žofia Lysá.

9 JUCK, ref. 3, s. 51-52, č. 37 „*nos supplicationem hostipum nostrorum de Kasmark ... forum liberum*“.

10 ŠTEFÁNIK - LUKAČKA, ref. 6, s. 172. Autorka Karin Fábrová čiastočne vystihla evolučný, spontánný vývoj v Kežmarku pred rokom 1269.

11 JUCK, ref. 3, s. 48, č. 32 „*hospitibus ... concessimus libertatem, qua cives nostri de Novo Monte Pest-hiensi gratulantur*“.

12 ULIČNÝ, ref. 2, s. 443; ŠTEFÁNIK - LUKAČKA, ref. 6, s. 184. Autorka Miriam Hlavačková listinu z roku 1331 neuvádza. O meste píše od roku 1265.

13 MARSINA, Richard. *Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae II*. Bratislava : Vydavateľstvo Obzor, 1987, s. 223, č. 319 „*ut omni libertate gaudent, qua ex concessione nostra hospites nostri de Kassa perfruuntur*“.

všetkých uvedených správ o Košiciach a Košičanoch od 13. storočia až po rok 1342, aj ignorácia terajších poznatkov historikov o vývoji meštianstva v Košiciach a o meste Košice.

Ja som koncom 20. storočia postupne došiel k názoru, že Košičania nadobudli meštianske výsady od kráľoviča Bela (1220 – 1230), prípadne až kráľa Bela IV. po roku 1235, ale pred rokom 1249.¹⁴

Kremnica

Attila Zsoldos napísal, že Kremnica dostala výsady od kráľa Karola I. v roku 1328 (s. 198).

Kráľ Karol I. vtedy naozaj, nepochybne po predchádzajúcej žiadosti zástupcov kremnických hostí pôvodom z Nemecka, prípadne z českej Kutnej Hory, poskytol Kremničanom rozsiahle meštianske výsady. Odvtedy boli Kremničania mešťanmi a Kremnica mestom.¹⁵

Konštatovanie Attilu Zsoldosa o príbehu Kremnice je pravdivé. Avšak to, že v predmetnej listine nie je povolenie miestneho trhu, čiastočne naruša predstavu o začiatku Kremnice ako mesta v roku 1328 a navádza na možnosť konania miestneho trhu a jestvovania mesta Kremnica pred rokom 1328.¹⁶

Martin

Attila Zsoldos došiel k poznatku, že Martin, bývalý Turčiansky Svätý Martin, je mestom od roku 1340 (s. 198, 205). Vtedy kráľ Karol I. udelil dovtedajšie meštianske výsady Krupinčanom obyvateľom Martina.¹⁷ Poznatok Attilu Zsoldosa o začiatku meštianstva v Martine je pravdivý.

Plešivec

Attila Zsoldos spoznal, že kráľ Karol I. v roku 1328 udelil obyvateľom Plešivca, ktorý bol majetkom šľachticov Ákošovcov, výsady krupinských mešťanov (s. 199-200). Autor považuje darovaciu listinu za zvláštnu, lebo kráľ udelil meštianske výsady obyvateľom Plešivca, ktorý mu nepatril.

V predmetnej listine je Plešivec zapísaný ako dedina; kráľ obyvateľom poskytuje meštianske výsady Krupinčanov a schvaľuje konať trh v Plešivci každý štvrtok.¹⁸ Zvláš-

14 ULIČNÝ, Ferdinand. Začiatky mestečiek na východnom Slovensku. In *Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského. Historica*, 1997, roč. 43, s. 111-112; ULIČNÝ, ref. 2, s. 443-444; ULIČNÝ, Ferdinand. Začiatok a vývoj meštianstva a mesta Košice do polovice 14. storočia. In HAJDUOVÁ, Mária - BARTOŠ, Martin (eds.). *Košice v súradniciach európskych dejín*. Košice : Mesto Košice, Archív mesta Košice, 2014, s. 17-18, 23-29. ISBN 9788097186944; ŠTEFÁNIK - LUKAČKA, ref. 6, s. 195. Autorky Miroslava Slezáková a Katarína Nadáska predpokladajú, že Košice do konca 13. storočia mali neúplné mestské zriadenie, nenapísali však, čo to obsahovalo.

15 ULIČNÝ, ref. 2, s. 449.

16 ŠTEFÁNIK - LUKAČKA, ref. 6, s. 218. Autor Martin Štefánik o tejto možnosti neuvažoval.

17 ULIČNÝ, ref. 2, s. 449.

18 JUCK, ref. 3, s. 112-113.

tnu pozornosť si zasluhuje ustanovenie o konaní trhu v Plešivci každý štvrtok.¹⁹ Táto formulácia umožňuje usúdiť, že trh sa v Plešivci konal už pred rokom 1328. V každom prípade výsadné obdobie vývoja mešťanstva v Plešivci začalo v roku 1328.²⁰

Prešov

Historik Attila Zsoldos o Prešove napísal, že sa stal mestom až po roku 1342. Dodal ešte, že v priebehu 13. storočia nadobudli Prešovčania slobody spišských Sasov (s. 202). Vedľa seba sú tak uvedené protirečivé konštatovania. Len jedno z nich môže byť úplne, resp. čiastočne pravdivé.

Medzi slovenskými historikmi je už od začiatku druhej polovice 20. storočia rozšírený poznatok, že Prešovčania, spoločne so Sabinovčanmi a Veľkošarišanmi naraz nadobudli meštianske výsady spišských Sasov od kráľa Ondreja III. v roku 1299. Tie boli len mierne upravené, lebo spomenuté sídla a ich obyvatelia administratívne nepatrili do Spišskej stolice, ale do Šarišskej stolice.²¹

Rimavská Sobota

Attila Zsoldos okrem iného tiež napísal, že kráľ Karol I. v roku 1334 po osobnej žiadosti šľachtica Tomáša, vojvodu Sedmohradska, daroval výsady Budína pre jeho Rimavskú Sobotu, ktorá sa mala opevniť múrom (s. 200).

Kráľ Karol I. tak naozaj učinil roku 1334, o čom svedčí príslušná listina. V nej je sídlisko Rimavská Sobota zapísaná v zložení maďarizovanom názve, ako ho vyslovil jej zemepán, šľachtic Tomáš. Názov má aj časť Sobota.²² Časť názvu Sobota nepochybne svedčí o tom, že v tamjšom sídlisku sa konal každú sobotu trh. Počiatky konania sobotňajšieho trhu tu možno predpokladať už v 11. až začiatkom 14. storočia, avšak pred rokom 1334. Odvtedy sa tunajší obyvatelia spontánne vyvíjali ako mešťania a Rimavská sobota ako mesto. Rozhodnutie kráľa Karola I. v roku 1334 im prinieslo možnosť využívať výsady mešťanov Budína.²³

Ružomberok

Attila Zsoldos o tomto meste napísal, že kráľ Karol I. poskytol Ružomberku mestské výsady v roku 1340 (s. 198, 205). Samotné konštatovanie autora je síce pravdivé, ale čo sa týka začiatku výsadného života ružomerských mešťanov je neúplné, teda chybné.

Šľachtic Donč už roku 1318 ako župan Zvolenského komitátu udelil Ružomberčanom výsady mešťanov blízkej Lupče. V dotýčnej latinskej listine Tomáša, ostrihomského

19 JUCK, ref. 3, s. 113, č. 133 „*ut ad fora ... in Pylisich feria quinta ... celebrantur*“.

20 ULIČNÝ, ref. 2, s. 455.

21 JUCK, ref. 3, s. 40, č. 16-17, s. 82-83, č. 90; ULIČNÝ, Ferdinand. Vznik a rozvoj mesta do začiatku 16. storočia. In SEDLÁK, Imrich (zost.). *Dejiny Prešova I*. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo pre Múzeum v Prešove, 1965, s. 66-80; ŠTEFÁNIK - LUKAČKA, ref. 6, s. 333. Autorka Marcela Domeňová vnímala a opisala vývoj mešťanstva v Prešove od polovice 13. storočia.

22 JUCK, ref. 3, s. 123, č. 146 „*possessioni ... Ryma, Zumbatha nominate*“.

23 ULIČNÝ, ref. 2, s. 455; ŠTEFÁNIK - LUKAČKA, ref. 6, s. 376-377. Autorka Monika Skalská nevýrazne opisala spontánny a výsadný vývoj mešťanstva v tomto meste.

arcibiskupa, sú Ružomberčania sociálne opísaní ako mešťania.²⁴ V inom ustanovení je napísané, že mešťania Ružomberka na miestnom trhu nemajú platiť trhový poplatok za predávaný tovar.²⁵ Obsah tohto ustanovenia umožňuje predpokladať, že trh sa v Ružomberku konal už pred rokom 1318, avšak ružomerskí trhovníci platili trhové poplatky. Z ustanovení dispozície predmetnej listiny je nesporné, že od roku 1318 sa rozvíjal výsadný život ružomerských mešťanov. Jeho nasledujúcim právnym príbehom bolo nadobudnutie meštianskych výsad od kráľa Karola I. roku 1340.²⁶ Výsady mešťanov boli vtedy sformulované podrobnejšie a obsahovo bohatšie, výhodnejšie oproti tým v roku 1318. Z toho je zrejmé, že výsadný vývoj mešťanstva sa v Ružomberku rozvíjal od roku 1318.²⁷

Sabinov

Citovaný historik Attila Zsoldos o Sabinove napísal, že sa medzi mestá dostal až po roku 1342, hoci už v 13. storočí aj Sabinovčania nadobudli výsady spišských Sasov (s. 202).

Sabinovčania spolu s Prešovčanmi a Veľkošarišanmi nadobudli naraz meštianske výsady od kráľa Ondreja III. roku 1299.²⁸ Vzhľadom na spoločný a rovnaký príbeh Sabinovčanov a Prešovčanov v roku 1299, opísali sme ho pri Prešove.²⁹

Slovenská Ľupča

Historik Attila Zsoldos tiež napísal, že kráľ Karol I. poskytol Slovenskej Ľupči meštianske výsady roku 1340 (s. 198, 205).

V dotyčnej listine čítame, že Mikuláš a Pavol, hostia z Ľupče predstúpili pred kráľa Karola I. začiatkom novembra 1340, keď sa prechodne zdržiaval na blízkom hrade Ľupča a požiadali ho o poskytnutie meštianskych výsad. Kráľ ich žiadosti vyhovel a udelil im spísané výsady podľa vzoru mešťanov v Krupine.³⁰

Výsady krupinským mešťanom poskytol už kráľ Belo IV. roku 1244. V nich však chýba povolenie konania trhu vo vtedajšej Krupine.³¹ Kedy získali Krupinčania právo trhu?! Podľa toho sa trh v Ľupči konal už pred rokom 1340, prípadne od roku 1340.³²

Smolník

Attila Zsoldos doteraz považuje za nejasné okolnosti a neistý rok nadobudnutia meštianskych výsad Smolníčanmi (s. 198). V rozsiahlej poznámke cituje použiteľné listiny

24 JUCK, ref. 3, s. 91, č. 103 „*civibus et hospitibus de Rosumberk*“.

25 JUCK, ref. 3, s. 92, č. 103 „*hospites ville Rosumbergh nullum ibidem tributum scilicet in foro eorundem venali solvere teneantur*“.

26 ULICHNÝ, ref. 2, s. 448.

27 ŠTEFÁNIK - LUKAČKA, ref. 6, s. 396-397. Autor Richard Marsina to tiež tak vníma.

28 JUCK, ref. 3, s. 82, č. 90.

29 ŠTEFÁNIK - LUKAČKA, ref. 6, s. 405. Autor Pavol Hudáček napísal, že Sabinov, podobne ako Veľký Šariš a Prešov, sa v polovici 13. storočia vyvíjal ako výsadná kráľovská dedina. To je prejavom nepochopenia jestvujúcich textov a uvádzaním nezmyselného termínu do odbornej terminológie historikov.

30 JUCK, ref. 3, s. 130-131, č. 159 „*Nicolao et Paulo, hospitibus de ipsa Lypche ... ad instar libertatis hospitum nostrorum de Karpunya*“.

31 JUCK, ref. 3, s. 38, č. 12.

32 ULICHNÝ, ref. 2, s. 450.

z rokov 1327 až 1339, z obsahu ktorých jednoznačne vyplýva poznatok, že už kráľ Karol I. v roku 1327 udelil hosťom v Smolníku také výsady, aké vtedy užívali mešťania v Banskej Štiavnici.³³ Odvety sa Smolníčania výsadne vyvíjali ako mešťania a Smolník ako mesto.³⁴

Štítnik

Citovaný autor z hľadiska obsahového považuje za zvláštnu listinu kráľa Karola I. z roku 1328, ktorou potvrdil, že po žiadosti šľachtica Dominika poskytol meštianske výsady obyvateľom jeho dediny Štítnik (s. 199-200).

Kráľ Karol I. vtedy naozaj poskytol Štítničanom také výsady, aké vtedy užívali mešťania v Krupine.³⁵

V jednom zo spresňujúcich ustanovení, teda o tamojších trhoch je napísané, že trh v Štítniku sa konáva každú sobotu.³⁶ Z pasívneho tvaru dotyčného slovesa o tom, že trhy sa konajú (!) možno usúdiť, že aj trh v Štítniku sa konal pred rokom 1328.³⁷

Žilina

Historik Attila Zsoldos nedokázal vysvetliť príbeh poskytnutia nových výsad Žilinčanom Karolom I. v roku 1321 (s. 199).

V dotyčnej listine kráľa Karola I. čítame, že ho navštívili nemenovaní hostia – mešťania zo Žiliny, patriacej kráľovi.³⁸ Požiadali kráľa, Ten napokon Žilinčanom poskytol nasledujúce výsady:

- míľové právo;
- oslobodenie od platenia mýta v Budatíne, Jačatíne, Strečne a Trenčíne;
- všetky dovtedy užívané práva.³⁹

Z uvedených ustanovení je z hľadiska vtedajšieho právneho vývoja Žiliny ako dediny či mesta rozhodujúce všeobecné ustanovenie, že kráľ garantuje Žilinčanom užívať ich všetky doterajšie práva.⁴⁰ Pozoruhodné je, že v listine sa nevyskytuje zápis o povolení konať trh v Žiline, hoci žilinskí obchodníci rozvážali vlastný tovar až za Trenčín a Kysucké Nové Mesto. Z toho sa dá predpokladať, že Žilinčania si živelne osvojili konanie trhu v Žiline aj prvky samosprávy, niekedy v 12. až začiatkom 14. storočia, avšak pred rokom 1321.⁴¹

33 JUCK, ref. 3, s. 110-111, č. 130 „*hospitum nostrorum de Semelnech, ... omnibus et singulis libertatibus ... quibus ... hospites nostri de Sebnuchbanya ... gaudent*“.

34 ULIČNÝ, ref. 2, s. 449; ŠTEFÁNIK - LUKAČKA, ref. 6, s. 437. Autori Daniela Dvořáková a Martin Štefánek jednoznačne napísali, že meštiansky život sa v Smolníku rozvíjal od roku 1327.

35 JUCK, ref. 3, s. 112, č. 133 „*qoud duae villae ipsius Pilisych et Csetnuk vocatae ... omnibus libertatibus ... quibus hospites nostri de Karpona ... gaudeant et fruuntur*“.

36 JUCK, ref. 3, s. 113, č. 133 „*ut ad fora ... in Csetnek die sabbathi ... celebrantur*“.

37 Porovnaj ULIČNÝ, ref. 2, s. 455.

38 JUCK, ref. 3, s. 97, č. 110 „*fideles hospites nostri de Sylna ad nostrae maiestatis accedentes*“.

39 JUCK, ref. 3, s. 98, č. 110.

40 JUCK, ref. 3, s. 98, č. 110 „*quod in omnibus et singulis libertatum isporum ... volumus conservare*“.

41 ULIČNÝ, ref. 2, s. 452; ŠTEFÁNIK - LUKAČKA, ref. 6, s. 578-579. Autor Richard Marsina usúdil, že meštiansky život v Žiline možno predpokladať od konca 13. storočia.

Po kritickom preskúmaní poznatkov a názorov Attilu Zsoldosa o pôvode a vývoji asi pätnástich miest na Slovensku môžem vysloviť nasledujúce stanoviská:

1. Súhlasím s ním vyslovenými poznatkami o pôvode miest Kremnica a Martin;
2. Nesúhlasím s jeho názormi o pôvode a vývoji všetkých ostatných menovaných miest na Slovensku. Moje odborné výhrady a odmietania pramien z neúplnej, povrchovej, nepresnej, a teda chybné interpretácie ním použitých výsadných listín.

Doterajšie jediné prevládajúce metodologické východisko a teoretické stanovisko právo-historickej školy o zakladaní miest v stredovýchodnej Európe aj na Slovensku je v súčasnosti už odborne vyčerpané a vedecky neobhájiteľné. To však nič neuberá na vedeckom prínose príslušníkov generácií historikov právo-historickej školy.

Niektorí historici však už sformulovali a uplatnili evolučné vnímanie vzniku a vývoja miest v stredoveku a vyvinuli nový úplnejší pohľad na spontánny a výsadný vývoj meštianstva, miest i meštianskeho práva v podstatne dlhšom časovom rozpätí v porovnaní k opisom historikov z právo-historického hľadiska.⁴²

prof. PhDr. Ferdinand Uličný, DrSc.
Ploštín 18, 031 01 Liptovský Mikuláš

42 ULIČNÝ, Ferdinand. Meštianske právo na Slovensku v stredoveku. In *Mesto a dejiny*. Košice : Univerzita Pavla Jozefa Šafárika, 2014, roč. 3, č. 2, s. 6-22. ISSN 1339-0163.

RECENZIE

PÁLFFY, Géza – SOLTÉSZ, Gábor Ferenc – TÓTH, Csaba. *CORONATUS POSONII... Bratislavské korunovačné medaily a žetóny (1563 – 1830) / A pozsonyi magyar uralkodókoronázások érmei (1563–1830)*. Bratislava : Historické múzeum – Slovenské národné múzeum; Budapešť : Maďarské národné múzeum, 2014, 156 s. ISBN 9788080603342.

V lete 2014 bola v Bratislave otvorená výstava, ktorá vyvolala veľký záujem. Hrad, ktorý je sám o sebe veľkým turistickým lákadlom, dočasne poskytol priestor korunovačným medailám zhotoveným v rokoch 1563 – 1830. Výše dvesto medailí bolo – po zastávkach v Kremnici a Rumunsku – umiestnených vo vitrínach rozsiahlej miestnosti a koncom roka 2016 sa presunú do Budapešti.

Záujemcovia o históriu, a v rámci nej o numizmatiku, majú na výstavách k dispozícii obsažný katalóg vynikajúcej kvality, ktorý je zostavený na základe odborných kritérií. Publikácia s tvrdou väzbou, ktorá má aj farebnú prílohu venovanú rytinám a maľbám, neobsahuje síce fotografie všetkých prezentovaných medailí, ale 116 fotografií zadných a predných strán korunovačných medailí je viac ako len ukážka.

Mimoriadne kvalitnú úvodnú štúdiu s názvom *Korunovácie uhorských panovníkov v Bratislave (v Prešporku) v období raného novoveku* do slovenského a maďarského katalógu o mocenskej a umeleckej reprezentácii napísal Géza Pálffy. Potom, čo sa staré korunovačné mestá Budín a Székesfehérvár ocitli pod osmanskou nadvládou (1541, resp. 1543), správnym sídlom krajiny sa stala Bratislava, významné slobodné kráľovské mesto ležiace neďaleko Viedne. Roku 1561 uhorskí radcovia jednohlasne navrhli za dejisko korunovácie Maximiliána I. bratislavský Dóm sv. Martina. Viedeň miesto konania, ako aj korunováciu „podľa starého a odvekého zvyku“ schválila.

Pred korunováciou v roku 1563 však bolo potrebné vyriešiť mnoho otázok týkajúcich sa obradu a politickej reprezentácie. Z cirkevného hľadiska bola smerodajná rímska obradná kniha, svetský korunovačný poriadok však v písomnej podobe nebol k dispozícii, preto bolo potrebné stanoviť jednotlivé prvky obradu a následne aj ich poradie. Museli sa rozriešiť vnútorné a vonkajšie rozpory, konsenzus nebol ani medzi cirkevnými a svetskými hodnosťami; objavili sa silné požiadavky zo strany zemanov, ktoré zjednodušene povedané pramenili z nedorozumení medzi panovníkom a svetskými stavmi. Ferdinand I. chcel totiž korunovať svojho syna na základe práva prvorodeného, podľa svetských stavov však Uhorsko nepatrilo medzi dedičné provincie a panovník mohol trón získať len slobodnou voľbou kráľa.

Ostrihomský arcibiskup Miklós Oláh bol naklonený dvoru a z tohto aspektu sa snažil o kompromis: v lete 1563 prišiel Maximilián I. do Bratislavy ako rakúsky arcvojvoda a korunovaný nemecký a český kráľ, až jeho príchod na korunovačný obrad sa udial v sprievode formalít, ktoré prináležali uhorskému kráľovi. Jeho otec Ferdinand I. na bratislavskú korunováciu neprišiel ako cisár Rímsko-nemeckej ríše, ale ako kráľ Uhorska, čo bolo gesto pre stavy.

Atraktívnym prvkom slávnostného obradu bol korunovačný sprievod, v ktorom najvyššia aristokracia niesla zástavy (vlajky) ostatných ríšskych krajín – v roku 1563 to boli ešte len Bulharsko, Bosna, Srbsko, Slavónsko, Chorvátsko a Dalmácia – a Uhorského kráľovstva, ako aj meče, prísažný i mierový kríž, krajinské jablko, žezlo a uhorskú korunu. Po boku Ferdinanda I. boli aj kópie krajinského jablka a ríšskeho meča, ktoré sa po roku 1563 stali súčasťou korunovačného obradu. Aj ríšske výsostné znaky demonštrovali jedinečné postavenie Uhorského kráľovstva v Habsburskej monarchii od druhej polovice 16. storočia: Uhorsko síce malo samostatnú štátnosť a vnútornú suverenitu, no kľúčové rozhodnutia sa čoraz častejšie prijímali na panovníckom dvore.

Ako je známe, v rokoch 1563 – 1830 boli habsburskí panovníci – s výnimkou Ferdinanda III. a Františka I. – korunovaní za uhorských kráľov v Bratislave, presnejšie išlo o jedenásť kráľov a tri manželky. Fundament korunovačného obradu pochádza z roku 1563. Géza Pálffy, ktorý sa tejto problematike venuje v rámci širokého – domáceho i zahraničného – archívneho výskumu, ako autor a spoluautor mnohých štúdií, kníh a monografií nielen prezentuje, ale takmer až vizualizuje detaily bratislavských korunovácií, ktoré vyvolali európsky záujem.

Z korunovačného sprievodu, ktorým boli obyčajní ľudia očarení, z času na čas ľudu hádzali razené mince, resp. žetóny – jedna rytina verne zobrazuje šarvátku o ne. Dá sa tušiť, že pre davu boli vyrazené najmä menej hodnotné mince. Ťažké zlatky a obrovské strieborníaky sa sotva dostali k bežným ľuďom. Evidentne išlo o reprezentatívne dary.

Vynikajúcu štúdiu o panovníckej reprezentácii na rozmanitých uhorských korunovačných medailách a žetónoch napísali Gábor Ferenc Soltész a Csaba Tóth. Po portréte a krátkom životopise všetkých korunovaných osôb nasledujú vybrané korunovačné medaily. Vyhotovili sa cirkevné i svetské exempláre. Tie prvé boli *Opferpfennigy* symbolizujúce obeť, namiesto ktorých panovníci spočiatku ponúkali aj bežné obehové mince, zlaté forinty, potom ich však nahradili ťažké zlaté mince vyrazené len v niekoľkých exemplároch. Neskôr s ich ľahšími variantmi odmeňovali hodnostárov viedenského dvora a uhorských hodnostárov, resp. rôznych funkcionárov. V 18. storočí sa ušli aj niekoľkým predstaviteľom Bratislavy.

Medaily hádzané ľudu – archaicky odborne nazývané *Auswurfmünzen* – boli spočiatku obehové mince, od začiatku 17. storočia sa objavili už aj korunovačné žetóny, ktoré boli z obrazového a textového hľadiska určené na výnimočné príležitosti. Názov mesta, v ktorom sa veľká udalosť konala, sa po prvý raz objavil v skloňovanej podobe na razbách z roku 1687 (obrázok č. 33 a 34) a výrazne zmenšená panoráma mesta bola prvýkrát zobrazená na umeleckej pamätnej medaile z roku 1714 (č. 79).

Katalóg prezentuje aj časť umeleckých pamätných korunovačných medailí, ktoré zachytili významné udalosti, očakávania či osobné kvality. Korunovácia Jozefa I. (1687) sa konala v čase oslobodzovacej vojny spod nadvlády Turkov, preto nie je náhoda, že na viacerých veľkorozmerných medailách boli zvečnené miesta a čas vojnových úspechov; v niekoľkých prípadoch bol zobrazený aj profil cisára Leopolda I. Jedinečná je medaila s číslom 60, na ktorej je na prednej strane portrét Jozefa I. a na zadnej strane zasa profily pätnástich habsburských panovníkov. Obrázok na medailónoch Karola III. – ako cisára VI. – podnietila opakovaná požiadavka zjednotiť bývalú ríšu, na medailóne cisárovnjej Alžbety Kristíny – nie náhodou – krása a na medailóne Márie Terézie zasa snaha ochrániť ríšu.

Väčšina katalogizovaných medailí má okrúhly tvar. Medzi trojuholníkovými a oválnymi medailami sú medaily s uchom, resp. prederavené varianty, čo napovedá, že korunovačné medaily neskôr slúžili aj ako odevná ozdoba. Veľmi rozdielna je hmotnosť korunovačných medailí: na základe údajov z katalógu niektoré žetóny vážia necelý gram, no nájdu sa aj pamätne medaily vážiace 15 dekagramov.

Opis medailí je detailný, orientáciu uľahčujú písmená rozličnej veľkosti, zlaté a strieborné razby sú farebne dobre rozlíšiteľné, na rozdiel od medailí z drahých kovov a cínu sa dajú obrázky na bronzových i medených medailách vidieť slabšie. Pod prednými a zadnými stranami medailí sú v katalógu uvedené najdôležitejšie údaje o medailách. Napríklad medaila č. 35 z korunovácie Jozefa I. je strieborná, má oválny tvar a veľkosť 76,5 x 61 mm, váži 147,3 gramov a zhotovená bola v roku 1687 v Norimbergu. V minulosti o nej písali Ödön Gohl a Jozef Hlinka – do katalógu bol odfotený exemplár z Maďarského národného múzea.

Znalcov numizmatiky neprekvapí mnoho skratiek na hrane mincí. Sú však medzi nimi aj také, ktoré by bolo potrebné – v ďalšom, rozšírenom vydaní – vysvetliť, napr. „GR • WEIS“ = Griechische Weissenburg = Nándorfehérvár = Belehrad (na zadnej strane mincí č. 45, 46).

Výstava a katalóg by sa nezrodili bez usilovnej práce mnohých spolupracovníkov, ktorých mená si prečítame na 2. a 3. strane publikácie. Spomedzi spolupracujúcich inštitúcií treba spomenúť bádateľskú skupinu „Lendület“ Szent Korona Kutatócsoport Historického ústavu Filozofického bádateľského centra Maďarskej akadémie vied, zo spolupracujúcich kolegov mi dovoľte vyzdvihnúť Mareka Budaja zo Slovenského národného múzea a Mátyása Gödölleho z Maďarského národného múzea.

Katalóg CORONATUS POSONII... je kvalitné dielo, ktoré obstojí aj v medzinárodnom meradle, preto by si zaslúžilo – aspoň skrátené – texty aj v angličtine a nemčine.

János Buza

HEINDL, Waltraud. *JOSEPHINISCHE MANDARINE. BÜROKRATIE UND BEAMTE IN ÖSTERREICH. BAND 2: 1848 – 1914 (Studien zu Politik und Verwaltung, Band 107)*. Wien; Köln; Graz : Böhlau Verlag, 2013, 322 s. ISBN 9783205789505.

Po viac ako dvadsiatich rokoch od publikovania úspešnej knihy o rakúskej byrokracii a úradníkoch z obdobia rokov 1780 – 1848 sa do rúk čitateľov dostáva jej obnovené vydanie¹ a zároveň aj chronologické pokračovanie pre obdobie od revolúcie 1848/49 po vypuknutie prvej svetovej vojny. Autorku týchto publikácií, poprednú rakúsku historičku Waltraud Heindl, resp. Heindl-Langer, poznajú slovenskí odborníci na dejiny Habsburskej monarchie 18. a 19. storočia nielen z jej kníh a početných štúdií o dejinách správy, o vysokej byrokracii, vzdelávaní žien či historickej mytológie, ale aj z priamych kontaktov na konferenciách. V deväťdesiatych rokoch zaujala účastníkov spoločných slovensko-rakúskych konferencií o osvietenských reformách a o neoabsolutistickom experimente svojím novátorským hodnotením úlohy štátnej byrokracie v procesoch modernizácie. Dôverné poznanie viedenských archívov a dlhoročnú editorskú činnosť pri vydávaní protokolov predlitavskej ministerskej rady z rokov 1848 – 1867 a spoločných ministerstiev za dualizmu zúročila tiež v spomenutých knihách o úradníctve, ktorých atraktívne a provokatívne názvy naznačujú, že stereotyp nudného a suchárskeho byrokrata nemusel vždy zodpovedať reálnemu životu.

Prvý diel o „poslušných rebeloch“ rozoberá úlohu iniciatívnych osvietenských úradníkov pri modernizácii krajiny a zároveň dokazuje, že ani v neskoršom metternichovskom období neboli všetci vysokí byrokrati iba automatickými vykonávateľmi príkazov. Jozef II. sa usiloval obmedziť moc aristokracie a šľachty v štátnej službe a vybudovať lojálny a poslušný úradnícky stav, odkázaný na plat. Podarilo sa mu položiť základy moderného administratívneho aparátu, ktorý siahal od ústredných úradov až po okresy v najodľahlejších kútoch monarchie. Dodržiavalo sa v ňom presné rozdelenie kompetencií, spisomňovanie všetkých úradných úkonov, úradný postup podľa odslužených rokov (a nie podľa šľachtického titulu) a predovšetkým prísna hierarchia. Tá mala byť zároveň kontrolou a mala chrániť stránky pred svojvôľou úradníkov. Waltraud Heindl konštatuje, že v ére absolutizmu predstavovala byrokracia a úradníci jediných garantov právneho štátu.

1 HEINDL, Waltraud. *Gehorsame Rebellen. Bürokratie und Beamte in Österreich. Band 1: 1780-1848* (Studien zu Politik und Verwaltung, Band 36). Wien; Köln; Graz : Böhlau Verlag, 1991. ISBN 9783205053705; 2. Auflage 2013. 9783205789000, 414 s.

Druhý diel analyzuje, ako sa z „poslušných rebelov“, z ktorých viacerí dokonca nadšene vítali ideály revolúcie 1848 (samozrejme len na jej začiatku), stávali po rakúsko-uhorskom vyrovnaní politicky vplyvní „josefínski mandaríni“. Opisuje ich prispôbovanie sa novým podmienkam a meniace sa miesto v rámci politiky a spoločnosti. Autorka definuje úradníctvo ako osobitné spoločenské zoskupenie, charakterizované právnickým a politologickým (štátovedeckým) vzdelaním a špeciálnym súborom technických znalostí. Za tradičné úradnícke kvality sa považovalo korektné plnenie povinností, poslušnosť a lojalita. U elitných úradníkov sa očakávali vizionárske a etické predstavy o spoločnosti a politike, no zároveň schopnosť prispôbovať sa spoločenským, hospodárskym a politickým zmenám. Výkony vysokých štátnych byrokratov – sekčných šéfov, dvorských radcov či miestodržiteľov – neboli na verejnosti známe, vždy ich vyvlastňovali politici. Zo sociálneho hľadiska zahŕňalo štátne úradníctvo veľa vrstiev obyvateľstva a viacero povolání: od spomenutých vysokých úradníkov, sudcov, profesorov a učiteľov po pisárov, doručovateľov spisov či vrátnikov. Spájala ich síce prisaha vernosti štátu, všeobecné normy a prísna hierarchia, no v každodennom živote tvorili príslušníci každej vrstvy osobitný mikrokozmos s vlastnými zákonmi a pravidlami. Nižší status prislúchal úradníkom so základným vzdelaním (ľudovou školou), ktorých podľa príjmu, spôsobu života a sebavedomia možno priradiť k drobným mešťanom či maloburžoázii. Stredný úradnícky status dosiahli absolventi gymnázií a vyšší status, tzv. konceptnú službu, vysokoškolsky vzdelaní, väčšinou právnici.

Už zo štruktúry knihy je evidentné, že autorka pristupovala k predmetu svojho záujmu nielen z hľadiska sociálnych dejín, ale aj politických, správnych a v neposlednom rade kultúrnych, pričom kombinovala makro- aj mikrohistorický prístup, pohľad na byrokráciu zvnútra formácie ako aj zvonka. Brilantná úvodná kapitola sa venuje teoretickým úvahám, definíciám a základným štatistickým údajom o početnom náraste úradníctva. (Napríklad roku 1900 dosahoval počet úradníkov dvorskej, štátnej, zemskej a okresnej správy v Predlitavsku vyše 65-tisíc, spolu s kancelárskymi silami, železničiarimi a pod. 336-tisíc.) Nasledujúce tri kapitoly opisujú zmeny v postavení, myslení a úlohách rakúskej štátnej byrokracie počas revolúcie 1848/49, za neoabsolutizmu a nakoniec v prechodnom období 60. rokov a za dualizmu. Kapitola o sociálnom zázemí rozoberá ich status v rámci meštiansko-občianskej spoločnosti, každodenný život v úrade aj v súkromí. Ďalšie časti sa zaoberajú obrazmi, ktoré o byrokrácii šírila literatúra, aj predstavami, ktoré o sebe vytvárali samotní úradníci, napr. vo svojich memoároch. Záverečné kapitoly patria úvahám o postoji časti úradníckych elit voči modernizácii a voči umeleckej moderne na prelome storočí, ako aj sumarizácii „úspešného príbehu“ rakúskej štátnej byrokracie v druhej polovici dlhého 19. storočia.

Nespokojnosť úradníctva s vlastnou biednou materiálnou a sociálnou situáciou v predmarcovom období viedla k počiatočnému revolučnému nadšeniu. Čoskoro však ochablo, nakoľko štátni úradníci museli mať z existenčných dôvodov záujem na udržaní štátneho celku. V neoabsolutistickom období sa posilnila ústredná moc aj moc byrokracie a vyvinulo sa nové vnímanie správy. Najvyššie dvorské úrady sa reorganizovali na moderné ministerstvá, od správy sa oddelila justícia, zlepšila sa štruktúra administratívneho aparátu. V úradovaní sa zaviedol moderný monokratický systém, ktorý namiesto ťažkopádneho kolegiálneho rozhodovania bez osobnej zodpovednosti uprednostnil zodpovedné rozhodovanie vedúceho úradu. Minister Bach vydal v auguste 1849 morálny kódex pre úradníkov, podobný „pastierskemu listu“ Jozefa II. z roku 1873 – rovnako vyžadoval bezpodmienečnú vernosť a poslušnosť a rovnako používal pri tom metódy zvýhodňovania a disciplinácie. V porovnaní s veľkolepými plánmi Jozefa II. treba neoabsolutizmus považovať za „*druhé obdobie rozkvetu byrokracie*“.

Waltraud Heindl opisuje, ako bola revolúcia likvidovaná administratívnou cestou a ako ústredná moc použila byrokráciu na zglajchšaltovanie Uhorska – okrem iného vyslaním úradníkov z Predlitavska, ktorým sa ušla dodnes známa prezývka „*Bachovi husári*“. Na jeseň 1849 síce prebehli čistky úradníckeho stavu v Uhorsku, ale vzhľadom na vysoký počet angažovaných na

Kossuthovej strane museli viacerých ponechať v úrade, aby agenda vôbec mohla pokračovať. Podobne ako maďarskí historici, napr. Gábor Benedek, Tamás Tóth, Ágnes Deák či József Pap, autorka konštatuje kontinuitu uplatňovania maďarčiny a maďarského úradníckeho aparátu v župnej, okresnej a mestskej správe aj po porážke uhorsko-maďarskej revolúcie. V tejto súvislosti treba pripomenúť tiež práce Romana Holeca, v ktorých vyvracia „mýtus“ o maďarskej šľachtickej elite v pasívnej rezistencii v päťdesiatych rokoch a dokazuje, že vzhľadom na relatívne nízky počet predlitavských úradníkov v župách bol tzv. Bachov husár paradoxne vlastne Uhrom, presnejšie Maďarom. Analyzuje bežné historiografické kliše o Bachových husároch – slovenský stereotyp o údajnej ústretovosti českých úradníkov voči Slovákom aj maďarský stereotyp o neschopnosti Slovákov porozumieť týmto úradníkom, ktorý mal zdôvodniť nevyhnutnosť obnovenia pozícií maďarčiny ako úradného jazyka.² Waltraud Heindl upozorňuje na zlú finančnú situáciu Bachových husárov a na jej dôsledky: zníženie sociálneho statusu a autority úradníctva v Uhorsku. Kým spočiatku nemeckí a českí úradníci budili rešpekt svojimi znalosťami a svojou nepodplatenosťou, neskôr prevážil fakt, že so svojimi úbohými platmi nemohli reprezentovať „veľkých pánov“ ako niekdajší uhorskí úradníci.

Lesk a slávu štátu sprostredkúvala skôr ministerská byrokracia v hlavnom a rezidenčnom meste Viedni, kde pôsobili aj meštianske (nešľachtické) úradnícke dynastie. Elity najvyššieho úradníctva fungovali ako avantgarda modernizácie, podporovali bankovníctvo, výstavbu železníc, živnostníctvo atď. Cestou hospodárskych reforiem pomáhali na víťaznej ceste liberalizmu, čím však pochovávali samotný neabsolutizmus a z garantov systému sa stávali jeho hrobármi.

V meniacich sa politických štruktúrach a definitívne po rakúsko-uhorskom vyrovnaní sa cesty rakúskej a uhorskej byrokracie oddelili a spoločné záležitosti monarchie reprezentovali už len úradníci spoločných ministerstiev. Zavedením volebného práva, parlamentného systému a vlády zodpovednej nielen panovníkovi, ale aj poslancom sa z úradníkov ako služobníkov štátu stávali zároveň aj občania štátu. Úradníci automaticky získavali pasívne volebné právo a zaraďovali sa medzi virilistov. Nové politické práva im však prinášali konflikty lojalít a chúlостivé rozhodovanie, kam sa postaviť v sporoch medzi cisárom a štátom (reprezentovaným parlamentom a ústavou), národmi a politickými stranami. Na jednej strane sa sám František Jozef prezentoval ako úradník, no zároveň úradná prisaha vernosti cisárovi bránila skutočnému začleneniu úradníkov do novej občianskej spoločnosti a preberaniu politickej zodpovednosti. Postupne získavali etablované politické strany a národné hnutia čoraz väčší vplyv na obsadzovanie postov vysokých byrokratov.

Novým fenoménom sa stávali ženy v štátnej službe, ktoré za monarchie rozhodne nepatrili k byrokratickým elitám. Pracovníčky v neštátnej poštovej službe, v erárnej telegrafnej a neskôr telefónnej službe boli nižšie platené a sociálne menej zabezpečené ako muži. Vzhľadom na neprístupnosť adekvátneho vysokoškolského štúdia vykonávali prevažne mechanické činnosti. Učiteľky a poštárky sa bránili, zakladali spolky a časopisy, no odmietanie mužskými kolegami ťažko prekonávali. Okolo roku 1900 bolo v Predlitavsku zamestnaných takmer 9 tisíc žien v službe pre štát a pre podniky blízke štátu. Novinkou v tom čase bolo, že úradníci vo všeobecnosti začínali vystupovať na obranu vlastných záležitostí pred verejnosť.

Mimoriadne zaujímavou (žiaľ aj dnes sčasti aktuálnou) je kapitola o moci a bezmocnosti byrokracie. Waltraud Heindl ukazuje, že hoci sa štylizovali do úlohy čisto výkonných figúr, ani zďaleka neboli bezmocní. Vysokí úradníci vykonávali svoj politický vplyv rozdeľovaním kompetencií, napr. cez daňovú agendu. V ústavnom štáte mnohí vstupovali do politiky: medzi rok-

2 Predovšetkým HOLEC, Roman. Aristokracia a byrokracia ako súčasť politickej elity Uhorska. In FASO-RA, Lukáš – HANUŠ, Jiří – MALÍŘ, Jiří (eds.). *Občanské elity a obecní samospráva 1848 – 1948*. Brno : Centrum pro studium demokracie a kultury, 2006, s. 189-211. ISBN 8073250918 ; HOLEC, Roman – PÁL, Judit. *Aristokrat v službách štátu. Gróf Emanuel Pěchy*. Bratislava : Kalligram, 2006. ISBN 9788071499008.

mi 1861 a 1916 takmer polovica ministrov a asi dve tretiny ministerských predsedov pochádzali z byrokracie.

Na základe úradných predpisov, ale najmä memoárov a korešpondencie autorka plasticky rekonštruje každodenný život úradníkov rôznych kategórií a ich sociálne dištinkcie – vo vzdelaní, kariére i v regrutovaní sa (pôvodne najmä na základe rodinných kontaktov, od osemdesiatych rokov vďaka politickej resp. národno-politickej protekcii). Navonok sa tieto rozdiely prejavovali nosením rôznych kategórií uniforiem, špecifickým oslovaním, rozdielnym pracovným časom a zariadením úradných miestností. Súčasne mali jednotu úradníctva aj viacjazyčnej krajiny na verejnosti demonštrovať jednotný úradný štýl, neosobná, zdržanlivá forma kancelárskeho jazyka a relatívne triezva architektúra c. a k. erárnych budov. V súkromí sa život úradníkov výrazne odlišoval podľa ich príjmov, ale aj majetku pôvodnej rodiny a manželky – od nich závisel životný štýl, úroveň stravovania a bývania, sobášne stratégie a súkromné siete. Napriek postupujúcej nacionalizácii verejného aj privátneho života pôsobili v úradníckom mikrosvete – podobne ako v mnohých ďalších spoločenských prostrediach – silnejšie sociálne hranice než národné kategorizovanie. V osobitnej kapitole autorka sleduje postavenie vysokých úradníkov s neobvyklým konfesijným, politickým či kultúrnym zázemím – protestantov, konvertovaných Židov, „katedrových socialistov“ a umelcov.

Jozefínske ideálne predstavy o rakúskych úradníkoch – nielen poslušných, ale najmä moderných, pokrokových, orientovaných na reformy zhora, podporujúcich verejné blaho a sekulárny štát – ovplyvnili aj právne tradície následníckych štátov monarchie, evidentné boli tiež v medzivojnovom Československu. Byrokratické elity nezodpovedali vždy ideálu dobrého úradníka; často si normy flexibilne prispôbovali, a tak nachádzali riešenia. Za dualizmu boli konfrontovaní s čoraz dynamickejšími politickými, národnými, sociálnymi a kultúrnymi procesmi a s rastúcou rozmanitosťou konfliktov. Žiadalo sa od nich, aby bránili štát pred nárokmi „národností“, a niekedy naopak, aby zastupovali vlastný národ pred štátom. Mali reprezentovať štát, sami boli voličmi rôznych politických strán a zároveň sa snažili o zlepšenie svojho stavu, vlastnej kariéry a životných podmienok.

Prípádové štúdie a sondy do osudov špičkových štátnych byrokratov, ktoré prináša Waltraud Heindl, ukazujú, že dokonalá byrokracia nikdy neexistovala. Ukazuje sa, že rovnako ako dnes neboli skúsenosti s úplatnými úradníkmi zriedkavosťou ani v minulosti. Zneužívanie úradu k súkromnému obohacovaniu bolo v prvej polovici 19. storočia natoľko bežné, že sa uvažovalo aj o tom, že práve vybudovanie byrokratického aparátu spôsobilo nárast korupcie.³ Kým v prvom zväzku sa častejšie spomína podplácanie a sprenevera, pre koniec storočia je typický najmä politický protekcionizmus. Negatívny obraz úradníkov vo verejnosti zapríčiňovala tiež skutočnosť, že bežný človek zväčša prichádzal do málo príjemného kontaktu so žandarmi, colníkmi, cenzormi a ďalšími reprezentantmi štátnej moci a kontroly, a nie so vzdelanými, kreatívnymi úradníkymi elitami. Oba typy však určovali správu krajiny a do značnej miery aj politickú kultúru monarchie. Základnou tézou knihy je, že absolutizmus a právny štát sa navzájom nevylučovali a že byrokratický systém nestál modernizácii v ceste. Originálny prístup Waltraud Heindl k inštitúcii byrokracie inšpiruje k otázkam, čo sa stalo so štátnym úradníctvom na území dnešného Slovenska po prelomových rokoch 1918, 1939 či 1945, ako zvládali spisovú agendu nekvalifikované robotnícke

3 Jednou z tém politického diskurzu v metternichovskom období bolo porovnávanie moderného rakúskeho byrokratického modelu administrácie s uhorským stavovsko-feudálnym z hľadiska ich korupčnosti. ŠOLTĚS, Peter. Medzi verejným blahom a osobným prospechom. Arény korupcie a jej reflexia v uhorskom diskurze v prvej polovici „dlhého“ 19. storočia. In *Forum historiae* : odborný internetový časopis pre históriu a príbuzné spoločenské vedy: Korupcia, 2011, roč. 5, č. 2, s. 14-24. ISSN 1337-6861. http://www.forumhistoriae.sk/FH2_2011/texty_2_2011/soltes.pdf.

kádre na niektorých poverenstvách po roku 1948, aké miesto v politike a spoločnosti patrí byrokrácii po roku 1989. Recenzovaná kniha je dôkazom, že tieto témy možno znázorniť nielen vedecky inovatívne, ale aj pútavo.

Elena Mannová

MOSNÝ, Peter – LACLAVÍKOVÁ, Miriam. *DEJINY ŠTÁTU A PRÁVA NA ÚZEMÍ SLOVENSKA II. (1848 – 1948)*. Trnava : Spolok Slovákov v Poľsku; Towarzystwo Słowaków w Polsce, 2014, 164 s. ISBN 9788374907613.

Roku 2014 sa akademická obec stala svedkom vydania pomerne útlej, no v určitých smeroch inovatívnej publikácie o vývoji štátu a práva na našom území v rokoch 1848 – 1948. Učebnica, ktorá nesie názov *Dejiny štátu a práva na území Slovenska II. (1848 – 1948)* je výsledkom práce slovenských právnych historikov Petra Mosného (Trnavská univerzita, Právnická fakulta) a Miriam Laclavíkovej (Trnavská univerzita, Právnická fakulta). Publikácia tak nadväzuje na o čosi staršiu učebnicu od tých istých autorov, ktorá pod titulom *Dejiny štátu a práva na území Slovenska I. (od najstarších čias do roku 1848)* mapovala štátoprávny a právny vývoj na našom území od raného stredoveku až do roku 1848. Obe učebnice tak tvoria jednotný celok a to nielen z pohľadu ich časovej a tematickej nadväznosti, ale aj z hľadiska zvoleného metodologického prístupu.

V učebnici sa autori sústredili na vývoj štátu a práva na území dnešného Slovenska, hoci tento krát nie v prevažne stredovekom kontexte, ale v súvislosti s vývojom moderného občianskeho štátu a jeho právneho poriadku. Peter Mosný a Miriam Laclavíková pritom siahli v našej právno-historickej literatúre po relatívne novom prístupe, ktorý v prístupnej podobe prezentuje odbornú i laickú verejnosť jednak vývoj štátnej organizácie, a jednak vývoj foriem a prameňov práva (porovnaj s. 7).

Prvá časť učebnice sa tak v siedmich kapitolách zaoberá predovšetkým organizáciou štátu na centrálnej i miestnej úrovni v jednotlivých historických obdobiach počínajúc rokom 1848. Autori sa tu pritom dotkli aj tých štátoprávnych aspektov, ktoré súviseli so slovenským národným hnutím od čias romantizmu až do naplnenia sebaurčovacieho práva Slovákov v procese konštituovania sa I. Československej republiky v roku 1918. Uvedené štátoprávne ponímanie, ktoré sa do určitej miery prekrýva s odvetvami ústavného a správneho práva, sa autori rozhodli v prvej časti napokon doplniť ešte o stručný výklad o prameňoch práva v jednotlivých historických obdobiach. Toto ich rozhodnutie však možno hodnotiť ako do určitej miery neuvážené, a to najmä z toho dôvodu, že celá druhá časť učebnice sa vyčerpávajúcym spôsobom venuje práve prameňom práva, ako aj kľúčovým zmenám v jednotlivých právnych odvetviach. Pri aplikácii učebnice v pedagogickom procese, pre ktorý je predovšetkým určená, môže táto skutočnosť následne pôsobiť do určitej miery mätúco. Príkladom tejto duplicity môže byť okrem iného výklad o zákonných článkoch Bratislavskej marcovej ústavy (s. 22-23 a s. 98) alebo časť o decíziách uhorskej Kúrie (s. 40-41 a s. 104-106). Z časového hľadiska sa autori materiál dejín štátu na našom území rozhodli zasadiť do bežne používaného chronologického rámca, ktorý možno na jednej strane ohraničiť revolučnými rokmi 1848 – 1849 a na strane druhej obdobím rozsiahlych spoločenských zmien v Československu vo februári 1948. Možno povedať, že prvá časť diela slúži nielen k pochopeniu štátoprávneho vývoja na našom území v rokoch 1848 – 1948, ale zároveň je akousi orientačnou pomôckou aj úvodom do výkladu o evolúcii novodobého práva a jeho inštitútov.

Ako už bolo naznačené v predchádzajúcom odseku, druhá časť učebnice sa v kapitolách osem až desať zaoberá procesom formovania novodobého práva a jeho inštitútov v autormi zvolenej

priestorovej a časovej roviny. Azda z dôvodu väčšej prehľadnosti však autori túto časť učebnice nečlenili chronologicky, ale využili rozčlenenie textu z hľadiska tematického. Predmetom druhej časti učebnice je tak najmä formovanie práva a právnej úpravy osôb a vecí, ďalej kategorizácia prameňov práva v rokoch 1848 – 1948 a napokon rozbor jednotlivých základných právnych odvetví najprv z oblasti práva súkromného a potom z oblasti práva verejného (tak procesného, ako aj hmotného).

Pre praktickú aplikáciu učebnice v azda nielen vysokoškolskom pedagogickom procese je rozhodujúce nielen použitie novej a prehľadnejšej systematiky učebnice, ale aj jej obsahová stránka. V tomto smere sa v učebnici okrem všeobecne známych skutočností o vývoji štátu a práva možno stretnúť aj so zdôraznením viacerých kľúčových, no doteraz skôr opomínaných okamihov v dejinách vývoja štátu na území Slovenska, osobitne s dôrazom na ich prepojenie so slovenskými národnými dejinami. Príkladom takéhoto postupu je hodnotenie rokov meruôsmych ako obdobia, keď sa prvýkrát nastolil aj problém „*vyčlenenia územia trvalo a kompaktné osídleného príslušníkmi slovenského národa*“ (s. 19) a jeho ponímanie ako kľúčového okamihu národnoštátnej výstavby. Tento aspekt potom autori vyzdvihli opäť, no tentoraz už konkrétnejšie v projekte tzv. Slovenskej korunnej krajiny, ktorý obsahoval prvé vymedzenie slovenských hraníc na etnickom princípe v procese slovenského národného obrodzenia (s. 21). Iným príkladom je hodnotenie významu Martinskej deklarácie z 30. októbra 1918, ktorú autori vo vzťahu k vyhláseniu československého štátu Národným výborom hodnotia ako akt „*plne rovnocenný*“ (s. 47-48), čím zdôrazňujú jej jedinečný význam pre slovenské právne i národné dejiny. Z hľadiska štátoprávneho zaujme aj zdôrazňovanie niektorých medzinárodnopolitických aspektov, akým bolo napríklad prízvukovanie počiatočného nespochybňovania Mnichovskej dohody zo strany mocností (s. 60), ako aj poukázanie na relatívnu koncepcie štátoprávnej diskontinuity, ktorá do veľkej miery závisela od výsledkov druhej svetovej vojny (s. 70). Na druhej strane ako obsahové negatívum možno hodnotiť občasné nedôslednosti v texte učebnice. Napríklad v kapitole o vzniku a vývoji I. Slovenskej republiky sa autori mohli viac zamerať aj na niektoré negatívne alebo nedemokratické prejavy jej vzniku a fungovania. V tomto smere možno poukázať napríklad na opomenutie faktu značnej kontroverznosti volieb do autonómneho Snemu Slovenskej krajiny z decembra 1938 (s. 62).

Odbornosť autorov ako kvalifikovaných slovenských právnych historikov sa prejavila aj v pomerne komplexnom, hoci niekedy dosť vyčerpávajúcom (podkapitola 10.2) obsahovom spracovaní formovania práva a jeho inštitútov na našom území. Autori nezostali iba pri popise, ale tam, kde to bolo možné, využili aj viaceré zovšeobecnenia s prepojením jednak na staršie stredoveké právo, ako aj na vývoj po roku 1948. Možno tak pozorovať zjavnú tendenciu kontinuálneho vývoja právneho poriadku v protiklade k značnej diskontinuite vo vývoji štátu. Z obsahového hľadiska zaujme predovšetkým desiatu kapitolu venujúcu sa jednotlivými právnym odvetviami. V rámci tejto kapitoly vymedzenie konkrétneho právneho odvetvia je vždy nasledované popisom jeho evolúcie s uvedením kľúčových právnych noriem, ktoré ho formovali až do roku 1948. Túto časovú hranicu pritom autori viackrát i prekračujú, a to osobitne v súvislosti s legislatívnymi výsledkami takzvanej právnickej dvojročnice v rokoch 1949 – 1950. Príkladom tu môžu byť početné odkazy na prijatie prvého spoločného československého občianskeho zákonníka v roku 1950 (s. 124, 128 alebo 135) alebo na prijatie predpisov trestného práva hmotného, procesného i správneho (s. 155 a 158). Uvedený časový presah učebnice možno hodnotiť ako značne pozitívny aspekt, ktorého cieľom je poukázať na nahrádzanie často po stáročia platiacich noriem nielen písaného, ale osobitne v prípade Slovenska dokonca aj obyčajového práva modernou právnou úpravou, ktorej dosah je vo viacerých smeroch viditeľný dodnes (napríklad odstránenie nerovnoprávnosti medzi mužom a ženou v manželstve, ako aj odstránenie nerovnosti manželských a nemanželských detí zákonom o rodinnom práve z roku 1949). Z hľadiska komplexnosti spracovania jednotlivých právnych od-

vetví je potrebné vyzdvihnúť predovšetkým podkapitoly o rodinnom práve (10.1.1), dedičskom práve (10.1.3), ako aj o práve pracovnom (10.2). Napríklad v podkapitole o rodinnom práve autori poukázali na kontinuitu v právnom poriadku často bez ohľadu na dynamiku štátoprávného vývoja. To sa týka napríklad pretrvávania stavovských rozdielov v niektorých inštitútoch manželského majetkového práva, ktoré na našom území pretrvali napriek výrazným spoločenským zmenám až do roku 1948 alebo významu koakvizície ako vzoru pre zákonné majetkové spoločenstvo manželov v zákone o rodinnom práve z roku 1949 (s. 119-120). Podkapitola o dedičskom práve na príklade analýzy fideikomisu (s. 130), vetvového majetku (s. 131) a ponechania platnosti mnohých ustanovení *Tripartita* v novovekom uhorskom práve (s. 133) rovnako upozorňuje na odkaz feudálneho uhorského práva v práve občianskeho štátu. Napokon je potrebné osobitne vyzdvihnúť aj podkapitoly o pracovnom práve. Autori v nej obsiahli evolúciu pracovného práva jednak v rovine jeho kreácie ako samostatného právneho odvetvia s poukazaním na tendenciu zvyšovania právnej ochrany zamestnancov v pracovnom pomere, ako aj v rovine prechodu od práva na prácu k povinnosti pracovať v období vojnového slovenského štátu (s. 140-145), čo predznamenovalo aj obdobie po roku 1948. Nedostatkom tu je azda iba to, že autori neanalyzovali pracovné právo spolu s právom sociálneho zabezpečenia, keďže obe právne odvetvia majú úzky materiálny súvis. Za menšie negatívum možno označiť aj občasnú nedôslednosť v štylistickej korektúre, čo pôsobí pri štúdiu textu niekedy rušivo.

Napriek niektorým nedostatkom, ktoré možno pričítať na vrub najmä tomu, že ide o prvé vydanie učebnice, možno povedať, že publikácia *Dejiny štátu a práva na území Slovenska II. (1848 – 1948)* predstavuje kvalitnú učebnú pomôcku. Na pomerne malom, pre štúdium vyhovujúcom priestore podávajú autori prístupný a pomerne dôsledný výklad o vývoji štátu a práva na území Slovenska v období občianskeho štátu s príležitostným, no nie bezúčelným poukazaním aj na predchádzajúcu evolúciu feudálneho práva a vývoj právneho poriadku po roku 1948. Aplikácia učebnice sa pritom nemusí obmedzovať iba na pedagogický proces na právnických či iných spoločenskovedných fakultách slovenských či českých vysokých škôl, ale jej využitie je možné aj v oblasti dejín alebo náuky o spoločnosti na školách stredoškolského typu.

Až prax však ukáže, či učebnica skrýva potenciál, tak ako to deklarovali jej autori, „*prispiet' k preferovanej zásade civilizovaného sveta, že bez poznania minulosti nemožno dostatočne presne a účinne poznať súčasnosť v akejkoľvek rovine jej skúmania, teda aj v rovine štátoprávnohistorickej*“ (s. 8).

Ján Drgo

TEICH, Mikuláš. *THE SCIENTIFIC REVOLUTION REVISITED*. Cambridge, UK : Open Book Publishers, 2015, 156 s. ISBN 9781783741229.

Neexistuje nič ako vedecká revolúcia, napísal Stephen Shapin vo svojej knihe *The Scientific Revolution*, ktorá je celá o vedeckej revolúcii. Byli napísané desiatky kníh, ktoré sa týmto fenoménom zabývajú z rôznych úhlů pohľadu; dokonca sa zdá, že v posledných letech zájem o toto téma stoupá – súdne podľa množstva vydávaných titulů. Takže svoju históriu má nejen vedecká revolúcia, ale i psaní o ní. Pŕesto nepanuje medzi filozofy a historiky shoda v tom, co to pŕesně vedecká revolúcia je a co jsou faktory, které ji ovlivnily. Mikuláš Teich svým pojetím vedecké revoluce stojí mimo hlavní proud světové historiografie. Ve své poslední knize *The Scientific Revolution Revisited* zaplňuje bílé místo, které dosud ve vysvětlení fenoménu vedecké revoluce absentovalo: její společenský

rozměr. To je také podstata Teichova originálního přístupu. Zásadní sdělení celé knihy se dá shrnout do jednoduché zkratky: pokud by jste žili v rudolfinských Čechách a navštívili alžbětinskou Anglii, nepocíťovali by jste patrně žádný rozdíl. Kulturní i společenská úroveň obou zemí byla táž, život běžných lidí byl velmi podobný. Třicetiletá válka tento stav změnila. Jinak řečeno, klíč k pochopení Teichova vysvětlení vědecké revoluce leží v rudolfinské Praze.

Pojem vědecká revoluce tradičně vypovídá o velkém myšlenkovém vývoji spojovaném s takovými jmény jako byli Tycho de Brahe, Mikuláš Koperník, Galileo Galilei, Jan Kepler nebo Isaac Newton, kteří proměnili astronomii a mechanickou fyziku. Pro Mikuláše Teicha však vědecká revoluce není pouze historickým obdobím, ale problémem, který překračuje hranice věků i zemí a pomáhá nám pochopit svět, ve kterém žijeme. Spojuje totiž společnost a přírodu. Člověk patří do obou.

Podle Mikuláše Teicha je vědecká revoluce jedinečný myšlenkový i skutečný pohyb, který zasáhl určité evropské země v 16. a 17. století. Tento pohyb má svůj obsah a historický rámec. Rámec vědecké revoluce tvoří změny ve společensko-ekonomickém uspořádání v období mezi středověkem a novověkem, do kterého spadá období vlády Rudolfa II a třicetiletá válka. Obsah vědecké revoluce spočívá v tom, že v 16. – 17. století se dovršil způsob, jak přírodovědci zkoumají přírodu. Takže odpověď na otázku, zda je něco vědecké, je dnes stejná, jako byla v 17. století.

Mikuláš Teich ve své knize používá klasickou historickou chronologickou metodu a každou kapitolu, téma či pojem staví a vysvětluje tak, jak na sebe historicky navazovaly. V první kapitole ukazuje Teich kořeny vědecké revoluce v předklasickém období. Druhou kapitolu, *Experimentování a kvantifikace*, je možné číst jako historii měření. Tato historie začíná s měřením času. Hodiny se vyráběly už ve třináctém století, ale zatímco v Číně byly založeny na proudění vody, v Evropě na oscilačním pohybu. Pokračováním historie měření bylo nastavení měr a vah a vznik statistiky a posléze měření kvality. V každém případě od dob Mikuláše Kusánského bylo měření způsobem, jak získat znalosti o přírodě.

Jenže Teich si zmíněných vývojových etap všímá především proto, že díky takovým postávám, jako byli ve 14. století Jean Buridan nebo Nicole Oresme, se předmětem zkoumání stala problematika peněz a ekonomie obecně. Jejich intelektuální zájem překročil meze přírody. Od této doby je také nepřehlédnutelný sociální a ekonomický vliv obchodního kapitálu na stávající feudální společnost. A dvě věci jsou podle něj důležité: doboví univerzitní myslitelé přestávají být osamocenými intelektuály, a zapojují se do administrativních, finančních a politických aktivit. A za druhé, zatímco fyzikální základy reality se nemění, její sociální základy ano. Utváří se nový obraz přírody založený na zkušenosti a pozorování monetizace společnosti: na tomto základě vědci vědecké revoluce zkonstruovali „novou“ vědu. Tím se v Teichově interpretaci vědecké revoluce dostávají do těsné souvislosti tři oblasti historického zkoumání: hospodářské dějiny, dějiny ekonomického myšlení a dějiny vědy. Teich se přitom ve svém výkladu opírá o vlastní výzkumy v mnoha oblastech – ukázal například, že vývoj fermentace jako jednoho z prvních biochemických procesů užívaných v každodenním životě je nemyslitelný bez znalosti biochemie jako vědy, historie technologií a také hospodářských dějin několika průmyslových odvětví.

Ve třetí kapitole nazvané *Institucionalizace vědy* se předmětem autorova zájmu stává vznik vědeckých institucí, které přetvořily vědu do podoby, v jaké ji známe dnes. Teich tematizuje různé varianty institucionalizace – na prvním místě samozřejmě mluví o The Royal Society v Anglii, v podstatě exkluzivním soukromém vědeckém klubu astronomů, fyziků a matematiků, kteří sami přispívali na jeho provoz; královská byla The Royal Society jenom *de iure*. Její pevninské pokračovatelky už však byly státní i *de facto*. Byly totiž podporovány státem a panovníky, kteří do jejich náplně projektovali své vlastní představy. Například členy francouzské Královské akademie věd platil stát, a ten také určoval náplň její práce, která byla úzce spojená s potřebami merkantilistického státu. Do stejného procesu institucionalizace patří také idea vědeckých kongresů.

Kapitolu o institucionalizaci vědy je možné číst jako historii různých institucí, ale Teich sleduje víc: první vědecké instituce – organizace a časopisy – otevřely dveře proměně vědy z individuálně na společensky organizovanou aktivitu. Opět mu nejde pouze o zachycení procesu změny, ale především o určení jejího významu; podle Teicha se právě skrze institucionalizaci věda stala „společenskou“ ve smyslu její organizace a také v tom smyslu, že její výsledky se stávaly společenským vlastnictvím dostupným všem, kteří se zajímali o jejich využití v průmyslu, zemědělství nebo třeba lékařství. Podle Teicha institucionalizace ve vědě vedla ve svém důsledku k její specializaci – na jejím konci vědci jednotlivých disciplín nemluví stejnou řečí a nemají si vlastně ani co říct. Z vědy se vytratil celostní nárok.

A konečně poslední krok ke konstituování moderní vědy. Teich tuto kapitolu nazval jednoduše: *Pravda*. Konstituování moderní vědy bylo dokončeno teprve tehdy, když věda přistoupila po uspořádání vědeckého života také ke shodě v tom, co jsou výsledky takového vědeckého provozu, jak na sebe mohou jednotlivé výzkumy navazovat a jak se mohou výsledky vědeckého úsilí individuálně pracujících vědců sdílet. Po řádu věcí musel být ustanoven také řád pravdivosti myšlenek. Jinak – weberovsky – řečeno, v Teichově interpretaci je vědecká revoluce proces, který učinil z vědy povolání, které má svůj řád.

Metodologie, kvantifikace, experiment, instituce a potom formulace toho, co je to pravda - formulace zákonů, které platí vždycky – to jsou podle Mikuláše Teicha prvky procesu vědecké revoluce, které musí být naplněny, aby vědecká revoluce zvítězila. Teich říká, že vědecké revoluci stejně jako všem ostatním událostem z dějin vědy je možné porozumět pouze v kontextu určité doby a jako jejímu produktu. Je zřejmé, že Teichova interpretace vědecké revoluce je marxistická. Jeho přístup je inspirován a ukotven v Marxově přístupu k historii a hlásí se k odkazu Josepha Needhama, který si položil zdánlivě triviální otázku: proč vědecká revoluce proběhla v Evropě a nikoli v Číně? Odpověď podle Needhama leží primárně ve společenských, intelektuálních a ekonomických strukturách různých civilizací. Touto odpovědí Needham otevřel dosud neuzavřenou diskusi o vnitřních a vnějších faktorech vědeckého vývoje, ba dokonce o míře objektivitě takových faktorů. Ve shodě s Needhamem Teich obhazuje Marxovu tezi, že to byla vědecká revoluce, co napomohlo přechodu od feudalismu ke kapitalismu v Evropě a vědeckou revoluci považuje za součást historické jedinečnosti Evropy.

Teichova interpretace však není v žádném případě jednostranná. To nejlépe dokládá pátá kapitola, *The Big Picture*, v níž se Teich detailně zabývá „konkurenčními“ výklady vědecké revoluce. Je evidentní, že dokonale ovládá veškerou literaturu (v seznamu literatury najdeme i sborník z konference ve třicátých letech). Zároveň je znát, jak oceňuje vědce, kteří se stejnou otázkou zabývali před ním. Připomíná mnohdy téměř zapomenuté autory, upozorňuje na otázky, které otevřeli, ale i na to, co nezdůraznili nebo nedali do souvislostí. A z jeho výkladu je vidět, jak se mu v hlavě skládala jeho vlastní interpretace.

V každé kapitole knihy a v každé fázi vědecké revoluce dostávají prostor čeští nebo v Čechách působící vědci. O astrologovi a alchymistu Tadeáši Hájkovi z Hájku (1525 – 1600), lékaři Janu Křtiteli Boháčovi (1724 – 1768), Becherovi či Komenském mluví Teich stejně jako o Newtonovi jako o polymatech – těch, kteří byli široce vzděláni a viděli svět v jeho celistvosti. Vyzdvihuje tím myšlení rudolfinských Čech na úroveň, na niž jsme zvyklí vidat vědce z Anglie či Francie. Naopak, v Čechách vznikající instituce jako Královská česká společnost nauk či Soukromá učená společnost jsou potvrzením propasti, kterou vyhloubila třicetiletá válka – vznikly sto let po své britské předchůdkyni. Když v roce 1784, resp. 1790 (Česká společnost věd a Královská česká společnost věd) vznikly, byly to státem podporované vědecké instituce a byly úzce spojeny s výzkumem přírodních zdrojů Čech. Jedním z důvodů bylo nepochybně také to, že na domácích zdrojích závisel rozvoj manufakturní výroby. Nicméně sociální, finanční a personální situace neumožňovala transformaci těchto záměrů do reality. A to ze dvou důvodů: přetrvávajícího

feudálního zřízení a nevyvinutých kapitalistických vztahů, které bránily rozvoji průmyslu a zemědělství, a také permanentní finanční potíže samotné České společnosti věd bez ohledu na její podporu ze strany příslušníků české šlechty. A proto nebyla schopna vlastně své cíle v oblasti přírodních věd naplňovat. V této souvislosti Teich upozorňuje na vztah The Royal Society k J.A. Komenskému a přínos J. A. Komenského v procesu institucionalizace vědy – který však byl nakonec více aplikován při budování vědeckých institucí na pevninské Evropě.

Teichův text je čtivý, přímočarý a ekonomický – na pouhých 138 stranách Teich nabízí zásadní interpretaci toho, čím bylo ovlivněno završení procesu vědecké revoluce. Vedle výkladu vědecké revoluce čtenář objevuje další témata, která musí být vysvětlena, aby byla vědecká revoluce pochopena jako společenská změna. Tato hutná zkratka a precizní formulace tezí je nepochybně dána faktem, že myšlenkou na napsání této knihy se Mikuláš Teich zabýval čtyřicet let – od roku 1969, kdy působil na King's College v Cambridgi, a byl vyzván katedrou Historie a filosofie vědy, aby připravil veřejnou přednášku. Jako téma si tehdy zvolil *Tři revoluce: vědecká, průmyslová a vědecko-technická*. Od té doby se zabývá myšlenkou, že tyto tři revoluce byly produkty a zároveň faktory dalekosáhlé společenské transformace a bez nich nemůže být vysvětlen historický vývoj. Takže nyní předložil zpracování první revoluce: další dvě ještě čekají na dokončení. Ale Teichův zájem o vědeckou revoluci jde ještě dál do minulosti – do čtyřicátých let a do doby strávené během války v anglické emigraci. V té době napsal článek o vlivu Newtonova díla na vědecké myšlení; text vyšel v časopise *Nature* a Teich se na něj odvolává v poslední poznámce celé knihy. Na tomto základě podává Mikuláš Teich obraz velké transformace od přírodní filosofie k moderní vědě, od feudalismu ke kapitalismu, od středověké k moderní společnosti. Transformace, díky které svět přešel do nového věku.

Antonie Doležalová

GLOSÝ BIBLIOGRAFIA

VŠEOBECNÉ DEJINY

DOKUMENTY TRIDENTSKÉHO

KONCILU. Z latinského originálu preložil
Ignác Antonín Hrdina. Praha : Krystal
OP, 2015, 336 s. ISBN 9788087183755.

Počiatkom formovania modernej Európy a Európou formovanej civilizácie vtisla pečať výzva humanistických vzdelancov na návrat k prameňom, *ad fontes*. Kapitulu kritického moderného dejepisectva otvoril rozbor tzv. Konštantínovej donácie udeľujúcej pápežom aj svetskú moc; na analýzu sa podujal L. Valla, neskorší sekretár pápeža Mikuláša V. Už od polovice 15. storočia teda vedeckej historiografii nestačí opis zaujímavých udalostí, ale prvoradú úlohu v nej hrajú dokumenty. Ich interpretácia podložená argumentmi je napokon výsledkom analýzy.

Hlavný prínos predloženej knihy spočíva v tom, že ponúka autentické dokumenty koncilu stojaceho pri východiskovom bode procesov, čo západ a stred nášho svetadielu poznačili podobne hlboko ako reformácia. Obsahuje oficiálne texty snemu, ktorého 25 zasadaní prebehlo medzi 13. 12. 1545 a 4. 12. 1563 – pravda, s prestávkami, ktoré spôsobili vojnové udalosti. Dokumentmi sú koncilové dekréty, kánony, ohlásenia budúcich zasadaní a listiny o voľnom priechode protestantov, v prílohách na ne nadväzujú zákony Pia IV. z rokov 1564 – 1565 a všeobecné zásady cenzúry. Pokiaľ ide o náuku, dokumenty sa týkajú kánonu biblických kníh, prvotného hriechu, ospravedlnenia, sviatostí, očistca, úcty svätých a odpustkov, v oblasti disciplíny sa hovorí o pravidelných vizitáciách, benefíciách, vzdelávaní, zakazujú súboje či tajne uzavreté manželstvá. Hoci sa trident-skému snemu zavše vyčíta, že reagoval neskoro, text katechizmu Leonarda Stöckela z roku 1556 (slovenský preklad vyšiel v Martine roku 2015) ukazuje, že vtedy ešte neboli vykryštalizované názory ani v protestantskom tábore.

Latinský text dokumentov je prevzatý z Petzovho vydania (Passau 1877). Vzhľadom na všeobecný pokles znalosti jazyka prameňa sa ukázalo nutné pripojiť k pôvodine súbežný český preklad, ktorého adekvátnosť Hrdina oprel aj o porovnanie s nemeckými prekladmi. Keďže každý jazyk má svoje prednosti aj slabiny a navyše i preklady môžu byť viac rešpektovať znenie pôvodiny, alebo cnosti cieľového jazyka, Hrdina sa napokon rozhodol (zdôvodnenie je na s. 8-9) pre dokumentárne konzervatívne pretlmočenie. To je iste únosné pri právnickom texte. Snaha o doslovný preklad sa teda odrazila nielen v terminologickej precízności, ale dokonca aj v konštrukcii súvetí – treba dodať, že niekde priaznivo, inde a častejšie nepriaznivo. Latinčina pôvodiny, ktorá je v koncilových textoch na mimoriadne vysokej úrovni, totiž uprednostňuje v súvetiach vzťahy podriadenosti a neraz siaha po zložitých periódach, a tak v úsilí vystihnúť plošnosť takého textu siahla prekladateľ veľmi často po iných prostriedkoch, najmä po zátvorkách. Výsledný text potom pôsobí ako síce presný, ale zároveň archaický, ťažkopádny, komplikovaný.

Problematické je preniesť zápas o presnosť termínov aj do frazeológie. Napríklad: Jednotlivé zasadania sa *slávia*, pretože latinská predloha má sloveso *celebrare*. Nie som však úplne presvedčený, či sa tým do vedomia čitateľa naozaj dostáva fakt, že sedenia koncilových otcov mali slávnostný rámec. Ešte mocnejšie pochybnosti vzbudzuje riešenie gréckeho pojmu *ecclesia*. V antických Aténach sa ním pomenováva ustanovizeň všeludového snemu, ale kresťania ním označovali svoje zhromaždenia. V preklade sa presadil spravidla pojem *kostel*. Prekladateľ zrejme nechcel implikovať právnu existenciu rozličných cirkví. Tridentský snem predsa pokladal za svoju hlavnú úlohu návrat protestantov do katolíckej cirkvi. Hoci slovo *kostel* predstavuje zdôvodnený ekvivalent, znie veľmi nezvyčajne.

Prekladateľ osvedčil svoju kompetenciu v právnickej terminológii, napr. *cesse*, *indult*, *komenda*, *prestimonia*, *profes*, a spoľahlivo narába s vžitými ekvivalentmi, napr. *beneficium* = *obročí*, *orator* = *vyslanec*, *ordinatio* = *svätení*,

simoniaca pravitas = *svatokupecká nepravosť*, ex opere operato = *udelením samým*. Napriek priznanému primárnemu úsiliu o presnosť sa však o preklade nedá povedať, že by ponúkal nezáživnú lektúru. Kde-tu sa v ňom dokonca objavajú prvky hovorového štýlu, napr. *kravál*, *plácal do vzduchu*, *šidit*.

Poznámkový aparát obsahuje vyše 80 odkazov. Okrem vysvetlenia menej obvyklých pojmov (najmä odkaz č. 24, 30, 45) v ňom čítame opravy chýb a textovo-kritické upozornenia (najmä č. 34 či 59). O oprávnených vedeckých ambíciách práce svedčí stručný anglický abstrakt, skromná bibliografia, menný register a podrobný analytický obsah, ktorý nahrádza vecný index. Kniha má potenciál osloviť nielen cirkevných, právnych a všeobecných historikov, ale aj neprofesionálnych záujemcov o problematiku, ktorí zrejme poznajú slovenský preklad *Dokumentov prvých ekumenických snemov* (1999).

Daniel Škoviera

*DIE PROTOKOLLE DES
ÖSTERREICHISCHEN MINISTERRATES
1848 – 1867. III. Abteilung Das
Ministerium Buol-Schauenstein. Band 7,
4, Mai 1858 – 12. Mai 1859. Bearbeitet
und eingeleitet von Stefan Malfèr. Wien
: Verlag der Österreichischen Akademie
der Wissenschaften, 2015, 408 s. ISBN
9783700177883.*

Koncom roka 2015 uzrel svetlo sveta siedmy zväzok protokolov Rakúskej ministerskej rady, ktorá zasadala pod vedením ministra dvora a zahraničia grófa Carla Ferdinanda Buola-Schauensteina. Tento kabinet, ktorý spravoval Rakúsko od roku 1852 (po náhlej smrti kniežaťa Felixa Schwarzenberga), ktorý sa priebežne menil a ktorého hlavnou postavou bol minister vnútra Alexander Bach, prežil celých sedem rokov až do roku 1859, teda takmer po celé obdobie neoabsolutizmu. Je to teda posledný zväzok Buol-Schauensteinovej éry,

ale súčasne aj záverečný zväzok celej prvej série, ktorá je venovaná rokom 1848 – 1867. Pri poslednom zväzku je treba spomenúť, že celá séria predstavuje mimoriadny projekt 27 zväzkov na 15 000 stranách. Tento náročný projekt trval celých 45 rokov, pretože prvý, úvodný, zväzok vyšiel už roku 1970. Je to teda projekt, ktorý sám osebe už predstavuje dejiny, významnú kapitolu v edovaní dokumentov z posledného obdobia Habsburskej monarchie, projekt, ktorý v posledných rokoch odborne zaštitil Ústav pre novoveké a súčasné dejiny Rakúskej akadémie vied. Hneď v úvode sa konštatuje, že týmto zväzkom síce končí prvá séria, ale druhá séria, ktorú začala vydávať Maďarská akadémia vied, bude pokračovať, rovnako ako tretia séria, venovaná protokolom ministerskej rady Predlitavska.

Posledný rok Buol-Schauensteinovej éry je charakteristický zvýšeným úsilím o reformy v ríši, ale súčasne je aj svedectvom o neriešiteľnosti mnohých problémov v podmienkach neoabsolutizmu. Najzávažnejším problémom Rakúska bolo, že v dvoch významných častiach monarchie, v Uhorsku a v Lombardsko-Benátsku, nebol režim neoabsolutizmu akceptovaný a mohol preto fungovať iba ako zhora diktovaný mocenský faktor, čo vopred silne limitovalo akékoľvek reformy. A napokon situácia v Lombardsko-Benátsku priviedla aj Napoleona III. k vojnovému konfliktu so Sardínskym kráľovstvom a Francúzskom. Vojna, do ktorej sa nechalo Rakúsko vtiahnuť a ktorú Viedeň vyhlásila 28. apríla 1859, jej rýchly a pre Rakúsko nepriaznivý priebeh, znamenala napokon aj koniec vlády Buola-Schauensteina. Dva týždne po vypuknutí vojny sa Buol-Schauenstein stal prvou prominentnou politickou osobnosťou. Dňa 13. mája 1859 požiadal minister cisárskeho dvora a zahraničia o uvoľnenie zo svojho postu. 12. májom, keď sa konalo posledné riadne zasadnutie Ministerskej rady, ktorú už ale viedol minister vnútra Alexander Bach, končia edované dokumenty, aj keď kabinet Buola-Schauensteina formálne ukončil svoju činnosť až 17. mája, keď Buola-Schauensteina nahradil vyslanec pri Nemeckom zväze gróf Johann Bernhard Rechberg. Udalosti však šli rýchlo.

Po prehratej bitke pri Solferine 24. júna a po rýchloch a prekvapujúcim prímerí vo Villafranca 8. a 11. júla 1859, cisár František Jozef vydal tzv. Laxemburský manifest, ktorý ukončil celú éru neoabsolutizmu.

Edované dokumenty sú jasným svedectvom o epoche neoabsolutizmu a o spôsobe jeho vlády. Môžeme sa v nich stretnúť s úsilím o reformy v ríši, s plánmi na prestavbu Viedne ako sídelného mesta ríše a moderného európskeho mesta, ale najdôležitejšie politické rozhodnutia ostávali v rukách panovníka. Od začiatku roka 1859 dozrieval konflikt Rakúska so Sardínskym kráľovstvom a Francúzskom. O tomto konflikte a ani o vojne, ktorá vypukla koncom apríla, Ministerská rada nerokovala – bola to zvrchovaná záležitosť dvora. Z protokolov sa o tom, že bola vojna, dozvieme iba z okrajových opatrení týkajúcich sa narukovaných úradníkov alebo opatrení v námornej doprave. Aj toto je svedectvo o režime neoabsolutizmu. Pre slovenských odborníkov sú zaujímavé rokovania o protestantskom patente, ktoré sa týkali Uhorska a oboch uhorských protestantských cirkví. Tento patent zohral aj v slovenských dejinách pomerne významné miesto.

Perfektne edične pripravené protokoly s rozsiahlym vysvetľujúcim aparátom, registrom a všetkým, čo k takej edícii patrí sú uvedené obsírnym a zasväteným úvodom editora Stefana Malfčera.

Dušan Kováč

MICHÁLEK, Slavomír. *SAN FRANCISCO 1945. Vznik Organizácie spojených národov*. Bratislava : Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied; Historický ústav SAV, 2015, 287 s. ISBN 9788022414371.

Vedecká monografia vznikla pri príležitosti 70. výročia vzniku Organizácie spojených národov (OSN). Autor publikácie Slavomír Michálek v prvej z piatich kapitol objasnil, že medzi základné kamene, ktoré viedli k vzniku OSN,

patrili Spoločnosť národov, deklarácie z druhej svetovej vojny (Atlantická charta, Deklarácia Spojených národov) a medzispojenecké konferencie (Teherán, Dumbarton Oaks, Jalta). V San Franciscu sa od 25. apríla do 26. júna 1945 uskutočnili rozhovory diplomatov 50 krajín, zastupujúcich približne 80 % populácie, ktoré vyvrcholili založením Organizácie spojených národov a prijatím jej základného dokumentu Charty OSN, s cieľom zachovávať mier a rozvíjať spoluprácu medzi národmi a štátmi pre dobro všetkých. Počas 62 dní sa delegáti stretli na 10 plenárnych zasadnutiach a na takmer 400 zasadnutiach pracovných výborov, ktoré riešili obsahové aspekty vznikajúcej organizácie. Výsledkom dlhých a napätých rozhovorov sa stal kompromis v mene vytvorenia zastrešujúcej jednoty. Charta predstavovala najvyššie možné spoločné vyjadrenie myšlienok všetkých.

Slavomír Michálek v ďalšej kapitole priblížil úlohu Československa v OSN. K účastníkom konferencie v San Franciscu a zkladajúcim členom svetovej organizácie mieru patrilo aj Československo. Československú delegáciu v San Franciscu viedol Jan Masaryk – minister zahraničných vecí. Tvorili ju delegáti Vladimír S. Hurban, Ján Papánek, Ivan Krno, Josef Hanč, Vladimír Vochoč a Václav Beneš; poradcovia Antonín Obrdlík, Ernest Štunc, Mikuláš Mára; generálny sekretár delegácie Bohuš Beneš a kancelárske práce mali na starosti Ružena Sedláčková, Ružena Kovalíková a Genevieve Gehres. Jan Masaryk prišiel priamo z Moskvy a načrtnol spôsob, ako by mala delegácia postupovať v rokovaniach – byť všade, ale hlásiť sa o slovo iba v prípade obhajoby československých záujmov a až potom, keď sa situácia v danej komisii vyjasní. Taktiku nazval „*to be seen but not to be heard*“, zdôraznil nevyhnutnosť úzkej spolupráce so Sovietskym zväzom, ale tiež odporučil zachovať slušnosť a vreľý vzťah k Američanom. Autor publikácie považuje slovenský podiel za nezanedbateľný, nakoľko Vladimír S. Hurban, Ivan Krno, Ján Papánek a Ernest Štunc sa aktívne podieľali na tvorbe obsahu vznikajúcej organizácie. Okrem toho Papánek patrila medzi 14 diploma-

tov koordinačného výboru, ktorí formulovali záverečný text Charty OSN.

Akt podpisu Charty OSN sa uskutočnil v záverečný deň konferencie 26. júna 1945. Právnu účinnosť nadobudla 24. októbra 1945, keď predstavitelia tridsiatich štátov odovzdali ratifikačné listiny Charty OSN vláde USA. Československo tak učinilo 19. októbra 1945. Vo februári 1946 sa stal generálnym tajomníkom OSN Trygve H. Lie.

Nasledujúca kapitola sa venuje „Československej otázke“, ktorou sa zaoberala Bezpečnostná rada OSN dvakrát – roku 1948 po komunistickom prevrate a roku 1968 po vstupe okupačných vojsk krajín Varšavskej zmluvy na územie Československa. Spoločným menovateľom oboch udalostí bolo, že súviseli s tým istým totalitným režimom a skončili neúspechom po využití práva veta Sovietskym zväzom. Československo bolo stálym členom OSN od jej založenia roku 1945 a malo oprávnenie i povinnosť predložiť Bezpečnostnej rade žiadosť, aby prešetrila udalosti spojené s prevratom roku 1948 a sovietskou inváziou roku 1968. Podľa článku 34 Charty OSN išlo v oboch prípadoch o ohrozenie mieru a bezpečnosti. Autor uviedol, že hoci Bezpečnostná rada OSN nemala právomoc zvrátiť komunistický prevrat ani zastaviť intervenciu cudzích vojsk, rezolúcie, ktoré by obe udalosti aspoň odsúdili, mal svet na pôde OSN prijať. Nestalo sa tak, nakoľko Sovietsky zväz ako stály člen Bezpečnostnej rady využil právo veta.

Posledná z piatich kapitol monografie prináša slovník osobností svetovej i česko-slovenskej diplomacie, ktorých činnosť sa spájala s Organizáciou spojených národov. V prílohe čitateľ nájde znenie Paktu o Spoločnosti národov a Charty OSN. Slavomír Michálek v závere publikácie konštatuje, že OSN sa nemohla stať svetovým policajtom mieru a bezpečnosti, zohráva však dôležitú úlohu pevného článku reťaze medzinárodných vzťahov.

Linda Osyková

1848 – 1945

KRAWCZYK, Andrzej. SŁOWACJA KSIEDZA PREZYDENTA. Józef Tiso 1887 – 1947.

Krakow : Wydawnictwo Znak, 2015, 368 s.

ISBN 9788324038848.

Monografia poľského historika A. Krawczyka, ktorý niekoľko rokov vykonával funkciu poľského veľvyslanca v Bratislave a na akademickej pôde mal prednášky k viacerým témam z moderných poľských dejín, má syntetizujúci charakter. Práca je určená zahraničnému, v danom prípade predovšetkým poľskému čitateľovi, ktorý má možnosť jej prostredníctvom oboznámiť sa s dramatickými udalosťami spojenými s najnovšími slovenskými dejinami, s prednostným akcentom na udalosti odohrávajúce sa v medzivojnovom Československu a vo vojnovom slovenskom štáte. Nie je to teda štandardná biografia J. Tisu, ako by sa to mohlo zdať z podnadpisu knihy. Autor v nej v deviatich kapitolách popularizačnou formou opisuje spoločenský a politický vývoj na Slovensku v prvej polovici dvadsiateho storočia, s dôrazom (po obsahovej i rozsahovej stránke) na existenciu vojnovnej Slovenskej republiky, resp. na etapu autonómneho Slovenska, teda na obdobie rokov 1938 – 1945. Postava Jozefa Tisu je tu v akejsi úlohe sprievodcu, lepšie povedané: aktívneho, resp. pasívneho dejateľa opisovaných udalostí. Niekde akoby sa celkom vytrácala, lebo autor sa zoširoka venuje opisovaniu všeobecného politického vývoja na Slovensku. Osobnosť Tisu je, prirodzene, najviac frekvencovaná v dejinách vojnovnej Slovenskej republiky. Autor analyzuje možnosti a „reálpolitiku“ viacnásobne najvyššieho predstaviteľa štátu. Jeho konanie, verejné prejavy a nesporný vplyv v spoločnosti dáva na pomyselné „váhy histórie“. Racionálne skúma prínosy, no najmä prehry, neúspechy či sklamaná vychádzajúce z princípu takzvanej politiky menšieho zla, ktorá sa odohrávala jednak v tieni nacistického tlaku, jednak v rámci vnútorného zápasu

s domácimi radikálmi – slovenskými národnými socialistami.

Andrzej Krawczyk svoju prácu, ktorej vnútorná štruktúra vychádza z chronológie životných a politických osudov J. Tisu, postavil na solídnej báze pomerne širokého okruhu slovenskej i zahraničnej odbornej, resp. memoárovej literatúry a publikovaných prameňov. Pravdaže, slovenský historik mu môže vytknúť jeho výber odbornej literatúry, kde chýbajú niektoré dôležité tituly, ako aj selekciu kľúčových udalostí na Slovensku v rokoch 1938 – 1945. Toto kalendárium tvorí osobitnú prílohu monografie. Pritom však stále treba mať na pamäti, že kniha je určená pre poľského čitateľa a po tejto stránke spĺňa všetky dôležité odborné, resp. informatívne úlohy, tým viac, že autor si v nej bližšie všima aj komplikovanú problematiku slovensko-poľských oficiálnych i neoficiálnych vzťahov v danom období.

Jedna samostatná a zároveň najrozsiahlejšia kapitola v knihe je venovaná problematike „riešenia“ židovskej otázky na Slovensku v rokoch 1938 – 1945. V rámci nej autor skúma priamu i nepriamu zodpovednosť J. Tisu za tunajší proces holokaustu a hľadá korene jeho antisemitského myslenia a konania. V tejto súvislosti sa podrobne zaoberá aj vzťahom rímsko-katolíckej cirkvi k danej, stále nesmierne citlivej otázke. Pri jej reflektovaní nepodľahol nejakým emotívnym vysvetleniam, ale zachováva si racionálny a trízvy prístup, s ktorým však asi nebudú súhlasiť neochvejní apologéti vojnového slovenského štátu, jeho režimu a osoby J. Tisu.

V tomto smere je zaujímavá posledná kapitola knihy, v ktorej sa autor zaoberá, jednak a hlavne reflektovaním osobnosti J. Tisu v slovenskej historiografii a publicistike od roku 1945 až po súčasnosť, jednak obrazom prezidenta vo vedomí slovenskej spoločnosti. Jeho postrehy sú zaujímavé nielen z aspektu históriky, ale aj z pohľadu veľvyslanca, ktorý túto problematiku a vášnivé spory okolo nej mohol sledovať na Slovensku bezprostredne, počas jeho tunajšej diplomatickej misie. Myslím, že presne vystihol úlohu, ktorú v polemických diskusiách okolo Tisu a režimu slovenského

štátu zohrali a podnes zohrávajú niektorí exiloví historici.

Istým problémom vnútornej štruktúry knihy je jej nevyvážený poznámkový aparát, v ktorom autor niekde čitateľa odkazuje na citovanú literatúru, resp. prameň, inokedy to necháva bez odkazu. Prínosom poznámkového aparátu – hlavne pre potenciálneho poľského čitateľa – je, že sú v ňom uvádzané stručné životné a politické profily osôb, ktoré sa spomínajú v texte. V knihe sa nachádza aj niekoľko drobných nepresností, napríklad pri datovaní jednotlivých udalostí (černovskej tragédie, prijatie ústavy slovenského štátu) alebo ich nesprávneho zemepisného umiestnenia (strelba do davu v Šuranoch na Vianoce 1938, manifestácia HG v Rišnovciach) a pod. Za vážnejšiu chybu možno považovať tvrdenie, že USA diplomaticky uznali slovenský štát a že jeho vláda v máji 1945 uzavrela kapituláciu s predstaviteľmi americkej armády. Mimochodom, posledné spomínané tvrdenie sa veľmi často a nesprávne vyskytuje aj v našej odbornej literatúre či publicistike.

Knihu spestrujú dve fotografické prílohy.

Ivan Kamenec

PO ROKU 1945

BLÁHOVÁ, Ivana – BLÁŽEK, Lukáš – KUKLÍK, Jan – ŠOUŠA, Jiří a kol. *OBĚTI KOMUNISTICKÉ SPRAVEDLNOSTI.*

Právní aspekty politických procesů 50. let 20. století. Praha : Auditorum, 2013. ISBN 9788087284483.

Roku 2013 v Českej republike vyšla publikácia z pera sedemnástich autorov, ktorá sa, ako z názvu vyplýva, venuje fenoménu politických procesov v 50. rokoch 20. storočia v Československu. Autorský kolektív na 380 stranách poukazuje na mnohé typické, ale aj menej známe inštitúty trestného práva, poľnohospodárskej reformy a menovej reformy zasadené do historického a sociálneho kontex-

tu danej doby, prezentované prostredníctvom konkrétnych trestnoprávnych káuz tzv. monsterprocesov.

Dielo je rozdelené do trinástich kapitol, ktorým predchádza úvodné slovo Jana Kuklíka. Pomerne podrobný úvod ponúka čitateľom celistvý pohľad na povojnovú situáciu v Československu, s tým súvisiaci nástup Komunistickej strany Československa a na samotnú problematiku politických procesov v Československu. Okrem uvedeného, úvod taktiež odkazuje na mnohé domáce (československé) aj zahraničné publikácie zaoberajúce sa danou problematikou.

Prvá kapitola je venovaná retribučnému procesu s Jiřím Stříbrným, ktorý bol Národným súdom v Prahe roku 1947 odsúdený na doživotné väzenie. Proces je zasadený do širšieho historického kontextu a okrem analýzy súdneho procesu sa zameriava aj na život a dielo J. Stříbrného, jeho pôsobenie v predmnichovskej Československej republike, vzťah k londýnskej exilovej vláde a najmä k samotnému E. Benešovi.

V druhej kapitole autorka pojednáva o vzniku a vývoji trestného práva vznikajúceho v právnickej dvojročnici. Stručne analyzuje texty trestnoprávnych predpisov, ktorých ustanovenia položili základy politických procesov v 50. rokoch (resp. od roku 1948). Na uvedený teoretický základ nadväzuje tretia kapitola, ktorá poukazuje na úlohu prokuratúry v politických procesoch, jej vznik a mocenské postavenie i nadradenú funkciu v predsúdnom aj súdnom konaní.

Nasledujúcich osem kapitol (štvrtá až jedenásta) je venovaných konkrétnym politickým kauzám, na základe ktorých autori demonštrujú zvrátenosť, krutosť a iracionálnosť ľudovodemokratického režimu, predovšetkým jemu slúžiaceho trestného práva, ktoré bolo základom perzekúcie obyvateľstva. Autori analyzujú procesy, ktoré sú typické pre konkrétny región v Českej republike – Plzeň a protesty proti menovej reforme (štvrtá kapitola), politické procesy s poľnohospodármi a tzv. kulakmi (piata, šiesta a siedma kapitola) a procesy, ktoré sa zameriavajú na osudy konkrétnych osôb – Jan

a Olga Hlachovi (ôsma kapitola), Františka Zemínová (deviata kapitola), Karel Pecka a spol. (desiata kapitola) a Dagmar Šimková a spol. (jedenásta kapitola). Súdne procesy sú doplnené o dobové fotografie, súkromnú korešpondenciu z väzenia a zo spomienok, čo pridáva dielu na autenticite.

Posledné dve kapitoly sa venujú dvom právnym inštitútom, a to amnestiám a rehabilitáciám. Dvanásta kapitola podrobne analyzuje inštitút amnestií, predovšetkým ich historický vznik a vývoj a následne využitie daného inštitútu trestného práva v aplikačnej praxi v 50. rokoch. Posledná trinásta kapitola opisuje proces rehabilitácii, a teda logicky uzatvára problematiku politických monsterprocesov. Autorka pojednáva o troch vlnách rehabilitácií, rozpracovala činnosť troch rehabilitačných komisií v 60. rokoch, ich legislatívne výsledky a na záver analyzovala aj rehabilitácie po roku 1989.

Z hľadiska prehľadu a rozboru politických procesov v 50. rokoch 20. storočia v Československu ide o dielo prínosné, a to hneď z viacerých dôvodov. V prvom rade je potrebné uviesť, že kolektív autorov pozostáva predovšetkým zo študentov z Právnickej fakulty UK v Prahe a teda je na mieste vyzdvihnúť aktivitu a záujem študentov o národné dejiny, ako aj prácu právnych historikov v Českej republike, ktorí im poskytli priestor na sebarealizáciu. Pridanou hodnotou diela je taktiež analýza aplikačnej praxe a využitie veľkého penza archívnych zdrojov. Publikáciu možno odporučiť pre široké publikum zaujímajúce sa o históriu a právnú históriu českých (sčasti československých) dejín.

Alexandra Letková

KRONIKA

DVA SVETOVÉ KONGRESY V JAPONSKU

Začiatkom augusta 2015 sa uskutočnili v Japonsku dve významne celosvetové historické podujatia, ktoré spolu so svetovým kongresom historikov v čínskom Jinane potvrdili vzostupný význam ázijského regiónu a vedy aj v oblasti historických disciplín.

V Makuhari, na predmestí veľkého Tokia, sa uskutočnil IX. svetový kongres stredoeurópskych a východoeurópskych štúdií. V Kjóte sa zase konal XVII. svetový kongres hospodárskych dejín. Hoci obe podujatia mali byť pôvodne jedno za druhým, nakoniec sa konali takmer paralelne, čo nesvedčilo o dobrej práci organizátorov. Mnohí, najmä mimoázijskí účastníci, vrátane autora týchto riadkov, totiž boli aktívne zainteresovaní na oboch podujatiach. Museli potom zvládnuť viacero presunov medzi oboma mestami a ani jeden z kongresov nezažili v jeho kompletnom trvaní. Hoci každá správa jednotlivca o takomto rozsiahlom podujatí musí zákonite niesť pečať subjektivity, v takomto prípade to potom platí dvojnásobne.

Oba kongresy – s výnimkou ich termínovej kolízie – boli zorganizované na mimoriadne vysokej úrovni a v kongresových centrách, ktoré znesú najvyššie parametre. Vedecký i sprievodný program bol perfektne pripravený a japonské organizačné schopnosti sa potvrdzovali doslova na každom kroku. Vysoké cestovné náklady však spôsobili, že popredné vedecké vydavateľstvá navštívili kongresy len vo veľmi obmedzenej miere, čím sa podstatne zredukovali možnosti tradičného vedeckého transferu. Pre geografickú vzdialenosť i finančnú nákladnosť sa rovnako charakteristickým javom stali časté výpadky jednotlivých referentov, ktoré negatívne ovplyvnili priebeh niektorých sekcií. Tomu zodpovedala i účasť jednotlivých krajín, kde spomedzi nám blízkych krajín najmä Maďarsko zaznamenalo obrovský prepad a zo stredoeurópskeho regiónu v tom najširšom zmysle slova skončilo jednoznačne na poslednom mieste. Celkovo sa napr. kongresu v Kjóte zúčastnilo takmer 1400 vedcov, čo je v porovnaní s predchádzajúcimi kongresmi evidentný pokles. V Makuhari, kde na kongrese stredoeurópskych a východoeurópskych štúdií tradične dominovali ázijskí a ruskí vedci, bolo napriek tomu rovnako evidentné nižšie zastúpenie ruskej vedy v porovnaní napríklad s predchádzajúcim kongresom v Stockholme.

Na kongrese v Kjóte bola veľká pozornosť venovaná dejinám a filozofii podnikania, či už z hľadiska vzťahu štátu a podniku, manažmentu, rodových vzťahov, firiem, podnikateľských inovácií alebo životného prostredia. Vzhľadom na geografické zakotvenie sa veľa hovorilo o ázijských ekonomikách v dejinách i nedávnej minulosti. Rovnako novátorskou bola sekcia o africkom kapitalizme. Veľmi zaujímavou témou boli učebnice hospodárskych dejín, hoci práve európsky pohľad tu absentoval. O ňom sa však vie relatívne najviac a práve brazílske, mexické, turecké či indické prístupy a skúsenosti mohli byť o to zaujímavejšie. Hospodárske dejiny športu s antropometrickými prístupmi alebo hladomor z rokov 1932/33 boli ďalšími zaujímavými témami, ktoré púťali zaslúženú pozornosť prítomných odborníkov. Trh práce z historického pohľadu, dejiny otroctva alebo obchodu, hospodárske krízy alebo otázky životnej úrovne a demografických súvislostí – to boli len niektoré témy z prijatých a zrealizovaných sekcií. Pre autora týchto riadkov sa stala príťažlivou sekcia o poľnohospodárstve a ekonomickom vývoji periférnych oblastí v 19. a 20. storočí, zameraná pravda na mimoeurópske ekonomiky, alebo sekcia o stredomorskom a čiernomorskom obchode s agrárnymi komoditami či vplyv environmentálnych šokov a rizík na prerozdeľovanie vlastníctva v predindustriálnom období. Rovnako bolo zaujímavé porovnanie hospodárskych aktivít šľachty v Európe, v Ázii a v Afrike. V sekcií o kolektívnych biografiách podnikateľov by sa hodilo zhrnúť skúsenosti a problémy pri zostavovaní historickej encyklopédie

die podnikateľov Čiech, Moravy a Sliezska. Taktiež sekcia o štátnych manufaktúrach ako výstup veľkého medzinárodného projektu by si popri západnej Európe a Japonsku zaslúžila referát aj z prostredia Habsburskej monarchie.

Z metodických otázok zostali témou sekcií viaceré tradičné prístupy a otázky ako hospodárske cykly, demografické problémy (napríklad komparácie v súvislosti s manželským vekom a predindustriálnou rodinou v rôznych oblastiach), kliometrické prístupy, výpočty HDP na ekonomickej periférii, kvantitatívne hospodárske dejiny strednej a juhovýchodnej Európy s pozoruhodným textom o druhom nevoľníctve v Čechách (A. Klein, Kent – S. Ogilvie, Cambridge) alebo už dlhodobo recyklovaným textom o politických a ekonomických súvislostiach verejného vzdelávania v Habsburskej monarchii 19. storočia (T. Cvrček – M. Zajíček, obaja Praha).

Jednu z pomaly už tradičných sekcií tvorila problematika družstevníctva, v ktorej našli svoje miesto známi stredoeurópski odborníci ako T. Lorenz (Praha), U. Müller (Lipsko), Ž. Lazarevič (Lubl'ana) a ďalší. Podarilo sa im tentoraz nájsť partnerov, ktorí referovali o historickej úlohe rôznych typov družstiev v Španielsku, Taliansku, Grécku, Švédsku a dokonca i v Japonsku. Tým sa im podarilo naplniť jednu z hlavných požiadaviek organizátorov vniesť do vedeckého diskurzu komparácie presahujúce jednotlivé kontinenty.

Zaujímavou bola sekcia, ktorá riešila náklady a ekonomickú návratnosť vysokého školstva v jednotlivých krajinách po druhej svetovej vojne. I tu sa podarilo dosiahnuť aspoň primárnu komparáciu Rumunska, Československa (S. Holubec, Jena), NDR, Poľska a Indie. B. Murgescu (Bukurešť) ako hlavný organizátor mal dobrý nápad, i keď sekcia nebola vyvážená a koncepcne pôsobila trochu rozbito. O tom, kam sa vedia súčasne hospodárske dejiny posunúť, svedčila sekcia o výrobe luxusných produktov v rokoch 1970 – 2010. Vôbec intenzívne prelínanie *Zeitgeschichte*, ekonomických tém, výrazného politického kontextu, demografie, matematických modelov, kultúry svedčí o životaschopnosti a všestrannosti hospodárskych dejín. Možno tradičný prienik so sociálnymi dejinami sa dostal trochu akoby do úzadia, ale môže to byť aj subjektívny dojem a rovnako to mohol byť aj výsledok náhodného výberu z náhodnej ponuky jednotlivých tém. Prevaha najnovších dejín a naopak, minimalizácia starovekých a stredovekých tém bola očividná už aj na predchádzajúcich kongresoch. V každom prípade zážitkom je už len prehľad tém jednotlivých sekcií, ktorý ukazuje neskutočnú pestrosť súčasného historického bádania pri formulovaní otázok, metodologickú náročnosť a interdisciplinaritu nielen naprieč spoločenskými vedami, ale i prírodovednými a exaktnými disciplínami.

Autor týchto riadkov zorganizoval sekciu venovanú diverzite a zmenám v úlohe hospodárskych elit vo vzťahu k politickému vývoju 19. a 20. storočia. Išlo o postihnutie jedného z typických stredoeurópskych fenoménov, lebo len v tomto priestore boli podnikatelia vystavení systematickému tlaku na neustálu zmenu vlastnej identity, teda etnicity, konfesie, politického presvedčenia a ďalších kolektívnych charakteristík. Úvodné teoretické zakotvenie problematiky predniesla A. Doležalová (Praha – Bratislava). F. Adlgasser (Viedeň) a J. Pál (Kluž) si všímali úlohu ekonomických elit v politike, konkrétne vo viedenskej Ríšskej rade alebo v uhorskom parlamente. M. Hlavačka (Praha) sa zaoberal teoretickým zakotvením rodinného podnikania v stredoeurópskej spoločnosti 19. storočia. Konkrétnym prípadovým štúdiám priemyselnej lokality (Ostravy) alebo multinacionálneho podniku (Dynamit Nobel) venovali svoje vystúpenia A. Pokludová (Ostrava) a R. Holec (Bratislava). Išlo o koncepcne zovretú sekciu, ktorá nastolila celý rad otázok volajúcich naliehavo po teoretickom zovšeobecnení.

Svetový kongres stredoeurópskych a východoeurópskych štúdií býva tradične pestrým interdisciplinárnym podujatím, na ktorom sa stretáva literárna veda, jazykoveda, etnológia, hudba, politológia, história a ďalšie disciplíny. Úvod zabezpečila diskusia medzi bývalými premiérmi Ruska, Japonska a Južnej Kórey o globálnych otázkach predovšetkým ázijského kontinentu. Zodpovedala ústrednému mottu kongresu, stretávaniu sa ľudí Západu a Východu a ich vzájom-

nej komunikácii. Ďalšie podobné diskusné fóra boli venované problematike Severného ľadového oceánu, pokračovaniu „ruskej revolúcie“, ukrajinskej otázke, recepcii ruskej literatúry v Ázii a napokon stredo- a východoeurópskym štúdiám v Kanade. Politický aspekt sa objavoval so železnou pravidelnosťou najmä v súvislosti s Ukrajinou a aj diskusia o sankciách a obchode mala evidentné politické konotácie.

Medzi historickými témami mali pomerne bohaté zastúpenie hospodárske dejiny či už transferom technológií, baníctvom a ťažbou surovín, ekonomikou cárskeho Ruska, historickým ekonomickým významom kazašských stepí, ekonomickým rastom a produktivitou práce v Rusku a v Číne. V podstatne väčšej miere sa v porovnaní s predchádzajúcim kongresom v Stockholme objavovala československá problematika a v porovnaní s paralelným kongresom v Kjóte sa viac tematizovali otázky okolo prvej svetovej vojny, a vojen zvlášť. S tým súvisel referát J. Štěpána (Hradec Králové) o československom exile v škandinávskych krajinách po roku 1945. V sekcii o multikultúrnosti a multietnicite strednej Európy sa objavili referáty o Naumannovej Mitteleurope z pera F. Kinefuchiho (Tohoku) alebo o českých módných časopisoch medzivojnového obdobia od S. Handu (Tohoku). Ako diskutéri vystúpili Ch. Brenner (Mníchov) a E. Voráček (Praha). Posledný vystúpil v inej sekcii s porovnaním Gorbačova a Husáka ako dvoch aktérov reálneho socializmu, pričom najmä prvý bol spojený s protirečivými očakávaniami. V sekcii o vzťahu politiky a umenia v strednej Európe odznel príspevok A. Miyazakiho (Tokio) o novej generácii v umení Protektorátu Čechy a Morava. V sekcii o televíznom vysielaní sa objavil referát o československej televízii roku 1968 (M. Mazzini Griffith, George Mason University). Do jednej z mnohých euroázijských sekcii zaradili organizátori M. Blaive (Viedeň), ktorá český prístup ku komunistickej minulosti označila ako hazardný. Medzi témami kongresu dominovali rôzne aspekty ruskej i sovietskej spoločnosti od 18. do 20. storočia, obdobie stalinizmu, ruské dejiny od 18. storočia (H. Yaguchi, Tohoku). Politické elity, židovská otázka, historická pamäť, ekologické súvislosti rurálneho Ruska v 17. – 19. storočí, klimatické zmeny v Rusku, sovietska environmentálna politika, slovanské štúdiá v Kanade, genetický výskum po lysenkovskej ére, psychiatria a rusko-japonská vojna, traumy z rôznych katastrof v dejinách – to boli ďalšie všeobecne formulované i konkrétne špecializované témy kongresu.

Pre stredoeurópskeho odborníka bola zaujímavá japonsko-americko-nemecká sekcia o českej minoritnej žurnalistike alebo sekcia o demografických procesoch v strednej a východnej Európe. Slovensko-maďarských vzťahov sa týkala sekcia vedená známym slovakistom S. Nagayom (Tokio), na ktorej sa podieľal i B. Vajda z Komárna. Dôraz sa kládol na postavenie maďarskej menšiny na Slovensku v historickom i súčasnom kontexte. Išlo o jeden z výstupov japonského projektu o slovensko-maďarských vzťahoch ako učebnicovom príklade spolunažívania dvoch etník so všetkými problémami, ktoré história v tejto súvislosti prinášala. Vystúpili tu ešte T. Nakazawa (Tokai) a Y. Kam-bara (Kitakyushu). V sekcii o emigrácii a interkultúrnom prispôsobovaní sa v „novom svete“ hovoril A. Yamamoto (Nagoja) o maďarských študentoch – utečencoch po roku 1956 a M. Stolarik (Ottawa) o Slovákoch v USA a Kanade. V sekcii o východoeurópskej politike po studenej vojne odznel referát S. Kirschbauma (York) o premenách slovenskej zahraničnej politiky po roku 1993. V sekcii o politickom myslení predniesla J. Baer (Zürich) referát o konštruovaní identity počas SNP. Zo slovenského hľadiska bol veľmi zaujímavý príspevok M. Ota (Miyagi Gakuin) o diele Gyulu Krúdyho *Podolinské strašidlo* a jeho zobrazovaní Spiša. Odznel v sekcii o stredoeurópskej literatúre.

Sekcia o odkaze Habsburskej monarchie pod vedením D. Anamiho (Toyo Gakuen) sa zaoberala vzťahom rôznych štátných organizácií a nacionalizmom v medzivojnovom Československu (Y. Sato, Tohoku) a J. Osterkamp (Mníchov) v jej rámci predniesla úvahy na tému posledných rokov habsburského súštitia. Problematika habsburskej dynastie, štátu a jeho geo-

politických záujmov sa objavila vo viacerých sekciách. Vyslovene slovenským témam sa v tejto súvislosti venovala sekcia pod vedením Y. Morishitu (Ibaraki), keď o Živene do roku 1914 hovorila E. Bosak (Newfoundland) a o procese formovania Slovenskej ľudovej strany pred rokom 1914 T. Ide (Tokio). V sekcii o krízach sa našiel priestor pre Á. Pogány (Budapešť) s príspevkom o krízach v Uhorsku a Maďarsku v 19. a 20. storočí, ale aj o morálnej kríze v orbánovskom Maďarsku (U. Korkut, Glasgow). V rámci iných panelov sa objavila téma o volebnej korupcii v Sedmohradsku (J. Pál, Kluž), sekcia o akulturácii Židov v Uhorsku, poľská sekcia o Haliči, viacero tém zaznamenala bývalá Juhoslávia.

Autor týchto riadov vystúpil v rámci sekcie o cezhraničnom vplyve Habsburskej monarchie pod vedením bohemistu H. Fukudu (Kjóto). E. Kuwana (Hiroo) hovorila o rakúsko-uhorskom diplomatovi H. Coudenhovom v Japonsku, a síce práve v kľúčovom v období reforiem medzi R. Holec (Bratislava) vystúpil s referátom o cezhraničnom a nadnárodnom charaktere procesu ochrany prírody v 19. storočí a J. Swanson (Chattanooga) sa venoval internetickým vzťahom v strednej Európe 20. storočia. Komentátorom v sekcii bol slovakista T. Ide (Tokio). V súvislosti so sekciou v Kjóte bola v Makuhari takmer identická sekcia o židovských podnikateľských a umeleckých elitách v strednej Európe v období 1918 – 1945, nazvanom ako „obdobie katastrof“. V jej rámci odznel aj zaujímavý referát M. Riga (Cornell) o osude uhorsko-maďarských stredoeurópskych investícií po roku 1918.

Nasledujúce kongresy sa uskutočnia v prípade hospodárskych dejín roku 2018 v americkom Bostone, v prípade stredo- a východoeurópskych štúdií roku 2019 v kanadskom Montreale.

Roman Holec

22. MEDZINÁRODNÝ KONGRES HISTORICKÝCH VIED – JINAN 23. – 29. AUGUST 2015

Svetový kongres historických vied je najvýznamnejším vedeckým podujatím, ktoré čínske médiá porovnali s Olympijskými hrami historických vied. V Jinane bola totiž po prvýkrát udelená prestížna cena v oblasti historiografie The CISH Jaeger-LeCoultre Prize, ktorú za svoje dielo ako prvý dostal francúzsky historik Serge Gruzinski. Mimoriadne sa cení najmä jeho monografia *L'Aigle et le Dragon. Démonstration et mondialisation au XVIe siècle*. (Paris: Fayard 2012) do angličtiny preložená pod názvom *The Eagle and the Dragon, Mexico and China in the XVIth Century* (Polity Books 2014).

Na kongres sa zaregistrovalo 2684 historikov z celého sveta, prevahu mali čínski historici (1769), z ostatných krajín prišlo 915 účastníkov. Po Číne mali najväčšie zastúpenie USA (101), Francúzsko (89), Nemecko (50), Austrália (37) Británia 34 a malé Fínsko 33 historikov. Problémom bolo, že viacerí historici, ktorí sa pôvodne na kongres s príspevkami prihlásili a boli akceptovaní, napokon do Jinanu nepricestovali, takže sa niektoré sekcie a niektoré témy prezentovali iba čiastočne, v niektorých prípadoch iba marginálne. Medzinárodná asociácia pre súčasné dejiny Európy preložila svoje zasadnutie a svoj program na neskorší termín do Cambridge. Slovenská delegácia mala 4 členov, všetko aktívnych účastníkov: Bohumila Ferenčuhová – predsedníčka Slovenského národného komitétu historikov, Dušan Kováč – predseda Komisie pre medzinárodné slavistické štúdiá, Michal Schvarc a Matej Hanula. Vedecký program 22. kongresu spolu so zoznamom aktívnych prednášateľov je rozpisovaný na 167 stranách tlačenej textu. Odzrkadľuje aktuálny stav svetových výskumov v oblasti historiografie a nové trendy jej ďalšieho rozvoja. Pre SNKH znamenala účasť na kongrese vyvrcholenie štvorročnej činnosti, počas ktorej sa podieľal

na vypracovaní programu a príprave príspevkov. SNKH bol spoluorganizátorom Joint Session 9 *New Order for the Old War? The Congress of Vienna 1815 in a Global Perspective*, (26. 8. 2015). Slovenskí historici sa podieľali aj na príprave kolokvia Komisie pre dejiny medzinárodných vzťahov *Old and new players – Histories of International Relations (XIX-XXI Centuries)* a programu Komisie pre dejiny slavistiky *Portals of Globalization to the Slavic World*. Na kolokviu Komisie pre dejiny medzinárodných vzťahov odznela prednáška B. Ferenčuhovej na tému *Malá dohoda ako nový aktér medzinárodných vzťahov v medzivojnovom období*.

V prvý a záverečný deň konferencie sa konali Generálne zhromaždenia CISH, na ktorých sa zúčastňujú predsedovia Národných komitétov (dnes je ich 53) a predsedovia pridružených medzinárodných organizácií (30). CISH má aj 12 interných komisií, ktoré aspirujú na štatút pridružených a kým ho nedostanú nemajú volebné právo. Okrem obsiahleho zhodnotenia činnosti CISH od Kongresu v Amsterdame roku 2010 ich výsledkom bolo zvolenie nového byra (Board) a hlasovanie o mieste konania 23. kongresu historických vied v roku 2020. Nové byro CISH bude v období 2015 – 2020 pracovať v tomto zložení: Andrea Giardina (Univerzita v Pise, Taliansky národný komitét) ako predseda, Eliana Dutra, 1. podpredsedníčka (Univerzita Minas Gerais, Argentínsky národný komitét), Pim van Boer, 2. podpredseda (Univerzita v Amsterdame, Nizozemský Národný komitét), Catherine Horel (generálny sekretár), CNRS Paríž, Komisia pre dejiny medzinárodných vzťahov), Laurent Tissot (Univerzita v Neuchâtel, Medzinárodná asociácia hospodárskych dejín) ako pokladník.

Za ďalších členov boli zvolení Joel Harrington (Univerzita vo Vanderbilte, Americká historická spoločnosť), Lim Jie-Hyun (Univerzita v Sogangu, Seoul), Krysztof Makowski, (Univerzita v Poznani, Poľský národný komitét), Matthias Middel (Univerzita v Lipsku, Komisia pre dejiny Francúzskej revolúcie, Siet' pre Globálne a svetové dejiny), Lorina Repina (AVRF, Moskva, Ruský národný komitét, Komisia pre dejiny miest), Tao Wenzhao (Čínska Akadémia spoločenských vied, Národný komitét Historických vied) a Marjatta Hietala, poradkyňa byra ako predchádzajúca predsedníčka. Kongresom v Jinane svoju činnosť v byre ukončil bývalý generálny sekretár Robert Frank a členovia byra Hilda Sabbato, Karen Offen, Michail Bibikov a John Rogister. Na usporiadanie 23. medzinárodného kongresu historických vied kandidovali Tampere, Atény a Poznaň. S prevahou zvíťazila Poznaň; prvé Generálne zhromaždenie CISH po kongrese sa bude konať roku 2017 v Moskve so sprievodným podujatím venovaným storočnici revolúcie v Rusku.

Na otváracom zasadnutí odznelo veľa oficiálnych pozdravných prejavov a list prezidenta Xi Jinpinga. Predseda Čínskej akadémie spoločenských vied Wang Weiguang citoval jednu Konfuciovu myšlienku: „*Ak chce niekto zabíť národ, zabije jeho históriu*.“ Kongresy historických vied však od začiatku tohto tisícročia preferujú nadnárodný, globálny a komparatívny prístup, usilujú sa o prekonanie europocentrizmu; všeobecné dejiny v nich majú prednosť pred „národným príbehom“. Marjatta Hietala spomenula, aký inšpiratívny bol pre jej profesionálnu kariéru Medzinárodný kongres historických vied v Bukurešti roku 1980 a zrod jej projektu *oral history*, ktorý v digitalizovanej forme zachytil výpovede poslancov za dlhé obdobie; dnes sú uložené v archíve a prístupné bádateľom. Kongres v Bukurešti mal až 2700 účastníkov – najviac zo všetkých kongresov. CISH sa usiluje v prvom rade byť fórom pre nové inovatívne témy, nové metodologické a tematické prístupy a robiť komparatívny výskum. Prispieva tak k profesionalizácii písania dejín a sčasti pomáha utvárať pravidlá profesionálnej historiografie.

V tematickej časti otváracieho zasadnutia odzneli tri inšpiratívne a kľúčové prednášky venované ekologickým aspektom vzťahu prírody a človeka. Nový predseda CISH Andrea Giardina hovoril o *Imperializme, hospodárstve a ekológii v Rímskom svete*. Najprv vzdal poctu Goetheho konceptu „druhej prírody“; bol plný obdivu k mohutným rímskym stavbám, ktoré harmonizovali s prírodou a pôsobili len málo invázívne. Potom ho podrobil kritike, lebo Goethe nepoznal kontext týchto zásahov, ktoré v nijakom prípade nemotivovalo úsilie o vytvorenie „novej príro-

dy“, ale naopak úsilie o jej zdisciplinovanie. A nevedel nič o katastrofických dôsledkoch týchto zásahov. Svoje argumenty Giardina rozvíjal ďalej na základe troch predpokladov: a) že koncept imperialismu sa dá použiť na dejiny starovekého Ríma, hoci chápaného miernejšie ako moderný imperializmus; b) že rímsky hospodársky systém síce nebol kapitalistický, ale poznal taký hospodársky rast, ktorý bol prekonaný až v novovekej Európe; c) že hospodársky rast so sebou priniesol ekologické problémy a javy spoločenskej deštrukcie. Ekologické problémy spôsobovalo najmä baníctvo a hutníctvo a s ním spojené odlesňovanie. Celú argumentáciu dal do súvislosti a porovnal s dôsledkami novovekého imperialismu (od objavenia Ameriky) až po zamestnávanie detí pod 10 rokov v baniach, dovolené aj v 19. storočí.

Mamadou Fall z Univerzity Cheikha Anta ta Diopa (Senegal, Dakar) predniesol ďalšiu kľúčovú prednášku, ktorú nazval *Príroda a dejiny: utváranie domorodého Univerza v Afrike*. Zaoberal sa v nej geografickým pásmom medzi obratníkom Raka a rovníkom, ktorý je preň centrom ľudských dejín – Afrika v ňom rozvinula humanitu, Ázia položila základ náboženstvám a Európa filozofiu podozrievania a machiavelistickú túžbu po impériách. Filozofické východisko autorovi prednášky poskytli dvaja celkom protikladní myslitelia: prvým bol Maurice Barrès, zakladateľ francúzskeho nacionalizmu, ktorý povedal že „*zem nám dáva disciplínu a sme pokračovaním svojich predkov*“, druhým Karol Marx, ktorý „*prírodu chápal ako neorganické telo človeka – prostriedok na obživu, hmotu, objekt a zároveň nástroj jeho životnej aktivity*“.

Nijaká historická škola, podľa Falla, nemôže abstrahovať od prírody a každodennosti jej rozvinutia. Pracoval ďalej s pojmom „*terroir*“, do angličtiny nedôsledne prekladaného ako „*soil*“ – pôda. Chápal ho podobne ako u nás archeológovia kultúru – ako „*historický subjekt, ktorý spája zároveň prírodné podmienky a dynamiku spoločnosti*“. *Terroirs* prežili politické turbulencie a zmeny, lebo mali spoločný život a ich aktéri sa poznali podľa jazyka a mravov. Antropologický prístup tu jasne vyhráva nad európskym konštruktivismom posledných 20 rokov. „*Terroir je spoločenstvo, ktoré v súvislosti priestore zdieľa rovnaký jazyk, rovnakú kultúru, rovnaký typ obydľí, ale najmä lokálnu sieť vzájomnosti (reciprocity), výmeny výrobkov, informácií a ritov. Je to priestor, v ktorom sa na lokálnej úrovni odohráva všeobecná výmena medzi produktmi zeme a prostredím, kde etnická solidarita a spoločenstvo jazyka predstavuje realitu, vnímateľnú každým súčasným pozorovateľom.*“

Tretiu kľúčovú prednášku venovanú vzťahu prírody a človeka napísal čínsky historik Xia Mingfang z Univerzity v Renmíne o *Hľadaní nového človeka: Dejiny ekologického manželstva medzi ľuďmi a prírodou*. Z perspektívy prežitia triednej revolúcie v mladosti a potom od roku 1990 prudkého priemyselného rozmachu v Číne sa zamýšľala nad podobnosťou Hnutia návrat k zemi v Číne a Hnutia návrat k prírode v západných krajinách a nad zrodom konceptu „*ekologickej civilizácie*“. Environmentálne dejiny, ktoré sa sústreďujú na vzájomné pôsobenie ľudských bytostí a prírody, sa podľa neho stali v Číne novou víziou, novým prístupom, ba dokonca novou výskumnou paradigmou na uchopenie dejín, ktorá spôsobí najväčšie zmeny v historickom výskume v novej ére. Z filozofického hľadiska spomína Konfucia, Taa, princíp Jing a Jang umožňujúci dokázať, že bývalí nepriatelia patria k sebe. Porovnáva rozdiely v západnom a čínskom chápaní dnešnej globálnej ekologickej krízy.

Hlavným kritériom na prijatie hlavných tém v Jinane bola inovatívnosť. Boli to: Čína z globálnej perspektívy; Historicizovať emócie; Revolúcie vo svetových dejinách: komparácie a súvislosti a Digitálny obrat v histórii.

Čínska problematika obsiahla obdobie od antiky do súčasnosti, no prednášky neboli radené chronologicky. Tematicky išlo často o vzťahovú problematiku, v angličtine sa používal skôr termín „*interaction*“ – vzájomné pôsobenie, komunikácia. Z najstaršieho obdobia to bola prednáška Michaela Speidela a Anny Kolb z Zürichu o Rímskej ríši a Číne: kontakty a zbieranie informácií. Niekoľko prednášok bolo venované obchodovaniu s hodvábom, striebrom a ópium v 16. – 19.

storočí, a to tak vo vzťahu k Európe ako i prostredníctvom Filipín. Zaujímavé boli interakcie medzi Bengálskom a Čínou začiatkom 15. storočia v podaní Al Massouma z Univerzity v Bangladéši, ktorý ich spracoval na základe správ moslimského posla v Číne (14 misii v rokoch 1404 – 1439) a 4 misie z Číny do Bengálska, zamerajúc sa na vplyv a efekt rozprávania na kultúrnu výmenu. Guido Abbatisa z Univerzity v Terste sa zamerával na vzťahy medzi Európou a Čínou v období 1780 – 1840. Sústredil sa však len na britské vnímanie Číny a úlohu anglo-amerických misiónárov, ktorí hľadali nové možnosti evanjelizácie, ako aj rozšírenie „užitočných vedomostí“, ktorého cieľom mal byť vstup Číny medzi „*family of nations*“, čo bolo synonymum civilizovaných národov. Zaujala aj zrejme študentská prednáška Yiwei Cheng z Univerzity v Albame, pôvodne zaradená len ako náhradná, o východočínskej železnici počas občianskej vojny v Rusku a rozpadu Číny v 20. rokoch 20. storočia. Na základe čínskych dokumentov osvetlila sovietsku politiku voči vláde v Pekingu, Sun Jat-senovi v Kuangčou a autonómnej vláde v Mandžusku vo Fungtiane a jej mimoriadne obrátne sledovanie ruských národných záujmov, kým internacionalizmus mal len propagačný charakter.

Veľa zvedavých poslucháčov mala aj druhá hlavná téma kongresu. Emócie ako predmet historického výskumu má na programe najmä Centrum pre dejiny emócií z Ústavu Maxa Plancka pre ľudský rozvoj v Berlíne a Austrálske výskumné centrum excelentnosti pre dejiny emócií, Európa 1100 – 1800, University of Western Australia. Väčšina príspevkov vychádza z Maxa Webera, z konštruktivismu, rozvíja teórie Pierra Bourdieua. Táto téma zaujala aj mnohé autorky rodových štúdií, ktoré často siahajú k literatúre ako historickému prameňu na osvetlenie ľudských emócií, tiež sociálnych dejín a postkolonializmu. Okrem prežívania sa zdôrazňuje najmä historická kontextualizácia.

V niektorých príspevkoch sa navrhuje brať na zreteľ metódy a práce psychológov a neuroológov, od lingvistického konštruktivismu k pozornosti venovanej telu. K profilovým prednáškam patrí tá od Laurence Fontaine s analýzou mánotratnosti, skúposti a hnevu ako vášní a emócií v strete medzi aristokratickým a trhovým hospodárstvom. Tiež Makoto Harris Takao – Maskulínny Diskurz o slzách, ktoré sú tu chápané ako vonkajší výraz viery. Autora zaujíma emocionálny habit a náboženská konverzia v ranonovovekom Japonsku, ktorý spracúva na základe teórií Webera a Bourdieua a nadväznosti na historické práce Eckmana. Ako príklad práce vychádzajúcej z postkoloniálnych štúdií a sociálnych dejín stojí za pozornosť prednáška Christiane Smit z Utrechtu – *Strach a fascinácia*. Dívosi v slumoch a kolóniách. Hovorí sa v nej kriticky o filantropii a bremene bieleho muža, keď začiatkom 20. storočia emócie hrali ústrednú úlohu pri definovaní „iného“. V téme venovanej historickému spracovaniu emócií zaujala aj Radka Škvaříková-Slabáková z Univerzity v Olomouci, ktorá prednášala na tému Emócie a pamäť v ego-dokumentoch: od korešpondencie k oral history.

Ďalšia z hlavných tém kongresu bola venovaná výsostne politickým dejinám. Pod názvom *Revolúcie vo svetových dejinách: komparácie a presahy* ju zorganizovali zástupcovia univerzít z Yorku, Tokia a Paríža v spolupráci s francúzskym, britským, kórejským a japonským národným komitétom. Vystúpenia v rámci tejto témy boli geograficky rozdelené na štyri panely. Prvý porovnával revolúcie v atlantickom priestore v priebehu 17. – 19. storočia (západná Európa, USA, Mexiko), druhý sa sústredil na 20. storočie, pričom odznegli najmä príspevky venované revolúciám zo začiatku storočia v Rusku, tretí panel bol zameraný na Afriku a Blízky východ a záverečný štvrtý na Juhovýchodnú Áziu s dôrazom na Japonsko a Čínu v 19. a 20. storočí.

Vlastnú hlavnú tému zorganizoval na kongrese aj tím českých kolegov pod vedením Miroslava Vaněka s Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR. Účastníci bloku pod názvom *Zmena hodnôt – hodnota zmeny: Transformujúce sa spoločnosti v globálnej perspektíve prostredníctvom metódy Oral history* riešili hlavné metodologické aspekty využívania spomínanej metódy pri výskumoch rôznych tém v krajinách, ktoré prechádzali transformáciou od totalitných režimov k demokracii.

Predstavili sa tu historici z Českej republiky, Juhoafrickej republiky, Indie, Argentíny a Poľska. Istou výnimkou bolo vystúpenie historika archívu finskeho parlamentu, ktorý prezentoval projekt ich inštitúcie zaznamenávajúci od 90. rokov rozhovory so všetkými členmi finskeho zákonodarného zboru o ich pôsobení na jeho pôde.

Pracovníci Historického ústavu SAV Michal Schvarc a Matej Hanula vystúpili s referátom v rámci jednej zo špecializovaných tém, ktorých bolo na podujatí zorganizovaných celkovo 27. Išlo o panel s názvom *Hranice, masakra a presídľovanie obyvateľstva*. Hlavným organizátorom bol Historický ústav Akadémie vied Českej republiky zastúpený Zlaticou Zudovou-Leškovou v spolupráci s Centrom pre dejiny násilia na Univerzite v Newcastle v austrálskom štáte Nový Južný Wales a Českým národným komitétom. Vystúpenia účastníkov panelu hodnotila prof. Lyndall Ryan zo spomínanej austrálskej inštitúcie. Išlo o chronologicky i geograficky široko vymedzenú tému, pretože vystúpenia pokrývali časové obdobie od druhej polovice 18. storočia po koniec 20. storočia a zaoberali sa udalosťami odohrávajúcimi sa na troch kontinentoch.

Nigel Penn z univerzity v Kapskom Meste predstavil problém migrácií a masakrov pôvodného afrického obyvateľstva z tzv. hraničných území v priebehu 18. a 19. storočia. Na jeho vystúpenie nadviazal Philip Dwyer z univerzity v austrálskom Newcastle, ktorý sa zaoberal prakticky rovnakou témou v kontexte kolonizácie austrálskeho kontinentu. Hans-Lukas Kieser z Zürišskej univerzity sa zaoberal pre tureckú spoločnosť stále veľmi háklivou témou presídľovania a vyhľadzovania obyvateľstva v Osmanskej ríši v rokoch 1914 – 1918, pričom tieto udalosti predstavil ako vnútorný front totálnej vojny, ktorú v tom čase Osmani viedli proti dohodovým mocnostiam. Bolo možno na škodu, že panelu sa nezúčastnil aspoň v diskusii žiaden turecký historik.

Elena Belovová z moskovskej Šolochovovej štátnej univerzity sa venovala zlým skúsenostiam bulharského obyvateľstva z pokusov o presídlenie do Ruska v období krátko po skončení Krymskej vojny. Anthony I. Asiwaju z univerzity v nigérijskom Lagose priblížil vo svojom referáte problémy súvisiace s migráciou a presídľovaním obyvateľstva v západnej Afrike v priebehu 20. storočia, pričom poukázal na problematickosť vnímania postkoloniálnych hraníc medzi obyvateľstvom regiónu. Jan Němeček a Jan Kuklík z Akadémie vied Českej republiky, resp. pražskej Karlovej univerzity sa v príspevku zaoberali teoretickými východiskami, prípravami, priebehom i dôsledkami transferov menšín, presídľovania a násilného vysídľovania obyvateľstva v Európe počas prvej polovice 20. storočia.

Jednej z migračných vĺn na európskom kontinente v spomínanom období sa týkal referát M. Schvarca a M. Hanulu. Predstavili v ňom priebeh a výsledky evakuácie nemeckej menšiny zo Slovenska v záverečnej fáze II. svetovej vojny, ktorá bola pre nacistických pohlavárov jedným z neželaných dôsledkov ich od 30. rokov uskutočňovanej „*Volksstumspolitik*“. Záverečný referát panelu predniesol Jan Rychlík z Karlovej univerzity. Na rozdiel od predchádzajúcich vystúpení sa nezaoberal migráciami či vysídľovaním obyvateľstva, ale meniacimi sa podmienkami na cestovanie do zahraničia pre obyvateľov stredoeurópskeho kontinentu v priebehu 20. storočia, od jeho začiatku až po rok 1989.

Vo svojom záverečnom vystúpení upozornila L. Ryan, že hranice boli a ostávajú umelým konštruktom modernity, ktorý bol neraz prekresľovaný podľa meniacich sa politických vplyvov. V minulosti boli preto častým miestom mnohých tragédií, pričom to isté platí aj o nútenom presídľovaní obyvateľstva medzi krajinami. Úlohou historikov ostáva na tieto udalosti bez skresľovania upozorňovať. Treba dodať, súčasná situácia v Európe je dôkazom, že fenomény, ktorých sa dotýkali jednotlivé príspevky, nie sú ani zďaleka iba vzdialenou kapitolou z dejín.

Medzi množstvom tém jednotlivých panelov kongresu organizátori nevynechali ani dejiny športu. Členovia francúzskeho Národného komitétu zorganizovali už tradične panel venovaný dejinám futbalu, ktorý sa odrážal od celosvetovej popularity tohto športu a jeho názov preto znel *Futbal – zrkadlo globalizácie v dejinách?* V jeho rámci vystúpili s príspevkami historici z Aus-

trálie, Francúzska, Brazílie, Nemecka, Gruzínska, Číny a Mexika. Tematicky sa v nich venovali témam z obdobia etablovania sa futbalu ako masového fenoménu na prelome 19. a 20. storočia až po odlišnosti vo vnímaní odkazu kariéry Diega Maradonu argentínskou verejnosťou a športovými priaznivcami v západnom svete. Panel opäť potvrdil, že v rámci svetovej historiografie sú dejiny športu etablovanou a rešpektovanou disciplínou a zo strany slovenskej historiografie by si zrejme zaslúžili väčšiu pozornosť.

Novým typom podujatia, ktorý sa po prvýkrát objavil na kongrese v Jinane boli tzv. *Joint sessions* – spoločné sekcie. Boli to sekcie, ktoré spoločne organizovali národné komitety s pridruženými asociáciami (komisiami). Cieľom tejto inovácie bolo viac skĺbiť programy, ktoré si dovtedy organizovali iba pridružené asociácie (komisie) samostatne s celkovým programom kongresu. Takú *Joint session* spoluorganizoval aj SNKH v spolupráci s Medzinárodnou komisiou historickej slavisťky a organizáciou Network of Global and World History Organisations.

Táto Joint session 9 bola venovaná Viedenskému kongresu 1815, od ktorého skončenia uplynulo dvesto rokov. Cieľom tejto sekcie, ktorú ako organizátori a diskutanti viedli Matthias Middell a Frank Hadler z Lipska, bolo priniesť nové pohľady a hodnotenia na túto kľúčovú udalosť európskych, ale aj svetových dejín, ktorá dala pečať vývoju v 19. storočí. Tento cieľ splnila sekcia iba čiastočne, pretože jeden z kľúčových referátov, ktorý sa mal venovať ekonomickým dôsledkom Viedenského kongresu (Margaret Crosby-Arnold z Columbia University v New Yorku: *From Economic Warfare to Legal Synchronization in the Long Nineteenth Century*) napokon na kongrese neodzněl.

Širším medzinárodným súvislostiam Viedenského kongresu venovala svoj príspevok austrálska historička zo Sydney Glenda Sluga (*Cosmopolitanism, Nationalism, and a Christian Europe*). Slovenský historik Dušan Kováč venoval svoj príspevok (*The Vienna Congress of 1815 and „the Spring of Nations“ in Central Europe: Causality, or Discontinuity?*) vzťahu formujúceho sa nacionalizmu k rokovaniu a výsledkom Viedenského kongresu s dôrazom na vývoj v strednej Európe. Ďalšie príspevky (Janneke Weijermars z univerzity v Groningene: *An Unfolding European Consciousness. The Conference of Vienna and the Battle of Waterloo in Dutch, Luxembourgian and Belgian Literature, 1815-1915* a Deborah Besseghini, z univerzity v Terste: *The Rio de la Plata Independentists and the Vienna Congress*) predstavovali skôr dopĺňujúce materiálové príspevky a upozornili na doteraz menej známe aspekty Viedenského kongresu.

Veľmi zaujímavý panel pripravila Medzinárodná komisia pre dejiny II. svetovej vojny. Jeho témou boli kultúrne reflexie konfliktu. Prednesené referáty sa venovali témam ako zobrazovanie II. svetovej vojny vo vizuálnom umení v Bielorusku, dopadmi odkazu vojny na kolektívnu pamäť v Európe v 20. storočí, vplyvom zobrazovania vojny v juhoslovanskej kultúre na proces dezintegrácie štátu či tematizáciou II. svetovej vojny v európskom filme v rokoch 1955 – 1985, pričom tento referát si podrobne všímal i Československo. Veľký ohlas vyvolal referát nemeckého historika Bernarda Martina z Freiburskej univerzity, ktorý čiastočne vybočil z tematického rámca panelu a venoval sa dôsledkom II. svetovej vojny pre vzájomné vzťahy krajín juhovýchodnej Ázie. Jeho hodnotenia reflexie vojny v Japonsku vyvolali v diskusii reakcie prítomných japonských historikov. Účastníci panelu mohli ľutovať, že sa do zaujímavej debaty nezapojili aj čínski historici.

Bohumila Ferenčuhová, Matej Hanula, Dušan Kováč

KONFERENCIA K STOROČNICI VSTUPU BULHARSKA DO 1. SVETOVEJ VOJNY VO VIEDNI

Dňa 15. októbra 1915 vstúpilo Bulharsko do 1. svetovej vojny po boku ústredných mocností, čo trvalo poznačilo jeho historický vývoj v priebehu celého 20. storočia. Storočnica tejto udalosti dala podnet k zorganizovaniu medzinárodnej konferencie vo Viedni v dňoch 21. – 23. októbra 2015. Na jej prípravách sa podieľal Bulharský kultúrny inštitút, na koncepcii a vedeckom priebehu spolok Verein Freunde des Hauses Wittgenstein a dva historické ústavy viedenskej univerzity Institut für Geschichte a Institut für Osteuropäische Geschichte.

V predvečer podujatia otvorili organizátori výstavu bulharských maliarov vojny z obdobia prvej svetovej vojny a výstavu dobových fotografií, odzrkadľujúcich všedný deň bulharských vojakov na vojnových frontoch.

Vlastné podujatie, na ktorom sa zišli odborníci zo šiestich štátov, otvorila riaditeľka Bulharského kultúrneho inštitútu Rumiana Koneva, predstaviteľ bulharského ministerstva kultúry a predseda správnej rady Institut für Geschichte Andreas Schwarz.

Úvodný referát na tému *Balkán a prvá svetová vojna* predniesol rektor sofijскеj univerzity Klimenta Ochridského historik Ivan Ilčev. Ukázal na všetky protirečenia a mocenské záujmy, ktoré viedli k vypuknutiu vojny a k jej charakteru. Poukázal na význam a úlohu propagandy, ktorá nielen útočila a očierňovala susedov, ale súčasne podnecovala vlastné veľmocenské ambície. Vojna zastihla Balkán uprostred procesu modernizácie a spoločenskej prestavby. Ilčev upozornil na všetky deficity historiografie balkánskych krajín, ako aj na pretrvávajúce predsudky a stereotypy.

Georgi Markov (Sofia), najvýznamnejší bulharský odborník na prvú svetovú vojnu, sa sústredil na rekapituláciu príčin bulharského vstupu do vojny po boku ústredných mocností a na vojnové ciele krajiny. Daniel Cain (Bukurešť) hovoril o studených rumunsko-bulharských diplomatických vzťahoch, keď jednou z príčin vstupu Bulharska do vojny bola revízia bukurešťského mieru. Alexander Životovič (Belehrad) prednášal o ďalšom balkánskom štáte – Srbsku a jeho snahe brániť Macedónsko roku 1915. Vojnu na mimoriadne dlhej línii frontu, obklopujúcom takmer tri štvrtiny krajiny, nebolo schopné dlhodobo udržať. Na jeseň 1915 Srbsko vojensky skolabovalo. Posledný prednášajúci prvého dňa Yorgos Christidis (Solún) vysvetľoval vstup Grécka do vojny, jeho vnútropolitický vývoj a tzv. národnú schizmu – koncepčný konflikt medzi premiérom Elefteriosom Venizelosom a panovníkom Konštantínom I.

Druhý deň podujatia otvoril Mihailo Popovič (Viedeň) referátom o aktivitách suverénneho Rádu maltézskeho rytierov v Sofii v rokoch 1915 – 1918. Išlo o prvú prezentáciu podobnej témy postavenú na doteraz nevyužitých prameňoch. Christa Ehrmann-Hämmerle (Viedeň) hovorila o vojne ako o ceste a putovaní, a síce na príklade menej známych a doteraz nepublikovaných memoárov rakúskych ošetrovateliek na Balkáne (Rosine Konrad, Marianne Jarka, Marianne Picco, Eveline Hrouda, Mary Gasch, M. Sonnenthal-Scherer). Tento zdroj zostáva takmer nevyužitý a neznámy, pritom len počet ošetrovateliek z Rakúsko-Uhorska sa odhaduje na 100 000 osôb. Presnejšie čísla máme z Francúzska (63 000), Veľkej Británie (viac ako 100 000), USA (25 000) a z Nemecka (92 000 sestier, čo tvorilo 2/5 zdravotníckeho personálu).

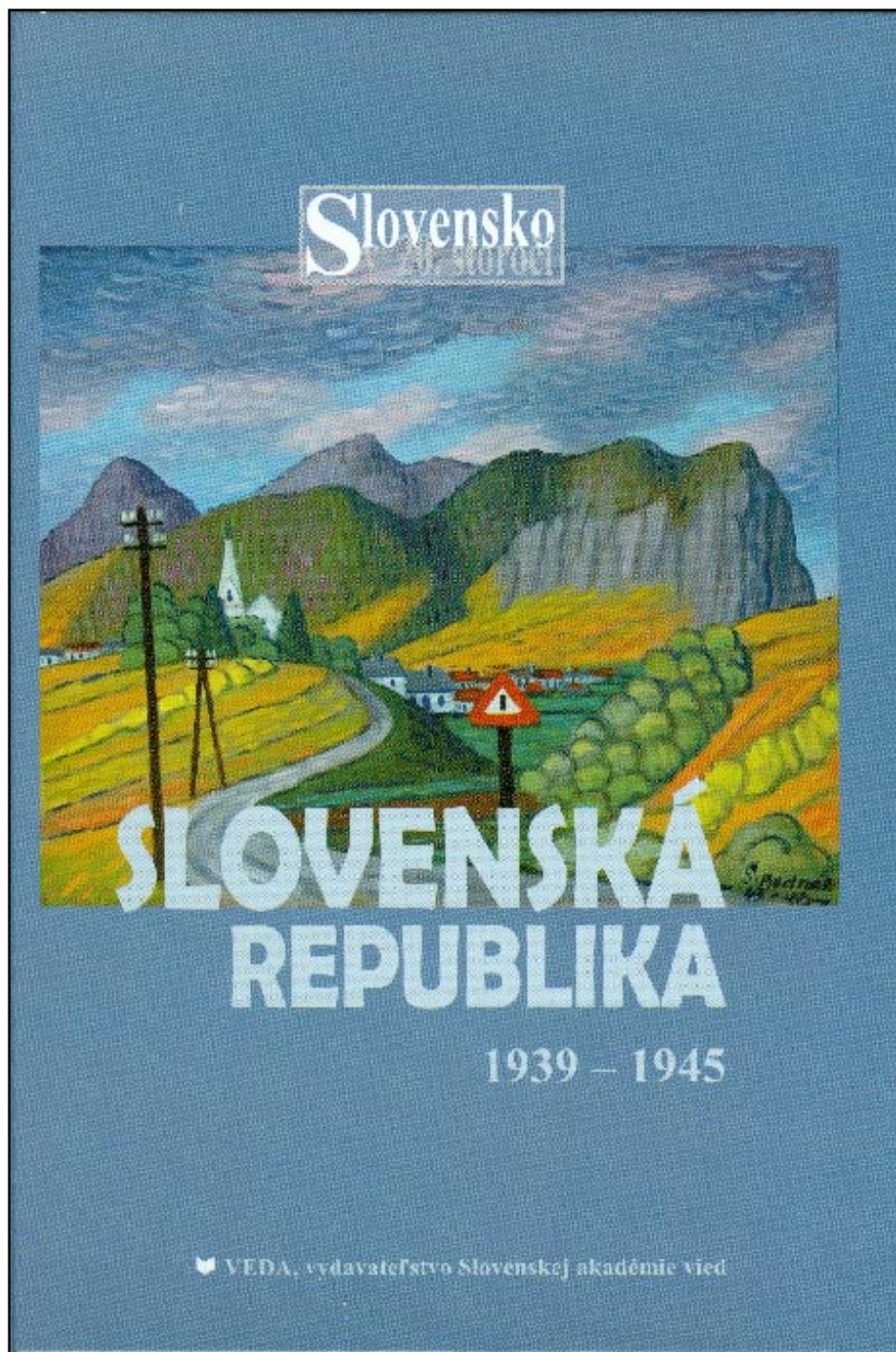
Roman Holec (Bratislava) sa sústredil na bulharského panovníka, ktorý napriek nevôli verejnej mienky a bulharských politikov väčšinu vojny strávil mimo svojej krajiny a mimo bojujúcich vojakov, hlavne na svojich majetkoch na dnešnom slovenskom území. Piešťanské kúpele, Viedeň a Budapešť, ako aj návšteva frontov po výrazných úspechoch ústredných mocností – to boli ďalšie obligátne zastávky na Ferdinandových cestách. Neustály strach z atentátov (predovšetkým zavraždenie gréckeho panovníka Juraja I. roku 1913 sa stalo pre Ferdinanda nočnou morou) spôso-

boval, že sa zámerne obklopoval slovenským služobníctvom. Slovenské politické elity Ferdinanda za jeho odtrhnutosť voči ľudu a uhrofilské postoje tvrdo kritizovali.

Valeri Kolev (Sofia) vysvetľoval diplomatické pozadie vstupu Bulharska do vojny, čo bolo síce zaujímavé, ale oveľa viac sa čakalo na jeho pôvodne ohlásený referát o okupácii Bulharska dohodovými armádami na sklonku vojny. Andrea Brait (Innsbruck) sa v závere podujatia zamyslela nad pamäťou a muzealizáciou vojny a udalostí na Balkáne počas nej vo vybraných rakúskych učebniciach a na kľúčových rakúskych výstavách (Vojenskohistorické múzeum Viedeň, Schallaburg). Ukázalo sa v plnej miere nedostatočné, deficitné a skresľujúce.

Diskusia za jednotlivými blokmi určite presvedčila každého účastníka, že takéto menšie podujatia majú zmysel a popri vedeckom prínose umožňujú aj rozsiahlu pridanú hodnotu v stretávaní sa a diskusiách, v plánovaní spoločných projektov a podujatí. Z konferencie chcú organizátori vydať v priebehu roka 2016 samostatný zborník.

Roman Holec

POKYNY PRE AUTOROV

Historický časopis vychádza štyrikrát do roka. Uverejňuje výhradne pôvodné články, ktoré sú výsledkom vlastnej bádateľskej činnosti autora. Príspevky redakcia predloží na posúdenie dvom lektorom. O ich prijatí alebo neprijatí na základe lektorských posudkov a rozhodnutia redakčnej rady Historického časopisu autorov upovedomíme. Autori poskytujú svoje rukopisy exkluzívne *Historickému časopisu* a pred rozhodnutím redakčnej rady ich neuverejnia v iných časopisoch. Rukopisy sa nevracajú.

Príspevky do Historického časopisu odovzdávajúte, resp. posielajte na adresu redakcie v elektronickej forme (na diskete alebo e-mailom formou prílohy) v textovom editore Word pod operačným systémom Windows. Pri písaní poznámok pod čiarou (nie na konci príspevku) používajte príkaz *Vložiť* a následne *Poznámka pod čiarou*.

Rozsah štúdií, vrátane poznámkového aparátu, by nemal presiahnuť 40 strán (72 000 znakov vrátane medzier), recenzií 10 strán (18 000 znakov vrátane medzier) a anotácií 3 strany (5 400 znakov vrátane medzier). K štúdiu je potrebné pripojiť resumé v rozsahu cca 1 400 znakov, krátky abstrakt (cca 700 znakov) a osobné údaje o autorovi (bydlisko, zamestnanie, e-mail a telefonický kontakt).

Vzhľadom na platnosť *STN ISO 690 – Dokumentácia. Bibliografické odkazy* – je potrebné rešpektovať jej zásady. Niektoré interpunkčné znamienka sa v odkazoch používajú odlišne od pravidiel slovenského pravopisu. Pre uľahčenie citovania uvádzame niektoré vzory:

Odkaz na monografiu (1 – 3 autori):

¹KAMENEC, Ivan. *Po stopách tragédie*. Bratislava : Archa, 1991, s. 56. ISBN.

²PEŠEK, Jan - BARNOVSKÝ, Michal. *Štátna moc a cirkvi na Slovensku 1948 – 1953*. Bratislava : Veda, 1997, 311 s. ISBN.

Pozn.: dve alebo tri mená sa navzájom oddeľujú spojovníkom s medzerami po oboch stranách spojovníka.

Odkaz na monografiu (viac ako 3 autori):

³HOLEC, Roman et al. *Stopäťdesiat rokov slovenského družstevníctva : Víťazstvá a prehry*. Bratislava : Družstevná únia SR, 1995, s. 201–202. ISBN.

Pozn.: čísla strán v rozpätí strán sa uvádzajú so spojovníkom.

Odkaz na zborník ako celok:

⁴BYSTRICKÝ, Valerián (ed.). *Slovensko v politickom systéme Československa : Materiály z vedeckého sympózia Časť 11. – 13. novembra 1991*. Bratislava : Historický ústav SAV, 1992, 99 s. ISBN.

Pozn.: Ako prvý údaj sa uvádza meno editora, ak má primárnu zodpovednosť za zostavenie diela. Pri viacerých zostavovateľoch meno prvého na titulnom liste.

Pozn.: Osoby, ktoré majú sekundárnu zodpovednosť (napr. vedeckí redaktori, editori, prekladatelia...) sa uvádzajú za názvom.

⁵*Slovenská veda : zborník zo 14. medzinárodnej konferencie*. Ed. Elena Nedorostová. Bratislava : Veda, 2001, 248 s. ISBN.

Odkaz na štúdiu v zborníku alebo v kolektívnej práci:

⁶MICHÁLEK, Slavomír. Hodža a Osuský, názory a pozície v rokoch 1939 – 1945. In PEKNÍK, Miroslav (ed.). *Milan Hodža štátnik a politik*. Bratislava : Veda, 2002, s. 301–317. ISBN.

Odkaz na štúdiu publikovanú v periodiku:

⁷KOVÁČ, Dušan. Popoluška slovenskej historiografie – vlastné dejiny. In *Historický časopis*, 2004, roč. 52, č. 2, s. 233-244. ISSN.

Odkaz na už uvedený prameň:

⁸KAMENEC, ref. 1, s. 37.

V prípade, že v jednej poznámke sú uvedené dva pramene toho istého autora, v ďalších poznámkach uvádzame aj prvé slová názvu prameňa:

⁹KAMENEC, Po stopách, ref. 1, s. 12.

Odkaz na elektronický zdroj:

¹⁰KUCIANOVÁ, Anna. Personálie v elektronickej súbežnej Slovenskej národnej bibliografii. In *Bibliografický zborník 2000 – 2001* [online]. Martin : Slovenská národná knižnica, 2005, s. 136-139. Dostupné na internete: <http://www.snk.sk/nbuu/Zbornik_2000_2001.pdf>

Všeobecné poznámky:

- Ak v prameni nie je uvedené miesto vydania, rok vydania, vydavateľstvo uvádzame:

b. m., b. r., b. v.

- V prípade viacerých miest vydania a vydavateľstiev sa názov vydavateľstva pridá k príslušnému miestu vydania:

Praha : Argo; Bratislava : Concordia, 1999.

- Ak je viac miest vydania a len jeden vydateľ, tak miesta vydania oddelíme bodkočiarkou a medzerou:

Bratislava; Martin : Osveta, 1956.

- Údaje v bibliografickom popise citovaného prameňa sa uvádzajú v jazyku prameňa až po údaj o rozsahu. Preklad názvu sa môže pripojiť v hranatých zátvorkách.

- Skratkou pre označovanie strán alebo strany je s., ročníky časopisov a čísla zborníkov sa uvádzajú arabskými číslicami. Pokiaľ sú dokumenty v edíciách číslované, je potrebné uvádzať okrem strán aj číslo.

- Odkaz na archívny prameň:

Slovenský národný archív (ďalej SNA), fond (ďalej f.) Poverenictvo informácií a osvety (ďalej PIO), kartón (ďalej k.), č. j. 785.

Adresa redakcie:

Historický časopis, Historický ústav SAV, P. O. BOX 198, 814 99 Bratislava, Klemensova 19

IČO vydavateľa: 00 166 944

Tel.: +421-2-529 25 753; 0908 09 89 37

E-mail: hiscaso@gmail.com

[http: http://www.historickycasopis.sk/](http://www.historickycasopis.sk/)

objednávky: písomne, telefonicky, mailom, prípadne prostredníctvom elektronického objednávkového formuláru na webovskej stránke časopisu

Dátum vydania: február 2016